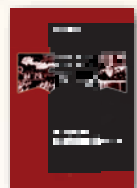

Edícia *SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA*

Vychádza v rámci „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Vydané publikácie:

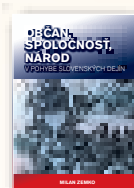
BYSTRICKÝ VALERIÁN:
Od autonómie k vzniku
Slovenského štátu (Výber zo štúdií).
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2008.

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ:
TRADÍCIA A DEJINY
Výbrané otázky zo slovensko-
maďarských a slovensko-ruských
vzťahov (1934 – 1949). Bratislava:
TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

KRAJČOVIČOVÁ NATÁLIA:
Slovensko na ceste k demokracii.
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2009.

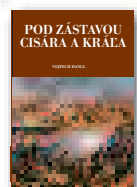
**MILAN ZEMKO: OBČAN,
SPOLOČNOSŤ, NÁROD
V POHYBE SLOVENSKÝCH
DEJÍN.**
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2010.

**KAMENEC IVAN: Spoločnosť,
politika, historiografia (Pokrivené
(?) zrkadlo dejín slovenskej
spoločnosti v dvadsiatom storočí).**
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2009.

**ALENA BARTLOVÁ: TÚŽBY,
PROJEKTY A REALITA
Slovensko v medzivojnovom
období.**
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2010.

**DANGL VOJTECH: Pod
zástavou cisára a kráľa (Kapitoly
z vojenských dejín Slovenska 1848
– 1914).** Bratislava: TYPOSET
print, spol. s r. o., 2009.

978-80-89396-06-1

9 788089 396061

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

Slovensko v medzivojnovom období

ALENA BARTLOVÁ

ALENA BARTLOVÁ

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

Slovensko v medzivojnovom období

ALENA BARTLOVÁ

**Historický ústav SAV
Bratislava 2010**

Edícia *SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA*

© Alena Bartlová

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti:

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.

PhDr. Milan Zemko, CSc.

Návrh obálky a grafická úprava:

Jozef Hupka

Technický redaktor:

Jozef Hupka

Zodpovedný redaktor:

Prof. PhDr. Július Bartl, CSc.

Fotografie na obálke:

Dobové pohľadnice (foto archív autora)

Vydal:

Historický ústav vo vydavateľstve Prodama s. r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín (CEVKOMSD) pri Historickom ústave SAV a grantu VEGA č.2/0122/09: „Občianska spoločnosť na Slovensku počas I. ČSR“. Vydanie publikácie podporil Literárny fond.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho súhlasu Historického ústavu SAV a autorky.

Bratislava 2010. Prodama s. r. o.

ISBN 978-80-89396-06-1

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

Slovensko v medzivojnovom období

ALENA BARTLOVÁ

**Historický ústav SAV
Bratislava 2010**

OBSAH

Úvod	7
I. Politický vývoj na Slovensku a miesto slovenskej politickej reprezentácie v ňom	11
1. KAPITOLA Plány a aktivity slovenskej elity pred vznikom spoločného československého štátu	13
2. KAPITOLA Podiel Dr. Milana Hodžu a „viedenskej“ skupiny slovenských politikov na vytváraní prvej slovenskej administratívy	25
3. KAPITOLA Dr. Milan Hodža na prahu československého štátu	31
4. KAPITOLA Aktivita Dr. Milana Hodžu pri vytváraní politických a ekonomických združení, jeho kontakty s politickými stranami (1918 – 1938)	45
5. KAPITOLA Vzťahy Slovákov a Čechov v medzivojnovom období	71
6. KAPITOLA Boj o autonómiu Slovenska v rokoch 1918 – 1938	81
7. KAPITOLA Zapojenie HSES do vládnej koalície	95

II. Ekonomika - realita života	127
8. KAPITOLA Slovák Dr. Milan Hodža na čele ministerstva poľnohospodárstva	129
9. KAPITOLA K dejinám potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918 – 1938	145
10. KAPITOLA Hospodárska kríza na Slovensku v rokoch 1929 – 1934	169
III. Osoby, mestá a vidiek	193
11. KAPITOLA Vládny radca Ing. Štefan Janšák	195
12. KAPITOLA Jozef Tiso – funkcionár HSĽS a poslanec Národného zhromaždenia (1918 – 1938)	203
13. KAPITOLA Dr. Jozef Cieker, veľvyslanec Slovenskej republiky	215
14. KAPITOLA Vývoj mesta Martin v rokoch 1918 - 1938	227
15. KAPITOLA Podiel dramatického umenia na premene slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 - 1938	239
Summary	255
Menný register	257

Pamiatke svojich rodičov Ruženke a Antonovi Šťavíkovcom

autorka

ÚVOD.

Medzivojnové obdobie tvorí v slovenských dejinách veľmi krátku dobu dvadsiatic rokov. Je vymedzené 28., resp. 30. októbrom 1918 a 6. októbrom 1938, resp. 14. marcom 1939. Vznik spoločného československého štátu a jeho dvadsaťročná existencia otvorili jedno z najvýznamnejších období nielen 20. storočia, ale vôbec celých slovenských dejín. Vytvorili priestor a podmienky v ktorých obyvateľstvo Slovenska prežívalo mimoriadne závažné zmeny. Ich prameňom boli rovnako politické udalosti na medzinárodnej i na vnútro politickej scéne, celosvetové ekonomické procesy, ktoré sa odrážali aj v domácom hospodárskom vývoji. Premeny sa dotýkali a tiež sa prejavili vo všetkých sférach života obyvateľstva na Slovensku.

Ako každý politický prevrat, aj ten v októbri 1918 mal svoje špecifiká a všeobecné danosti, sprevádzajúce každý politický zvrät. Bol poznačený hrôzami práve sa končiacej prvej svetovej vojny a zánikom mnohonárodnostnej, takmer štyristoročnej habsburskej monarchie. Mierovými povojnovými zmluvami sa presne oddelil tábor víťazov a vo vojne porazených krajín, so všetkými kladmi aj negatívami, ktoré toto rozdelenie prinášalo. Pevné zaradenie krajín a s ním späté záväzky (ukotvené v povojnových medzinárodných zmluvách) sa stalo žriedlom reťaze nekonečných, neriešiteľných problémov, rastúceho napätia medzi jednotlivými štátmi, a súčasne vytváralo ohnisko pre vznik plameňa druhej, ešte ničivejšej celosvetovej vojny.

Monografia ukazuje nakoľko mala možnosť slovenská elita zapojiť priamo občanov (bez ohľadu na politickú či stavovskú príslušnosť, vierovyznanie a národnosť) do premien Slovenska v medzivojnovom období a nakoľko túto možnosť využila. Aj tento prevrat však ako napokon všetky rovnaké štátno-politické zmeny – neznamenal okamžitú premenu podmienok a zmýšľania obyvateľstva. Vyvolal skôr množstvo emócií, túžob, ale súčasne aj obáv z toho, čo prinesú pre rôzne spoločenské vrstvy obyvateľstva nasledujúce mesiace.

Prvá štúdia sleduje prípravu slovenskej politickej elity počas prvej svetovej vojny na povojnový osud slovenského národa. Už v tom čase dozrievali plány na spoločný život s najbližším slovanským susedným národom – s Čechmi. Slovenská politická elita spočiatku nemala presne sformulovanú predstavu o povojnovom usporiadaní krajiny. O jednom však boli presvedčení jasne: že nechcú žiť na pôde Rakúsko – Uhorska a urobia všetko preto, aby sa z monarchie vymanili. Aj keď vedenie Slovenskej národnej strany vyhlásilo prechod strany do politickej pasivity, politický život v skutočnosti na Slovensku nezanikol, iba sa stlmil. Preniesol sa z námestí a verejných priestranstiev do súkromných bytov, pod strechy katolíckych a evanjelických fár, redakcií novín a pod. Slovenská politická reprezentácia intenzívnejšie načrtávala plány povojnového vývoja Slovákov až v záverečnej etape vojny.

Viedenské centrum predstavovalo druhú predvojnovú skupinu slovenských politikov, ktoré malo najväčší prehľad o situácii na bojiiskách i v zázemí. Tu významnú úlohu zohrával Dr. Milan Hodža, ktorý získaval prvé novinárske i politické skúsenosti v uhorskom

parlamente. Už v tej dobe sa ukazovalo, že predvojnová česká a slovenská reprezentácia nemajú rovnaké názory na povojnové usporiadanie politických pomerov. Vznik Československej republiky 28. októbra 1918 a Martinská deklarácia 30. októbra 1918 boli dva štátoprávne akty, ktoré sa odohrali takmer naraz, ale okolnosti, za akých vznikli, predznamovali nerovnoprávne postavenie oboch štátoprávných národov, Čechov a Slovákov. Tretia štúdia ukazuje aktivitu Dr. M. Hodžu v týchto pohnutých dňoch i zákulisie rokovaní medzi zástupcami Čechov a Slovákov.

Po skončení vojny vzniklo celkom nové rozloženie politických síl. Na území strednej a juhovýchodnej Európy sa vytvorili zatiaľ históriou neoverené nástupnícke národné štáty, ktoré si vytýčili pod patronátom víťazných dohodových mocností svoje hranice. Už počas vojny sa narušili tradičné medzinárodné politické aj ekonomické vzťahy a povojnový vývoj viedol k vzniku a budovaniu nových medzinárodných vzťahov. V nástupníckych štátoch sa ocitli národnostné menšiny, ktoré mali hneď za hranicami svoj materský národ, resp. štát. Existencia menšín na pôde národných štátov sa stala významným novým prvkom v povojnových dejinách krajín strednej Európy. Priniesla so sebou celý rad nepredvídaných komplikácií, ktoré nevedeli reprezentácie nástupníckych štátov samy vyriešiť a Spoločnosť národov, ako novovzniknutá medzinárodná organizácia, nemala ešte dostatok skúseností ani mocenských pák, aby mohla pomôcť likvidovať tieto problémy.

Po vzniku ČSR slovenská politická reprezentácia po prvý raz v dejinách mala možnosť vo väčšej miere zapájať sa do širokého spektra politických inštitúcií, do orgánov štátnej správy, samosprávnych regionálnych orgánov, do súdnictva, do ekonomických záujmových združení i do kultúrnych spolkov. Je však otázne, nakoľko tieto možnosti využila. Zdá sa, že väčšina slovenskej politickej reprezentácie i v medzivojnovom období zostala vo svojich iniciatívach pri formovaní programov a v zápole o podiel svojich strán na politickej moci a skutočné riešenia závažných problémov ponechávala na pleciach centrálnych inštitúcií a čiastočne aj v neurčitej právomoci domácej slovenskej administratívy. Otvára sa tým množstvo otázok, nakoľko mala možnosť a priestor vykonať viacej v krátkom dvadsaťročnom období bez predchádzajúcich skúseností a dostatočných financií.

Tejto problematike sa venujú štúdie o politickom živote v dobe predmníchovskej republiky, ktorý charakterizoval zápas medzi centralistickými stranami, hlásajúcimi ideu jednotného československého národa a autonomistami, ktorých reprezentovala HSLS a v niektorých obdobiach s ňou spolupracujúca Slovenská národná strana. Boli to najmä aktivity M. Hodžu, ktorý chcel utopiť ostrie politických rozporov snahou o zapojenie Ľudákov do vládnej koalície. Tieto štúdie, i keď vznikli v rôznych časových obdobiach, si všímajú vzťahy Slovákov a Čechov v medzivojnovom období, snahy Ľudákov o autonómiu Slovenska a najmä aktivitu M. Hodžu ako politika, ktorý stál jednoznačne na pôde Československej republiky, ale na rozdiel od centralistických politikov a to aj v slovenskom politickom tábore, si uvedomoval problémy, vďaka ktorým Slovensko ostalo hospodársky zaostalou krajinou.

Paul Veyne vo svojej práci „Ako písať o dejinách“ pripomína: „*História je v skutočnosti plná nevydarených možností a udalostí, ktoré nenastali*“¹ a ukladá historikom, aby hodnotili nielen skutočnosti, ktoré sa reálne stali, ale aj nekonečné spektrum „vecí, ktoré mohli byť inak,“ čiže perspektívy a projekty, ktoré si ľudia v danej etape pred seba kládli a ktoré sa nespĺnili. Štúdie a články venované činnosti politických strán vo viacerých prípadoch odhaľujú takéto plány politikov, teoretikov politiky, hospodárstva a kultúry medzivojnového Slovenska a konfrontujú ich s možnosťami a realitou, v akej tieto osobnosti a ich spoluobyvatelia žili.

Druhý blok štúdií je venovaný ekonomike. Ide o pôsobenie M. Hodžu vo funkcii ministra poľnohospodárstva, ďalej je to potravinárske odvetvie typické pre vtedajšie Slovensko a to bryndziarstvo, syrárstvo a mliekárenská výroba. Už na prvý pohľad je zrejmé, že dôležitým historickým medzníkom vo vývoji medzivojnového obdobia boli roky celosvetovej hospodárskej krízy na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov. Kríza bola o to ničivejšia, že slovenská ekonomika sa ešte nespamätala z povojnových ekonomických problémov. Poznačila život všetkých vekových vrstiev obyvateľstva, znásobila sociálnu biedu tisícok rodín a priniesla mimoriadne politické napätie. Vypuklejšie sa prejavili aj dlhodobo obchádzané, neriešené problémy, s ktorými márne zápasili rovnako predstavitelia politických strán, administratívy, slovenskí národohospodári a podnikatelia a ktoré aj predtým spomaľovali ekonomický rozvoj krajiny. Likvidácia týchto problémov prichádzala neskoro a neúplne v sťažených podmienkach medzinárodnej situácie, silne ovplyvnenej nástupom A. Hitlera do kresla ríšskeho kancelára v Nemecku v roku 1933.

Treba však povedať, že prameňom týchto skutočne celospoločensky závažných premien neboli na Slovensku iba ekonomické problémy, ktoré priniesla so sebou kríza. Ich vznik spočíval skôr v pomalom riešení mnohých dlhodobých pálčivých problémov, ktoré sa hlboko dotýkali všetkých vrstiev obyvateľstva. Znižovali jeho životnú úroveň, boli príčinou masovej emigrácie a vyvolávali na domácej pôde vnútropolitické napätie. Je samozrejmé, že túto situáciu zneužívali opozičné politické strany, čo sa odzrkadlilo vo volebných výsledkoch pri voľbách do parlamentu, vo voľbách do krajského zastupiteľstva a pod.

Tretia časť publikácie je venovaná trom osobnostiam, ktoré ovplyvnili politický alebo hospodársky vývoj na Slovensku. Predstavujú nielen tri odlišné osudy, ale aj rozdielnu politickú orientáciu. Ing. Štefan Janšák sa podieľal na budovaní predmníchovskej republiky vo vysokej štátnej funkcii. Nepodľahol však lákadlám politickej kariéry, takže ako odborník bol prijateľný aj pre režim Slovenskej republiky. Úspechy však dosiahol v archeológii, ktorá bola pôvodne jeho koníčkom. To ho pravdepodobne uchránilo od prenasledovania v rokoch komunistického režimu po roku 1948.

Dr. J. Tiso patril medzi čelných politikov HSĽS. Jeho politická činnosť v skúmanom období neprekročila rámec parlamentnej demokracie a už pred smrťou Andreja Hlinku získaval významné postavenie v strane. Treťou osobnosťou je Dr. Jozef Cieker, ktorý vďaka štúdiu na Filozofickej fakulte UK a pôsobeniu na pražskom Ministerstve zahranič-

1 VEYNE, P.: Ako písať o dejinách. Chronos, Bratislava 1998, s. 70.

ných vecí inklinoval k česko-slovenskej spolupráci. Tým, že po zániku ČSR získal miesto v diplomacii Slovenskej republiky a zapojil sa do služieb režimu, po skončení druhej svetovej vojny musel ostať v emigrácii, i keď prejavil ochotu opäť pôsobiť v diplomatických službách obnovenej ČSR.

Pre poznanie slovenskej spoločnosti má význam aj staršia štúdia o vývoji mesta Martina, ktorý – napriek tomu, že sa nespĺnila túžba jeho obyvateľov, aby sa stal hlavným mestom Slovenska – mal naďalej mimoriadne postavenie v slovenskej spoločnosti. Duchovnú klímu slovenskej spoločnosti a premien, ktorými prešla v dvadsiatich rokoch predmníchovskej republiky, ukazuje aj štúdia o vývoji dramatického umenia. Porovnáva profesionálne divadlo (existovalo iba SND) a jeho účinkovanie v porovnaní s amatérskym, ochotníckym divadlom, ktoré aj v tomto období (podobne ako v 19. storočí, ale za iných podmienok), oveľa viac ovplyvnilo obyvateľstvo na Slovensku, najmä na vidieku. Možno teda konštatovať, že divadelné umenie malo takisto vplyv na duchovnú premenu slovenskej spoločnosti.

Štúdie boli publikované v rôznych periodikách, vo viacerých obdobiach, čo sa odzrkadlilo nielen na ich obsahu, ale aj na stupni poznania a sprístupnenia archívneho materiálu. Poznámkový aparát ostal v pôvodnej podobe. Boli iba upravené názvy archívov a inštitúcií podľa súčasného stavu, aby bol uľahčený prípadnému bádateľovi prístup k archívnemu materiálu. Signatúry fondov a bližšie označenie prameňov je v pôvodnom stave.

Publikovaný súbor 15 štúdií venovaných dejinám medzivojnovnej ČSR je výsledkom takmer 50 ročného výskumu autorky, ktorý vykonala v archívoch a knižniciach doma i v zahraničí. Samozrejme je iba výberom z jej publikačnej činnosti.

Záverom ďakujem vedeniu Historického ústavu SAV, najmä jeho riaditeľovi PhDr. Slavomírovi Michálkovi, DrSc. a predsedovi vedeckej rady HÚ SAV, PhDr. Valeriánovi Bys-trickému, DrSc. za iniciatívu pri zrode tejto série monografií a za možnosť publikovania tohto diela. Moja vďaka patrí tiež môjmu manželovi prof. PhDr. Júliusovi Bartlovi, CSc. a mojej sesternici Ing. Márii Závodskej za nezištnú pomoc pri prepisovaní textov a ich korektúrach a za ďalšiu všestrannú podporu pri vzniku knihy, bez ktorej by táto práca nemohla vzniknúť.

V Bratislave, máj 2010.

Autorka.

*I. Politický vývoj na Slovensku
a miesto slovenskej politickej
reprezentácie v ňom*

1. KAPITOLA

PLÁNY A AKTIVITY SLOVENSKEJ ELITY PRED VZNIKOM SPOLOČNÉHO ČESKOSLOVENSKEHO ŠTÁTU

O prípravách vojnového konfliktu a o možnom zániku Rakúsko – uhorskej monarchie sa na jar roku 1914 neuvažovalo len v armádných generálnych štáboch. Informácie o stupňovanom medzinárodnom politickom napätí prenikali aj na verejnosť. V tlači, dokonca i na rôznych súkromných stretnutiach obyvateľov monarchie sa diskutovalo o udalostiach na Balkáne, najmä o anexii Bosny a Hercegoviny a od roku 1909 aj o tzv. záhrebskom procese. V živej pamäti obyvateľov Uhorska ešte stále bola srbsko – bulharská vojna. Aj slovenská politická reprezentácia si uvedomovala, že problémy späté s napätou situáciou na Balkáne nie sú uzavreté a že „vo vzduchu“ sa vynárajú čím ďalej tým jasnejšie kontúry väčšieho vojnového konfliktu. V Hodžovom *Slovenskom týždenníku* sa na jar roku 1914 v tejto súvislosti písalo: „*Nikdy sa ešte toľko nehovorilo o rozdelení ríše rakúsko – uhorskej ako teraz, odkedy odpadli od Turecka všetky európske neturecké kraje. Ako je to vôbec možné, že vážni politikovia i náčelní ľudia ríš susedných už dosť zjavne hovoria o tom, že by bolo treba Rakúsko aj Uhorsko rozkúskovať?*“¹ Redakcia Slovenského týždenníka si zrejme s radosťou na položenú otázku sama sformovala odpoveď: „*To je možné jedine preto, že naši susedia rátajú s nespokojnosťou rôznych národností aj v Rakúsku aj v Uhorsku. To značí, že je to dnes už otázka svetovej politiky, či sa nám Slovanom a Rumunom deje krivda a či nie. To je už nie len naša vec.*“² Redaktori týždenníka však nezostali len pri konštatovaní možného blízkeho vojnového konfliktu. Zamýšľali sa súčasne nad tým – a upozornili na to aj svojich čitateľov – že by bolo v aktuálnej hektickej dobe potrebné predložiť „ríši a svetu svoj program politiky štátnej, hospodárskej, národnostnej, ríšskej aj zahraničnej.“ Zrejme mali vážny dôvod, aby nielen ich čitateľská obec, ale celý slovenský národ bol pripravený na možné perspektívne vážne celospoločenské zmeny.

Viacerí predstavitelia slovenského politického života očakávali, že zásadný postoj a prípadne i národný program pre budúcnosť by mal vypracovať celoslovenský politický orgán, čiže Slovenská národná rada. Prípravy na jej vznik boli už v behu. Schôdzka, na ktorej sa zišlo okolo 30 čelných reprezentantov slovenského politického života koncom mája 1914 v Budapešti mala pripraviť pôdu pre vznik SNR. Pozvanie na túto poradu prijala aj delegácia českých politikov, čiže Dr. K. Kramář, F. Udržal, J. Sedlák, F. Klofáč, A. Němec a ďalší.³ Slovenská reprezentácia v Budapešti zrejme mala záujem o to, aby

1 Slovenský týždenník, 17. 4. 1914, r. 12, č. 16.

2 Tamže.

3 Slovenský týždenník, 29. 5. 1914, r. 12, č. 22.

sa osobne zoznámila s predstaviteľmi českých politických prúdov, ktorí pôsobili priamo v Prahe, alebo boli poslancami ríšskeho rakúskeho parlamentu a zdržiavali sa vo Viedni. Súčasne chcela získať poznatky o plánoch a činnosti ilegálneho „domáceho“ odboja, zameraného na protiviládny zápas s predstaviteľmi monarchie, ktorý pôsobil v Čechách. Podľa zápisu jedného zo slovenských účastníkov schôdze, Dr. Emila Stodolu, nadobudlo stretnutie slovenskej a českej politickej reprezentácie v napätej medzinárodnej situácii mimoriadny význam, pretože „...*pobudnutie s milými českými hosťami začalo dávať našim snahám jednotný program.*“⁴

Prioritné miesto v budovaní vzájomných kontaktov medzi Slovákmi a českým národom zohrávala v tom čase najmä Československá jednota. Pohnútky jednoty zdôvodnil neskôr vo svojich pamätiach jej dlhoročný predseda J. Rotnágľ: „*Bolo treba presvedčiť český národ, že je nanajvýš treba, aby napriek vyčerpávajúcim vlastným bojom opustil dosavadnú pasivitu ku Slovensku a venoval mu náležitú pozornosť a podporu v jeho úpornom boji proti Maďarom. Bolo treba naše vzájomné snahy už vopred zbaviť náteru akejsi sústrasti s trpiacim, urobiť z nich významnú zložku nášho národného vývoja a vybudovať v nich ďalší stupeň dosiaľ nedokončeného veľkého diela obrodeneckého. Bolo treba presvedčiť Slovákov o poctivosti i opravdovosti našich snáh a získať si ich dôveru.*“⁵

Spolok Československá jednota vykonal nesmierne hodnotnú drobnú prácu nielen pri organizovaní známych pravidelných česko – slovenských stretnutí v Luhačovicích, na ktoré prichádzalo zvyčajne okolo 200 až 300 osôb, ale predovšetkým v tom, že zabezpečil publikovanie desiatok článkov zo života oboch národov v denníkoch politických hnutí, v rôznych kalendároch, ktoré prenikali aj pod strechy chudobnejších spoločenských vrstiev a stali sa prvými výmennými informačnými cestami o závažných historických udalostiach i súčasných problémoch obyvateľstva oboch národov.

V staršej historickej tvorbe sa pri hľadaní vzájomných mostov kládol dôraz na skúmanie činnosti prívržencov tzv. hlasistického prúdu (združovali sa okolo redakcie a periodika Hlas vychádzajúceho v Skalici). Ostatné iniciatívy Slovákov a Čechov pri hľadaní vzájomných kontaktov pred prvou svetovou vojnou zostávali „na vedľajšej koľaji“ vedeckeho historického bádania. V posledných rokoch sa väčšmi objasňujú aj spoločné stretnutia moravských katolíkov na čele s profesorom reálneho gymnázia v Hodoníne Dr. A. Kolískom a slovenskými prívržencami katolíckeho politického prúdu na čele s A. Hlinkom, F. Jurigom, F. Skyčákom a celým radom ďalších osobností. Neboli náhodné ani živelné. Vytvárali pevnú oporu najmä slovenským katolíkom v ich neľahkom zápase s promaďarskou cirkevnou hierarchiou, zviazanou s uhorskou štátnou mocou. Význam konkrétnych, rozsiahlych foriem týchto vzťahov medzi duchovenstvom a veriacimi katolíckej cirkvi na území Slovenska a v českých krajinách sa markantne prejavili napr. pri organizovaní Hlinkovho prednáškového turné po moravských a českých lokalitách v čase najväčšieho Hlinkovho prenasledovania (1905 – 1910), v dobe jeho cirkevného procesu

4 STODOLA, E.: Prelom. Praha 1933, s. 130.

5 ROTNÁGL, J.: Československá jednota a Slovensko. In: Zlatá kniha Slovenska. Bratislava 1929, s. 87-89.

s biskupom A. Párвым a súčasne aj so štátnou mocou, ktorú v tomto prípade reprezentovala ružomerská sedria (župný súd).⁶ Účastníci Hlinkových prednášok na Morave a v Čechách v ňom videli nielen obyčajného katolíckeho farára, ale predovšetkým reprezentanta trpiaceho slovenského národa, ktorému bolo treba pomôcť. O tom, že si Hlinka získal dôveru poslucháčov na týchto prednáškach, svedčí aj skutočnosť, že v období vrcholenia jeho cirkevného procesu, pri ktorom mal hlavný rozsudok vyniesť Vatikán, prišlo v čase od 13. do 23. 12. 1907 do Ríma 22 latinských telegramov z Moravy, v ktorom moravskí katolíci z viacerých obcí písali o ťažkých životných podmienkach Slovákov v Uhorsku, o Hlinkovej pastoračnej činnosti a súčasne prosili stiahnutie trestu suspenzie „ab ordine“, ktorý vyniesol nad Hlinkom jeho biskup A. Párvy a tým zamedzil Hlinkovi jeho účinkovanie na ružomerskej fare.⁷ Na každom telegrame bol podpísaný dekan danej oblasti. Okrem toho sa v decembri 1907 zišlo 30 zástupcov moravských miest vo Velkom Meziříčí, ktorí zaslali všetkými účastníkmi podpísaný spoločný list priamo pápežovi. Navrhovali, aby sa „cirkevní vatikánski otcovia“ viacej zaoberali situáciou katolíkov v Uhorsku a prosili v ňom o príhovor cirkevnej hierarchie u rakúsko – uhorského cisára Františka Jozefa v prospech uväznených slovenských katolíckych kňazov v Uhorsku, ktorí sa ničím iným neprevinili len tým, že verejne priznávali svoje národné presvedčenie.

Vzťah mladšej generácie slovenských funkcionárov Slovenskej národnej strany (SNS), ktorí pôsobili na území Slovenska a prejavovali mimoriadny záujem o kontakty s českými politickými partnermi, sa prejavil aj v programe SNS, na ktorom sa práve oni podieľali. Autormi programu boli: tajomník SNS a známy slovenský spisovateľ J. Gregor – Tajovský, A. Štefánek, F. Houdek a I. Hrušovský. Publikovali ho v roku 1914 v Martine pod názvom: „*Výklad Programu Slovenskej národnej strany*“. Zdôraznili v ňom historické korene spolupráce oboch národov a navrhovali najužšie kultúrne a hospodárske spojenie s Čechmi, „*aby i nám prešlo v nezvratné vedomie, že to, čo je české je i slovenské a naopak...Najužšia československá vzájomnosť je i našim programom.*“

Výbuch vojnového požiaru stlmil možnosti spolupráce medzi obyvateľstvom oboch národov. Nastala celkom iná situácia, ktorá vyvolala vznik nových problémov aj hľadanie nových riešení. Odsunula na neskorší čas aj iniciatívy predstaviteľov slovenského politického života, ktorí pripravovali vznik Slovenskej národnej rady. Vojna priniesla so sebou mnohé negatívne javy, najmä rukovanie mladých mužov do armády. Súčasne začala vytvárať v slovenskom obyvateľstve akúsi nádej či myšlienky o tom, že sa priebeh vojny stane východiskom k historickému prelomu a k prajnejším časom. Juraj Slávik upozornil na túto atmosféru vo svojich memoároch, kde napísal: „*Čokoľvek sa písalo a hovorilo, vedeli povedomí Slováci – zvlášť odkedy Franciá a Angliá vstúpili do boja, - že pôjde v tejto vojne i o nás. Chodili sme so vztýčenou hlavou a cítili van histórie. Rakúsko – Uhorsko a Nemecko nemôže vyhrať vojnu proti celému svetu.*“⁸

6 BARTLOVÁ, A.: Andrej Hlinka. Bratislava 1991, s. 20-23.

7 BAGIN, A.: Spor kňaza Andreja Hlinku s biskupom Mons. Alexandrom Párвым. In: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Bratislava 1991, s. 26-41.

8 SLÁVIK, J.: Moja pamäť – živá kniha. New York (dátum vydania neudany), s. 241.

Slovenská národná strana, ktorá bola počas vojny integrujúcim celoslovenským politickým hnutím (nie modernou politickou stranou ale zatiaľ iba hnutím) vyhlásila v auguste 1914 prechod do politickej pasivity. Vyhlásenie jej vedenia, publikované v tlači sa – ako vždy všetky príkazy a odporúčania na Slovensku – nebralo s plnou vážnosťou. Politický život sa popresúval z námestí a verejných miestností do súkromných, menej viditeľných priestorov. Nadobúdal nové formy, podfarbené rastúcimi opodstatnenými obavami zo zostrenej perzekúcie. Preniesol sa medzi iným pod strechy katolíckych i evanjelických fár, ktoré sa už v 19. storočí stali strediskami kultúrno – osvetového a politického života. (V tom čase zvyčajne protivládneho, čiže disidentského života). Úkrytmi, miestami stretávania národne uvedomelých Slovákov sa stali aj privátne byty politikov a mnohých menej nápadných osobností, ktoré zatiaľ neupútali pozornosť uhorských mocenských orgánov. Dôležitým strediskom sa stali nielen byty či iné vhodné miestnosti, ktoré sa nachádzali priamo na území Slovenska, ale aj ďalšie priestory v lokalitách monarchie. Jedným z nich bol viedenský byt neskoršieho podnikateľa, národohospodára a agrárneho politika Kornela Stodolu. Schádzali sa v ňom počas celého obdobia prvej svetovej vojny nielen predstavitelia slovenského politického života Dr. M. Hodža, Dr. I. Dérer, Dr. M. Ivanka, Dr. E. Stodola, Dr. A. Štefánek, V. Makovický či ďalší predstavitelia slovenského politického a ekonomického diania, ale aj rumunskí politickí činitelia, niekoľko významných rakúskych publicistov, univerzitných profesorov, aristokratov a napokon nezriedka aj českí politici, najmä poslanci ríšskeho parlamentu.⁹

Mimo slovenského územia¹⁰ sa už pred vojnou schádzala napr. v Pešti v rôznych súkromných príbytkoch, v redakciách i v kaviarňach slovenská politická reprezentácia (ktorá v tomto meste žila s rodinami). Integrujúcou osobnosťou peštianskej slovenskej spoločnosti bol brat Kornela Stodolu právnik Dr. Emil Stodola. K dôležitým osobnostiam v tomto prostredí patrili tiež katolícky duchovný Ján Damborský, učiteľ Miloš Izák, bratia Viestovci, právnik Dr. Adolf Záturecký a Dr. Michal Slávik. Nie náhodou sa práve v tomto prostredí zrodilo pod patronátom a z iniciatívy Dr. Stodolu odborné právnické periodikum *Právny obzor*, do ktorého od jeho vzniku v r. 1917 pravidelne prispievali Dr. Vladimír Fajnor, A. Záturecký, I. Krno, J. Poničan a ďalší.¹¹ Z tejto právnickej dielne vzišlo i pre budúcu právnu prax na Slovensku veľmi potrebné a dôležité kolektívne dielo slovenských právnikov a síce *Zbierka uhorských zákonov v slovenskom jazyku*. Do slovenčiny preložené uhorské zákonné normy mimoriadne ocenili po vzniku ČSR úradníci a právnici, ktorí prišli na Slovensko z Čiech. Neovládali maďarský jazyk a museli riešiť množstvo problémov, ku ktorým nevyhnutne potrebovali používať bývalé zákonné normy, platné ešte v Uhorsku. Pre krátkosť medzivojnového obdobia nestihli právní teoretici vytvoriť

9 Informácie o priebehu stretnutí v byte Kornela Stodolu a o tom kto a z akých dôvodov sa na nich zúčastňoval, zachytávajú Stodolove memoáre. STODOLA, K.: Denník. In: Zborník: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930, s. 119-196.

10 Pod termínom „Slovensko“, alebo tiež „slovenské územie“, chápem geografickú oblasť vtedajšieho Uhorska, kde väčšinu obyvateľstva tvorili Slováci.

11 STODOLA, E.: c. d., s. 136.

kompletnú štruktúru už spoločných československých právnych noriem a preto sa ešte aj do roku 1938 na Slovensku používali mnohé zákony z obdobia monarchie.

Centrami politického života sa stali aj byty či iné objekty, ktoré sa nachádzali v mestách najmä na západnom a severnom Slovensku. Politickými opornými piliermi či skutočnými osobnosťami, ktoré preberali na seba ťarchu zodpovednosti a boli ochotné podstúpiť i prenasledovanie, ak by štátne orgány vedeli viac o ich aktivitách, sa stali neraz celkom nenápadní remeselníci, majitelia či zamestnanci rôznych redakcií a kníhtlačiarňí, obchodníci, hostinskí, bankovní úradníci či ženy v domácnosti. V Bratislave sa slovenskí národovci schádzali počas prvej svetovej vojny napr. v byte Boženy Kutlíkovej na Panenskej ulici, kde sa združovala najmä mládež (najmä študenti a vysokoškolsky vzdelaní mladí intelektuáli) okolo Dr. M. Ivanku.¹² Ku bratislavským strediskám slovenských národovcov počas prvej svetovej vojny patrili aj byty rodiny Idzich na Šancovej ulici, rodiny Macháčkovej na Zámockej ulici, byt obchodníka Pavúka na Kušerovej ulici, krajčírka Hovorku na Suchom Mýte a ďalšie domácnosti. Mládež prichádzala na stretnutia so slovenskými politikmi aj do hostinca Jána Grajciara na Mariánskej ulici a do ďalších, už dávno známych aj počas vojny navštevovaných privátnych stredísk národného života.

Okrem Bratislavy sa priamo na Slovensku udržiavali už tradičné pôsobiská slovenského národného pohybu aj v Ružomberku, v Liptovskom Mikuláši, v Dolnom Kubíne, v Martine, v Skalici. Slovenskí národovci sa tiež združovali na pôde Tatra banky v Senici, kde jadro uvedomelých Slovákov tvorila najmä rodina Cyrila Kresáka, tiež Dr. L. Šimko, Dr. Cyril Horváth a učiteľ P. Vaníček. Dôležitým centrom slovenského hnutia na západnom Slovensku bola obec Vrbové, z ktorej vďaka Ing. J. Rotnáglovi a Dr. Pavlovi Blahovi odišli už pred vojnou desiatky mladých ľudí na štúdium na Moravu a do Čiech. Významnými strediskami, v ktorých sa prejavoval národný politický život, sa stali aj ekonomické organizácie a finančné ústavy. Napr. Tatra banka mala už pred vojnou vybudovanú sieť svojich filiálok vo viacerých slovenských mestách a zamestnávala v týchto ústavoch predovšetkým finančných odborníkov – Slovákov napr. v Dolnom Kubíne bol takouto kontaktnou aktívnou osobnosťou zamestnanec bankovej filiálky, bývalý „hlasista“ Dr. Smetanay. Tiež mnohí zamestnanci ružomberskej Ľudovej banky patrili ku spoľahlivým podporovateľom národných aktivít. V Ľudovej banke vo Vrbovom bol takouto aktívnou osobnosťou Ján Cablk.

S českými sociálnymi demokratmi udržiavali styky aj počas celých vojnových rokov ich predprevratoví politickí kolegovia, najmä Emanuel Lehocký, Ján Pocisk, Michal Korman a ďalší. Robotnícke organizácie na Slovensku mali už pred vojnou vybudovanú organizačnú sieť riadenú z centra v Pešti. Počas vojny, najmä v jej poslednej etape, sa práve vďaka sociálnym demokratom dostávali na Slovensko aktuálne informácie o priebehu bojových operácií. Českí sociálni demokrati zasa informovali svojich slovenských kolegov o prípravách politického prevratu na ich území. Je zrejmé, vyplýva to medziiným zo spomienok „predáka“ sociálnych demokratov, pracujúcich v podbrezovskom závode, A. Horvátha, že

12 KRČMÉRY, Š.: Slovenská rozpomienka na Bratislavu. In: MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat, IV. Trnava 1931, s. 65.

slovenskí sociálni demokrati nedosahovali ani v poslednej fáze prvej svetovej vojny takú činnosť ako ich českí kolegovia a neboli tiež zd'aleka tak pripravení na organizovanie samostatných aktivít počas prevratu a v následných poprevratových rokoch.¹³

Napriek zosilnenej perzekúcii a ďalším prekážkam, z ktorých hádam na poprednom mieste bol pre rozvoj slovenského národného diania nedostatok finančných prostriedkov, závažným spojovacím článkom slovenskej politickej reprezentácie s verejnosťou bola tlač, tiež neperiodické tlačivá a rôzne aktuálne letáky. Slovenský denník síce musel prestať vychádzať ale na Slovensko sa síce viac – menej náhodou, iba ako batožina odvážnych jednotlivcov – dostával z Budapešti Slovenský týždenník. Prinášal informácie o vývoji na bojiskách. Jeho smutnou súčasťou sa stali nekrológy, venované pamiatke padlých vojakov. Už v roku 1915 však redaktori Slovenského týždenníka začínali čitateľov zasväcovať do možných situácií povojnového života na Slovensku, nútili ich uvažovať a pripravovať sa na možné závažné premeny, ktoré môžu priniesť budúce roky. V súvislosti s témou o budúcnosti Slovenský týždenník napísal: „*Nás trápi otázka, ako si budeme môcť zariadiť svoju slovenskú spoločnosť, svoje žitie na svojej pôde medzi Prešporkom a Košicami... Náš život závisí od toho, ako si ho sami zariadíme, svojim pričinením, svojou prácou musíme si postaviť také podmienky, ktoré budú podstatou nášho života. Z toho plynie, že náš život bude takým, akým ho my sami budeme chcieť mať. Ak budeme chcieť, aby bol krajším než ten, ktorý sme žili pred vojnou, musíme sa o to postarať sami. K tomu nám bude slúžiť náš životný program, ktorý si zostavíme už teraz, počas vojny, ba práve dlhá poučená z vojny.*“¹⁴

Senický bankár Cyril Kresák vo svojich publikovaných memoároch uviedol, že v regióne, v ktorom žil (západné Slovensko) sa už koncom augusta 1914 hovorilo o možnom vzniku spoločného štátu s českým národom. Dokladom toho bol na pohľad nevinný letáček, ktorý dostal v bežnej pošte učiteľ Pavol Vaníček, pôsobiaci v Senici. List napísal neznámy autor z Humpolca, ktorý v ňom rozoberal vojnovú situáciu v počiatočnom štádiu vojny a v súvislosti s tým tiež spomínal možnosť vzniku budúceho spoločného štátu oboch národov.

Od polovice roku 1915 sa na stránkach *Slovenského týždenníka* pravidelnejšie objavovali články, ktoré monitorovali vývoj situácie v Čechách. Ďalej sa články zameriavali aj na ekonomické problémy, najmä o hospodárskych a úverových orgánoch. O výsledkoch svojej činnosti informovali čitateľov *Slovenského týždenníka* pravidelne aj filiálky Roľníckej banky, Tatra banky a Slovenskej banky. Nie náhodou sa s menami členov správnych rád týchto peňažných ústavov stretávame aj neskôr, pri budovaní slovenského medzivojnového hospodárstva na Slovensku.

Dôležitá úloha pri príprave budúcej povojnovej slovenskej administratívy, pri zrode slovenských súdov, školstva, pri obsadzovaní postov poslancov či neskôr senátorov pripadla nemalá úloha obom hlavným slovenským konfesiám, čiže katolíckej a evanjelickej cirkvi.

13 HORVÁTH, A.: Moje rozpomienky z prevratového robotníckeho hnutia. In: MEDVECKÝ, K. A.: c. d., s. 132.

14 Slovenský týždenník, 12. 2. 1915, r. 13, č. 7.

Situácia počas prevratu aj v nasledujúcich rokoch v oboch spomínaných cirkvách bola na pohľad veľmi rozdielna, ale pri hlbšom skúmaní možno nájsť v ich vývoji i podmienkach mnohé spoločné črty. V čase politického prevratu boli biskupi oboch cirkví pevne zviazaní s bývalým Uhorskom a jeho štátnou administratívou. Druhou dôležitou spoločnou črtou oboch cirkví bola skutočnosť, že okrem lojálneho aparátu voči štátu mali obe cirkvi najvybudovanejšie organizačné zložky, ktorých siete siahali aj do najodľahlejších končín Slovenska. Ak si uvedomíme, že Slovenská národná strana bola i pred prevratom v roku 1918 viac „rôznofarebným“ hnutím s nedobudovanou organizačnou bázou, ako moderná politická strana a navyše, hneď po vyhlásení vojny sa jej vedenie rozhodlo pre prechod do pasivity, predstavovali obe cirkvi najkompaktnejšie ideové združenia, s ktorými musela počítať slovenská politická reprezentácia pri príprave povojnovej osudovej cesty Slovákov. Aktivitu, súvisiacu s realizáciou prevratu a s prechodom cirkevného života do nových politických podmienok, prevzalo na svoje plecia v oboch cirkvách nižšie duchovenstvo.

Katolícka cirkev bola do roku 1918 pevne spätá s habsburskou dynastiou. V uhorskej časti monarchie podporovala ideológiu jednotného uhorského, t. j. maďarského národa. Za svoje zásluhy o uhorský štát získala viaceré nevšedné privilégia, napr. takmer neobmedzený vplyv na výchovu mladej generácie (napr. ešte začiatkom 20. storočia nemohol byť podľa zákonov monarchie správcom nielen cirkevnej - katolíckej, ale ani štátnej školy pedagóg inej konfesie ako katolíckej)¹⁵. Aj takýmto spôsobom si cirkev udržiavala svoje pozície v obyvateľstve. Nižšie duchovenstvo na území Slovenska pochádzalo zvyčajne z chudobných roľníckych viadctných rodín a preto malo omnoho väčšie pochopenie pre túžby a životný štýl svojich „ovečiek.“ Lahko nadväzovalo kontakty aj s predstaviteľmi slovenskej politickej reprezentácie. Nielenže podporovalo jej úsilie, ale mnohí z katolíckych i evanjelických duchovných sa priamo zainteresovali do príprav a neskôr - už po štátnom prevrate - aj do formovania československého štátneho aparátu a politického systému. (Napr. A. Hlinka, F. Juriga, L. Okánik a ďalší). Vzpruhou v aktivizácii katolíckych farárov i laikov sa stalo opätovné pravidelné vydávanie Duchovného pastiera roku 1917, ktoré redigoval farár v Moravskom Lieskovom Dr. Jozef Buday. Dôležitá úloha v národnouvedomovacom procese a v politickom združovaní katolíkov pripadla aj novej kníhtlačiarňi Lev v Ružomberku v roku 1917. Založil je ružomberský farár Andrej Hlinka so svojimi spolupracovníkmi.

Pre aktivizáciu a pročeskoslovenskú orientáciu katolíckeho duchovenstva mala mimoriadny význam okružná cesta moravského katolíckeho kňaza a profesora na gymnáziu v Hodoníne Dr. Alojza Kolíška po Slovensku. Tento duchovný sa zúčastňoval už pred vojnou stretnutí českých a slovenských národovcov v Luhačoviciach aj každoročných augustových slávností v Martine. Zainteresoval moravských a českých veriacich v prospech Andreja Hlinku v dobe Hlinkovho vážneho cirkevného sporu s biskupom A. Párwym. Pripravil rovnako Hlinkovi ako V. Šrobárovi roku 1906 po ich odsúdení ružomberskou sedriou prednáškové turné po Morave a Čechách. Počas tejto Hlinkovej prednáškovvej cesty ho mimoriadne vrelo privítali aj obyvatelia Prahy a primátor tohto mesta.

15 MALÝ, K., SIVÁK, F. : Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918. Praha 1988, s. 431.

Kolíška ku jeho propagačnej ceste v lete 1917 na Slovensko inšpirovala viedenská skupina slovenskej politickej reprezentácie.¹⁶ Kolísek si mal na tejto ceste vytvoriť obraz o tom, ktorý z katolíckych duchovných na slovenských farách podporuje ideu zrodu spoločného československého štátu. Predtým sa mal stretnúť na „revolučnej porade v Prešporku“ s niektorými slovenskými politikmi, ktorí z tých či oných dôvodov nemohli prichádzať do Viedne. Kolísek i viedenská skupina od nich očakávali rozsiahle informácie o aktuálnej situácii v rôznych oblastiach Slovenska. Samozrejme Kolíška nadovšetko zaujímali správy o tom, na ktorých katolíckych farách najskôr nájde pochopenie a pomoc. Do Bratislavy kvôli tejto porade pricestoval z Pešti aj Dr. Emil Stodola. Účastníci porady sa nezaoberali iba situáciou na farách, ale hovorili medziiným aj o svojich predstavách budúcej slovensko – maďarskej hranice. Po skončení narýchlo zvolanej „prešpurskej“ porady sa A. Kolísek pobral na konkrétne fary, na ktorých podľa získaných informácií, očakával kladné prijatie a vybavenie svojho posolstva. Zastavil sa u farára Floriána Tománka, aj v Ružomberku u Andreja Hlinku, kde zotrval najdlhšie. Zdá sa, že Kolísek nielen prediskutoval s Hlinkom aktuálny stav pripravenosti slovenských katolíkov na štátny prevrat, ale veľmi kladne zapôsobil aj na zmierenie predtým dvoch rozhnevaných predstaviteľov slovenskej politickej reprezentácie: Dr. Vavra Šrobára a Andreja Hlinku.

Je možné predpokladať, že práve v Ružomberku pri tvorivých diskusiách Kolíška s obidvomi aktívnymi liptovskými politikmi vznikol projekt politických krokov na obnovenie slovenského katolíckeho politického prúdu počas prevratových mesiacov a v nasledujúcom období. Zrejme nebolo náhodné, že Hlinka mal už v novembri 1918 predstavu o tom, ktorí zo slovenských duchovných by sa mali zúčastniť zakladania Kňazskej rady, ktorá prebrala do svojich rúk miesto národne nespôľahlivej hierarchie opraty riadenia katolíkov na Slovensku. Títo Hlinkom vytipovaní duchovní a roduverní katolícki laici napokon obnovili v decembri 1918 v Žiline aj svoju katolícku politickú organizáciu: Slovenskú ľudovú stranu na čele s predsedom A. Hlinkom. Bez náležitých príprav a prediskutovania situácie by asi nebolo možné tak hladko dosiahnuť na poradách slovenského duchovenstva súhlas s rezignáciou a odchodom do Maďarska promaďarsky orientovaných biskupov. Tieto skutočnosti svedčili o tom, že Kolíšková cesta po Slovensku nebola náhodná. Stala sa prvým vážnym signálom spolupráce slovenského katolíckeho duchovenstva s československy orientovanými politikmi, o zapojení katolíckych veriacich na Slovensku do príprav samostatného spoločného československého štátu. Vzťah Dr. A. Kolíška ku Slovensku sa naplno rozvinul po vzniku ČSR. Profesor Kolísek sa presťahoval do Bratislavy, kde pôsobil až do svojej tragickej smrti roku 1931 na bratislavskej bohosloveckej fakulte.

Špecifické problémy prekonávala v súvislosti so zmenenou situáciou v roku 1918 evanjelická cirkev. Evanjelici získali už v Uhorsku cirkevnú autonómiu a tým aj väčšiu nezávislosť na štátnej moci. Ich rovnako promaďarsky orientovaní biskupi mali svoje sídla mimo územia budúceho Slovenska. Spätosť slovenských evanjelikov s českými a vôbec s českým prostredím mala historické korene. Prejavovali sa aj v množstve študentov z evanjelických

16 Kolísek sa s viedenskou skupinou slovenskej politickej elity už dávnejšie pravidelne stretával. KOLÍSEK, A.: Tri razy o Nitre. In: Pamätná kniha vysviacky slovenských biskupov. Trnava 1921, s. 36.

rodín (nielen vysokoškolákov, ale aj gymnazistov, študentov odborných škôl aj rôznych učiteľov) v českých školách. Práve oni vytvárali dôležitú bázu slovenskej inteligencie, o ktorú sa mohli oprieť na Slovensku predstavitelia poprevratovej štátnej administratívy a samosprávnych inštitúcií po roku 1918. Oni boli prirodzeným mostom, po ktorom prúdili z českých krajín na Slovensko politické názory T. G. Masaryka, projekty prestavby slovenského školstva, celosvetové myšlienkové smery, ktoré transformované na podmienky ČSR prichádzali z Prahy do slovenskej ekonomiky, kultúry aj umenia.

Po vzniku vojny posielali evanjelickí biskupi do slovenských fár rôzne obežníky, ktoré mali usmerniť život ich veriacich. Medziiným v nich oboznamovala hierarchia evanjelickej cirkvi veriacich so svojimi predstavami o tom, ako by sa mali vyvíjať vzťahy cirkevníkov k uhorskému štátu, ako riešiť problémy späté s následkami vojny a pod. V máji 1915 publikoval biskup H. Geduly v *Evanjelickom poslovi spod Tatier* obežník, v ktorom sa obrátil s prosbou na všetkých veriacich, aby kladne reagovali na výzvu uhorskej vlády a upísali pôžičku (čiže darovali peniaze) na mimoriadne výdavky štátu. Veriaci vyzbierali v slovenských okresoch 150 korún.¹⁷

Cirkevná tlač mala počas vojny mimoriadny význam. V nejednom regióne sa stala – po násilnom zániku viacerých slovenských periodík – jediným zdrojom informácií, ktoré oboznamovalo širšiu čitateľskú obec so situáciou na bojiskách i v zázemí. Samozrejme kládla dôraz na aktuálne vnútrocirkevné problémy. Viaceré články sledovali vývoj situácie v cirkevnom školstve. Poukazovali na to, že mnohí kňazi a cirkevní učitelia museli narukovať do armády a v škole nemal ich kto nahradiť. Miesta kvalifikovaných cirkevných pedagógov dočasne obsadzovali vojaci, ktorých pre zranenie prepustili z armády domov. Tým sa znižovala kultúrnosť a kvalita vyučovacieho procesu. Učitelia cirkevných škôl, ktorí sa z rôznych dôvodov vyhli narukovaniu do armády, sa rozhodli udržať úroveň vyučovania na predvojnovovej úrovni aj tým, že si vytvorili svoje stavovské spolky (organizované podľa seniorátov), na ktorých pomáhali „školiť“ dočasných vyučujúcich, posudzovať a riešiť aj širšie otázky cirkevného školstva, ako bol napr. sťažený prísun rôznych školských pomôcok a pod.¹⁸

Evanjelickí farári aktivizovali veriacich aj počas vojny v tzv. nedeľných spolkoch. Počas týchto stretnutí pripravili pre svojich cirkevníkov rôzne náučné prednášky, veriaci si predčítavali články v novinách, mohli si zakúpiť rôzne knihy, spievali nábožné piesne a pod. Nedeľné spolky boli jednou z ciest, ktorými sa medzi roľníkmi šírila osveta.

Jedným z najťažších negatív, ktoré priniesla so sebou vojna, bol rast počtu opustených detí, sirôt po padlých vojakoch. Evanjelický sirotinec v Modre nestačil prijímať tieto osirelé školopovinné deti. Preto sa vo farnostiach rozšírili zbierky na prístavbu ďalších objektov ku pôvodnej budove modranského sirotinca, ale súčasne začali organizovať aj zbierky na prípravu nových objektov v Liptovskom sv. Mikuláši. Spomínané zbierky neplnili iba úlohu humanitných podporných akcií, ale mali združiť veriacich, vytvárať v nich pocit

17 Evanjelický posol spod Tatier, 9. 5. 1915, r. 5, č. 7–8.

18 Zakladajúce zhromaždenie spolku učiteľov z turčianskeho seniorátu sa konalo 25. 6. 1917. Cirkevné listy, júl – august 1917, r. 31, č. 7–8.

solidarity s bezprizornými deťmi, pocit spoluzodpovednosti a spolupatričnosti. Ďalšou významnou akciou, ktorú vykonávala evanjelická cirkev počas vojny, boli osvetové aktivity, určené priamo bojujúcim vojakom. Z iniciatívy evanjelického duchovenstva posielal spolok *Tranoscus* zadarmo svoje vytlačené knihy vojakom.¹⁹ Neboli to publikácie iba s cirkevnou či náboženskou problematikou. Na bojiská sa v niektorých mesiacoch expedovalo z *Tranoscia* aj 500 výtlačkov beletrie v slovenskom jazyku.

Z iniciatívy evanjelického duchovenstva sa rozvinula aj ďalšia akcia: viaceré fary vyzvali písomnými adresnými listami svojich veriacich – vojakov, aby si robili vojenské denníky a postrehy o situácii na bojiskách, o konkrétnych udalostiach, ľuďoch a pod. Tieto záznamy mali poštou posielat' na farnosti, kde sa s nimi zoznámila celá cirkevná komunita a farári ich mali uschovať ako významné historické dokumenty, svedčiace o priebehu vojny a najmä o živote slovenských vojakov. Iniciátorom tejto „zápiskovej akcie“ bol sučiansky farár Fedor Ruppeltdt. Podľa jeho inštrukcií sa mali tieto listy vojakov perspektívne jednotne evidovať a uložiť a po vojne mali slúžiť ako dôležitý prameň histórie autentických svedkov o bojových udalostiach z prvej svetovej vojny.

Ani vojna nenarušila pravidelnosť zasadaní seniorátnych konventov. Ich súčasťou už tradične boli bohoslužby v chrámoch, po nich účastníci nastoľovali konkrétne problémy jednotlivých cirkevných zborov a hľadali cesty ku ich riešeniu. Táto organizačná činnosť nebola márna. Nadviazané či napriek vojnovým rokom udržiavané kontakty, pomoc, ktorá prišla v pravý čas, literatúra, ktorá sa k vojakom dostávala do zákopov i ďalšie aktivity tvorili predpoklad i budúcej poprevratovej činnosti obyvateľstva.

Na rozdiel od českých krajín Slovensko netvorilo do roku 1918 samostatnú administratívno-správnú ani ekonomickú jednotku. Jeho hospodársky vývoj sa organizoval a prispôboval cieľom vzdialeného politického celouhorského centra v Budapešti, ktoré samozrejme sledovalo prioritne ekonomické záujmy a plány maďarského národa. To samozrejme nevylučuje, že v župách s prevahou slovenského obyvateľstva by sa nevytvárali dôležité ekonomické strediská, ktoré sa perspektívne mohli stať bázou samostatného slovenského ekonomického života, či pôsobiskom národohospodárskych odborníkov aj zručných robotníkov. Patrila k nim napr. Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici (založená r. 1763), odborné školy, obchodné a priemyselné komory, Hodžom založené Ústredné družstvo hospodárskych a úverových družstevných organizácií, časopis *Hospodársky obzor* aj ekonomické rubriky v ďalších periodikách. Na ich pôde sa formovali - a nezriedka aj s pomocou českých národohospodárov a podnikateľov rástli - neskorší slovenskí ekonómovia a projektanti hospodárskeho života.

Uhorská vláda sa snažila od vyrovnania r. 1867 transformovať hospodárstvo Uhorska. V popredí jej záujmu nebola iba modernizácia uhorskej ekonomiky a premena jej štruktúry, ale postupná cieľavedomá emancipácia Uhorska vo vzťahu k Rakúsku. Išlo o dlhodobý plán na seba nadväzujúcich krokov, pričom korene tejto iniciatívy siahali do hnutia uhorských liberálnych politických strán v 30. rokoch 19. storočia. Predstaviteľom tohto smeru bol rozhladený uhorský liberálny politik a národohospodár, gróf Štefan Széchényi,

¹⁹ Evanjelický posol spod Tatier, 1913 – 1914, r. 4, č. 2.

autor hospodárskeho projektu s názvom *Úver*.²⁰ V 70. rokoch 19. storočia prevzala iniciatívu v transformácii uhorského hospodárstva mladšia skupina uhorských liberálov, ktorá sa podieľala na činnosti vlády. V 80. – 90. rokoch sa tejto skupine podarilo napriek veľkému odporu konzervatívcov presadiť v parlamente viaceré ekonomické zákonné normy, ktoré vytvorili priaznivú pôdu pre industrializáciu Uhorska a súčasne aj pre prepotrebnú výstavbu terciárnej sféry, najmä všetkých druhov dopravy, pre kladenie základov elektrifikácie, pre rozmach vedeckého ekonomického výskumu a pod. Keďže v Uhorsku prišla vlna industrializácie neskôr ako vo vyspelých západoeurópskych krajinách, bolo možné poučiť sa z úspechov aj z negatívnych poznatkov iných štátov a preskočiť niektoré fázy hospodárskeho vývoja.²¹

Uhorskou vládou podporované ekonomické aktivity sa premietli aj v ekonomike na Slovensku (napr. pri výstavbe železničných tratí, ktoré zase podnietili rozmach železiarskeho a hutníckeho priemyslu). Do týchto plánov negatívne vstúpila vojna. Mnohé rozostavané objekty zostali v nedohľadne stavbami bez perspektívneho ukončenia. Absenciu mužov, ktorí museli narukovať, pocítilo negatívne aj poľnohospodárstvo. Polia nemal kto obrábať. Narušila sa stáročiami budovaná hospodárska rovnováha aj medzinárodné ekonomické väzby.

Na rozdiel od českej politickej reprezentácie a českých národohospodárov a finančníkov slovenská politická reprezentácia nesformulovala ani v poslednej fáze vojny ekonomický projekt pre povojnový vývoj slovenského hospodárstva. Určité náznaky, resp. prvé náznaky a diskusie o tomto probléme sa však vyskytli. V lete 1917 sa zišli v tradičnom centre slovenských garbiarov, v Liptovskom sv. Mikuláši, slovenskí podnikatelia. Zamýšľali sa a rokovali o povojnovej budúcnosti ich podnikov, medziiným o otázkach späť s vývojom dopravy, aj konkrétne komunikačnými spojeniami s českými krajinami. Je zrejmé, že otázky späté s osudom slovenskej ekonomiky zaujímali ich pozornosť i v priebehu nasledujúcich mesiacov. Organizačne sa na týchto poradách podieľal aj Dr. M. Hodža.²² Účastníci týchto schôdzok boli prívržencami čo najužšej kooperácie s českými podnikateľmi v povojnovom vývoji Slovenska, ale nemali zatiaľ definitívnu predstavu o štátoprávnom usporiadaní vzťahov oboch národov po vojne. Po vzájomnej výmene názorov však nadobudli presvedčenie, „že slovenské súkromné i verejné hospodárstvo musí získať verejno-právnu záštitu voči vyspelejšiemu hospodárstvu českému.“²³ Akýsi, zatiaľ nedefinovaný „patronát“ či záštitu nad právnymi a ekonomickými vzťahmi medzi oboma národnými hospodárstvami mala zabezpečovať štátna administratíva a samospráva. Definitívne riešenie cesty povojnového hospodárskeho splývania slovenskej a českej ekonomiky slovenskí podnikatelia ani slovenská politická reprezentácia však zatiaľ nehľadala. Písomne nezachytila ani svoje závery, ku ktorým došla na svojich poradách ešte pred ukončením vojny. Bol to jeden z dôkazov nepripravenosti slovenskej

20 CHROMEKOVÁ, V.: Politické strany Uhorska. Bratislava 1979, s. 17.

21 FALTUS, J., PRŮCHA, V.: Přehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku. Bratislava 1967, s. 11.

22 HODŽA, M.: Články, reči štúdie, VII. Bratislava 1934, s. 11-12.

23 Tamže, s. 12.

elity na jej úlohy, pred ktorými stála po októbri 1918 ako predstaviteľka spoluvládnuceho národa v spoločnom československom štáte.

Je zrejmé, že aktivita rovnako národne uvedomelého duchovenstva katolíckej aj evanjelickej cirkvi, podnikateľov, Slovákov, zamestnaných v bankách, v redakciách, vydavateľstvách, advokátskych kanceláriách, ale i prostých ľudí z radov robotníkov, živnostníkov či roľníkov kulminovala roku 1918. Nevznikla odrazu ani bez konkrétnych zámerov. Bola v súzvuku s celosvetovým politickým dianím, s aktivitou zahraničného odboja, reagovala na aktuálny vývoj a situáciu na frontoch. Vyústením všetkých národno-emanipačných aktivít na území Slovenska i činnosti slovenskej politickej elity v zahraničí bol vznik Slovenskej národnej rady (v októbri 1918) a jej jednoznačné rozhodnutie bojovať za zánik Uhorska a vznik spoločnej Československej republiky. Je zrejmé, že slovenská národná reprezentácia za danej situácie a vzhľadom na predchádzajúci historický vývoj, ktorým prešlo obyvateľstvo slovenského územia v Uhorsku ani väčší, dlhodobejší cieľ a program mať nemohla.

Svedectvom stavu, v ktorom sa nachádzala administratíva na Slovensku v prevratových mesiacoch a tým aj obrazom situácie na tomto území je záznam v memoároch K. A. Medveckého, ktorý si zapísal: „*V dobe prevratu na Slovensku nemali sme spoľahlivými ľuďmi obsadený temer nijaký úrad, nijaký súd, nijakú stanicu. Temer bez jedinej výnimky všade sedeli Maďari alebo od nich horší maďaróni. Títo úradníci boli v spojení s Pešťou, brali platy tu i tam, od maďarskej vlády, žiadali a dostávali pokyny ako mariť obsadenie Slovenska, ako sabotovať úradnú prácu a okrem toho podávali správy o postupe nášho vojska.*“²⁴ Ak sa podarilo prvému ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, Dr. Vavrovi Šrobárovi, v priebehu niekoľkých týždňov obsadiť miesta všetkých županov národne uvedomelými, vzdelanými a nesmierne obetavými ľuďmi, ak štátna správa v krátkom čase po vzniku ČSR prevzala na slovenskom území súdy, železnice a pošty, bolo to aj preto, že i počas ťažkej vojrovej situácie na Slovensku nezostal politický život stáť na mŕtvom bode. Zmenil iba formy, prostriedky, „strechy nad hlavami“ účastníkov. Pomkol slovenskú politickú reprezentáciu k zjednoteniu a k novým aktivitám. Poskytol príležitosť aj možnosť vyniknúť novým osobnostiam ktoré včas postrehli kde a ako sa budú ďalej uberať slovenské dejiny a sami začali intenzívne usmerňovať život na Slovensku v súzvuku s novými modernými celosvetovými tendenciami.

(1999)

24 MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat, II. Trnava 1930, s. 320.

2. KAPITOLA

PODIEL DR. MILANA HODŽU A „VIEDENSKEJ SKUPINY“ SLOVENSKÝCH POLITIKOV NA VYTVÁRANÍ PRVEJ SLOVENSKEJ ADMINISTRATÍVY

V predvečer výbuchu prvej svetovej vojny sa slovenská politická elita rozhodla vytvoriť jednotný celoslovenský politický orgán – Slovenskú národnú radu. Jej úloha mala spočívať predovšetkým v jednotnom organizačnom postupe pri hájení slovenských národných požiadaviek. Ako je známe, vznik vojny zabránil realizáciu tohto cieľa. Slovenská politická reprezentácia síce vyhlásila – z obavy pred zvýšenými represáliami uhorských mocenských orgánov voči predstaviteľom nemaďarských národov – prechod do politickej pasivity, v skutočnosti však politický boj Slovákov iba nadobudol nové formy. Je pochopiteľné, že zodpovedali momentálnym podmienkam, najmä skutočnosti, že väčšina politicky najaktívnejších Slovákov bola odvelená do bojových línií v rámci rakúsko-uhorskej armády.

Počas vojny, najmä v jej záverečnej fáze (roky 1917 – 1918), sa vytvorilo niekoľko centier slovenského národného pohybu. Z nich najaktívnejšou a zdá sa, že i pre budúci vývoj Slovenska najvýznamnejšou, bola skupina, ktorá sa schádzala v byte Kornela Stodolu vo Viedni. Jej vedúcou osobnosťou sa zákonite stal Dr. Milan Hodža, nielen preto, že bol už v tom čase známym slovenským novinárom a vydavateľom, ale predovšetkým preto, že mal za sebou – ako jeden z mála slovenských politikov – aj „politický krst“ na pôde uhorského parlamentu, skúsenosti a širokospektrálne politické známosti, ktoré nadobudol vo svojom „belvedérskom období“ priamo na pôde viedenského panovníckeho dvora. Možno práve z týchto dôvodov si Hodža intenzívnejšie ako iní predstavitelia slovenského politického diania uvedomoval závažnosť historickej situácie, ktorá prinášala nové podnety pre riešenie budúcnosti potláčaných národov habsburskej monarchie.

Viedenská skupina slovenských politikov, v ktorej popri spomínanom Hodžovi a K. Stodolovi pôsobil predovšetkým Dr. I. Dérer sa stala centrom, do ktorého prichádzali zo slovenského územia aj predseda Slovenskej národnej strany M. Dula, Dr. L. Okánik, E. Lehocký, Dr. M. Ivanka, A. Hlinka, Dr. V. Šrobár, V. Makovický, z Budapešti Dr. E. Stodola, z Prahy Dr. A. Štefánek. Je zaujímavé, že „viedenská skupina“ – podľa pamätí Dr. I. Déreera rokovala aj s niektorými maďarskými politikmi, napr. s bývalým ministrom J. Kristóffym, autorom návrhu na federatívne usporiadanie monarchie, Dr. A. Szakojczaiom a inými.¹ Častými účastníkmi viedenských porád boli českí poslanci, pôsobiaci v rakúskom ríšskom parlamente. Schôdzok v Stodolovom byte sa zúčastňovali aj rumun-

1 Archiv národného muzea (ANM) Praha, fond Dr. I. Dérer, kart. 10, č. 500.

skí, slovinskí a srbskí politickí činitelia, tiež niekoľko významných rakúskych publicistov, univerzitných profesorov a aristokratov. Kontakt s českým protimonarchistickým centrom domáceho odboja, s Maffiou, spočiatku sprostredkoval český politik a vedúci činiteľ predvojnovj Československej jednoty Ing. J. Rotnágl, neskôr prichádzal z Maffie Dr. Přemysl Šámal. Zúčastnil sa medziiným vo Viedni aj porady, ktorá iniciovala zorganizovanie mikulášskej schôdze slovenských sociálnych demokratov dňa 1. 5. 1918 a na ktorej prečítal „*Mikulášsku rezolúciu*“ Dr. Vavro Šrobár.² Predmet diskusií a ciele viedenských schôdzok objasnil koncom 20. rokov Dr. M. Ivanka takto: „...*starí, predprevratoví Slováci...zišli sme sa na poradách, ako upraviť pomer Slovenska k historickým zemiám a ako zriadiť domáce veci na Slovensku. Boli sme v tom jednomyselní, že po prevrate nemožno i administráciu i všetky zákony rakúske preniesť na Slovensko. Že teda i administrácia i pravosúdie bude na tomto území Československej republiky iné, než na území ostatnom dotiaľ, kým sa to za niekoľko desiatok rokov podľa potreby úplne neskonformuje, nezunifikuje.*“³

V letných mesiacoch roku 1918 sa spomínaná viedenská skupina na čele s Hodžom sústredila - v súvislosti s vývojom na frontoch prvej svetovej vojny a so zmenami v medzinárodných vzťahoch – na vypracovanie konkrétneho projektu štátoprávneho a administratívneho zaradenia Slovenska do budúceho spoločného československého štátu. Dr. M. Hodža na stránkach *Slovenského týždenníka* vo februári 1920 uviedol, že predstavy viedenskej skupiny „*o politickej správe v našej oslobodenej vlasti*“ sa v podstate zhodovali so zásadami pittsburskej dohody i s námetmi iných plánov, ktoré vytvárali alebo na ktorých sa podieľali v rovnakom čase predstavitelia slovenského politického života.

Pri vypracovaní svojho návrhu štátnej správy si Dr. M. Hodža uvedomoval, že oba územné celky, čiže Slovensko aj Čechy s Moravou prešli rozdielnym historickým vývojom a riadili sa rozdielnym právnym poriadkom. Z dôvodu čo najpriateľnejšej unifikácie správy na území celého československého štátu kládol predovšetkým dôraz na to, aby sa nová administratíva na Slovensku čo najmenej odlišovala od správnej organizácie českých krajín spreď roku 1914. Podľa Hodžových predstáv sa mala na základe volebných výsledkov vytvoriť 65-členná Slovenská národná rada (čiže snem, alebo slovenský parlament), ktorá mala pôsobiť ako iniciatívny a poradný orgán československej vlády. Na jej čele mal stáť 12 členný krajinský (v dobovej terminológii „zemský“) správny výbor, ktorý mal kompetenčne podliehať Hodžovi ako štátnemu tajomníkovi budúceho ministerstva vnútra. Každý z 12 členov spomínaného výboru mal byť zodpovedný za činnosť jedného z referátov celoslovenskej administratívy. Títo referenti mali mať k dispozícii svoj úradnícky aparát. Poslanci slovenského snemu sa mali stať automaticky súčasťou celoštátneho parlamentu. Ich prvoradou úlohou malo byť vyhlásenie súhlasu so vznikom československého štátu a so zaradením Slovenska do tohto spoločného štátu. Tým chcel Hodža pred svetovou verejnosťou zdôrazniť, že slovenská politická reprezentácia sa z vlastnej vôle,

2 OPOČENSKÝ, J.: Zrození našeho státu. Praha 1928, s. 148.

3 IVANKA, M.: Proti tajnej iredente. Bratislava, (brožúra) rok vydania neudaný, s. 11.

na základe samourčovacieho práva rozhodla rozísť s bývalým Uhorskom a vstúpiť do štátneho zväzku s českým národom.⁴

V rovnakom čase pripravovala návrhy prvých zákonov budúceho spoločného štátu a iných dôležitých krokov pri preberaní politickej moci skupina českých politikov na čele s Dr. F. Pantůčkom a Dr. A. Rašínom.⁵ Tieto otázky mali byť pôvodne hlavnou témou porád Národného výboru, ktorý sa v Čechách vytvoril v júli 1918. Delegáti českých politických strán, zastúpených v tomto výbore, sa (podľa Rašínových publikovaných pamätí) však skôr zaujímali o otázky zostavenia vlády, diskutovali o tom ktorá strana bude mať koľko poslancov v parlamente a riešili iné podobné „problémy“. Z tohto dôvodu sa rozhodla užšia skupina českých politikov sústrediť na najdôležitejšie kroky pripravovaného politického prevratu a tvorbu budúcich štátnych inštitúcií.⁶

V prvom politickom zákone, na ktorom pracovala komisia českých politikov (zložená z členov: Dr. Pantůček, Dr. Pospíšil, Dr. Preiss, F. Sís, Dr. Franta, Dr. Scheiner, Dr. Šámal a Dr. Rašín) sa v článku 22 venovala pozornosť Slovensku. Písalo sa v ňom o tom, že : *„Které z dosavadních úřadů a soudů v obvodu slovenském z Uher k říší české přičleněním se i nadále zachovají, které úřady, soudy nebo orgány státní se tam nově zřídí, jak se státní i samosprávní pravomoc upraví a jaký právní řád uzná nebo zavede, bude ustanoveno zákonem zvláštním. Zákon tento musí býti vypracován v dohodě se Slováky.“*⁷ Rokovania medzi viedenskou skupinou slovenských a českých politikov sa uskutočnili vo Viedni, v druhej polovici októbra 1918 pri príležitosti príprav odchodu delegátov českého domáceho odboja na stretnutie s Dr. E. Benešom a ďalšími politikmi zahraničného odboja, ktoré prebiehalo v Ženeve. Hodža českým politikom (predovšetkým Pantůčkovi a Rašínovi) predložil projekt, ktorý pod jeho vedením vypracovala viedenská skupina slovenských politikov. Podľa Dr. Opočenského nezohľadnil Dr. Pantůček Hodžov návrh. Vytvoril nový eleborát, ktorý mal byť kompromisom medzi rakúskym a uhorským štátnym právom so zvláštnym zreteľom na slovenskú samosprávu.⁸ Slovenská politická reprezentácia nebola týmto návrhom nadšená.

Čoskoro po vzniku Národného výboru v Prahe (vytvoril sa 13. 7. 1918) navrhol český slovakofil K. Kálal v liste, datovanom 17. 7. 1918 Dr. Kramářovi, aby české politické strany zapojili do tohto orgánu aj zástupcov zo slovenského politického tábora.⁹ Kálal v liste navrhol konkrétne prof. J. Vlčka a redaktora A. Štefánka, ktorí pôsobili cez vojnu v Prahe, prípadne by podľa Kálala mohol Slovákov zastupovať aj známy organizátor predvojnových slovensko – českých stratnutí Ing. J. Rotnagl. Stalo sa. V Národnom výbore, ktorý sa chápav v českej spoločnosti ako dočasný parlament, vznikol Slovenský komitét, pri kolíske

4 OPOČENSKÝ, J.: c. d., s. 153.

5 Návrh sa nachádza v strojopisnej forme s mnohými rukou písanými opravami v pozostalosti Dr. A. Rašína, ANM Praha, fond A. Rašín, kart. 14/814, Bol tiež publikovaný: In: Obzor národohospodársky, r. 31, 1926, s. 8-17.

6 Paměti Dr. Aloise Rašína, Z otcových zápisků sestavil Dr. Ladislav Rašín. Praha 1994, s. 204 n.

7 Obzor národohospodársky, c. d., s. 15.

8 OPOČENSKÝ, J.: c. d., s.153.

9 ANM Praha, fond K. Kramář, kart. 11., List K. Kálala Dr. K. Kramářovi zo dňa 17. 7. 1918.

ktorého stáli A. Štefánek a Ing. J. Rotnágel.¹⁰ Rovnako Národný výbor, ako komisia na čele s Dr. F. Pantůčkom a Dr. A. Rašinom, či neskôr, 12. septembra 1918 na užšej porade predstaviteľov Slovenskej národnej strany dočasne navrhnutá Slovenská národná rada, začali ihneď s prípravami na obsadenie funkcií budúcich štátnych a samosprávnych orgánov. Vytvárali súpisy národne uvedomelých úradníkov, finančných odborníkov, sudcov, advokátov a notárov, ktorí boli aj odborne dobre pripravení prevziať agendu v administratívne budúceho spoločného štátu.¹¹ Slovenská národná rada a jej miestne pobočky, ktoré vznikali v rôznych lokalitách Slovenska, mala samozrejme s vytváraním „kádrových rezerv“ pre budúcu slovenskú administratívu síce ťažšiu, ale vonkoncom nie beznádejnú prácu. Napokon, v predvojnových zoznamoch uhorskými mocenskými orgánmi evidovaných „panslávov“ nachádzame 70 advokátov, 9 riaditeľov peňažných ústavov, 34 bankových úradníkov, 21 lekárov i príslušníkov ďalších skupín slovenskej inteligencie.¹² Je možné predpokladať, že šlo v danej situácii o štátnou mocou evidovaných protištátnych disidentov, čiže skupinu ľudí, ktorí mali zaiste za sebou svojich stúpcov, o ktorých zatiaľ uhorské policajné miesta nemali prehľad, prípadne sa im nevideli až takí nebezpeční.

V októbri 1918 odcestoval predseda Slovenskej národnej strany M. Dula tajne do Prahy. V kancelárii Národného výboru sa stretol s čelnými predstaviteľmi domáceho odboja (Dr. K. Kramářom, V. Klobáčom a Ing. J. Rotnágelom).¹³ Rokoval s nimi o štátoprávných vzťahoch Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Z dokumentov a existujúcich memoárov nie je isté, či mali spomínaní politickí reprezentanti k dispozícii Hodžov návrh na budúce riešenie štátoprávneho a správneho pomeru oboch národov, ale vieme, že sa pri tejto príležitosti hovorilo o veľmi podobných možnostiach a síce o krajinskej (zemskej) samospráve na Slovensku, o slovenskom súdnictve a ďalších modalitách, ktoré boli podobné návrhu, ktorý vypracovala „viedenská skupina“ na čele s Hodžom. Otvorenou, nedoriešenou otázkou zostával slovenský snem, s existenciou ktorého sa česká politická reprezentácia nezmierila ani do konca trvania medzivojnovnej ČSR. V dňoch štátneho prevratu sa rozrástlo slovenské oddelenie, v tom čase už Československého národného výboru. Popri 18 významných

10 O tejto udalosti písal v liste A. Štefánek dňa 24. 10. 1918 na Slovensko Dr. P. Blahovi. List publikoval JANŠÁK, Š.: Život Dr. Pavla Blahu, II. Trnava 1947, s. 453. O pôsobnosti zástupcov Slovákov v Národnom výbore sa zmienil aj ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko. Praha 1928, s. 109.

11 Píše o tom Dr. A. Rašin: „U všech úředníků byla zjišťována jejich národně politická spolehlivost, autorita v obyvatelstvu, organizační schopnost a věčná působilost.“ Paměti Dr. A. Rašina..., s. 205. Materiál s menoslovom úradníkov, s ktorými bolo možné počítať konkrétne pre budúce ministerstvo financií, sa nachádza v pozostalosti Dr. Rašina – prvého ministra financií v československej vláde v ANM Praha.

12 Zoznamy „panslávov“, evidovaných uhorskými policajnými úradmi publikoval ŠROBÁR, V.: c. d., s. 161-181. Vďaka pripraveným prieskumom, ktorých cieľom bolo zapojiť perspektívne slovenskú inteligenciu do služieb československej štátnej administratívy, súdnictva a samosprávnych orgánov, sa podarilo Dr. V. Šrobárovi v enormne krátkom čase a v mimoriadne ťažkých podmienkach budovať novú administratívu na poprevratovom Slovensku, tiež župné inštitúcie, sudy a pod. Samozrejme, veľkou pomocou mu bol aj príchod českých úradníkov, pedagógov na rôzne stupne škôl a pod. Práve vďaka predprevratovej evidencii advokátov – Slovákov mohol referent „pravosúdia“ Dr. I. Dérer už 20. 12. 1918 (čiže o 8 dní po príchode Šrobárovej vlády do Žiliny) zvolať do Žiliny prvý zjazd slovenských právnikov. FAJNOR, V.: Zlatá kniha Slovenska. Bratislava 1929, s. 220.

13 HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, s. 275.

osobnostiach slovenského politického života (z nich polovicu tvorili poslanci Slovenského parlamentného klubu) dôležitá úloha v ňom pripadla aj skupine úradníkov, ktorí neboli zatiaľ v stave štátnych zamestnancov, ale patrili k tzv. výpomocnému administratívne personálu. Ich úlohou bolo pomáhať slovenskému ministrovi Dr. V. Šrobárovi riešiť špeciálne problémy Slovenska. Po zahájení činnosti Národného zhromaždenia, ktoré schválilo vznik prvej československej vlády na čele s Dr. K. Kramárom (14. 11. 1918) sa pri predsedníctve vlády vytvorila kancelária pre slovenské otázky.¹⁴ Postupne sa budovali slovenské oddelenia aj v niektorých ministerstvách. Tak sa stal v roku 1919 štátnym tajomníkom a vedúcim slovenského oddelenia na ministerstve vnútra Dr. M. Hodža. Hodžov návrh sa čiastočne uskutočnil vznikom Ministerstva pre správu Slovenska, čiže dočasnej, na Slovensku pôsobiacej vlády, ktorá bola celoslovenským riadiacim administratívnym orgánom s rozsiahlymi kompetenciami. Išlo o udelenie mimoriadnych kompetencií jednému z členov československej vlády, ministrovi Dr. V. Šrobárovi, ktorý so svojimi 14 referentmi prišiel dňa 12. 12. 1918 do Žiliny s cieľom prebrať na Slovensku politickú moc a zabezpečiť jeho obyvateľom normálny život v povojnových podmienkach. Minister Šrobár získal tieto rozsiahle kompetencie na základe zákona č. 64/1918, ktorý schválila vláda 7. 12. 1918 a Revolučné národné zhromaždenie ho odsúhlasilo 10. 12. 1918. Bohužiaľ ešte v priebehu nasledujúceho roku (1919) boli oklieštené kompetencie Šrobárovho ministerstva s plnou mocou a postupne zanikali aj jeho referáty. Časť z nich nahradili expozičtúry celoštátnych ministerstiev, ktoré začali pracovať na Slovensku. Ďalšou súčasťou realizácie Hodžovho programu bol vznik Slovenského parlamentného klubu, ktorý sa napokon dočasne stal nástupcom Slovenskej národnej rady, ktorá zanikla v januári 1919. Jedinosť tohto klubu, ktorý pôsobil do apríla 1920 ako súčasť celoštátneho Revolučného Národného zhromaždenia spočívala v tom, že to bol v podstate jediný na Slovensku existujúci celoslovenský politický orgán, združujúci zástupcov všetkých slovenských politických prúdov. Tento stav trval až do reorganizácie a unifikácie správy na území celej ČSR, čiže do vzniku Krajského úradu a Krajského zastupiteľstva na Slovensku v roku 1928.

Dr. M. Hodža sa venoval samosprávnym otázkam aj v ďalších rokoch na pôde ČSR. Svoj novší, výrazne prepracovaný návrh na politickú samosprávu Slovenska predložil parlamentu a verejnosti už vo funkcii prvého československého ministra pre zjednotenie zákonodárstva a organizáciu správy v roku 1920. V súvislosti s rozborom situácie pri jeho vzniku a s hodnotením tohto návrhu sa však už otvára ďalšia kapitola Hodžovej pôsobnosti, ktorej budeme venovať pozornosť pri inej príležitosti.

(2002)

14 Národní archiv ČR Praha, fond Predsedníctvo ministerskej rady, kart. 3335, mat. 746/15.

3. KAPITOLA

DR. MILAN HODŽA NA PRAHU
ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU

Politik, novinár a štátnik Dr. M. Hodža nie je iba jednou z najväčších postáv slovenských dejín na konci 19. a v prvých decéniách 20. storočia. Svojou širokospektrálnou pôsobnosťou, priateľstvami a spoluprácou s predstaviteľmi politického života iných, najmä susedných krajín, sa právom zaradil medzi významné osobnosti nielen slovenskej, ale aj českej histórie. Nie náhodou venovala Hodžovi pozornosť zahraničná, napr. aj poľská historiografia aj publikované pramene.¹

Napriek mimoriadnej politickej predvídavosti, ktorou bol Hodža známy, do vypuknutia prvej svetovej vojny nepredpokladal zánik Rakúsko-Uhorska. Riešenie slovenského problému, práve tak ako celého spektra vnútropolitických problémov mnohonárodnostnej monarchie spájal zatiaľ s jej štátoprávnou prestavbou (federácia rovnocenných národov) a demokratizáciou. Pod pojmom demokratizácie videl predovšetkým reformu volebného systému, čiže zavedenie priamych, tajných a rovných volieb do parlamentu, aby si čím viacej občanov slovenského národa mohlo vybrať svojich poslancov, ktorí mali v parlamente hájiť ich záujmy. Pri hľadaní spôsobov zapojenia Slovákov ako rovnocenného subjektu mnohonárodnostnej monarchie kládol dôraz na ich duchovné dozretie, na získanie väčšieho politického prehľadu čo možno najväčšej bázy „slovenskej pospolitosti,“ politickej kultúry aj praktických skúseností. V prednáške, ktorú predniesol 5. 5. 1910 v Prahe, sa snažil priblížiť českým poslucháčom situáciu Slovákov v Uhorsku, ktorá bola podstatne rozdielna od podmienok, ktoré mali Česi v rakúskej časti monarchie.² V spomínanej prednáške zdôraznil: *„Slovensko je skutočne unikem. Národ beze škol, bez inteligence, bez politické moci, a přece uhájil svou národní svéráznost, ba ještě v těch trudných krisích pěstuje si a zdokonaluje svou národní kulturu... Národní zápas Čechů vedl se proti nepřáteli přece kulturnímu. Slováci musí zápasit v prostředí kultury nepřátelském. Je to prostředí, v němž dominuje historismus agrárně - feudálních názorů na politické a společenské úkoly, kde produktivní práce jest hanbou. Jest to názor uherské šlechty, k níž připojila se...slovenská gentry drobná šlechta, element v Uhrách politicky nejčilejší. Tato třída...má takový vliv na smýšlení společnosti v Uhrách vůbec, že svým zájmem třídním a svému šovinizmu získala i měšťácké vrstvy, původu vlastně nemaďarského, německého, židovského, slovenského a nepřipustila, aby v Uhrách začalo se myslet o veřejných úkolech ve smyslu moderní demokracie, pokroku a kultury... Medzi slovenskou inteligencí a slovenským lidem byla hluboká propast v názorech. Inteligence byla myšlenkově zmaďarisována, to znamená*

1 Informácie o činnosti Dr. M. Hodžu a o jeho spolupráci s niektorými poľskými politikmi nájdeme mimo iného aj v memoárovej práci WITOS, W.: *Moja tulaczka*. Warszawa 1967.

*zaristokratisována, což v národě tak zbaveném všech vyšších tříd, jako je národ slovenský, zdá se téměř nemožným, muselo být arci osudným.*²

Hodžove vyhodnotenie situácie na území Slovenska na prelome 19. a 20. storočia osvetľuje mnohé príčiny politickej strnulosti aj príčiny slabšieho politického rozbehu na Slovensku nielen v dobe o ktorej Hodža prednášal, ale i v ďalších desaťročiach. V uvedených, veľmi zložitých podmienkach, sa ťažko rodil aj zápas za demokratické práva a občianske slobody slovenského národa, ktoré už boli v tom čase bežné iným národom a občianskym spoločnostiam (napr. v USA).

V podobnom duchu sa niesol i článok Hodžu na stránkach *Slovenského týždenníka*, kde konštatoval: „*My sme ako národ takrečeno ešte nezačali žiť. Naša národnosť nie je rozvinutá, naše národné vlohy nedošli ešte ku platnosti, a do internacionalizmu môžu vstupovať len národy s dospelou národnou kultúrou. My musíme prejsť cez retoru bojov národnostných, my musíme vykonať národnú misiu slovenskému ľudu naloženú: táto misia môže byť skromná, môže byť nádherná, - ale kým ju národ nevyplnil, do tých čias nemôže sa pričleniť k medzinárodnému koncertu, ktorý neznesie disonancie.*“³ Tento názor viedol Hodžu k aktívnemu zakladaniu a redigovaniu slovenských novín, inšpiroval ho pri písaní burcujúcich článkov do nich, pri organizovaní svojpomocných roľníckych spolkov, družstevných organizácií, peňažných ústavov i ďalších aktivít, ktoré v neľahkých podmienkach Uhorska vytvárali predpoklady pre vznik budúceho slovenského agrárneho politického hnutia.⁴

Výbuch vojny pretrhol Hodžom predpokladaný evolučný proces postupného prerodu Slovákov a ich uplatnenia v rámci stredoeurópskych národov. Vznikla nová realita, ktorú Hodža akceptoval. Vyzbrojený predchádzajúcou novinárskou a politickou praxou (najmä pôsobnosťou v uhorskom parlamente) stal sa zákonite vedúcou osobnosťou jedného z centier slovenského protimonarchistického odboja („viedenského centra“). Podľa spomienok Hodžových rovesníkov siahal však Hodžov vplyv aj do Budapešti, kde pôsobila ďalšia skupina slovenských politikov. Hodžove stanovisko k novovzniknutej situácii zachytil jeho blízky spolupracovník Kornel Stodola, ktorý rovnako ako Hodža pôsobil cez vojnu vo Viedni. Do svojho denníka si Stodola dňa 10. 8. 1915 zapísal: „*Hodža hovorí, že pre nás je doba priaznivá. Že sa musíme vsunúť ako činiteľ do politického vývinu. Dula by sa uspokojil s tým najmenším ústupkom. Hodžova mienka prichádza nám ako halucinácia... Sám je tu, s ťažkými procesmi na krku, pri vojsku ako s poviazanými rukami, politicky ťažko hatený, v ťažkých hmotných pomeroch, a on vždy dobrej vôle. Bud' je nevyliciteľný optimista, alebo opravdový bohém. Pritom má hlavu vždy plnú plánov a koncepcií.*“⁵

Na jar 1918 odcestoval Hodža z Viedne na Slovensko, aby preskúmal konkrétnu situáciu a nálady v slovenskom politickom hnutí. Chcel si overiť s akým politickým potenciálom môžu „viedenski Slováci“ počítať. Vrátil sa rozčarovaný. Po stretnutiach s viacerými

2 Text rukopisu Hodžovej prednášky sa nachádza v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK) v Martine, fond M. Hodža, č. 64, L 88.

3 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, I. Bratislava 1930, s. 223.

4 ZUBEREC, V.: Milan Hodža. In: Muži deklarácie. Martin, Osveta 1991, s. 168-189.

5 STODOLA, K.: Denník. In: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930, s. 137.

osobnosťami na Slovensku si totiž overil, že nielen obava z prenasledovania stojí v ceste rozvoju emancipačného protimonarchistického pohybu slovenských politikov. Overil si aj iné dôvody politickej pasivity. Pri nasledujúcej pravidelnej návšteve svojich priateľov, ktorí sa schádzali vo viedenskom byte Kornela Stodolu, s roztrpčením konštatoval, že predovšetkým je potrebné „*vyburcovať našich ľudí zo spánku*.“ Zistil, že miesto politických aktivít sa v tejto prelomovej dobe akosi priveľmi koncentrovala pozornosť slovenskej politickej reprezentácie na podnikateľské a vôbec súkromné materiálne záujmy. Rozhorčene konštatoval: „*Pre iné ako materiálne veci naši ľudia akoby nemali zmyslu*.“ Konštatoval, že koncepcie rozmyšľať s politickým nadhľadom, a so zmyslom dotiahnuť premyslené akcie do konca sú zo Slovákov najskôr pripravení Dr. V. Šrobár a Dr. E. Stodola.

Prvomájová manifestácia v Liptovskom Mikuláši a Šrobárov prejav na nej boli jasným dôkazom toho, že časť slovenskej politickej reprezentácie (rovnako v Liptove ako vo Viedni či v Budapešti) sa už na jar 1918 zamýšľala nad budúcnosťou Slovenska a Slovákov a nielen to, snažila sa kolesá osudu usmerniť podľa svojich predstáv. Mikulášska prvomájová rezolúcia nevyvierala iba zo Šrobárovej iniciatívy, ale prezentovala rastúcu aktivitu viacerých slovenských politikov.

Hodža sa osobne nezúčastnil významného zasadania Slovenskej národnej strany, ktoré sa zišlo 24. 5. 1918 v Martine. Ospravedlnil sa, ale vopred vo Viedni vypracoval návrh na záverečný dokument (Deklaráciu), ktorý mali prerokovať a prípadne i prijať účastníci martinskej májovej porady. Bol to jeden z troch návrhov na znenie záverečnej rezolúcie.⁶ (Okrem Hodžu osobne priniesli svoje návrhy Dr. E. Stodola a Dr. V. Šrobár). Hodža vo svojom návrhu zdôraznil, že v Uhorsku žije trojmiliónová slovenská vetva uhorských Slovákov, ktorí sú „*nešťastnou hrou osudu odtrhnutí od živého svojho kmeňa*“ a ich situácia je zo všetkých slovanských národov (okrem Rusínov) v monarchii najťažšia. Upozornil na konkrétne prípady, v ktorých sa najvypuklejšie prejavilo úsilie vláduceho národa po násilnej maďarizácii Slovákov (zrušenie troch slovenských gymnázií, konfiškovanie majetku a muzeálnych zbierok Matice slovenskej, realizácia Apponyho zákonov v slovenskom školstve, krutá perzekúcia voči predstaviteľom slovenského národného hnutia, mimoriadna úmrtnosť narodených detí, spôsobená absenciou lekárov a zdravotníckych zariadení na väčšine slovenského územia a pod.)

Napriek tomu, že forma záverečnej deklarácie si zrejme vyžadovala kratšiu formu, Hodžovmu elaborátu nechýbala údernosť. Bol to zasvätený, kritický sumár problémov súčasných národnostných vzťahov v Uhorsku. Autor nezostal iba pri kritike. Vo svojom návrhu záverečnej rezolúcie načrtol svoju predstavu povojnového vývoja: „*Po ukončení tejto vojny má nastať všeobecný mier v Európe, stáročné krivdy národov majú byť odčinené, spory priateľskou cestou vyrovnané, aby sa európske národy mohli nerušene venovať kultúrnej práci a oslobodené spod cudzích nadvlád, i sjednotené, používaly zaslúžené*

⁶ Zápisnica z porady delegátov Slovenskej národnej strany zo dňa 24. 5. 1918 sa nachádza v Slovenskom národnom archíve (SNA) Bratislava, fond V. Šrobára, kart. 5, fasc. 32/10-12. Hodžov návrh publikoval MEDVECKÝ, K. A. : Slovenský prevrat, III. Trnava 1930, s. 349-352.

ovocie slobody. Cesta k tomuto veľkému cieľu...vedie všeobecne proklamovaným a uznávaným heslom: právom sebaurčenia národov. (podčiarkla A. B.) Z tejto príčiny aj my Slováci, majúci bohatú, vyspelú a jednotnú kultúru československú, požadujeme pre seba úplné, nefalšované právo sebaurčenia, aby sme mohli slobodne pracovať a zápoliť na blahu a na kultúrnom zvelebení svojom vo spolku všetkých slobodných národov sveta.“⁷

V letných mesiacoch 1918 sa Hodžova pozornosť koncentrovala na vznik celoslovenského politického koordinačného centra, v ktorom by sa sústredili vedúce osobnosti všetkých prúdov slovenského politického života. Išlo v podstate o oživenie iniciatívy slovenskej politickej reprezentácie, ktorá sa prejavila ešte v predvečer vojny a práve týmto vážnym celosvetovým otrasom bola zabrzdená. Hodža nielen nabádal predsedu národnej strany M. Dulu, aby konečne rokoval s delegátmi rôznych politických krídel o zriadení Slovenskej národnej rady, ale tlmočil mu aj konkrétne návrhy na jej sociálne zloženie a úlohu. Nástojil na tom, aby okrem známych politických osobností boli v tomto čelnom celoslovenskom orgáne zastúpení v primeranom množstve aj roľníci a robotníci. Zrejme chápal nevyhnutnosť toho, aby sa vedenie slovenského národného pohybu nesústredilo iba na zapojenie niektorých sociálnych vrstiev obyvateľstva, ale aby vznikol skutočný celoslovenský orgán, ktorý by zastupoval a konal v týchto prelomových historických chvíľach v mene všetkých Slovákov. Súčasne Hodža Dulovi oznamoval, že on sám, rovnako ako jeho blízky spolupracovník, Dr. I. Dérer sú zatiaľ natoľko viazaní povinnosťami vo Viedni, že sa nemôžu aktívne podieľať na vzniku a prvých krokoch činnosti Slovenskej národnej rady. Zrejme predpokladal, že SNR zahájí svoju pôsobnosť na území okresov, v ktorých mali Slováci väčšinu, preto bolo nevyhnutné, aby v nej od začiatku pôsobili v prvom rade politickí reprezentanti, ktorí v týchto okresoch bezprostredne žili.

Dôležitou súčasťou Hodžovej politickej aktivity počas vojny boli aj jeho kontakty s českými politikmi. Napokon Hodžova spolupráca s českým protihabsburským odbojom nebola novým prvkom v jeho politických koncepciách. Napriek tomu, že neštudoval v Prahe a ako konštatoval o Hodžovi A. Štefánek nepatril medzi „*ortodoxných vyznávačov českého realizmu*“, uvedomoval si jednoznačne potrebu kooperácie slovenských politických predstaviteľov i celého slovenského hnutia s vyspelejším českým protimonarchistickým odbojom. Uvedomoval si, že Slováci nie sú pripravení viesť samostatný národno-emancipačný zápas a nevyhnutne potrebujú silného, blízkeho spojenca. Z toho dôvodu už v predvečer prvej svetovej vojny propagoval na stránkach Slovenského týždenníka čo najužšiu spoluprácu s Čechmi. O nevyhnutnosti tejto kooperácie sa vyjadril nasledovne: „*Neberme na ľahkú váhu túto vec a uznajme všetci bez rozdielu, že nám je akékoľvek bočenie od Čechov dnes už hotová sebevražda*.“⁸

Vo viedenskom byte Kornela Stodolu sa Hodža počas vojnových rokov stretával nielen so svojimi slovenskými spolupracovníkmi, ale aj s českými poslancami, ktorí pôsobili v ríšskom parlamente, najmä s predsedom Českého zväzu poslancov F. Staněkom, tiež

7 MEDVECKÝ, K. A.: c. d., s. 352.

8 HRONSKÝ, M.: K otázke aktivizácie a diferenciacie slovenského politického tábora na jar 1918. In: Historie a vojenství 1968, č. 5, s. 770 n.

s F. Soukupom a F. Udržalom. Na tieto schôdzky neraz zavítal z Prahy aj A. Švehla, či jeden z vedúcich predstaviteľov a zakladateľov Maffie Dr. P. Šámal. Hodža sa s mnohými poprednými českými politikmi spoznal už pred vojnou, najmä na schôdzkach, ktoré v Pešti organizoval Dr. E. Stodola. Na jednej z nich, v máji 1914 sa zúčastnili českí poslanci Dr. K. Kramář, J. Sedlák, F. Udržal, F. Klofáč, A. Němec. Zo Slovákov boli prítomní Dr. M. Bella, Dr. V. Fajnor, Dr. J. Vesel, Dr. V. Šrobár, A. Štefánek, Dr. M. Hodža, Dr. E. Stodola a učiteľ L. Izák.⁹ Zišli sa na podujatí, ktoré organizovali predstavitelia národnoemancipačného hnutia žijúci v Budapešti. K. A. Medvecký v hodnotil význam tohto stretnutia nasledovne: „*Slovenskí pracovníci spoznali, akých mocných, pohotových zástancov a pomocníkov máme my, v Uhorsku ukričaní Slováci v Čechoch a čo by pre nás znamenalo politické súručenstvo, a postupne i spojenie s bratským a susedným národom týmto. Vo väčšine slovenských pracovníkov sa vtedy odohral rozhodujúci duševný proces vytriezvenia z prehnaných ruských nádejí a primknutie k realite československej vzájomnosti. Tu okázalejšie nasnované československé styky sa už viacej nepretrhly, len prehlbovaly.*“¹⁰

Neskôr, pri príležitosti osláv Hodžovho 50 ročného jubilea (vo februári 1928) zhodnotil v gratulačnom liste jubilantovi poslanec F. Staněk spoluprácu s Hodžom počas vojny. Pri tejto príležitosti F. Staněk konštatoval, že všetky zmeny, ktoré sa v jeho dôležitých prejavoch a iných závažných dokumentoch z prevratového obdobia týkali Slovákov, koncipoval Milan Hodža. V liste Staněk priznal: „*Nikdy nebylo mezi námi v těchto věcech žádného rozporu. Věděli sme oba a spolu s námi naši druhové ve Vídni, že patříme k sobě a buď jednotně zvítězíme a nebo rozdělení padneme.*“¹¹ Staněkove poznámky sa dotýkali predovšetkým jeho prejavu v rakúskom parlamente dňa 2. 10. 1918, v ktorom predseda Českého zväzu poslancov oznámil definitívny rozchod českého a slovenského národa s monarchiou. Hodža sa stal pre „viedenských“ českých politikov dôveryhodným a odborne erudovaným informátorom o udalostiach v zahraničí. Získané informácie o situácii na bojiskách i o vývoji medzinárodných politických vzťahov odovzdával ďalej na Slovensko i do Budapešti. Súčasne nadväzoval spoluprácu aj s pražským centrom domáceho českého odboja.

O kontaktoch Hodžu so Staněkom a s ďalšími českými poslancami počas prvej svetovej vojny písal aj K. A. Medvecký. Príčinu nevšedného záujmu slovenských politikov, ktorí pôsobili vo Viedni o túto spoluprácu videl Medvecký predovšetkým v tom, že na pôde uhorského parlamentu nebolo zďaleka tak možné hovoriť o slovenských problémoch ako v rakúskom parlamente, tobôž prezrádzať rozhodnutie Slovákov spojiť svoj ďalší povojnový osud s českým národom.¹² Myšlienky o spolupráci oboch slovanských národov, uverejnené v tlači v Uhorsku, alebo prednesené na verejných zhromaždeniach, by vyvolali následne kruté perzekučné opatrenia voči slovenskej politickej reprezentácii i v mierových predvojnových rokoch, tobôž s nimi museli počítať slovenskí národovci

9 STODOLA, E.: Prelom. Praha 1933, s. 129-130.

10 MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat, I. Trnava 1930, s. 335.

11 Milan Hodža, publicista, politik a vedecký pracovník. Praha 1930, s. 488.

12 MEDVECKÝ, K. A.: c. d., s. 332.

v priebehu vojny. V uhorskom parlamente zo Slovákov pôsobil v tomto období iba jediný poslanec Dr. F. Juriga.

V rovnakom čase ako sa Hodža stretával s českými poslancami vo Viedni, udržiaval kontakty aj so svojimi dávnymi rumunskými priateľmi. Poprevratový rumunský minister vnútra a jeden z naj dôvernejších priateľov Dr. M. Hodžu, Dr. A. Vajda - Voevod pri spomienkach na Hodžove kontakty s Rumunmi medziiným uviedol: „*Keď sa na jeseň r. 1918 blížil rozvrat, Hodža s vodcami Rumunov spolupracovali na spoločnom pláne činnosti. Juliu Maniu, ktorý bol vo Viedni a organizoval rumunské vojská, vypravujúc ich v poriadku domov, poslal rozkaz dvom rumunským plukom v Prahe, aby sa dali k dispozícii Čechom a poskytli im pomoc, aby tak mohli utvoriť nový priateľský štát bez krviprelievania.*“¹³ Počas vojny sa slovenská odbojová skupina vo Viedni z iniciatívy M. Hodžu snažila nadviazať spojenie aj s poľskými poslancami.

Medzitým sa odohralo niekoľko dôležitých udalostí priamo na území Slovenska, aj v ďalšom centre slovenského národno-emancipačného hnutia v Budapešti. Z týchto aktivít je v historiografii menej frekventovaná schôdzka slovenských politikov, ktorí boli už v tomto čase navrhnutí do celoslovenského organizačného a reprezentatívneho orgánu, pripravovanej Slovenskej národnej rady. Konala sa 11. 10. 1918 v Ružomberku za účasti 15 reprezentantov viacerých politických smerov.¹⁴ Hodža sa jej nezúčastnil. Táto schôdzka bola pozoruhodná tým, že sa na nej veľmi zasvätena a precízne diskutovalo o budúcom vývoji slovenského národa. Svojim spôsobom nadväzovala na rokovanie slovenskej politickej reprezentácie zo dňa 24. 5. 1918. Jej účastníci už vôbec nerozmýšľali nad tým či Slováci chcú spojiť svoj ďalší osud s maďarským národom, alebo s českým. Tento problém, ako sa ukázalo, mali už celkom vyriešený. Sústredili sa už väčšmi na to, ako má spolužitie s českým národom konkrétne vyzeráť. Zo záznamu tejto porady je zrejmé, že diskusie na tému spolužitia boli na Slovensku v tomto čase už bežné. Koncentrovali sa najmä na hľadanie foriem zapojenia Slovenska do budúcej československej administratívy. Hovorilo sa na nich o vzájomných kompetenčných otázkach štátnej správy a slovenskej samosprávy, o tom, či bude spoločný štát rozdelený na tri krajiny, ktoré by mali mať svoje krajinské snemy alebo zastupiteľstvá so širokou autonómiou. Diskutovalo sa tiež o počte a veľkosti budúcich žúp, o štruktúre súdnictva, školstva, o riešení konfesijných otázok i o tom, že by plebiscit na Slovensku v danej situácii nebol vonkoncom žiadúci. Témy a závery diskusie na porade 11. 10. 1918 v Ružomberku, v ktorej mali hlavné slovo A. Hlinka a Dr. E. Stodola sa až nápadne podobali problémom, ktoré v rovnakej dobe zaujímali aj Dr. M. Hodžu a okruh jeho spolupracovníkov vo Viedni. Z diskusie na ružomerskej schôdzi vyplývalo, že problémy späť s verejnou (štátnou) správou a so samosprá-

13 Milan Hodža, publicista, politik a vedecký pracovník..., s. 626.

14 Údaje o tejto schôdzke zaznačil Ing. J. Rotnágľ, ktorý sa pritom opieral o autentické záznamy jedného z jej účastníkov, Petra Makovického. ROTNÁGL, J.: Češi a Slováci, vzpomínka a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907 – 1918. Praha 1945, s. 243-245. Na schôdzke jej účastníci plánovali aj vytvorenie povojnovej správnej siete a Rotnágľ o tom napísal: „Jestli Slováci budú veľmi akcentovať zemský snem, tak by museli byť 3 zemské snemy. Jim by bolo milšie, keby sme nie snemy, ale zastupiteľstvá previedli so širokou autonómiou pre 400 až 500 000 obyvateľov... Hlinka je za snem.“

vou mal dôkladne premyslené najmä Dr. E. Stodola.¹⁵ Otázky, ktorými sa zaoberali účastníci spomínanej porady, zaujímali v rovnakom čase viaceré osobnosti a skupiny slovenskej spoločnosti. Niet divu, že sa tiež stali súčasťou dôležitého administratívneho návrhu, ktorý v tom čase formuloval Dr. M. Hodža. Neskôr tento materiál Hodža odovzdal komisii českých politikov a právnikov, ktorí pripravovali harmonogram postupných krokov pri preberaní politickej moci už na pôde československého štátu.

Jednou z pozoruhodných súčastí československého prevratu v roku 1918 bolo stretnutie delegácií československého zahraničného a českého domáceho (t. j. pražského i viedenského) protimonarchistického odboja 28. 10. – 31. 10. 1918 v Ženeve.¹⁶ Ženevské stretnutie oboch odbojových delegácií sa konalo za mimoriadnych okolností. I nezorientovaným politickým laikom bolo v tom čase zrejmé, že prvá svetová vojna speje ku koncu. Politickí i vojenski predstavitelia štátov zúčastnených vo vojne zintenzívnili diplomatické rokovania, ktoré mali priniesť pre ich štáty čo najvýhodnejšie povojnové zaradenie do tábora víťazov. Rakúsko - uhorský cisár v snahe zachrániť celistvosť svojej ríše a súčasne získať si priazeň amerického prezidenta W. Wilsona ponúkol „svojim národom“ v manifeste 16. 10. 1918 premenu monarchie na spolkový štát. Túto ponuku využili predstavitelia českého domáceho odbojového hnutia a oznámili, že o takej vážnej veci nemôžu rozhodovať bez konzultácie s predstaviteľmi zahraničného odboja, ktorí ešte stále boli v emigrácii.¹⁷ Dosiahli to, čo bolo ešte pred pár mesiacmi vylúčené. Viedenský dvor im nielenže povolil schôdzku v Ženeve, ale po dlhých rokoch dostali títo predtým biľagovaní a prenasledovaní reprezentanti českého politického života na audiencii u samotného cisára a na jeho povolenie pasy, bez ktorých nemohli opustiť územie monarchie. Cisár prejavil ochotu osobne diskutovať s niektorým z predstaviteľov pražského Národného výboru o priebehu čo možno najmenej „bolestného“ prevratu v Prahe a rokoval o tomto probléme s podpredsedom českého Národného výboru V. Kľofáčom.

Dňa 20. 10. 1918 pricestovali z Prahy do Viedne na „predženevské“ porady predseda Národného výboru Dr. K. Kramář, V. Kľofáč, člen Národného výboru a vedúci činiteľ komisie, ktorá pripravovala od apríla 1918 národohospodársky program československého štátu, Dr. A. Rašín, zakladateľ Maffie Dr. P. Šámala a dvaja riaditelia významných českých bánk, Dr. J. Preiss (Živnobanka) a K. Svoboda (Agrárna banka). Čo motivovalo

15 Dr. E. Stodola sa k projektu budovania správnych inštitúcií vracal aj v neskorších rokoch. Základnou témou a vzorom jeho projektu bola zemská (krajinská) správa Čiech a Moravy v predvojnovnej časti monarchie. O jeho návrhu sa hovorilo tiež na spoločnom zasadaní delegátov Slovenskej ľudovej a Slovenskej národnej strany dňa 27. 5. 1921 v Trenčianskych Tepliciach. Slovenský týždenník, 2. 6. 1921, r. 18, č. 23.

16 Informácie o ženevskej schôdzke účastníkov domáceho českého a československého zahraničného odboja som čerpala z nasledujúcich prameňov: Archív Ústavu T. G. Masaryka, Praha, fond Benešov archív (BAR), kart. 131, správa Dr. E. Beneša o rokovaní v Ženeve, ďalej: List Dr. P. Šámala Dr. M. Hodžovi 1. 2. 1928, ALU SNK Martin, fond M. Hodža, 135 C 1; MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Praha 1930, s. 473-475; SOUKUP, F.: 28 říjen 1918. Praha 1928, s. 967; BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce, II. s. 381 n.; GALANDAUER, J.: Vznik Československé republiky 1918. Praha 1988, s. 227 n.; Ročenka: Národní shromáždění československé v prvním roce republiky. Praha 1919, s. 25-29 a iné.

17 KULHÁNEK, F.: Česi a Slováci cestou slávy i utrpenia. Banská Bystrica 1934, s. 20

týchto čelných českých politikov a národohospodárov, aby cestovali do Ženevy okľukou cez Viedeň? V hlavnom meste ešte existujúcej monarchie sa stretli s českými poslancami, ktorí pôsobili v ríšskom parlamente. V prvom rade s nimi prerokovali mnohé aktuálne otázky a stav príprav vzniku nového štátu. Od poslancov sa dozvedeli najnovšie informácie o politickej nálade a akciách na cisárskom dvore. Okrem toho však ich viedenská zastávka mala aj inú nemenej dôležitú úlohu. Na viacerých schôdzkach sa stretli aj s politikmi iných utláčaných národov monarchie. Cieľom týchto stretnutí bolo, predovšetkým zaistiť si v predstihu čo možno najkľudnejší rozpad Rakúsko – Uhorska. Je možné, že si týmito rokovaniami predstavitelia domáceho odboja chceli tiež zvýšiť prestíž a autoritu pred poradou s ich partnermi zo zahraničného odboja, s ktorými sa mali stretnúť v Ženeve. Po uzavretí zásadných rokovaní s poslancami v ríšskej rade (ktorí sa nachádzali vo Viedni), a s politikmi ostatných utláčaných národov monarchie mali doriešené mnohé problémy, o ktorých zahraničný odboj možno ani nevedel, prípadne nemohol k nim zaujať zatiaľ konkrétne stanovisko. Všetky tieto rokovania a diplomatické misie svedčili o vysokej politickej úrovni a dôkladnej pripravenosti českých politikov na prevzatie politickej moci už v dňoch pred vypuknutím samotného politického prevratu. Zrejme domáci i zahraničný odboj počítal s obštrukciami zo strany nemeckého obyvateľstva, ktoré pochopiteľne neprejavovalo nadšenie z toho, že klesne na pozíciu „druhých huslí“, čiže menšinového národa na pôde pripravovaného československého štátu. Aktivitu a význam tohto odporu obyvateľov nemeckých oblastí, ktoré sa mali stať súčasťou ČSR sa snažili predstavitelia Národného výboru a Maffie stlmiť tým, že sa rozhodli na diplomatických rokovaníach zjednotiť s predstaviteľmi všetkých predtým utláčaných národov zanikajúcej monarchie a vytvoriť spoločný front pri jej búraní.

Dňa 25. 10. 1918 sa stretli vo viedenskom hoteli Continental Dr. Kramář. Dr. Rašín, Dr. Šámal, V. Tusar. Slovákov na tomto stretnutí zastupoval Dr. M. Hodža, obyvateľov budúcej Juhoslávie Dr. Korošec a Dr. Žerjev, Poliakov Dr. Globiški. Účastníci schôdze prerokovali všetky varianty, ktoré mali urýchliť kapituláciu a zánik monarchie. Podľa Hodžu venovali najviac času diskusii o budúcej štátnej politike československej.¹⁸ Inštrukcie, na ktorých sa účastníci schôdzky dohodli, zaslali ihneď cestou tajných kuriérov dôverníkom odboja priamo vo frontových líniah.

Ešte v ten istý deň (25. 10. 1918) prebiehala „predženevská porada“ vo viedenskom byte Kornela Stodolu. So slovenskými politikmi Dr. I. Dérerom, Dr. M. Hodžom, K. Stodolom sa na nej stretli z českých reprezentantov národohospodár a finančník Dr. A. Rašín a predstaviteľ katolíckeho českého politického prúdu Dr. A. Kolísek.¹⁹ Hodža zoznámil prítomných s poslednými ponukami maďarskej vlády, ktorá odrazu navrhovala Slovákom autonómiu a iné napodiv veľkorysé riešenia národnostnej otázky, s podmienkou, že Slováci

18 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, VII. Bratislava 1934, s. 14.

19 Niekoľko mesiacov predtým si Dr. Kolísek overoval pri svojej návšteve Slovenska situáciu a postoj katolíckeho duchovenstva k aktuálnej medzinárodnej situácii aj ku možnému zániku monarchie. Rokoval na ružomerskej fare aj s Andrejom Hlinkom, pre ktorého bola zrejme Kolískova návšteva a zoznámenie s najnovšími informáciami impulzom ku politickej aktivite.

prejavia vôľu zostať v budúcom povojnovom Maďarsku.²⁰ Pri tejto príležitosti sa Hodža zmienil tiež o pozvaní maďarskej vlády na rokovania do Budapešti, kde malo byť urýchlene zriadené ministerstvo pre slovenské veci. A. Kolísek neskôr v memoároch napísal, že Hodžovi sa aj osobne črtali rôzne ponuky, napr. ministerské kreslo v maďarskej vláde.²¹ Hodža sa týchto lákavých ponúk oficiálne, v prítomnosti spomínaných kolegov, zriekol. Dohodli sa, že Hodža všetky maďarské návrhy vypočuje, oznámi maďarskej strane, že ich musí predložiť pražskému Národnému výboru a potom dá odpoveď. Je zrejmé, že tým slovenská reprezentácia získavala iba čas, pretože bola už dávno rozhodnutá neprijíť tieto maďarské „oneskorené ponuky.“ Najdlhší, najviac informatívny prejav mal na spomínanej porade Rašín. Zoznámil prítomných s koncepciami československého prevratu, ktoré vypracovali komisie Národného výboru, s reálnym stavom príprav prevratu i s ďalšími dôležitými informáciami. Na Hodžu, ktorý Rašina predtým nepoznal, urobil tento zapálený a odborne erudovaný národohospodár mimoriadny dojem. Upútal ho najmä svojimi dôkladne prepracovanými plánmi menových poprevratových opatrení, ktoré sa čoskoro (v rokoch 1919 – 1920) aj reálne uskutočnili. Hodža si v tej chvíli uvedomil, že koncepcie a plány, o ktorých sa v prostredí slovenských politikov už dlhší čas hovorilo, treba dať urýchlene na papier. Napokon bol vytipovaný spomedzi slovenských politikov za štátneho tajomníka budúceho poprevratového ministerstva vnútra²² a pripadla mu z toho titulu aj úloha vypracovať program prestavby slovenskej administratívy a správy a jej včlenenia do celoštátnej administratívnej siete. Dal sa urýchlene do práce, aby definitívne doformuloval svoj administratívny projekt.

Možno konštatovať, že schôdzka v byte Kornela Stodolu, bola istou záverečnou bodkou v činnosti Dr. M. Hodžu pred vznikom republiky. Uzavrela jednu z etáp jeho politickej aktivity: etapu uhorskú, resp. maďarskú a súčasne sa otvoril nový, nazvime ho „československý priestor“ Hodžovej širokospektrálnej aktivity. Vstupoval doňho všestranne vzdelaný novinár a politik, jeden z najschopnejších predstaviteľov slovenského politického života v prvých decéniách 20. storočia, najviac zo Slovákov pripravený prevziať štátnické funkcie v spoločnom československom štáte. Dr. Milan Hodža patril medzi malú skupinu slovenských politikov, ktorí nielenže ponúkli svoje výnimočné schopnosti do služieb v prospech všetkého obyvateľstva republiky. Stal sa napokon čelným československým štátnikom, ktorý však nezabudol na slovenský pôvod a usiloval sa v rámci svojich možností pomôcť riešiť špecifické slovenské problémy, skryté zvyčajne pod pojmom „slovenská otázka“.

20 Treba poznamenať, že o spoluprácu s nemaďarskými národmi a ich reprezentáciami prejavila napodiv uhorská vláda záujem už aj v auguste 1915, keď uhorský premiér Š. Tisza odrazu cestou komisára L. Kürthyho a šéfa polície J. Berezeviczyho oznámil martinskému vedeniu Slovenskej národnej strany, že vláda je ochotná urobiť Slovákom za istých podmienok ústupky v národnopolitickom smere. Vedenie SNS ani v tomto období neurobilo požadovaný ústretový krok. HRONSKÝ, M.: Slovensko za prvej svetovej vojny a vznik československého štátu 1918. In: Historický časopis (HČ) 27, 1979, č. 2, s. 237-238.

21 KOLÍSEK, A.: Slováci do štátu československého. Bratislava 1927, s. 29.

22 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, VII. s. 14.

Po ukončení dvoch významných viedenských stretnutí sa delegácia českých politikov rozdelila na dve skupiny. Dr. Rašín odcestoval späť do Prahy, kde informoval ďalších politikov o priebehu viedenských stretnutí a o ich výsledkoch. K. Kramář, V. Klofáč, P. Šámal, dvaja riaditelia českých bánk spolu s poslancami F. Staněkom a G. Habrmanom, politikom a novinárom A. Kalinom odcestovali 26. 10. 1918 do Ženevy. Už v priebehu cesty sa k nim pripojil americký Slováč Dr. Š. Osuský, ktorý bol počas vojny súčasťou skupiny spolupracovníkov Dr. E. Beneša. Pod Benešovým vedením pôsobil Osuský v zahraničnom československom odboji. Spolu s ním v tomto Benešovom tíme pracoval a do Ženevy tiež pricestoval aj ďalší Slováč, Dr. I. Markovič. F. Soukup, v súvislosti s cestou českých politikov z Prahy a z Viedne do Ženevy poznamenal, že pôsobilo priam kuriózne, keď prednedávnom ešte prenasledovaní predstavitelia českého politického života (najmä Kramář a Rašín) boli odrazu, v hodine dvanástej, obklopení nezvyčajnou pozornosťou a prejavmi porozumenia Rakúšanov.²³ Sám prednosta viedenského nádražia prišiel osobne v slávnostnej uniforme usadiť českú delegáciu do zvláštneho kupé vo vlaku do Ženevy.

Všetci účastníci ženevskej schôdzky (za domáci odboj Kramář, Staněk, Šámal, Klofáč, Habrman, Kalina, Preiss, Svoboda a za zahraničný odboj Beneš, Osuský, Markovič a L. Strimpl) sa stretli 28. 10. 1918 v hoteli National. V priebehu trojdňových rokovaní sa sústredili na niekoľko otázok. V prvom rade sa vzájomne informovali obe delegácie o stave príprav prevratu i ďalších poprevratových krokoch. Zistili, že predstavitelia domáceho odboja mali iba hmlisté predstavy o tom, čo a za akých okolností dosiahol zahraničný odboj pre realizáciu vzniku spoločného československého štátu. Beneš ich oboznámil s postupným vývojom vo vzťahoch veľmocí, čiže najmä Francúzska a Veľkej Británie k plánom na zánik monarchie a vytvorenie nástupníckych krajín. Zoznámil prítomných tiež s tým, aký majú tieto veľmoci názor na riešenie stredoeurópskych problémov, ale zaoberal sa aj ich postojom k vývoju v Rusku a k možnému prenikaniu bolševickej ideológie do susedných krajín. Zdôraznil, že pre pád monarchie a vznik československého štátu je prvoradým predpokladom jednotný postup všetkých odbojových skupín, aby si aj dohodové mocnosti jednoznačne uvedomili, že všetky politické prúdy na domácej pôde podporujú predstaviteľov zahraničného odboja. Práve v tejto súvislosti sa ukázali mimoriadne dôležitými výsledky rokovaní a zjednocovanie postojov počas predchádzajúcich dní vo Viedni.

Ďalej sa do stredu pozornosti delegátov v Ženeve dostala otázka charakteru nového štátu a zloženie prvej československej vlády. Zástupca sociálnych demokratov, poslanec Habrman tmočil vôľu svojej strany v tom zmysle, že si želajú demokratickú republiku s jedným celoštátnym parlamentom a s vládou, na čele ktorej bude stáť ministerský predseda a prezident, volený všetkými obyvateľmi štátu. Dr. Kramář navrhoval vytvorenie monarchie na čele s niektorým ruským veľkokniežat'om. Napokon, po pádnej argumentácii Beneša sa zhodli na tom, že Československo bude republikou. Veľmi dlho debatovali o návrhoch členov prvej československej vlády. Napriek tomu, že predpokladali, že táto otázka sa definitívne dorieši až pri stretnutí väčších politických delegácií v Prahe, pred-

23 SOUKUP, F.: 28. říjen 1918, II. s. 967.

bežne rokovali o zložení vlády a o vytvorení ministerských rezortov. Ich vzorom pre počet a zameranie ministerstiev bola rakúska vláda, jej ministerské rezorty. Dohodli sa predbežne na tom, že hlavou výkonnej moci v budúcom štáte bude prezident (navrhli jednoznačne do tejto funkcie T. G. Masaryka), predsedom vlády sa mal stať K. Kramář, ministrom zahraničných vecí mal byť E. Beneš, generál M. R. Štefánik sa mal stať ministrom vojny (národnej obrany), okrem toho mali byť za české politické strany vo vláde: Rašín (financie), Šámal (vnútro), Švehla (poľnohospodárstvo), Kľofáč (teritoriálna obrana), Soukup (spravodlivosti), Habrman a Staněk (verejné práce a školstvo). Zo Slovákov do vlády navrhli okrem Štefánika aj Dr. M. Ivanku, Dr. M. Hodžu a Dr. V. Šrobára pričom im zatiaľ neurčili ich ministerské rezorty.²⁴

Dokumenty, ktoré zúčastnení delegáti ženevských rokovaní na záver podpísali, boli oficiálne uverejnené až neskôr v ročenke predsedníctva prvého Národného zhromaždenia. Je pravdepodobné, že niektoré texty záverečných ženevských dohovorov, prípadne i záznamy z diskusií, ktoré im predchádzali, neboli nikdy publikované. Príčinu toho treba hľadať v rozdielnych názoroch jednotlivých politikov, ktorí zastupovali a teda aj hájili záujmy svojich politických strán, tiež v odlišných stanoviskách medzi delegátmi zahraničného a domáceho odboja. Zrejme ani jedna zo zúčastnených strán nemala záujem na tom, aby sa pred verejnosťou odhalilo, že účastníci rokovaní prišli na zasadanie s rozdielnymi stanoviskami, museli ich korigovať, aby vznikol dojem ich absolútnej jednotnosti. Tieto skutočnosti naznačuje medziiným vo svojich spomienkach T. G. Masaryk, ktorý si o stretnutí v Ženeve urobil svoj záznam: „*Některá ujednání ženevské konference byla uveřejněna, mimo to mám oficiální zprávu dr. Beneše... Uznává se pařížská Národní rada (Zatímní vláda) a její politická ujednání a rozhodnutí, dr. Beneš se uznává jako ministr, tím je uznána i republikánska forma státu, prohlášená zahraniční vládou, neboť sa praví výslovně, že sa uznávají kroky pařížské Národní rady všechny... Delegáti pražští, zdá se, k veřejnému prohlášení republiky nebyli zplnomocněni... ženevská ujednání byla prohlášena za důvěrná, uveřejnit se zatím neměla... Z toho, co je uveřejněno, nevidět, jak byl určen poměr Zatímní vlády pařížské a budoucí domácí, ale v ujednáních, ještě neuveřejněných, bylo určeno, že obě vlády splynou, do vlády v Praze vstoupí oba zahraniční ministři zatímní vlády dr. Beneš a Štefánik.*“²⁵

Ukázalo sa, že odlišné stanoviská nespočítali zďaleka iba v rozdielnych názoroch na charakter republiky. O tom, že budúci československý štát má byť demokratickou republikou, nik z členov oboch delegácií po odchode zo Ženevy nepochyboval. Na politickom obzore sa črtali celkom iné problémy. Začínal sa zápas o podiel na politickej aj ekonomickej moci v budúcom štáte. Prejavil sa už v súbojoch o obsadenie ministerských kresiel v prvej vláde, o perspektívny charakter republiky, tiež o to či bude republika riadená centralisticky, alebo budú mať jej jednotlivé časti väčšie autonómne právomoci a pod. Súčasťou začínajúcich politických zápasov bola aj skutočnosť, že sa ani Hodža ani Ivanka napokon nestali ministrami prvej československej vlády, hoci sa na tom delegáti v Ženeve

24 BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce..., II., s. 394.

25 MASARYK, T. G. : Světová revoluce..., s. 473-474.

dohodli. Problematické kreslo „ministra vojny“ neobsadil ani M. R. Štefánik, ktorému rozhodne – vzhľadom na pôsobnosť v zahraničnom odboji – ministerský post patrilo. Je otázne, ako by sa jeho situácia riešila, keby nedošlo k tragickému pádu jeho lietadla. Zo Slovákov v skutočnosti pôsobil v prvej československej vláde iba Dr. V. Šrobár. Je možné, že Hodža s ministerskou funkciou v tomto čase zatiaľ nerátal. Pripravoval sa na to, že po vojne príde do Prahy, kde prevezme funkciu štátneho tajomníka ministerstva vnútra a vzhľadom na túto funkciu bude stáť na čele slovenskej administratívy. Ani tento Hodžov skromnejší plán sa neuskutočnil. Vďaka predchádzajúcim kontaktom s A. Švehlom získal síce miesto štátneho tajomníka na ministerstve vnútra, ale „vedúcim“ slovenskej administratívy sa nestal, hoci bol na tento post pripravený. Miesto toho pripadlo novovytvorené Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska jeho agrárnickému partnerovi, ale súčasne aj politickému rivalovi, Dr. V. Šrobárovi. Ostáva ešte stále nedoriešenou otázkou či a nakoľko bolo toto rozhodnutie z aktuálneho politického hľadiska spravodlivé a pre Slovensko prínosné.

Jednou z úloh, ktorá plne zaujala Dr. M. Hodžu v prevratovom období, bol ním formulovaný návrh na včlenenie Slovenska do československého štátu, na budúcu slovenskú verejnú správu a samosprávu. Nielen v hektickom prevratovom čase, ale aj neskôr si Hodža uvedomoval (a vôbec sa s týmto svojim názorom netajil), že Československo nebude skutočným právnym štátom dovtedy, pokiaľ nedôjde k úplnej likvidácii dvoch právnych systémov, prebraných z minulosti: právneho systému rakúskeho a právneho systému uhorského a miesto toho nevznikne jednotný právny systém československý. Ďalšou nevyhnutnou podmienkou spoločného života oboch národov na pôde jednotného štátu pre Hodžu bolo, aby sa na území celého štátu vytvorila jednotná organizácia verejnej správy a samosprávy, pričom by jednotlivé štátne administratívne inštitúcie aj orgány samosprávy mali presne určené kompetencie a vzájomné vzťahy. Hodža nemal záujem o priveľmi centralizovaný štát. Uvedomoval si absenciu dostatočného počtu národne a pročeskoslovensky orientovanej slovenskej inteligencie, ktorá by mohla ihneď v roku 1918 prevziať všetky funkcie v slovenskej administratíve. Napriek tomu veril, že po krátkom čase v nových československých školách vyrastie dostatočné množstvo mladých schopných ľudí, ktorí budú môcť zaplniť „biele miesta“ v slovenskej administratíve. Ešte i neskôr na margo nejednotného právneho systému poznamenal: „*Nedostatok právnej kodifikácie a unifikácie sa škodlivo prejavuje aj v hospodárskom živote, pretože rôznosť právneho poriadku zaťažuje obyvateľstvo v celom štáte v jeho hospodárskej činnosti, pričom sa zároveň vzbudzuje zdanie, že sa s obyvateľstvom v celom štáte nezaobchádza rovnako.*“²⁶

Pri vypracovaní svojho správneho a samosprávneho návrhu vychádzal Hodža z toho, aby nová správa na Slovensku sa čo najmenej odlišovala od správy v Čechách a na Morave. Preto požiadal o spoluprácu Dr. F. Pantůčka.³⁰ Bol to jednak naslovovzatý odborník v správnych otázkach a jednak pôsobil na čele komisie, ktorá pripravovala program preberania politickej moci v československom štáte.

26 HODŽA, M.: Naše štátne úlohy. In: Idea československého štátu. Praha 1934, s. 209-217.

Napokon, nielen Hodžu, ale aj ďalších slovenských politikov, spájali s českými politickými predstaviteľmi mnohé rovnaké predstavy na budúce spolužitie na pôde jednotného štátu o charaktere ktorého, tobôž o jeho jednotnej správnej sieti sa ešte zatiaľ nerozhodlo. V historiografii na Slovensku je menej známa činnosť spomínanej Pantůčkovej komisie, nie je napr. známy fakt, že členovia tejto komisie, ktorá bola zložená z najpoprednejších dobových českých štátoprávných a správnych odborníkov, vypracovávali najskôr každý svoj projekt budúceho česko-slovenského spolužitia, tvorby správnej siete na území budúceho štátu a pod. Následne sa tieto projekty zrejme prediskutovali a na záver sa formoval spoločný plán. Jedným zo spolupracovníkov tejto komisie bol aj politik národnodemokratickej strany František Ježek s ktorým Hodža tiež komunikoval. Neskôr, už po vzniku ČSR pomáhal Ježek Hodžovi pri zakladaní agrárnej strany na Slovensku v nádeji, že zatiaľ ešte celkom do koalície ani opozície nezaradený vznikajúci politický smer sa pridá k jeho národným demokratom. F. Ježek vo svojom projekte propagoval už v predprevratovom čase vznik jednotlivých krajín (v dobovej terminológii „zemí“), pričom na ich čele mali pôsobiť krajinské vlády.²⁷

Je zjavné, že Hodža rokoval neraz s členmi a spolupracovníkmi Pantůčkovej komisie. V jeho pripravovanom projekte sa vyskytujú podobné prvky. Podľa Hodžových predstáv mala pracovať Slovenská národná rada ako iniciatívny a poradný orgán československej vlády. Na jej čele mal pôsobiť 12 členný krajinský (v dobovej terminológii „zemský“) správny výbor, ktorý mal mať kompetencie niekdajšieho predprevratového českého „zemského hejtmana alebo miestodržiteľa“. Výbor mal (podľa Hodžových predstáv) podliehať Hodžovi ako štátnemu tajomníkovi ministerstva vnútra. Mala ho vymenovať československá vláda na návrh Slovenskej národnej rady.²⁸ Každý z členov krajinského výboru mal mať na starosti jeden z referátov z niektorého odvetvia správy. Referenti mali byť vedúcimi funkcionármi aparátu svojich oddelení. Mali organizovať pracovnú náplň pridelejších úradníkov svojho rezortu. Autor návrhu považoval za nevyhnutné, aby sa zjednotila štátna správa a samospráva v českých krajinách a na Slovensku. J. Opočenský vo svojej práci uviedol, že podľa Hodžovho projektu sa mal vytvoriť aj na Slovensku (v Čechách a na Morave už existoval) krajinský (zemský) snem, ktorého poslanci mali súčasne pôsobiť v celoštátnom Národnom zhromaždení.²⁹

Dr. Pantůček prerokoval Hodžom vypracovaný elaborát s Dr. Rašínom, ktorý k nemu zaujal jednoznačne odmietavý postoj. Hodža túto situáciu komentoval nasledovne: „V Rašínovi seznal jsem tuhého centralistu. On zdůrazňoval nutnost centralisace veškeré státní výkonné moci, bez ohledu na situaci nového území, jež má býti k historickým zemím přičleněno. Já důvodil, že nic nezvedne sílu státu a jeho výkonné moci tak jistě a spolehlivě,

27 Archiv národního muzea Praha, fond A. Rašín, kart. 14/15, Návrh predsedu vnútro politickej komisie Františka Ježka na zásady budúcej ústavy. Ježkov projekt predpokladal existenciu zemských vlád a zemských snemov, ktoré mali mať normotvornú kompetenciu a možnosť prijímať zákony, platné len na území jednotlivých Ježkom navrhovaných územných celkov, čiže Českých zemí, Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

28 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, VII., s. 14.

29 OPOČENSKÝ, J.: Zrození našeho státu, s. 153.

*jako účast a spoluzodpovednosť domácich složek v místní slovenské správě. Nedohodli jsme se.*³⁰

Miesto Hodžovho elaborátu priniesol, ako je známe, Dr. I. Dérer na historické zasadanie 30. 10. 1918 do Martina Pantůčkov projekt, ktorý novozvolený výbor Slovenskej národnej rady prediskutoval v nasledujúci deň. Hodža pricestoval do Martina až vo večerných hodinách. Aj tak stihol v dvoch bodoch poopraviť text *Deklarácie slovenského národa* (známej tiež pod názvom *Martinská deklarácia*). Podľa jeho námetu doňho vložili do druhého bodu Deklarácie odvolanie na Andrásyho nótu adresovanú prezidentovi W. Wilsonovi a súčasne vynechali zmienku o tom, že by Slovensko malo vyslať svojich delegátov na mierovú konferenciu.³¹

V prevratových dňoch sa Dr. M. Hodžovi nepodarilo presadiť všetky ním projektované plány. Možno nedosiahol splnenie ani svojich ambícií pri obsadzovaní vysokých štátnických postov. To všetko ešte len malo prísť. V prevratových dňoch bol členom Slovenskej národnej rady a zapájal sa do organizovania jej činnosti. Súčasne čoskoro po menovaní za poslanca československého Národného zhromaždenia bol poverený viesť zahraničný výbor. Upozornil na seba pripravenými a vonkoncom nekonvenčnými prejavmi v parlamente i ďalšími aktivitami na zasadaniach zahraničného výboru. Na rozdiel od iných predprevratových národne uvedomelých Slovákov nezdôrazňoval svoje predchádzajúce prenasledovanie, nemusel sa vyhlasovať za martýra slovenského národa, pretože túto gloriolu nepotreboval. Ani v prevratovom, ani v nasledujúcich obdobiach nič nedostal zadarmo. Všetko čo dosiahol, získal nadštandardnými vedomosťami, erudíciou a mimoriadnou svedomitosťou v politickej činnosti. Postupne sa z Hodžu, rutinovaného, v tom čase už i v zahraničí známeho slovenského politika, stával rozhladený československý štátnik.

(1997)

30 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, VII., s. 15. Je pozoruhodné, že kritický postoj k A. Rašínovi mal aj prezident T. G. Masaryk. Jeho osobná tajomníčka Dr. A. Gašparíková – Horáková zaznačila Masarykove vyjadrenie o Rašínovi v tom zmysle, že si ho prezident vážil ako človeka mužného, vecného a praktického, ale súčasne bol nespokojný s Rašínovým hrubým až bezohľadným nacionalizmom. GAŠPARÍKOVÁ – HORÁKOVÁ, A.: U Masarykovcov. Bratislava 1995, s. 86.

31 HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, s. 296, pozn. č. 45.

4. KAPITOLA

**AKTIVITA DR. MILANA HODŽU PRI VYTVÁRANÍ
POLITICKÝCH A EKONOMICKÝCH ZDRUŽENÍ,
JEHO KONTAKTY S POLITICKÝMI STRANAMI
(1918 – 1938)**

Na rozdiel od Andreja Hlinku, Dr. Ferdiša Jurigu či Štefana Majora nepatrilo Dr. Milan Hodža medzi tých politikov, ktorých zvykneme označovať pojmom „tribún ľudu“. Napriek rečníckym a spoločenským úspechom bol Hodža mimoriadne vzdelaným, chápaným a ľahko kontaktabilným kabinetným politikom. Veľmi ľahko získaval okruh oddaných spolupracovníkov a pre agrárne hnutie nadšených stúpcov. Svoje komunikačné schopnosti využíval už pri zakladaní Roľníckych jednôt, Domovní a iných roľníckych organizácií. Hľadal spojencov na presadzovanie svojich politických koncepcií aj medzi predstaviteľmi ďalších politických prúdov, ktoré pôsobili na Slovensku. Na ľudí, ktorých chcel získať pre spoluprácu, pôsobil širokou škálou prostriedkov od rozhovorov medzi štyrmi očami, podfarbených zvyčajne emotívne až po nehoráznu korupciu a prisľuby do budúcnosti. V iniciatíve pri združovaní politických strán do blokov či iných spoločenstiev narážal nezriedka na rovnakú aktivitu Andreja Hlinku. Rozdiel bol hádam iba v tom, že Hodža sa snažil koncentrovať slovenské politické sily zvyčajne v prospech vlády a jej politickej línie, zatiaľ čo Hlinka smeroval skôr k tomu, aby sa združili opozičné prúdy do spoločného zápasu s vládnymi stranami. Napriek tomu, že M. Hodža svoje vnútropolitické koncepcie postupne dopĺňal a dotváral počas celého medzivojnového obdobia, v určitých bodoch bola ich konštrukcia zásadná a stabilná. Vynára sa otázka, čo viedlo Hodžu a napokon aj Hlinku k tomu, aby sa snažili počas celých dvadsiatich rokov česko-slovenského štátu združovať rôzne politické hnutia na Slovensku do politických blokov? Kvôli čomu vlastne sa títo predstavitelia dvoch masových politických strán na Slovensku snažili pripútať k svojmu politickému prúdu ďalšie strany, alebo získavať aspoň časť prívržencov iných politických smerov?

V štátoch s pluralitným politickým straníckym systémom môže jednotlivá strana veľmi ťažko získať vo voľbách (ako jednom z hlavných kritérií kde strany dokazovali svoju akcieschopnosť a silu prívržencov) absolútnu prevahu nad inými stranami. Iba spájaním politických strán do rôznych koalíčných subjektov boli i najmasovejšie strany schopné získať prevahu a dostatočnú podporu v činnosti vlády alebo v tábore opozície. Najvyšším stupňom spolupráce dvoch či viacerých strán bol politický blok. Pri rozbere pôsobnosti takýchto blokov sa zvyčajne stávalo, že určitá strana si v ňom vybojovala pozíciu hegemóna a ďalšie strany boli satelitnými, zvyčajne menšími, či finančne slabšími a o to viac poslušnejšími partnermi.

Myšlienka spájania politických zoskupení nevznikla na Slovensku iba po prevrate v roku 1918. Už predvojnovej slovenskej politickej reprezentácii bolo zrejmé, že národno-emancipačný boj a zápas za zvýšenie životnej úrovne slovenského obyvateľstva môže viesť len tak, ak sa pospájajú všetky zložky slovenského politického života, ktoré pôsobili v rôznych regiónoch, mestských centrách, či sa združovali pri redakciách novín a časopisov. Situácia pre túto politickú iniciatívu dozrela najmä na jar a v lete 1914. Zrejme aj pod vplyvom ukončených vojenských oprácií na Balkáne, ktoré načas sústredili pozornosť európskej verejnosti a odhalili pred jej očami tiež množstvo vnútorných problémov na pohľad konštantnej Rakúsko-uhorskej monarchie. V novinách, ktoré vydával Milan Hodža v Budapešti, sa v apríli 1914 v tejto súvislosti medziiným konštatovalo: „*Nikdy sa ešte toľko nehovorilo o rozdelení ríše rakúsko-uhorskej ako teraz, odkedy odpadli od Turecka všetky európske neturecké kraje... To je možné jedine preto, že naši susedia rátajú s nespokojnosťou rôznych národností aj v Rakúsku aj v Uhorsku. To značí, že je to dnes už otázka svetovej politiky, či sa nám Slovanom a Rumunom deje krivda a či nie. To je už nie len naša vec.*“¹

Redakcia Slovenského týždenníka však nezostala iba pri konštatovaní mimoriadnych udalostí, ktoré sa črtali na obzore. Upozornila svojich čitateľov, že doba je vážna a preto je nevyhnutné, aby Slováci boli na tieto historické chvíle pripravení. Vyzvala predovšetkým popredných slovenských politikov k tomu, aby predložili národom monarchie a celosvetovej verejnosti „*svoj program politiky štátnej, hospodárskej, národnostnej, ríšskej a zahraničnej.*“

Je zrejmé, že nevyhnutnosť reagovať na novú medzinárodnú i vnútroštátnu situáciu pociťovali nielen redaktori a čitatelia Hodžovho Slovenského týždenníka. Tieto problémy sa odzrkadľovali aj v iných periodikách a na schôdkach rôznych skupín či krídiel slovenského politického života. Už v predvojnových rokoch dozreli pokusy pre zjednotenie slovenských politických síl a pre vytvorenie ich celoslovenského organizačného centra. Dátum porady ústredného klubu Slovenskej národnej strany, na ktorom sa mali riešiť tieto aktuálne otázky, naplánovali predstavitelia slovenského národného pohybu na 8. jún 1914 do Budapešti. Už predtým sa zišla predporada približne 30 delegátov zo všetkých slovenských regiónov, na ktorej boli prítomní M. Hodža, M. Dula, M. Bella, V. Šrobár, J. Ruman, P. Blaho, A. Štefánek, F. Juriga, M. Ivanka, F. Kállay, E. Stodola, E. Lehocký, K. A. Medvecký, L. Medvecký a ďalší predstavitelia národnopolitického diania. Cieľom už tejto predporady bolo, aby sa slovenská politická reprezentácia dohodla na jednotnom postupe „*...všetkých Slovákov bez rozdielu náboženstva, politického presvedčenia, alebo osobných náhľadov vo veciach celého slovenského národa sa týkajúcich.*“² Na záver predporady prítomní delegáti sa uzniesli na tom, „*že v otázkach, týkajúcich sa podstaty národného bytia, je Slovenská národná strana úplne jednotná. Ku docieleniu spoločnej práce v otázke jazykovej, politickej a národohospodárskej za potrebné drží zriadenie Národnej rady slovenskej, ktorá bude pozostávať z 8 členov a z predsedu národnej strany... Národná rada bude*

1 Slovenský týždenník, 17. 4. 1914, r. 12, č. 16.

2 Slovenský týždenník, 29. 5. 1914, r. 12, č. 22.

*zastupovať na vonok jednotnú vôľu slovenského národa a v jeho lone má udržiavať vo veciach spoločných poriadok a svornosť.*³ So záverečnými uzneseniami tejto schôdze slovenskí politickí predstavitelia oboznámili aj členov českej delegácie, ktorí sa práve nachádzali v Budapešti.

Významnou ouvertúrou politickej činnosti Dr. M. Hodžu bol jeho nútený viedenský pobyt počas prvej svetovej vojny. Známy poslanec uhorského snemu Dr. M. Hodža bol v predvečer vypuknutia vojnového konfliktu zaistený pre zradu štátu a odsúdený na trest 18 mesačného väzenia. V prvých dňoch po vyhlásení mobilizácie ho štátna moc „odstránila“ z územia Uhorska. Hodža dostal príkaz tráviť ako nebezpečný nepriateľský živel ďalšie roky vo Viedni. Český politik a jedna z najvýznamnejších osobností príprav zrodu Československej republiky Dr. František Soukup kladne ocenil rozhodnutie internovať Hodžu počas vojny do Viedne a v tejto súvislosti napísal: *„Nic nemohlo věci československé součinnosti více prospěti než právě tato vídeňská konfinace Hodžova. Předseda Českého svazu Frantiček Staněk konstatoval výslovně, že všechna prohlášení o Slovácích v jeho řečech a prohlášeních jako předsedy Svazu byla sepsána Milanem Hodžou.*“⁴

Vojna prerušila prípravy vzniku celoslovenského politického riadiaceho centra - Slovenskej národnej rady. Vedenie Slovenskej národnej strany, z obavy pred zostrenou perzekúciou štátnych orgánov, vyzvalo svojich členov ku politickej pasivite. Napriek tomuto rozhodnutiu pripomínala redakcia Slovenského týždenníka o necelý rok, že povojnový život Slovákov bude závisieť od toho *„ako si ho sami zariadíme, svojim pričinením, svojou prácou, musíme si postaviť také podmienky, ktoré budú podstatou nášho života... Ak budeme chcieť, aby bol krajším, než ten, ktorý sme žili pred vojnou, musíme sa o to postarať sami: K tomu bude slúžiť náš životný program, ktorý si zostavíme už teraz počas vojny, ba práve dlá poučení z vojny.*“⁵ Politický život Slovákov napriek vyhláseniam o pasivite nezanikol. Nadobudol však nové formy. Zodpovedali konkrétnej situácii v krajine, ktorá bola spoluúčastníkom vážneho vojnového konfliktu a v ktorej akýkoľvek národnoemancipačný prejav uhorská vládna moc už pred vojnou kvalifikovala a trestala ako protištátny. Politický boj slovenskej politickej reprezentácie sa premiestnil z námestí a iných verejných priestranstiev do súkromných bytov, na pôdu fár a redakcií. Centrami tohto pohybu sa stali nielen mestečká na území „horného Uhorska“, ale aj Viedeň, Budapešť, Praha a dokonca aj viaceré mestá v ďalekom zahraničí, samozrejme najmä tie, v ktorých sa usadili predvojnoví vysťahovalci zo Slovenska „krajania,“ alebo tie, kde sa momentálne zdržovali cez vojnu vojaci československej armády „legionári“ (rovnako v USA ako na pôde bojujúceho Ruska).

Dr. M. Hodža vo Viedni upevňoval predchádzajúce kontakty s českými, rumunskými i srbskými politikmi. Z českého politického tábora mu boli blízki najmä agrár-

3 Tamže.

4 SOUKUP, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 1101.

5 Slovenský týždenník, 12. 5. 1915, r. 13, č. 7.

nici. S Antonínom Švehlom sa zoznámil už v roku 1913.⁶ Počas vojny sa Hodža stretával vo Viedni najmä s českými poslancami F. Udržalom, F. Staněkom a F. Soukupom. Podľa Hodžovho návrhu sa mal vo Viedni konštituovať Akčný výbor ako centrálny riadiaci orgán slovenskej politickej reprezentácie. Pod Hodžovým vedením v ňom mali pôsobiť významní predstavitelia všetkých slovenských predvojnových politických prúdov, čiže: K. Stodola, E. Lehocký, Dr. A. Štefánek a Dr. P. Blaho. Viedenská skupina bola najaktívnejšou zo spomínaných centier slovenskej reprezentácie. Hodžom navrhovaný výbor sa však nikdy oficiálne nekonštituoval a ani nemal žiadne poverenie zastupovať slovenský národ.⁷

Negatíva absencie jednotného slovenského politického centra, ktoré by mohlo pružne reagovať na vývoj medzinárodných udalostí a súčasne byť dôstojným partnerom, s ktorým mohli rokovať politické reprezentácie iných národov ako s reprezentatívnym vedením zjednotených slovenských politických síl sa prejavili najmä v posledných rokoch vojnového konfliktu. Atomizácia slovenského národného pohybu počas vojny a absencia jednotného organizačného slovenského politického centra bola zrejmä už pri konkrétnych prípravách spoločného československého štátu, pri vstupe Slovákov do ČSR a napokon jej negatíva sa prejavili aj v postavení slovenského národa počas následnej dvadsaťročnej existencie republiky. Slovenskému politickému daniu chýbal počas vojny nielen jednotný a aktívny politický orgán, ale aj výrazná autoritatívna osobnosť (ako mali Česi T. G. Masaryka a A. Švehlu) u ktorej by sa koncentrovali informácie a iniciatívy zo všetkých centier národnoemancipačného pohybu. Slovákom chýbala osobnosť, ktorá by si svojou prirodzenou autoritou získala nielen prvenstvo v kruhu slovenskej politickej reprezentácie, ale s ktorou by mohli (alebo bezpodmienečne museli) rokovať českí dejatelia zahraničného i domáceho odboja pri prípravách spoločného štátu. Je isté, že ani jeden z troch slovenských poslancov, ktorí boli v posledných predvojnových parlamentných voľbách zvolení do uhorského snemu (Dr. P. Blaho, Dr. F. Juriga a F. Skyčák) ani prestárly predseda Slovenskej národnej strany M. Dula, takouto autoritou pri vzniku ČSR neboli.

Príčiny absencie výraznej zjednocujúcej politickej osobnosti slovenského národa možno hľadať rovnako v neprajných historických podmienkach Slovákov v predvojnovom Uhorsku, ako aj v mentalite, výchove a spôsobe života slovenskej spoločnosti, ktorá vytvárala skôr podmienky pre súperenie individuálnych „sólobežcov“ (prípadne jednotlivých rodín, či iných užších spoločenstiev) ako zodpovednosť, veľkorysosť a zmysel pre vzájomne žičlivé, korektné občianske spolucítenie, či prirodzenú spoluprácu. Značný podiel na vzájomnej rozháranosti Slovákov malo aj na Slovensku tradičné „neporozumenie“ veriacich viacerých cirkví, podporované, či skôr iniciované cirkevnými hierarchiami. V krátkych historických obdobiach, v ktorých dokázali predstavitelia cirkví prekonať vzájomnú intolerantnosť a nadviazať medzi sebou kontakty, spolupracovať pre blaho celého národa, vždy sa podarilo vydobýť závažné prínosy.

6 V Slovenskom denníku zo dňa 31. 12. 1933, r. 16, č. 297 hodnotil Hodža svoje priateľské i spolustranícke kontakty s Antonínom Švehlom.

7 O Hodžovej iniciatíve zriadiť Akčný výbor písal JANŠÁK, Š.: Život Dr. Pavla Blahu, II. Trnava 1947, s. 452-453.

Opar nadšenia a jednotnej mysle, ktorý zavládol na Slovensku v deň prijatia Martinskej deklarácie nemohli skaliť ani bodáky patrolujúcich maďarských vojakov, ktoré sa nezriedka objavovali pod oknami martinskej Tatra banky. Pôvodné nadšenie, búrlivé radostné lúčenie s Uhorskom a víťanie nových dní akosi prirýchlo prechádzalo do rozčarovania. Množili sa zásobovacie problémy, začal kvitnúť čierny obchod s potravinami aj so základnými spotrebnými tovarmi, muži, ktorí sa unavení vracali z bojísk, nemohli nájsť zamestnanie. Slovenská národná rada, vytvorená na historickom zhromaždení 30. 10. 1918 v Martine, si nestala na čelo svojho národa v riešení poprevratových problémov. Akoby svoje sily a energiu vyčerpala prípravou martinského zhromaždenia. Jej členovia boli jednotní v názore na zbúranie Uhorska a na vymanenie sa Slovákov spod národnostného jarma, ale na organizovanie tých normálnych mierových bežných dní nemala SNR ani finančné prostriedky ani organizačné sily. V kritickom novembri 1918 pribrzdil jej pôsobnosť aj Šrobárom vymenovaný Slovenský parlamentný klub. Údajne z obavy, že SNR prejaví ochotu rokovať s maďarskou vládou, ktorá odrazu ponúkala Slovákom rôzne na pohľad výhodné podmienky spoluzitia, na svojom zasadaní 16. 11. 1918 preniesol parlamentný klub právomoc SNR na Národné zhromaždenie a na československú vládu.⁸ Tento krok bol prezvesťou definitívneho zániku SNR.

Jedným zo slovenských politikov, ktorý si uvedomoval historický význam prevratových mesiacov pre budúcnosť slovenského národa, bol Dr. Milan Hodža. Dospel k názoru, že ak sa má Slovensko a Slováci „zviditeľniť“, čiže upozorniť svetovú verejnosť na seba, že vôbec existujú a súčasne vniesť predstavy o svojej budúcnosti do črtajúcich sa kontúr novej povojnovej Európy, musia predovšetkým tieto svoje plány sformulovať. Prioritu videl Hodža rovnako v posledných mesiacoch vojny ako pred vypuknutím vojnového konfliktu v tom, že si Slováci musia vytvoriť jednotný politický orgán, ktorý by bol schopný presadzovať ich program na medzinárodnej pôde i v rokovaní s českou reprezentáciou. Návrh na vytvorenie jednotnej celoslovenskej organizačno-riadiacej inštitúcie Hodža zdôvodnil nasledovne: „...proti nemysliacemu mechanickému centralizmu treba rozvážnej, vecnej energetickej obrany a organizácie všetkého, čo Slovensku osoží a slúži bez toho, že by to spoločným záujmom republiky škodilo. Byrokratických hriechov je už primnoho a systematická občianska kontrola je čím ďalej tým nutnejšia...Je tu úkol utvoriť zemský správny výbor, zemskú radu, zemskú školskú radu, úpravu županskej právomoci... Nestranný pozorovateľ bez rozdielu straníckej príslušnosti...musí uznať, že zastávanie slovenských záujmov v parlamente nemá pevného plánu, je neústavné a nezakročuje sa vždy v takých veciach, v akých je to potrebné...Je nepochybné, že spoločný organizačný postup v sneme mal by veľké úspechy, lebo i to je pravdou, že nemému dieťaťu ani vlastná mať nerozumie.“⁹

Svoj návrh na spájanie slovenských politických smerov nepovažoval Hodža za nemennú dogmu. Postupne, v priebehu medzivojnových desaťročí ho doformulovával. V jeho projektoch nadobudol spomínaný celoslovenský orgán postupne niekoľko podôb:

8 ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko. Praha 1928, s. 254.

9 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, VII. Bratislava 1934, s. 70-71.

cez Slovenskú národnú radu, Slovenský parlamentný klub, Politický výbor občianskych strán, celoslovenský župný výbor, blok zjednotených politických strán až po súručenstvo predstaviteľov slovenských častí celoštátnych politických strán (Akčný výbor koaličných strán), ktoré sa podieľali na vláde. Nevyhýbal sa ani opakovaným rokovaniam s opozičnými politickými stranami. Snažil sa ich získať pre spoločnú prácu.

Spoločným cieľom všetkých týchto Hodžových aktivít bolo zoskupiť slovenské politické sily, zainteresovať ich do riešenia špecifických problémov Slovenska, pre ktoré sa udomácnil názov „slovenská otázka“. Postupne sformuloval niekoľko projektov, v ktorých skĺbil svoje predstavy o riešení najpálčivejších, v konkrétnej historickej etape najaktuálnejších potrieb slovenského obyvateľstva. Uvedomoval si však, že sám, ani ako člen vlády, či významný funkcionár najmasovejšej celoštátnej strany, nemôže tieto svoje návrhy presadiť. Potreboval k tomu silné politické „zázemie“ priamo na Slovensku aj korektnú podporu v centre celoštátnej najmasovejšej politickej agrárnej strany. (Podporu vedenia strany mal Hodža zabezpečenú dovtedy, pokiaľ v centrálnych inštitúciách i na „Hrade“ mal výraznú pozíciu A. Švehla, ktorý bol pre Hodžu „prajným politickým tútorom“). Preto sa snažil zaangažovať čo možno najviac politických subjektov na Slovensku, aby pod jeho taktovkou mu pomohli uskutočniť jeho predstavy.

Na pôdu československého štátu vstúpil Hodža ako slovenský politik ochotný ponúknuť svoje výnimočné schopnosti v prospech všetkého obyvateľstva republiky. Stal sa čoskoro ministrom československej vlády, čiže československým štátnikom, ktorý však nezabudol na slovenský pôvod a snažil sa v rámci svojich možností pomôcť riešiť špecifické slovenské problémy, skryté pod pojmom „slovenská otázka“. Vždy vychádzal zo skutočnosti, že existencia spoločného československého štátu je pre slovenský národ najoptimálnejším riešením. Jeho snahou však bolo, aby Slováci neboli pasívni pri tvorbe politického systému a štátnej administratívy, ale práve naopak, mali všetky svoje sily a schopnosti dať do služieb ČSR a preberať spoluzodpovednosť za chod štátu.

Hodža pôsobil pri zrode slovenského agrárneho hnutia. Vychádzal pritom zo sociálnej štruktúry obyvateľov Slovenska, v ktorej jednoznačne dominovalo - svojim počtom - obyvateľstvo vidieka. Uvedomoval si skutočnosť, že jedine podchytením všetkých vrstiev dedín si môže ním zakladaná politická strana vytvoriť masovú politickú bázu na území Slovenska. Svoj kladný postoj ku spoločnému československému štátu vyjadril už tým, že slovenské agrárne hnutie zapojil do celoštátneho republikánskeho politického prúdu a stal sa jedným z jeho čelných funkcionárov.

Spolu s Dr. I. Dérerom pripravil už v roku 1918 návrh na administratívno-správne usporiadanie Slovenska na pôde budúceho československého štátu. Pri jeho tvorbe zohľadnil do roku 1913 existujúci model správnej siete v rakúskej časti monarchie. Hodža sa v tlači vrátil niekoľkokrát ku tomuto svojmu návrhu. V novembri 1919 v súvislosti s jeho zdôvodnením konštatoval: *„Prečo by slovenská politická správa nemohla úradovať v takých právomocných medziach ako napríklad bývalé miestodržiteľstvá v Čechách a na Morave? Patrila by jej vo verejnej správe inštančná právomoc. V jej čele by stál minister, pod jeho vedením úradovala by správna rada s prísediacimi a s úradníkmi. S prísediacimi*

preto, že sme demokrati a nechceme sa dať spravovať jednému človeku, ani ministrom, ale pod jeho vedením nech vedie správu a nech dozerá na ňu sbor zástupcov (čiže parlament – pozn. A.B.), ku ktorému má politickú dôveru celé Slovensko. Tak docielime, že Slovensko bude sa spravovať samo. Nejde to, aby zo správy stále boli vylučovaní toľkí a toľkí uznaní zástupcovia slovenského ľudu....Toľko o celoslovenskej správe politickej. Podobne si ale sriadme i správu školskú a hospodársku v podobe samosprávnej rady školskej, rady poľnohospodárskej a v podobe školských a priemyslových komôr. Do tejto správy potom priťahujeme nielen dobrých kamarátov, ktorí „hrali s nami na kolkárni,“ ale všetkých našich schopných ľudí.“¹⁰ Podľa Hodžovho návrhu z roku 1918 malo byť na Slovensku zvolených 65 poslancov do slovenského snemu. Títo poslanci sa mali stať automaticky členmi celoštátneho, čiže československého Národného zhromaždenia.¹¹ Neskôr, ešte v septembri 1919, M. Hodža v tlači tvrdil, že predseda SNR stratil jeho projekt, ktorý už bol schválený Slovenskou národnou radou 31. 10. 1918 v Martine a údajne preto „ministerstvu s plnou mocou prischla osudová nejasnosť kompetencie a neurčitost' štátoprávneho podkladu.“¹²

Hodžov návrh zrejme ovplyvnil tvorbu „Zákona o usporiadaní prechodných pomerov na Slovensku“ (Zákon č. 64/1918 Zb.), ktorým vláda ČSR iniciovala vznik ministerstva pre správu Slovenska. Na jeho čelo vymenovala jediného Slováka v prvej československej vláde, čiže v Kramárskom vedenom vládnom kabinete, ružomerského lekára MUDr. V. Šrobára,¹³ ktorý prišiel 12. 12. 1918 ako splnomocnenec vlády do Žiliny a už o necelý mesiac (8. 1. 1919) sa v Úradných novinách poďakoval v mene vlády všetkým na Slovensku pôsobiacim lokálnym národným radám, aj SNR za ich činnosť a oznámil im, že na ich ďalšiu pôsobnosť nereflektuje. Zánik SNR ako najvyššieho orgánu, v ktorom sa zišli už v Martine reprezentanti všetkých politických smerov, bol vážnym signálom nastupujúcej centralizácie štátnej politickej moci.

Počas posledných dvoch mesiacov roku 1918 bolo Slovensko v podstate zemou nikoho. O skutočnom začlenení slovenského teritória do ČSR možno hovoriť až po jeho vojenskom obsadení československými a dohodovými vojenskými jednotkami, po určení aspoň predbežných hraníc slovenského územia so susednými krajinami a po vytvorení československej štátnej administratívy, ktorá pod vedením Šrobárovho ministerstva preberala politickú moc v slovenských župách. Podľa predstáv Dr. M. Hodžu bolo pre Slovensko za daného stavu nevyhnutné, aby sa čo najväčší počet Slovákov zapojil priamo do činnosti celoštátnych centrálnych inštitúcií a súčasne aby sa slovenská politická elita, pôsobiaca v centrálnych celoštátnych inštitúciách, opierala o jednotný blok slovenských

10 Slovenský týždenník, 14. 11. 1919, r. 17, č. 45.

11 OPOČENSKÝ, J.: Zrození našeho státu. Praha 1920, s. 152-153.

12 Slovenský denník, 16. 9. 1919, r. 2, č. 201.

13 Vznikom ministerstva pre správu Slovenska sa dotvárala dvojkoľajnosť slovenskej správy a administratívy. Jej „prvý koľaj“ tvorili okrem spomínaného ministerstva aj slovenské oddelenia na pôde pražských ministerstiev. Prvé z nich vzniklo ešte ako pomocný orgán Československého národného výboru. MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat, II. Trnava 1930, s. 32, tiež JANŠÁK, Š.: c. d., s. 453. Druhú koľaj tvorili: slovenskou reprezentáciou zvolená Slovenská národná rada, Slovenský klub poslancov a postupne sa tvoriace samosprávne inštitúcie.

politických síl. Výsledkom Hodžovej dlhodobej spolupráce s českými agrárnikmi bolo aj jeho menovanie do funkcie štátneho tajomníka a vedúceho slovenského oddelenia v štruktúre ministerstva vnútra, na čele ktorého stál agrárnik A. Švehla.¹⁴

Negatíva zániku Slovenskej národnej rady sa v plnom svetle prejavili už o pár mesiacov, čiže v júni 1919 (po voľbách do obecných zastupiteľstiev, ktoré prebiehali v Čechách a na Morave 15. 6. 1919), keď podala demisiu vláda Dr. K. Kramáča a prezident T. G. Masaryk poveril predstaviteľa podľa volebných výsledkov najmasovejšej, sociálno-demokratickej strany, V. Tusara zostavením novej vládnej koalície. S kým mal na Slovensku rokovať nový ministerský predseda Tusar, resp. aj prezident Masaryk o zostavovaní vládneho kabinetu?

Slovenská národná strana po odštiepení katolíckeho krídla a slovenských sociálnych demokratov v decembri 1918 prestala mať „kredit“ orgánu zastupujúceho všetkých Slovákov. V tejto hektickej politickej dobe, čiže v čase, keď sa na Slovensku reálne bojovalo s maďarskou armádou a v Prahe sa tvorila nová československá vláda, vznikla napokon taká situácia, že spoluvládni národ, čiže Slováci, nebudú mať žiadne zastúpenie v Tusarovej vláde, prípadne ich zastúpenie bude neúnosne minimálne.

Funkciu jednotného celoslovenského politického orgánu, aj z Hodžovej iniciatívy po zániku SNR, prebral Slovenský poslanecký klub. V tlači publikoval oznámenie, že je *„jediným politickým predstaviteľom národa a že ministri slovenskí sú a majú byť exponentmi politiky tohto klubu práve tak, ako ministri ostatných koalovaných strán, ktorí sú povinní prevádzať politiku svojich strán...Postupovať bude (Slovenský parlamentný klub- pozn A. B.) v pomere k druhým stranám ako jednotne organizovaný celok, lebo len tak bude mať silu uplatniť slovenské požiadavky a obhájiť slovenské záujmy.“*¹⁵ Prezident Masaryk prehlásenie Slovenského parlamentného klubu rešpektoval a pozval jeho zástupcov na rokovanie o zložení novej vlády.¹⁶ Delegácia klubu na audiencii u prezidenta dňa 27. 6. 1919 predniesla požiadavky slovenských poslancov. Medziiným navrhla obsadiť Slováckmi štyri ministerské kreslá a zriadiť slovenské oddelenia (na čele s prednostom Slovákom) vo všetkých ministerstvách.

Denník slovenských agrárnikov v súvislosti s audienciou zástupcov Slovenského parlamentného klubu u prezidenta konštatoval, že táto udalosť spôsobila *„...v pražských stranách prekvapenie nie veľmi milé, lebo si ešte nezvykli rátať s nami ako s politickým činiteľom a mali kľúč k podeleniu rezortov už vopred určený bez veľkých ohľadov na nás. Slovenský postulát však stvoril okamžite novú situáciu a medzi stranami začalo sa vyjednávať znovu.“*¹⁷ Slovenská reprezentácia získala napokon v Tusarovej vláde dve ministerské kreslá, ku ktorým sa v decembri 1919 pridružilo Hodžom vedené ministerstvo pre zjednotenie zákonov a správnej organizácie.

V priebehu roku 1919 sa prehĺbil v slovenskej spoločnosti politický diferenciacny proces, ktorý zoslabil význam a vplyv Slovenského parlamentného klubu. Dr. Šrobár situáciu

14 Slovenský denník, 9. 1. 1919, r. 2. č. 6.

15 Slovenský denník, 22. 7. 1919, r. 2, č. 155.

16 Slovenský denník, 28. 6. 1919, r. 2. č. 135.

17 Slovenský denník, 1. 7. 1919, r. 2. č. 137.

naznačil vo svojich memoároch nasledovne: „Zpočiatku tvorili Slováci jeden spoločný klub. Klub, ktorý mal váhu i svojim počtom i výberom najlepších ľudí. Ale čoskoro vlivom českých politických pomerov začali sa i u nás stranické spory, triedenie, vzájomná nedôvera – až sme sa rozpadli na niekoľko nepatrných a bezvplyvných zlomkov...do Slovenského klubu prichádzali vodcovia novotvorivších sa politických grúp s hotovým názorom, návrhom, stranícky prifarbeným, čo spôsobilo ďalšiu neprekonateľnú priepasť medzi slovenskými členmi Národného zhromaždenia. Začal sa uplatňovať povestný „kľúč“ v klube i vo výboroch.“¹⁸

Časť slovenskej reprezentácie preferovala uchovanie jednotného slovenského politického frontu. Riešenie nachádzala v obnovení politickej i „stavovskej“ heterogénnej predvojnovkej Slovenskej národnej strany, ktorá nemala ambíciu priradiť sa k niektorému z českých politických prúdov, ale pôsobiť so slovenským programom iba na Slovensku. Jej ustanovujúce zhromaždenie sa zišlo 6. 8. 1919 v Martine.¹⁹ Účastníci tohoto zhromaždenia si okrem iného zvolili výbor (na inom mieste sa označuje tento orgán termínom „organizačná komisia“), ktorého úlohou bolo upresniť program obnovenej strany, vytvoriť jej organizačný poriadok a zabezpečiť ďalšie konkrétne kroky na budovanie siete národnej strany po celom slovenskom území. Do 10 členného výboru bol zvolený aj Dr. M. Hodža, ktorý sa snažil osud SNS riešiť podľa svojich predstáv. V tom čase patril už totiž Hodža, práve tak ako poslanci Dr. P. Blaha a Dr. L. Medvecký medzi funkcionárov českej agrárnej (republikánskej) strany. Uprednostnil prípravu založenia slovenskej roľníckej strany pred budovaním či obnovením Slovenskej národnej strany. „Svoju,“ čiže Národnú republikánsku stranu roľnícku (vznikla 14. 9. 1919) zakladal zrejme už s tým úmyslom, že ju po dobudovaní pridruží do jednotného celoštátneho agrárneho politického košiaru. Napriek rozštiepeniu pôvodne jednotnej Slovenskej národnej strany na nové politické subjekty, nielen Hodža, ale aj ďalší slovenskí politickí reprezentanti, považovali za dôležité udržiavať kontakty medzi týmito prúdmi.

V Martine sa na výzvu Slovenskej národnej strany zišli 12. 11. 1919 delegáti národníkov, slovenských agrárnikov s delegátmi Slovenskej ľudovej strany aj so zástupcami roľníckych a remeselníckych jednôt.²⁰ Ich cieľom bolo: konsolidovať slovenský politický život, likvidovať vzájomné súboje politických prúdov najmä pred blížiacimi sa prvými československými parlamentnými voľbami, zjednotiť aspoň všetky pravicovo orientované (v dobovej tlači „občianske“) politické strany a zamedziť utváranie politických strán na stavovskom princípe. Predsedníctva zúčastnených strán mali navrhnúť zo svojho strediska osobnosti, ktoré mali byť zodpovedné za splnenie načrtnutých cieľov. Prítomní delegáti politických strán si zvolili 12 – členný komitét, ktorý mal rozpracovávať ďalšie formy vzájomnej politickej spolupráce medzi slovenskými stranami. Bolo chybou, že na konferenciu nepozvali aj delegátov sociálno-demokratickej strany, pričom vplyv práve tejto strany bol v slovenskej spoločnosti v aktuálnej dobe značný. Je pravdepodobné, že

18 ŠROBÁR, V.: c. d., s. 215

19 Národné noviny, 12. 8. 1919, r. 50, č. 184.

20 Národné noviny, 14. 11. 1919, r. 50, č. 261.

práve strach z rastúceho vplyvu sociálnych demokratov vyvolával obavu vo vedeniach ostatných strán. Videli v nej priveľmi silného konkurenta a preto zástupcov tejto strany nepozvali na spoločnú poradu.

Je zaujímavé, že v Martine sa v nejednom prejave skloňoval termín „autonómia Slovenska,“ pričom projekt autonómie bol súčasne mostom ku zblíženiu prívržencov národnej a ľudovej strany a súčasne bariérou, ktorá vopred znemožňovala spoluprácu oboch autonomistických strán so slovenskými agrárnikmi. S projektom autonómie aj stanoviskom k pripravovanej župnej reforme správy zoznámil verejnosť v dňoch martinských porád na stránkach Národných novín jeden z hlavných ideológov národniarov, Dr. Emil Stodola.²¹ V publikovaných článkoch Stodola vyjadril názor, že zjednoteniu slovenských politických prúdov by veľmi prispela obnovená Slovenská národná rada. Propagoval postupné budovanie autonómie na pôde ČSR. Zdôraznil, že nerešpektovanie autonomistických snáh a riešenia národnostnej otázky viedlo k zániku rakúsko-uhorského mocnárstva. Navrhol – v rámci prípravy župnej reorganizácie – vznik celoslovenského zemského výboru a slovenského snemu ako dôležitých inštitúcií, ktoré by boli prínosom pre konsolidáciu Slovenska a súčasne hybným momentom ku demokratickému riešeniu kľúčovej vnútro politickej otázky, t. j. štátoprávnych vzťahov v spoločnom štáte Čechov, Slovákov a národnostných menšín.

Takmer v rovnakom čase ako sa zišla porada v Martine, zvolal minister pre správu Slovenska Dr. V. Šrobár do Košíc schôdzu referentov svojho ministerstva, slovenských poslancov a županov.²² Nie náhodou sa aj pri tejto príležitosti hovorilo o nevyhnutnosti vzniku „bloku strán so štátotvorným programom.“ Napriek spomínaným impulzom a prejavom o dôležitosti politickej spolupráce, boli všetky tieto iniciatívy zatiaľ neúspešné. Zdá sa, že hlavnou prekážkou kooperácie slovenských politických strán boli opäť malicherné súboje o to, ktorý politik bude hrať prvé husle v pripravovanom politickom súručenstve, program, alebo časť programu ktorej zo zjednotených strán sa v spoločnom programovom dokumente uprednostní a pod. Ľudová strana publikovala v tejto súvislosti „osvedčenie,“ podľa ktorého sa jej vedenie rozhodlo nespoločupracovať s politickými stranami, ktoré súhlasili s uväznením ich predsedu A. Hlinku po jeho „parížskej ceste“ a kritizovali v tlači aj iných predstaviteľov strán, ktoré vyslali svojich delegátov na spoločné stretnutie. Po tomto vyhlásení sa cesty ľudovej strany s národniami definitívne a zjavne rozchádzali. Ukázalo sa, že národnári boli v tomto čase väčšmi náchylní ku spolupráci so slovenskými agrárnikmi ako s ľudovou stranou.

Ďalšie kolo vzájomných medzistraníckych konzultácií otvorila porada v Piešťanoch, ktorá sa zišla 15. 12. 1919.²³ Konala sa po schôdzkach užšieho výboru Národnej republikánskej strany roľníckej (zasadali 21. a 28. 11. 1919 v Bratislave), kde udával tón Dr. M. Hodža. Prítomní zástupcovia Slovenskej národnej strany a Národnej republikánskej strany roľníckej po vzájomných konzultáciách vytvorili fúziu pod názvom Slovenská

21 Národné noviny, 16. 11. 1919, r. 50, č. 263.

22 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond V. Šrobár, kart. 5, tiež Slovenský denník, 16. 11. 1919, r. 2, č. 250.

23 Národné noviny, 17. 12. 1919, r. 50, č. 299, tiež SIDOR, K.: Andrej Hlinka. Bratislava 1934, s. 335.

národná a roľnícka strana. Motívom spolupráce boli blížiace sa parlamentné voľby, ďalej obava z rastúceho vplyvu ľavicových sociálnych demokratov, ale aj z mobilizácie katolíckeho politického prúdu. Značnú úlohu pri združovaní národnárov s agrárnikmi zohrávala aj perspektíva uspokojenia osobných ambícií viacerých národnárov, s ktorou počítali v spolupôsobení s vládnymi stranami. Vypracovaním spoločného programu poverili delegáti piešťanskej porady tajomníkov oboch strán a síce Dr. J. Janošku a Dr. J. Slávika. Napriek mnohým kladom, ktoré so sebou prinieslo toto politické spojenectvo, vznikali v jeho základoch odpočiatku trhliny. Prejavili sa už v tom, že niektorí národnári nesúhlasili s kooperáciou s vládnymi agrárnikmi a radšej odišli zo svojej strany a vstúpili do ľudovej. Napokon ani čelný predstaviteľ národnárov Dr. E. Stodola neprejavoval priveľké nadšenie nad výsledným znením spoločného programu. Predvolebný blok národnej strany a slovenských agrárnikov nemal odpočiatku perspektívu dlhodobého trvania.

Po parlamentných voľbách, ktoré sa konali v apríli 1920, vznikla na Slovensku nová politická situácia. Zanikol Slovenský parlamentný klub a jeho členovia - slovenskí poslanci Revolučného národného zhromaždenia - sa zapojili do činnosti jednotlivých, už existujúcich, politických strán. Tiež osud jediného celoslovenského administratívneho orgánu – Ministerstva pre správu Slovenska – sa stával zo dňa na deň problematickejší. Väčšinu pôsobnosti jeho referátov prebrali buď exozitúry centrálnych pražských ministerstiev, ktoré vznikali na Slovensku, alebo priamo ministerstvá v Prahe.²⁴ Slovensko tým stratilo jednotné reprezentatívne organizačné centrum, v ktorom mohli pôsobiť zástupcovia všetkých slovenských politických strán. Zrejme aj táto skutočnosť povzbudila Dr. M. Hodžu k tomu, aby sa opäť stal iniciátorom, hľadajúcim ďalšie možnosti kooperácie medzi tzv. občianskymi slovenskými politickými prúdmi, t. j. medzi slovenskými agrárnikmi, sociálnymi demokratmi, národnármi a ľudákmi. Sústredil sa na realizáciu svojej dávnejšej koncepcie „zhrnutia slovenských síl dovedna.“²⁵ Jeho cieľom bolo presadiť slovenskú koncepciu župnej reorganizácie, aby sa pri jej uzákonení a uskutočňovaní tohto zákona nezabudlo na vznik celoslovenského administratívno – politického orgánu. O tomto probléme sa napokon veľmi konkrétne hovorilo v apríli 1920 aj na pôde Slovenského parlamentného klubu.²⁶

Slovenskí poslanci sa ešte pred parlamentnými voľbami v apríli 1920 zoznámili s osvedčením vlády, podľa ktorého mala vláda vymenovať Slovenský správny výbor. Mal pôsobiť pri Ministerstve pre správu Slovenska - ako inštitúcia, do ktorej mali svojich zástupcov delegovať všetky novovytvárané slovenské župy. Slovenský správny výbor mal byť riadiacim a kontrolným orgánom štátnej administratívy na Slovensku a mal kompetenčne podliehať priamo ministerskej rade.²⁷ V slovenských politických kruhoch sa prepokladalo, že do jeho čela bude vymenovaný Dr. M. Hodža, pre ktorého táto funkcia mala

24 V niektorých ministerstvách vznikali slovenské oddelenia, napr. Slovenské oddelenie pri Ministerstve priemyslu a obchodu (SOMPO).

25 ZUBEREC, V.: Českoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919–1938. Historický časopis (HČ) 27, 1979, s. 515-532.

26 Slovenský týždenník, 16. 4. 1920, r. 17, č. 16.

27 Slovenský týždenník, 28. 5. 1920, r. 17, č. 22.

byť zrejme akosi satisfakciou za to, že po voľbách stratil post ministra československej vlády a nemohol zaujať kreslo ministra pre správu Slovenska, o ktoré sa zrejme usiloval.²⁸

Československá vláda sa vonkoncom neponáhľala s menovaním členov Slovenského správneho výboru i keď minister A. Švehla niekoľkokrát slovenským agrárnikom oznámil, že „*nariadenie o zrode výboru je v ministerstve už dávno vybavenou záležitosťou*“. Zrejme otáľanie s vymenovaním správneho výboru viedlo Hodžu k tomu, že sa na jeseň 1920 vrátil opäť v tlači k tomuto problému. Navrhol vznik Politického výboru, ktorý mal plniť tieto úlohy: 1/ Doriešiť konkrétne štruktúru administratívnych orgánov na Slovensku a vznik slovenskej školskej rady, 2/ postarať sa o kontrolu pozemkového úradu a urýchliť tým priebeh pozemkovej reformy na Slovensku, 3/ zabezpečiť na Slovensku spoločný postup všetkých parlamentných činiteľov a hospodárskych orgánov pri riešení páľčivých ekonomických problémov, najmä pri pridelovaní dodávok surovín a uhlia priemyselným podnikom.²⁹

Hodžovým neskrývaným cieľom bolo stlmiť pôsobnosť pražského centralizmu na Slovensku dobudovaním slovenskej administratívy, vybavenej náležitými kompetenciami. Jej súčasťou mal byť aj spomínaný Politický výbor, zložený zo zástupcov slovenských autonomistických strán a slovenských krídiel celoštátnych strán. Treba povedať, že Hodžove plány sa ukázali prijateľné nielen pre Hodžových blízkyh stúpencov - slovenských agrárnikov. K rovnakým záverom v súčasnej dobe prišiel aj predstaviteľ národniarov Dr. E. Stodola, ktorý koncipoval svoju prácu „O samospráve Slovenska“.

Vzájomné sondáže a rokovania medzi predstaviteľmi slovenského politického života sa raz s väčším, raz s menším úspechom viedli od leta 1920. Ich predzvesťou boli mimoriadne závažné schôdze pracovníkov viacerých ministerstiev, podnikateľských zväzov a odborárskych organizácií, ktoré sa zaoberali ťažkou ekonomickou situáciou na Slovensku. Jej hroziou negatívnu súčasťou boli rast nezamestnanosti, nedostatočné zásobovanie obyvateľstva potravinami a inými životnými potrebami, nedostatok bytov v mestách, neúnosné ubytovacie podmienky aj na vidieku a pod.

Jedným z takýchto spoločných podujatí slovenskej politickej reprezentácie boli porady, ktoré prebiehali 22. – 23. augusta 1920 v Trenčianskych Tepliciach.³⁰ Ich hlavnými organizátormi boli: Zväz slovenských priemyselníkov a odborové organizácie zo slovenských priemyselných podnikov. Pozvanie na tieto porady prijali zástupcovia ministerstiev: obchodu, verejných prác, poľnohospodárstva a sociálnej starostlivosti. Precízny zápis o celom priebehu porady dostalo aj predsedníctvo ministerskej rady, ktoré s ním zoznámilo všetkých ministrov československej vlády. V referátoch i diskuzných príspevkoch účastníci porád konkrétne hodnotili aktuálne ekonomické problémy Slovenska, aj

28 Tamže, tiež list, v ktorom získal Dr. V. Šrobár dôverné informácie z pražského vedenia agrárnej strany, kde sa medziiným písalo aj o tom, že Dr. Hodža momentálne nemá nádej na podporu českých poslancov, ak by chcel získať funkciu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. SNA Bratislava, fond V. Šrobár, kart. 16.

29 Slovenský týždenník, 29. 10. 1920, r. 17, č. 44.

30 Národný archív Českej republiky (NA ČR) Praha, fond Predsedníctvo ministerskej rady, (PMR), kart. 3335, č. 746/30.

príčiny ich vzniku (napr. nedostatočné zásobovanie priemyselných závodov uhlím, administratívne prekážky exportu tovarov, neriešenie otázky dopravných taríf a iné problémy), ktoré pokladali za závažné príčiny zatvárania závodov a tým rastu nezamestnanosti. Aktuálnymi sa ukázali aj požiadavky odborov o nutnosti presnej štatistiky stavu nezamestnaných, o potrebe vzniku sprostredkovateľní práce pri župných úradoch, o zadávaní spravodlivo rozdeľovaných štátnych objednávok pre priemyselné podniky aj na Slovensku, o nevyhnutnom zriadení referátu pre poistenie robotníkov v prípade ochorenia, úrazu aj nezamestnanosti, invalidity a staroby v ministerstve pre správu Slovenska a ďalšie. Ani vecné hodnotenie aktuálnych problémov Slovenska však nepomáhalo a to ani za situácie, že sa s nimi promptne zoznámili najvyššie orgány štátu. Politická reprezentácia občianskych strán na Slovensku si zrejme uvedomila, že cesta k likvidácii životných problémov, s ktorými zápasilo obyvateľstvo Slovenska, vedie cez spoločné politické iniciatívy. Opäť sa objavila nutnosť vytvorenia spoločnej politickej základne, inštitúcie či orgánu, kde by sa prediskutovali špecifické slovenské problémy, hľadali sa konkrétne východiská a to s podporou politikov, administratívy aj podnikateľských záujmových zväzov.

Dňa 24. 11. 1920 zorganizoval Hodža stretnutie slovenských poslancov Národného zhromaždenia v Prahe a v decembri 1920 delegátov strany agrárnej, ľudovej, sociálnodemokratickej a národnosocialistickej v Bratislave. Na týchto stretnutiach sa – podľa jeho plánu – mal vytvoriť slovenský orgán, ktorý by mal byť akýmsi slovenským partnerom celoštátnej vládnej „päťky“ čiže rozhodujúceho združenia popredných politikov vládnych koalíčných strán. Jeho cieľ sa mu nepodaril. Politické rokovania slovenských delegátov stroskotali na neústupčivosti ľudovej strany, ktorá zotrvala na svojom boji za autonómiu a nebola ochotná vzdať sa pritom „každej, hoc i zahraničnej podpory,“ čo bolo pre ostatných delegátov na týchto zasadaniach neprijateľné.

Dôležitou súčasťou Hodžových iniciatív boli aj porady slovenských politických predstaviteľov, ktorí sa zišli jednak 21. 1. 1921 a o niečo neskôr 20. - 21. apríla 1921 v Bratislave.³¹ Hlavným gestorom týchto rokovaní bol navonok minister pre správu Slovenska Dr. M. Mičura. V ich pozadí však stál opäť Hodža, ktorý mal v tejto dobe mimoriadny záujem na tom, aby slovenské politické smery jednotne podporili ním navrhovaný vznik župného zväzu ako súčasti pripravovanej reorganizácie správnej siete a vytvorenia nových veľžúp. Na prvom (januárovom) stretnutí sa zišli zástupcovia slovenských sociálnych demokratov, Slovenskej národnej a roľníckej strany a Slovenskej ľudovej strany.³² Na záver diskusie prijali jej účastníci uznesenie, podľa ktorého chceli vyvinúť politický tlak, aby sa zriadila v Prahe pri vláde alebo inej dôležitej inštitúcii politického systému slovenská informačná kancelária, ktorá by zisťovala a do Prahy prinášala pravidelne aktuálne informácie o situácii na Slovensku a späť na Slovensku by odovzdávala a publikovala správy o činnosti poslancov Národného zhromaždenia, o prijímaní zákonov, o činnosti vlády a ďalších dôležitých udalostiach v Prahe. Ďalším bodom uznesení zo spomínanej porady bola požiadavka, aby minister s plnou mocou pre správu Slovenska pravidelne zvolával všetkých na

31 NA ČR Praha, fond PMR-S, kart. 138 a dobová tlač z januára a apríla 1921.

32 Bratislavský denník, 21. 1. 1921, r. 2, č. 80.

Slovensku zvolených poslancov na zasadania, na ktorých by rokovali o aktuálnych páličivých problémoch slovenského obyvateľstva a o ich riešení. Ďalšie uznesenia sa týkali otázok blízkych volieb. Prítomní delegáti tiež nástojili na tom, aby politická reprezentácia zo Slovenska mala možnosť ako celok vyjadriť sa k projektu pripravovanej správnej reformy, ku zrodu nového župného zriadenia a žiadali ministra pre správu Slovenska, aby zvolal osobitnú poradu ku tomuto problému.

Vo dvorane bratislavskej Obchodnej a priemyselnej komory sa 20. – 21. 4. 1921 zišli poslanci a senátori slovenskej národnej a roľníckej strany, ľudovej strany, sociáldemokratickej strany, československej strany socialistickej aj župani a ďalší významní politickí predstavitelia.³³ Schôdza vyvolala záujem nielen na Slovensku, ale jej priebeh sledovali aj novinári z významných českých denníkov. Pozvanie prijal aj minister pre unifikáciu správy Dr. V. Fajnor. V prednesených referátoch a v ďalšej rozprave hovorili účastníci tohto podujatia o neúnosnej absencii jednotného celoslovenského administratívneho orgánu, o príprave zákona o reorganizácii správy, aj o určení kompetencií ministerstva pre správu Slovenska. Z ekonomických otázok zaujal prítomných najmä zdĺhavý priebeh pozemkovej reformy. Dohodli sa na tom, že je nevyhnutné zriadiť na Slovensku filiálky hypotečného a komunálneho finančného ústavu. V diskusii zdôraznili, že pozemková reforma má na Slovensku význam nielen sociálny, ale aj politický. Odhadovali, že sa ešte musí prerozdeliť pôda približne na 65 veľkostatkoch, kde je určených na túto akciu 300 000 katastrálnych jutár pôdy. O návrhu novej župnej reformy predniesol právne fundovaný referát Dr. Jozef Kállay. Po jeho objasnení prítomní zástupcovia politických strán a župani podporili návrh na vznik reprezentatívneho celoslovenského orgánu – župného zväzu.

Pozornosť všetkých prítomných sa sústredila na realizáciu zákona o župnej reorganizácii, na urýchlenie pozemkovej reformy na Slovensku i na ďalšie akútne problémy, s ktorými zápasilo slovenské hospodárstvo. Všetci prítomní zástupcovia slovenských politických strán sa zjednotili na nevyhnutnosti urýchleného a dôsledného prevedenia zákona o reorganizácii žúp, s ktorým súvisel aj vznik celoslovenského župného zväzu. Ďalej sa zhodli na tom, že treba vytvoriť podmienky pre rýchly priebeh pozemkovej reformy a že je nevyhnutné, aby sa podobné porady – s účasťou všetkých politických slovenských subjektov – konali pravidelne. Najbližšia porada „stáleho výboru politických strán“, ktorý si zvolili účastníci bratislavskej schôdze, sa uskutočnila 4. 6. 1921. Ďalšie schôdze tohto orgánu sa schádzali sporadicky, nepravidelne.

Po obecných voľbách roku 1923 a najmä po parlamentných voľbách roku 1925 sa vytvorila na Slovensku nová politická situácia. Jej signálom bolo víťazstvo opozičných protivládnych politických strán, ktoré získali najviac hlasov voličov na Slovensku. Táto situácia primäla nielen Hodžu, ale aj celý rad ďalších politikov, aby odhaľovali príčiny tejto politickej krízy a súčasne hľadali cesty ku konsolidácii slovenského politického

33 Bratislavský denník, 21. 4. 1921, r. 2, č. 153, Národní listy, 21. 4. 1921, r. 6, č. 161, Národné noviny, 22. 4. 1921, r. 52, č. 89, Venkov, 22. 4. 1921, r. 16, č. 93, Slovenská politika, 23. 4. 1921, r. 2, č. 91.

života. Hodža rokoval so živnostníkmi i ľudákmi. Chcel ich pripútať ku vládnej koalícii a tým oslabiť hrot ich opozičnícva.

Nielen Hodžovi, ale aj iným slovenským politikom, sa proces uskutočňovania správnej reformy, ako aj riešenie ďalších akútnych vnútropolitických problémov, zdali prídlhými. Napokon, ešte ani v roku 1925 sa nevytvoril celoslovenský centrálny orgán – župný zväz a v českých krajinách sa vôbec nerealizoval župný zákon, ktorý parlament prijal – ako dôležitý krok ku zjednoteniu štátnej správy na území celej ČSR. Roztrpčený Hodža videl práve v tejto „nevšímavosti“ vládnych orgánov k dôležitým celoštátnym a najmä slovenským problémom pramene vplyvu opozičných protivládnych strán na Slovensku. Za najaktuálnejšie vnútroštátne problémy, ktoré bolo treba nevyhnutne a čím skôr riešiť, Hodža v polovici 20. rokov pokladal uplatnenie župného zákona na území celého štátu a to aj s jeho zavŕšením vo vytvorení župných zväzov v Čechách, na Morave a na Slovensku. V tlači konštatoval: *„Jestli by odstránenie terajších zemských výborov v Čechách a na Morave narazilo na prekážky, žiadame bez odkladu i pre Slovensko zemský výbor úplne dľa vzoru českého a moravského. Je predsa naprosto nemysliteľné, aby Slovensko, majúce toľko svojich zcela zvláštnych potrieb vo všetkých oboroch správy, do ôsmeho roku republiky šlo bez vrcholných orgánov administratívnej samosprávy.“*³⁴ Rozhovor M. Hodžu s redaktorom novín Slovenská vlasť možno pokladať za vysvetlenie jeho aktuálnych názorov na problémy Slovenska aj ich riešenie.

Ako minister poľnohospodárstva a neskôr minister školstva mal Dr. M. Hodža možnosť načrieť dôkladnejšie do celej škály hospodárskych problémov na Slovensku. Považoval za nevyhnutné zapojiť do riešenia týchto problémov celú sieť ekonomických inštitúcií, politické osobnosti, aj administratívu. Tak sa zrodila myšlienka pozvať na Slovensko – čiže na tvár miesta – niekoľkých kolegov ministrov a rozhodujúcich úradníkov pražských ministerstiev, o ktorých predpokladal, že by mohli urýchliť riešenie vleklých a stále obchádzaných problémov. Hodžovu myšienku podporilo na svojej schôdzi 28. 5. 1927 aj Predsedníctvo ministerskej rady.³⁵ Rozhodlo, že termínom konania tejto vážnej porady bude zasadanie, ktoré zvolalo na 3. 6. 1927 Ústredné združenie slovenského priemyslu do Bratislavy. Vláda poverila piatich ministrov (školstva, obchodu a priemyslu, železníc, zdravotníctva a unifikácie), aby sa na tejto schôdzi zúčastnili.³⁶ Hneď po skončení zasadania ministerskej rady svoju neprítomnosť ospravedlnil nielen minister železníc, ale aj minister zdravotníctva Dr. J. Tiso, ktorému ako Slovákov malo mimoriadne záležať na riešení aktuálnych slovenských problémov. Napokon aj ministerská rada uzavrela otázku vyslania ministrov na toto podujatie konštatovaním, že účasť vlády na porade treba obmedziť na minimum. Z priebehu rokovania predsedníctva ministerskej rady bolo zrejmé, že o ťažkých ekonomických problémoch obyvateľstva na Slovensku aj o príčinách ich vzniku boli prítomní ministri celkom dôverne informovaní. Napriek tomu nemienili vládu

³⁴ Slovenská vlasť, 18. 12. 1925, r. 7, č. 5.

³⁵ NA ČR Praha, fond Ministerstvo unifikácie, (ďalej MU) kart. 3, zápis z 30. 5. 1927.

³⁶ Národní denník, 24. 5. 1927, r. 6, č. 120, Národní listy, 1. 6. 1927, č. 150, Slovák, 4. 6. 1927, č. 125 a ďalšia tlač politických strán.

ani svoje konkrétne ministerské rezorty zaviazat', aby konečne pristúpili k radikálnemu riešeniu vleklých nedostatkov na Slovensku.³⁷

V Bratislave sa v dňoch 3.- 4. 6. 1927 zišla porada, na ktorej sa zúčastnili traja ministri (okrem Hodžu bol prítomný aj minister obchodu a priemyslu Dr. F. Peroutka a minister unifikácie správy a zákonov Dr. M. Gažík), ďalej 8 vysokých úradníkov z viacerých ministerstiev, zástupcovia politických strán a podnikatelia zo Slovenska, predsada Ústredného združenia slovenského priemyslu, predseda bratislavskej Obchodnej a priemyselnej komory a úradníci ministerstva pre správu Slovenska.³⁸

Pozornosť prítomných sa sústredila najmä na problémy slovenského priemyslu a všetkých súčastí komunikácií. Najväčšiu pozornosť výstavbe železníc venoval delegát zväzu priemyselníkov Ing. Kapp. Spomínal že príčiny železničných problémov spočívajú už v geografickom pretiahlom tvare územia republiky. Hovoril aj o následkoch maďarsko-československých bojov v roku 1919. Konštatoval, že parlamentom prijatý zákon o výstavbe železníc (schválený v parlamente r. 1920), podľa ktorého sa malo do roku 1925 postaviť na Slovensku 356 km železničných tratí, zostal iba na papieri. Ďalší rečníci rozoberali možnosti lepších výrobných možností v slovenských priemyselných odvetviach a cestu k nim nachádzali v zlacnení a dostatočnom prísune pohonných hmôt (uhlie, nafta, vodná sila a urýchlená elektrifikácia celého územia). Senátor za agrárnu stranu a národohospodár K. Stodola poukázal na to, že východisko z katastrofálnej situácie slovenského hospodárstva vidí v zlepšení konkurenčných podmienok slovenského priemyslu, vo výstavbe nových priemyselných závodov, v intenzívnej podpore stavebného ruchu, ktorý pomôže „stiahnuť“ z preagrárneného vidieka prebytočné pracovné sily a v zlacnení surovín. Prítomných národohospodárov zrejme už dlhšie upútaval problém využitia vodnej energie pri výstavbe moderných hydroelektrární. Vypočítavali budúci vzrast potreby elektrickej energie, nevyhnutnej pri modernizácii rovnako priemyslu ako poľnohospodárstva. V mnohých referátoch sa ozývala požiadavka nevyhnutných väčších zásahov štátu do hospodárskeho života na Slovensku. Účastníci porady tiež konštatovali, že slovenský priemysel tvoril pevne organicky späťú súčasť uhorského priemyslu a po prevrate sa táto sieť vzájomne prepojených vzťahov zlikvidovala. Ťažkú situáciu priemyselných podnikov ešte komplikovala nedobudovaná a priveľmi drahá preprava surovín aj hotových výrobkov, ktorá zvyšovala výrobné náklady. Slovenské podniky boli prinútené vyrábať predovšetkým na export, lebo domáci trh bol finančne slabý. Neboli však schopné presadiť sa so svojimi cenami výrobkov v zahraničí. Vysoké poplatky na železničiach totiž mimoriadne zdražovali jednak prísun surovín aj vývoz hotových tovarov.

37 Svedčí o tom text zápisu z porady Predsedníctva ministerskej rady, v ktorom sa medziiným píše: „Jinak, pokud budou předneseny požadavky rázu hospodářského (ku př. tarifní otázky, stavba nových železničních tratí, nová úprava veřejných dodávek, udržení slovenského průmyslu a jeho schopnosti k soutěži, čelení nezaměstnanosti, ochrana a přímá podpora průmyslu, odstranění závad při dodávkách atd.) sluší v anketě setrvaťi na stanovisku, že tato má ráz informativní, že nelze za státní správu činiti závazná prohlášení a že přednesena přání a požadavky budou tvořiti podklad dalších jednání a úvah.“ NA ČR Praha, fond MU, kart. 3.

38 Archív Ústavu T. G. Masaryka Praha (AÚ TGM), Pozostalost' Dr. E. Beneša, (BAR), časť Slovensko, kart. 4, tiež NA ČR Praha, fond SOMPO, kart. 172, a dobová tlač.

Delegáti rôznych výrobných odvetví venovali tiež pozornosť nevyhnutnej výstavbe pôšt na Slovensku a s v súvislosti s tým spomínali aj budovanie telegrafnej a telefónnej siete, navrhovali tiež dobudovanie ciest, ktoré by umožnili živšiu automobilovú prepravu. Venovali sa aj organizovanej propagácii slovenských výrobkov. Navrhovali vznik celoslovenských výstavných objektov, kde by sa mohli konať pravidelné výstavy rôznych tovarov vyrobených na Slovensku. Hovorili o priemyselnom školstve, o absencii kvalitného poradenského ústavu pre voľbu povolania, v ktorom by pôsobili skúsení odborníci, ale nezabudli ani na potrebu výstavby zdravotníckych zariadení.

Účastníci porady navrhovali nielen konkrétne riešenia, ale prinášali aj konkrétne projekty na postupné vybudovanie nových inštitúcií. Prítomní zástupcovia ministerstiev aj v tomto prípade (podľa inštrukcií s ktorými do Bratislavy prišli) sa snažili oddiaľovať akúkoľvek konkrétnu pomoc pri likvidácii dávno známych problémov tvrdiac, že nie sú dostatočne kompetentní zaujať ihneď stanovisko k aktuálnym problémom, o ktorých sa hovorilo na tejto porade.

Napriek mnohým pochybnostiam o zmysle zvolania „bratislavských porád,“ ako tieto rokovania nazývala dobová tlač, porady boli úspešné už tým, že sa zidení odborníci zamýšľali nad jednotlivými ekonomickými ťažkosťami v súvislostiach celého slovenského, resp. aj československého hospodárstva. Naznačili aj konkrétne opatrenia, smerujúce k náprave. Pre M. Hodžu bolo zrejme toto podujatie určitým vyvrcholením jeho predchádzajúcich aktivít. Dokázal zainteresovať na riešenie konkrétnych problémov nielen politikov z viacerých politických prúdov, ale tiež ľudí z rôznych odvetví najvyššej celoštátnej administratívy, aj z ekonomickej sféry. Pokladal toto zasadanie za dôležitý krok ku komplexnému riešeniu špecifických problémov v jednotlivých slovenských regiónoch. Na základe záverov „bratislavských porád“ si Hodža vytvoril program najaktuálnejších slovenských hospodársko - politických úloh. Začal pripravovať špecifickú formu slovenského regionalizmu, ktorý bol preňho príslubom aj reálnou cestou k realizácii naliehavých projektov. Nezostal iba pri plánoch, ale čoskoro začal pripravovať vznik regionalistického hnutia na Slovensku.

Začiatkom roku 1929 rokoval Hodža s vedením Slovenskej národnej strany. Ako prvý krok ku spolupráci národniarov s agrárnikmi im sľúbil (boli v tom čase vo veľkých finančných problémoch) finančnú podporu pre vydávanie Národných novín. Predseda národnej strany M. Rázus prehlásil, že spolupráca s agrárnikmi mu nebola v zásade nikdy cudzia. Napriek tomu ku kooperácii agrárnej strany s národnou stranou v tomto čase ešte nedošlo.³⁹ Slovenskí národnári, ktorí boli po roku 1918 tradične stranou „generálov bez vojaka,“ momentálne rokovali o spolupráci s československými národnými demokratmi, resp. sa v ich strane začínala udomáčňovať predstava kooperácie s ľudákmi.

V roku 1929 sa Hodža nútene musel vzdialiť z vysokej politickej scény. Tým sa stlmila aj akcelerácia jeho pokusov nadväzovať kontakty medzi politickými stranami. Väčšinu času trávil vo svojej vile v Tatranskej Lomnici. Ani tu však nezaháľal. Rokoval s rôz-

39 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ALU SNK), Pozostalosť M. Rázusa, Pamätný spis M. Rázusa zo 6. 12. 1935.

nými politikmi a národohospodármi, dopracúval svoje predchádzajúce koncepcie. Na jar v roku 1930, najmä v súvislosti s predvolebnou kampaňou, ktorá predchádzala voľbám do obecných zastupiteľstiev, sa v politických kruhoch očakávalo, že Hodža vystúpi zo svojej „vynútenej pasivity.“ Tlač predpokladala, že zaháji boj proti „Hradu“ a najmä proti svojmu najväčšiemu rivalovi – ministrovi Dr. E. Benešovi.⁴⁰ Tieto náznaky sa iba zčasti zakladali na pravdivých informáciách. Napokon Hodža skutočne potreboval oddych a rekonvalescenciu svojho zdravia. Nie celkom doliečené následky autohavárie v roku 1923 a neustály stres v predchádzajúcich rokoch si vyžadovali jeho „zdravotnú prestávku.“

Netajil sa tým, že sa pokúsi opäť, po vynútenej demisii v roku 1929, vrátiť do vysokej politiky. Po skúsenostiach z konca 20. rokov si ešte nástojčivejšie uvedomoval nevyhnutnosť (pre presadenie svojich plánov v centrálnych orgánoch štátu) mať „krytý chrbát“ politickým i ekonomickým zázemím na Slovensku. Bol presvedčený o tom, že práve on je predurčený na to, aby bol moderátorom slovenskej politiky aj riešenia ekonomických problémov. Išlo mu predovšetkým o získanie čo najsilnejších pozícií medzi mladými ľuďmi. Tento cieľ sa mu darilo splniť a to nielen v skupinách inteligencie a prívržencov agrárnej strany, ale aj v prostredí mladých sociálnych demokratov a bezpartajných. Dôkazom toho boli Hodžovi a jeho ideám naklonené články v časopisoch *Politika* a *Nový hlas*, aktivita Ústrednej jednoty slovenského roľníckeho dorastu a Zväzu slovenských agrárnych akademikov. Mal jednoznačnú podporu v agrárnych a iných ekonomických inštitúciách. Súčasne sa pokúšal opäť stmelovať „pod svoju taktovku“ viaceré politické prúdy. Všetky tieto aktivity smerovali k zosilneniu Hodžovej prestíže v politických kruhoch na Slovensku a tým aj v Prahe. Boli tiež súčasťou Hodžových iniciatív, smerujúcich ku samostatnejšej, národne emancipovanejšej politike voči centralistickým inštitúciám. Signálom tejto Hodžovej „oživenej iniciatívy“ bol jeho prejav na zhromaždení agrárnej strany v máji 1930 v Košiciach, kde informoval svojich spolustraníkov o tom, že agrárna strana upevňuje svoje dobré kontakty s živnostenskou stranou, aj s nemeckými menšinovými agrárnikmi.

Spojenectvo týchto strán nebolo náhodné. Jeho ťažisko spočívalo v blízkosti programov a cieľov agrárnej a živnostenskej strany, ako aj v ich spoločnom súperení s ľavicovým socialistickým táborom. Na Slovensku politické kruhy predpokladali, že sa k agrárnikom a živnostníkom pripojí aj národná demokracia a spoločne budú oporným pilierom pravicového bloku československých občianskych strán. Hodža mienil zorganizovať konferenciu, na ktorej sa mali zúčastniť zástupcovia spomínaných strán a perspektívne hodlal rokovať o spolupráci aj s ľudovou stranou, čo naznačil v tlači slovami: „*Jestli by odmietla (ľudová strana s nimi rokovať- pozn. A. B.) poniesie za to ťažkú politickú zodpovednosť na veľmi dlhé časy.*“⁴¹

Roky 1930 – 1934 prebiehali v politickom živote na Slovensku v znamení celosvetovej hospodárskej krízy, tiež dramatických politických udalostí v zahraničí aj na vnútro politickej pôde. Vedenia vládnych koaličných strán sa usilovali udržať v štáte „status quo“

40 Archív kancelárie prezidenta republiky (AKPR) Praha, č. 576/22, informácia zo dňa 15. 1. 1930.

41 Slovenský denník, 16. 12. 1930, r. 13, č. 228.

aj opätovne zvýšenou snahou po vytváraní súručenstiev a rôznych politických blokov. Na jar v roku 1930 prichádzala iniciatíva ku spájaniu slovenských politických subjektov až z dvoch centier: výzvu ku spolupráci adresovali politickým stranám v rovnakom čase vedenie slovenskej ľudovej strany aj slovenskí agráристи. Vedenie HŠLS si uvedomovalo, že po nútenom prechode z vlády do opozície musí vysvetliť svojim členom čo najskôr novú politickú situáciu, v ktorej sa ocitli. Obávali sa, že ak sa rýchlo nespamätajú a nevytýčia strane nový kurz, mohla by sa ich strana nielen ocitnúť v politickej izolácii voči iným stranám, ale súčasne strácať aj svojich prívržencov.

O plánoch do budúcnosti a novej stratégii i taktike hovorili delegáti ľudovej strany na svojom zjazde, ktorý sa zišiel 28. 1. 1930 v Ružomberku a na následnom zasadaní výkonného výboru 17. 2. 1930. Predseda A. Hlinka vo svojom zjazdovom referáte hovoril o nutnosti kooperácie s českou ľudovou stranou (mala vyústiť do vzniku katolíckeho bloku), ale súčasne naznačil aj možnú spoluprácu s opozičnými stranami národnostných menšín, ktorá mala viesť ku vytvoreniu bloku „praobyvateľov Slovenska.“ V rokovaníach zjazdu sa vyskytli návrhy aj na prípadnú spoluprácu s agrármi či s národníkmi. Vedenie HŠLS pozvalo delegátov agrárnej strany a zástupcov ďalších strán na stretnutie do pražského parlamentného klubu na 23. 1. 1930. Ako tému rokovania navrhovali prijatie či neprijatie finančného rozpočtu ČSR, o ktorom sa mal s definitívnou platnosťou vyjadriť parlament. Na pozvanie vedenia HŠLS do poslaneckého klubu v určený termín prišiel iba predseda národnej strany M. Rázus. Prítomným poslancom ľudovej strany oznámil, že prišiel v mene predstaviteľov všetkých slovenských politických smerov, ktoré boli zapojené do činnosti vládnej koalície. Odmietol diskutovať s HŠLS o kooperácii a oznámil, že koalíčné strany budú rokovať o rozpočte na inom mieste a v inom termíne. Napriek tomuto odmietnutiu sa A. Hlinka nevzdal nádeje na to, že si nakloní národníci či iné politické subjekty. Je paradoxné, že napokon, napriek Rázusovmu vyjadreniu, sa podarilo vedeniu HŠLS o dva roky prelomiť bariéry národníckych odporcov spolupráce a HŠLS vytvorila predvolebný blok so Slovenskou národnou stranou. Dohoda, ktorú uzavreli tieto dve autonomistické strany v októbri 1932, kládla dôraz na nevyhnutnú konfesionálnu súdržnosť katolíkov a evanjelikov na Slovensku. Písalo sa v nej: „*nie je záujmom slovenských protestantov, aby rímsko-katolícka cirkev bola o svoje náležitosti obratá a v svojej nábožensko-výchovnej práci bezkonfesionálnou a nezabožstvom zarazená. Podobne nie je záujmom slovenského katolicizmu, aby sa slovenská evanjelická cirkev, či pod tlakom slobodomyslienkarstva, či už hmotnej biedy v svojom organizme rozpadla...Trosky jednej stavby zasypali by i stavbu druhú. Preto si chceme svoje cirkevné záujmy vzájomne rešpektovať.*“⁴²

M. Rázus po rokoch zdôvodňoval ochotu pre kooperáciu s ľudovou stranou tým, že Hodža národníci v roku 1932 sklamal. Len čo získal prísľub postu ministra poľnohospodárstva, nezaujímal sa o spoluprácu, ktorú mu ponúkali národníci a im nezostávalo nič iné, len prijať ďalšiu podávanú ruku.⁴³ Oficiálne sa dohoda HŠLS a SNS spečatila pred verejnosťou 16. 10. 1932 na spoločnej manifestácii vo Zvolene a vnútropoliticky

42 ALU SNK Martin, Pozostalosť M. Rázusa. Dohoda katolíkov a evanjelikov – Slovákovi.

43 Tamže, kópia listu M. Rázusa zo dňa 22. 2. 1936.

na zjazde autonomistických strán 28. – 29. 12. 1932 v Trenčíne. Po rokovaníach, na ktorých si účastníci zjazdu navzájom objasnili svoje postoje, prišli k záveru, že kým sa Slováci budú trieštiť stavovsky, nábožensky, podľa lokalít či regiónov, nebude možné utvoriť na Slovensku jednotný politický front, ktorý by bol zárukou rovnocenného vzťahu slovenského a českého národa v ČSR.

Význačnou akciou, ktorú organizačne zabezpečovali obe autonomistické strany, boli jubilejné oslavy vzniku prvého kresťanského chrámu v Nitre, známe ako „Pribinove oslavy.“ Konali sa v dňoch 12. – 15. 8. 1933 v Nitre. Pôvodne pripravovaná cirkevná slávnosť nadobudla charakter protivládnej demonštrácie, ktorej priebeh sledovala nielen vnútroštátna ale aj zahraničná tlač. Práve udalosti v Nitre a ich dozvuky mobilizovali slovenských politikov z koalíčných vládnych strán, aby začali omnoho intenzívnejšie hľadať cesty ku spolupráci pri riešení naliehavých problémov Slovenska. Koalícia po nitrianskych oslavách nadobudla presvedčenie i obavu z toho, že si opozičné autonomistické prúdy naďalej získavajú podporu medzi obyvateľstvom a môžu strhnúť na seba priveľký politický vplyv.

Spolupráca oboch autonomistických strán sa nitrianskymi oslavami a ďalšími následnými spoločnými aktivitami upevnila iba navonok. V skutočnosti rástla v oboch stranách opozícia, ktorá s existenciou autonomistického bloku nesúhlasila. Výrazne sa tieto odstredivé tendencie prejavili v postojoch tzv. bratislavskej časti národnej strany, vedenej Dr. J. Paulíny – Tóthom. Zatiaľ čo martinskí národnári, vedení M. Vančom, podporovali spojenectvo s ľudovou stranou, „bratislavčania“ boli naklonení skôr ku kooperácii s agrárnikmi, najmä priamo s Dr. M. Hodžom. Súčasťou tohto súperenia oboch skupín vo vnútri národnej strany bola napokon skutočnosť, že bratislavská časť, vedená v tomto prípade M. Daxnerom (a v spojení s M. Hodžom) sa odtrhla od vedenia strany v príprave na krajiniské voľby v roku 1935 a postavila si vlastnú kandidátku. Martinskí národnári síce šli do parlamentných volieb v roku 1935 spoločne s ľudovou stranou, ale akonáhle sa presvedčili, že ich vernosť autonomistickému bloku neprinesla očakávané ovocie, aj oni vycúvali z tohto spojenectva. Aj v tomto ich kroku treba hľadať Hodžovu aktivitu. Cestou svojho splnomocnenca J. Ursínyho Hodža opäť sľúbil vedeniu národnej strany finančnú podporu pre vydávanie ich Národných novín s podmienkou, že sa strana zjednotí a martinčania prijmú naspäť do funkcií svojich bratislavských odštiepencov.⁴⁴ Hodža využil to, že Národná strana bola v mimoriadne ťažkej finančnej situácii. Uzavrel s jej vedením tajnú dohodu, podľa ktorej mali národnári dostávať pre financovanie svojej tlače počas trvania jedného roku pravidelnú mesačnú podporu vo výške 30 000 korún a za to prijali naspäť do funkcií Dr. Samuhelčíka a M. Daxnera. O obsahu dohody bol okrem Hodžu a vedenia národnej strany informovaný iba J. Ursíny.⁴⁵ Minister Hodža si touto zmluvou získal nielen podporu v národnárskej tlači, ale v celej škále činností tejto strany. Zrejme mal vplyv tiež na definitívnu rozluku národnárov s ľudovou stranou. Na zasadnutí Výkonného

44 ALU SNK Martin, fond: Pozostalosť M. Rázusa, Korešpondencia, list F. Staša M. Rázusovi z 21. 12. 1935.

45 Tamže, nedatovaný list G. Bežu M. Rázusovi.

výboru národnej strany 7. 12. 1935 sa národnári uzniesli na tom, že poslanec M. Rázus a krajinský poslanec Dr. M. Vančo v mene svojej strany oficiálne prerušia kontakty s vedením ľudovej strany. V zmysle tohto rozhodnutia M. Rázus oznámil 10. 12. 1935 parlamentu, že vystupuje z klubu poslancov HSĽS a rozhodol sa, že sa zaradí medzi nezávislých poslancov. Národnári preniesli čoskoro do Bratislavy redakciu Národných novín aj ústredný sekretariát svojej strany.

Dr. M. Hodža naznačil špecifické problémy Slovenska na počiatku tridsiatych rokov v článku „*Politické zoskupenie v najbližšej dobe.*“ Konštatoval v ňom: „*Administratívna samospráva nášho Slovenska vyžaduje nielen stálu pozornosť, ale i spoluprácu všetkých nás, ktorým poctivo záleží na tom, aby sa Slovensko čo najrýchlejšie blížilo k úrovni zemí historických. Požadujeme nielen rýchlu, presnú a svedomitú verejnú správu, ale súčasne požadujeme i to, aby štátna správa mala pre Slovensko a slovenskú správu práve toľko porozumenia a pomerne toľko peňazí, koľko pre Čechy a Moravu. Jestli sú pravdivé zprávy, že reforma samosprávnych financií má priniesť Slovensku nepomerne malý finančný prídel, tak už vopred vyhlasujeme, že k takej reforme súhlasu nedáme. Slovensko bolo až do zemskeho zriadenia v tom nepriaznivom položení, že nemohlo investovať do svojej hospodárskej a kultúrnej výkonnosti. Župná správa neposkytovala natoľko dostatočného základu, štátna správa investovala jednostranne a samozrejme bez pevného plánu, kdežto samosprávne Čechy a samosprávna Morava pokračovala vo svojom skvelom vývoji po prevrate míľovými krokmi. Jestli by sme teraz, vzdor nášmu daňovému zaťaženiu, mali byť v štátnych prídeloch ukrátení, vyvolal by taký úmysel priamo živelný odpor celého Slovenska, ktorý by sa iste prejavil i v pražských zákonodárnych zboroch.*“⁴⁶

V ďalšej časti tohto prejavu Hodža zdôraznil, že agrárnici sa budú usilovať vytvárať dobrú spoluprácu so svojimi partnermi vo vládnej koalícii, najmä so sociálnymi demokratmi, pretože v hektickej medzinárodnej i vnútro politickej situácii a v dobe hospodárskej krízy je nevyhnutné upevňovať demokratický systém. (Nazval ho plánom „agrárnej demokracie.“) Hodža v prejave tiež oznámil, že vzniká zoskupenie politických prúdov, ktoré možno nazvať blokom republikánskej demokracie a že tento blok je budovaný na celoštátnej politickej báze.

O pár mesiacov neskôr, konkrétne v decembri 1930, bol už Hodža vo svojom vyjadrení o spolupráci politických strán opatrnejší. Je pravdepodobné, že reálny politický život ho prinútil k ústupkom a svoj názor na kooperáciu preto modifikoval. Slovenský denník i ďalšia tlač priniesli jeho prejav, ktorý predniesol 14. 12. 1930 v Senici.⁴⁷ Opäť sa v ňom venoval svojej koncepcii spolupráce slovenských politických prúdov. Zdôraznil, že agrárnej, ako najväčšej vládnej politickej strane náleží povinnosť, aby sa zainteresovala do riešenia latentných ekonomických slovenských problémov, ktoré ešte väčšmi prehĺbila svetová hospodárska kríza. Hodža vyjadril nádej, že koalíčné politické strany sa spoja, aby spoločnými silami pomohli riešiť neúnosnú situáciu na Slovensku, ktorá vyvoláva celkom oprávnené opozičné nálady a šíri napätie. Súčasne však vyzval aj ľudovú stranu, aby sa

46 Slovenský denník, 20. 5. 1930, r. 13, č. 116.

47 Slovenský denník, 16. 12. 1930. č. 288, Slovák, 16. 12. 1930, č. 284 a ďalšia dobová tlač.

pripojila k tomuto projektu. Ľudová strana na túto Hodžovu výzvu odpovedala vo svojom tlačovom orgáne v tom zmysle, že sa síce pozerá na navrhované spojenectvo s nedôverou a skepsou, ale napriek tomu vedenie strany je ochotné Hodžovu iniciatívu podporiť.⁴⁸ S návrhmi na spoločný „širší“ postup slovenských politických strán prichádzal Hodža aj v priebehu ďalších rokov. Za podpory časti parlamentného klubu republikánskej strany, ale aj ďalších slovenských poslancov (napr. A. Hlinku, F. Mojtu, Dr. M. Ivanku, Dr. M. Mičuru, F. Bendu, J. Lišku, V. Polívku) predložil vláde ČSR interpeláciu, v ktorej podpísaní poslanci opäť nástojčivo žiadali zoštátnenie všetkých železníc na území Slovenska (v českých krajinách prebehlo zoštátnenie železníc už v polovici 20. rokov) a tým zabezpečenie vážneho kroku ku zrovnoprávneniu ekonomicko–podnikateľských podmienok podnikateľov na Slovensku.⁴⁹

Úspešným výsledkom Hodžových medzistraníckych rokovaní bol vznik a ďalšia pôsobnosť Národohospodárskeho ústavu pre Slovensko (NÁRUS), ktorý započal svoju činnosť 19. januára 1931. Bol to jeden z najvydarenejších krokov na ceste k zostaveniu seriózneho programu slovenských ekonomických potrieb a súčasne stanovenia harmonogramu riešenia hospodárskych problémov slovenskej ekonomiky.

Činnosť nielen bratislavského regionálneho ústredia, ale siete národohospodárskych zborov, ktoré vznikli s altruistickou podporou všetkých spoločenských vrstiev a občianskych iniciatív na území celého Slovenska, sa opierala o spoluprácu s bratislavským Krajským úradom (vznikol po reorganizácii správnych inštitúcií, ktorá prebehla na pôde celej ČSR v roku 1927) a s ministrom poľnohospodárstva (v rokoch 1932 – 1935), neskôr premiérom československej vlády Dr. M. Hodžom.

Dr. M. Hodža inicioval zvolanie porady, ktorá sa na jeho podnet zišla zanedlho po nitrianskych oslavách v miestnostiach sekretariátu agrárnej strany v Prahe dňa 13. 9. 1933. Agrárnikov na tejto porade zastupoval okrem Dr. Hodžu, Dr. A. Štefánek, Dr. V. Šrobár, Dr. J. Slávik a J. Petrovič, slovenských sociálnych demokratov Dr. I. Dérer, československých národných socialistov Dr. A. Milota, I. Hrušovský a V. Polívka. Za ľudovú stranu na Slovensku bol prítomný Dr. M. Mičura a za slovenských národných demokratov Dr. M. Ivanka.⁵⁰ Hodža, ktorý bol zvolávateľom tejto porady, hneď v úvodnom prejave pripustil, že jej bezprostredným impulzom sú nitrianske jubilejné oslavy, ktoré už konečne všetkých provládných politikov na Slovensku presvedčili o nutnosti kooperácie. Jednoznačne položil v prejave otázku: „*Prečo vlastne ľudáci môžu štváť? Prečo štvaním získavajú podporu u obyvateľstva?*“

Navrhol, aby sa pri diskusii sútreli na tri okruhy problémov: 1/ ako treba doriešiť problém účastníkov Pribinových osláv v Nitre (čiže koho a ako treba potrestať za účasť

48 Slovák, 17. 12. 1930, č. 285.

49 Hodžom predloženú interpeláciu podpísalo 44 poslancov, z toho 34 slovenských, 6 českých a 4 poslanci z Podkarpatskej Rusi. Slovenský denník, 12. 2. 1932, r. 15, č. 35.

50 Je zaujímavé, že účastníci porady sa zaviazali, že o svojom stretnutí nebudú nikoho informovať a zachovávajú diskretnú mlčanlivosť aj o každom diskusnom vystúpení. Napriek tomu že rokovanie malo byť prísne utajené, rovnaký zápis o ňom sa nachádza v dvoch archívoch a preto je zrejme, že „informátori“ nedodržali sľub utajenia a oznámili jeho priebeh až dvom inštitúciám: „Hradu“ aj Matici slovenskej. AÚ TGM Praha, fond BAR, kart. 136/3, tiež ALU SNK Martin, fond M. Hodža, č. 173/V16.

na protivládnej demonštrácii), 2/ účastníci schôdze sa mali vyjadriť a napokon spoločne rozhodnúť o tom, ako si predstavujú riešenie aktuálnych slovenských ekonomicko-sociálnych problémov, určiť ktoré z nich sú najaktuálnejšie, kto konkrétne má vypracovať harmonogram postupnosti pri ich likvidácii a ako sa všetci majú konkrétne podieľať na plnení tohto plánu. 3/ Ďalej navrhol, aby zídenci zástupcovia politických strán vytvorili jednotný orgán, ktorého úlohou by bolo zvolávať podľa akútnej potreby ďalšie spoločné zasadania, kontrolovali plnenie vytýčených ekonomicko-sociálnych úloh a navzájom sa informovali o činnosti svojich strán. Poukázal na to, že politická opozícia zneužíva problémy Slovenska, aby vyhrocovala politické napätie a usmerňovala ho do organizovania protivládnych akcií. Zabrániť tomuto protivládne mu tlaku však nemožno vysvetľovaním ani zásahmi polície či četníctva, ale likvidáciou životných existenčných problémov obyvateľov Slovenska.

Účastníci porady sa rozhodli vytvoriť Akčný výbor koaličných strán, ktorého cieľom bolo sledovať veľmi konkrétne hospodárske problémy na Slovensku, zasadiť sa za ich riešenie na pôde parlamentu i ďalších rôznych orgánov štátu aj v rámci činnosti svojich politických strán. Svojimi aktivitami na pôde Akčného výboru chceli pomôcť slovenským občanom v riešení ich pálčivých životných problémov a súčasne oslabiť motívy, ktoré pomáhali opozičným autonomistickým stranám získavať prívržencov do protivládneho tábora. Hodža na tejto porade povedal: „*Je nepochybné, že Slovensko sa trvale nedá pacifikovať četníctvom...Navrhujem preto: Utvorme prímerie a súčinnosť. Energiu nevyužívajme na boj a stvorme podmienky kooperácie. V rámci kooperácie budeme kontrolovať slovenský program a ho doplňovať. Podobne i investičný program.*“⁵¹ Hodža opäť upozornil na neúnosnú ekonomicko-sociálnu situáciu obyvateľstva na Slovensku. Zdôraznil, že práve od zídencých delegátov vládnych strán očakáva podporu pri tlaku na štátnu administratívu, aby už konečne pružne reagovala na akútne problémy Slovenska v záujme udržania celistvosti štátu a jeho demokratického systému.

Akčný výbor koaličných strán pôsobil sústavne do konca tridsiatych rokov, sledoval predovšetkým ekonomické otázky (napr. výstavbu hydrocentrál na Váhu, problémy výstavby a fungovania bratislavského dunajského prístavu a komárňanskeho prístavu). Z informácií o činnosti tohto výboru vyplýva, že sa angažoval aj v presadzovaní kompetencií krajinského prezidenta, najmä v oblasti menovania úradníkov slovenskej administratívy. Činnosť tohto výboru sa prejavila vo výstavbe slovenských zdravotníckych objektov. Venoval pozornosť aj iným otázkam: používaniu slovenského jazyka v administratíve, problému dobudovania teologickej ev. a. v. fakulty, realizácii dohody ČSR s Vatikánom, zaoberal sa záležitosťami hudobnej a dramatickej akadémie v Bratislave a množstvom najrozmanitejších ďalších otázok. Možno konštatovať, že práve vznikom Akčného výboru sa splnili Hodžove dvadsaťročné plány o kooperácii slovenských koaličných politických subjektov pri riešení pálčivých problémov občanov Slovenska.

Súčasne s nadväzovaním kontaktných nitiek v rámci provládnych slovenských politických strán nebola ministromi Hodžovi ľahostajná ani kooperácia s opozičnými ľudákmi.

51 Tamže.

Snažil sa ich získať pre zapojenie do vládnej koalície. Bol presvedčený o tom, že najistejšia cesta k prechodu HSLS z opozičného tábora medzi vládne strany vedie cez získanie predsedu ľudovej strany A. Hlinku. Lenže to nebolo ľahké. V koncepte ku parlamentnému prejavu si Hlinka práve v tomto období zapísal: „*Vstupom do vlády strácame práve tú potenciálnu energiu, plynúcu z trpného odporu proti centralizmu...Vzdať sa tejto hodnoty bez principiálnych výdobytkov bolo by ľahkomyselnosťou.*“⁵² Napriek tomuto zdanlivo zamietavému postoju, nielen predseda ľudovej strany, ale aj ďalší členovia vedenia prejavili pri rôznych príležitostiach ochotu rokovať s predstaviteľmi vládnej koalície. Samozrejme mali o vstupe do vlády svoje predstavy, determinované najmä skúsenosťami, nadobudnutými na konci 20. rokov, keď vo vláde dva roky pôsobili.

O pôsobnosť ľudovej strany vo vláde nejavil záujem iba minister Hodža, ale aj ďalší predstavitelia agrárnej strany. Rokovaniami s vládnymi predstaviteľmi poverilo predsedníctvo HSLS Dr. J. Tisu, ktorý vypracoval zoznam aktuálnych požiadaviek a po ich prerokovaní na zasadaní vedenia HSLS navštívil ministerského predsedu J. Malypetra a odovzdal mu spracované požiadavky vo forme 32 bodov.⁵³ Obsahovali podmienky za ktorých boli ľudáci ochotní vstúpiť do vlády. Treba konštatovať, že vedenie HSLS bolo pri formulovaní svojho návrhu ústretovejšie a skromnejšie ako pri rôznych verejných vystúpeniach. Nenástojilo napr. na autonómii Slovenska, ani na vytvorení osobitnej slovenskej vlády. Ľudáci sa v požiadavkách zamerali na rozšírenie kompetencií krajinského prezidenta a ostatných krajinských orgánov. Sústredili sa tiež aj na kultúrno-školské a hospodárske otázky, ktoré sa vyskytovali v tom čase aj v dokumentoch iných politických strán. Je možné, že vedenie HSLS si uvedomovalo, že ich strana nedosiahla v parlamentných voľbách v r. 1935 očakávaný úspech. Rozchodom s národníkmi sa vytratila aj ich predstava o trvanlivosti autonomistického bloku, v ktorom chceli jednoznačne práve oni udávať tón. Vláda pod tlakom socialistických strán 32 bodový návrh HSLS neakceptovala a J. Malypetr zostavil vládu bez zástupcov ľudovej strany.

Po nástupe M. Hodžu do premiérskeho kresla sa opäť rozprúdili rokovania medzi vládnymi činiteľmi a HSLS o rozšírení vládneho kabinetu o túto stranu. Hodža si pozval na audienciu A. Hlinku a Dr. J. Budaya. Pozvaným hosťom z vedenia ľudovej strany vysvetlil, že musí riešiť mimoriadne závažné zahraničnopolitické problémy a k tomu potrebuje „klud na domácej scéne.“ Od predstaviteľov HSLS žiadali, aby zmiernili ostrie opozičných protivládnych aktivít.⁵⁴ Dal ľudovej strane peniaze na podporu jej tlače aj na financovanie plateného organizačného aparátu.⁵⁵ Priazňou ministerského predsedu povzbudené vedenie HSLS si sformulovalo nový návrh požiadaviek pre vstup do vlády. Trvali v ňom na právnom, oficiálnom uznaní existencie samostatného slovenského národa. Tým sa mala poprieť idea jednotného československého národa. Požadovali včlenenie Pittsburskej dohody do ústavy ČSR (čiže autonómiu Slovenska), žiadali obnoviť pôsobnosť Minis-

52 SNA Bratislava, fond Hlinkova pozostalosť, kart. 6. Hlinkov koncept prejavu na tému: „Problémy vstupu do vlády.“

53 SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu, II. Bratislava 1943, s. 165-166.

54 NA ČR Praha, fond Ministerstvo vnútra, Predsedníctvo ministerstva, kart. 225 – 1162 – 4, fol. 126.

55 SNA Bratislava, fond Národný súd, kart. 84, výpoveď obžalovaného Dr. K. Mederlyho.

terstva pre správu Slovenska a nastolili aj ďalšie body. Vedenie strany poverilo rokovaním s Dr. Hodžom Dr. J. Tisu, Dr. K. Mederlyho a generálneho tajomníka Dr. M. Sokola.⁵⁶ Hodža sa neponáhlal s uzavretím rokovaní. Vedel o tom, že národníari nepristúpia na obnovenie autonomistického bloku a ľudová strana preto nemôže vytvoriť žiadne katolícko – evanjelické súručenstvo, ktoré by ju oprávňovalo aspoň propagačne hovoriť, že je jedinou reprezentantkou Slovenska. Zaviazel sa však, že bude aktívnejšie riešiť páľčivé problémy Slovenska a to bez ohľadu na to, či budú alebo nebudú ľudáci vo vláde.⁵⁷

Medzitým sa v ľudovej strane rozpútali vnútrostranícke zápasy. Radikáli, najmä mládež na čele s K. Sidorom, boli zásadne proti vstupu do vlády. Vystupňovali sa aj dosiaľ pred verejnosťou utajované rozbroje medzi Sidorom a Tisom. Rokovaniam medzi delegátmi HSLS a Hodžom venovalo mimoriadnu pozornosť aj zahraničie. Pri ďalších rokovaníach ponúkol ministerský predseda ľudovej strane dve ministerské kreslá: pre verejné práce a druhé bez konkrétneho rezortu. Predstaviteľom ľudovej strany sa táto ponuka nezдалa dostatočná. Trvali na obsadení ministerstva školstva, ktoré im reprezentanti vládnych strán nemienili dať do rúk za žiadnu cenu. Hodža rokovania predlžoval odôvodnením, že potrebuje nielen pre ich uzavretie, ale aj pre svoj kompletný obraz o situácii presné štatistické údaje o percentuálnych počtoch slovenských úradníkov v centrálnych organizáciách, najmä v ministerstvách, aj o rozpočtových finančných položkách pridelených Slovensku.⁵⁸ Na rokovaní s delegátmi HSLS 23. 3. 1936 Dr. Hodža im oznámil, že nemôže sľúbiť vznik (alebo obnovenie) ministerstva pre správu Slovenska ani splnenie ich ďalších požiadaviek. Napriek tomu, že oficiálne či príležitostne diskusie medzi ministerským predsedom a predstaviteľmi HSLS o spoluúčasti ich strany vo vládnej koalícii prebiehali permanentne do demisie Hodžovej vlády v septembri 1938, neboli úspešné. V roku 1938 sa zapojil do nich aj prezident Dr. E. Beneš. Napriek tomu, že v určitých obdobiach sa zdalo, že rokovania predsa len budú úspešné (napr. pri osobnom neformálnom stretnutí Hodžu s Hlinkom pri príležitosti Hodžových jubilejných osláv v r. 1938), vždy sa našli prekážky, ktoré spoluprácu ľudovej strany s vládou znemožnili. Príčinou týchto nevydarených rokovaní medzi prezidentom, ministerským predsedom a na druhej strane vyslancami ľudovej strany neboli už ponúkané ministerstvá či nesplnené podmienky ľudáckeho návrhu. V roku 1938 sa už pred ľudovou stranou vynárali – v súvislosti s vývojom na medzinárodnej politickej scéne – celkom iné perspektívy a spojenectvá.

Počas hektického roku 1938 pozýval premiér Dr. Hodža členov Akčného výboru na osobitné schôdze, venované prípravám národnostného štatútu. Informoval ich – a súčasne žiadal od nich vyjadrenie – aj o priebehu rokovaní s ľudovou stranou. Hodžovou snahou bolo vytvárať cesty ku zjednotneniu nielen koalíčných, ale aj opozičných politických prúdov.⁵⁹

56 SNA Bratislava, fond Národný súd, kart 84, proces proti Dr. M. Sokolovi, výpoveď obžalovaného.

57 Archiwum akt nowych (AAN) Varšava, fond Ministerstvo zahraničných vecí, Konzulát Bratislava, č. 5452.

58 Tamže,

59 Robotnícke noviny, 2. 8. 1938, č. 172, Robotnícke noviny, 21. 9. 1938, č. 214, Zahraniční politika, r. 1938.

Záverom treba konštatovať, že Dr. M. Hodža nielen ako premiér československej vlády, ale aj ako významný predstaviteľ slovenských agrárikov, si vytvoril kontakty a cesty prístupu do všetkých politických strán. Usiloval sa využiť ich v prospech československého štátu i Slovenska. Snažil sa riešiť pálčivé problémy Slovenska predovšetkým preto, že bol presvedčený, že tým dosiahne konsolidáciu politickej situácie na Slovensku, aj v celom štáte. Toto jeho úsilie nadobudlo v každej z etáp medzivojnového obdobia svoje špecifiká, ktoré súvisleli s konkrétnou vnútropolitickou situáciou aj s medzinárodným postavením ČSR. Jeho iniciatívy boli úspešné najmä v 30. rokoch a to v prípade vzniku Národohospodárskeho ústavu a Akčného výboru koaličných strán. Obe tieto združenia sa zamerali predovšetkým na riešenie ekonomických a sociálnych problémov a politické či správne otázky ostali bokom ich pozornosti. Ani Hodžovi a napokon ani prezidentovi Benešovi sa nepodarilo spaciifikovať ľudovú stranu a pritiahnúť ju v 30. rokoch znovu do vládnej koalície. Politické napätie v medzinárodných vzťahoch sa prenieslo do vnútropolitických podmienok ČSR. V októbri 1938 stratil Dr. Hodža možnosť ukončiť dobre nasmerovanú činnosť pri budovaní politickej a ekonomickej spolupráce medzi jednotlivými politickými stranami, osobnosťami a štátnou administratívou. Dá sa predpokladať, že postupná realizácia programu, ktorý vypracovalo vedenie NÁRUS-u a prezidentovi Dr. E. Benešovi ho v roku 1937 predložili jeho delegáti, mohol byť významný krok ku všestrannému zveľadeniu Slovenska i ku spevneniu vzťahov medzi českým a slovenským národom na pôde jednotnej ČSR. Na uskutočnenie dôležitých plánov už bolo prineskoro. Medzinárodná situácia prispievala k iným riešeniam.

(2002)

5. KAPITOLA

VZŤAHY SLOVÁKOV A ČECHOV
V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Dôležitý úvod na ceste ku vzniku spoločného štátu českého a slovenského národa tvorili ich vzájomné kontakty, budované na rôznych spoločenských úrovniach približne od posledného decénia 19. storočia. Stali sa súčasťou poslednej etapy národnooslobodzovacieho zápasu oboch národov. Vznikali na báze politických hnutí (napr. medzi slovenskými a českými sociálnymi demokratmi, rovnako medzi oboma národnými katolíckymi politickými prúdmi), kultúrnych spolkov a združení. O vzájomnú výmenu informácií a podporu prejavili záujem aj niektoré mestá, ktoré zápasili s podobnými problémami (napr. slovenské mesto Martin s moravským Vsetínom). Spoluprácu vyhľadávali tiež viaceré ekonomické subjekty a osobnosti.

Prioritné miesto v tejto vzájomnej zblížovacej aktivite zohrala Československá jednota. O jej cieľoch neskôr vo svojich pamätiach napísal jej dlhoročný predseda J. Rotnágľ: *„Bolo treba presvedčiť český národ, že je nanajvyšš treba, aby napriek vyčerpávajúcim vlastným bojom opustil dosavadnú pasivitu ku Slovensku a venoval mu náležitú pečovosť a podporu v jeho úpornom boji proti Maďarom. Bolo treba naše vzájomné snahy už vopred zbaviť náteru akejsi sústrasti s trpiacim, učiniť z nich významnú zložku nášho národného vývoja a vybudovať v nich ďalší stupeň dosiaľ nedokončeného veľkého diela obrodeneckého. Bolo treba presvedčiť Slovákov o poctivosti i opravdovosti našich snáh a získať si ich dôveru.“*¹

Spolok Československá jednota vykonal nesmierne hodnotnú mravčiu prácu nielen pri organizovaní známych pravidelných stretnutí v Luhačoviciah, na ktoré prichádzalo zvyčajne okolo 200 až 300 osôb, ale predovšetkým tým, že zabezpečil publikovanie desiatok článkov zo života oboch národov v denníkoch politických hnutí, v rôznych kalendároch, ktoré prenikali aj pod strechy chudobnejších spoločenských vrstiev a stali sa prvými výmennými informačnými zdrojmi o priebehu závažných historických udalostí i o súčasných bežných problémoch zo života obyvateľstva oboch národov.

Pri hľadaní vzájomných mostov medzi Slovákami a Čechmi sa v predchádzajúcej historickej tvorbe kládol dôraz predovšetkým na činnosť hlasistov. Ostatné politické strany, spolky či osobnosti zostávali v ich tieni. V súčasných historických prácach sa už objasňujú aj spoločné aktivity moravských katolíkov na čele s Dr. A. Kolískom a slovenských ľudákov, reprezentovaných A. Hlinkom, F. Jurigom, F. Skyčákom a celým radom ďalších politických osobností. Kontakty medzi konfesijnými prúdmi a ich vedúcimi predstaviteľmi neboli náhodné ani živelné. Vytvárali pevnú opornú barlu najmä slovenským katolíkom

1 ROTNÁGL, J.: Československá jednota a Slovensko. In: Zlatá kniha Slovenska, Bratislava 1929, s. 87–89.

v ich neľahkom boji s promaďarskou cirkevnou hierarchiou. Ich závažnosť a rozsiahla sieť sa prejavila napr. pri organizovaní Hlinkovho prednáškového turné po Morave a českých lokalitách v čase najväčšieho Hlinkovho prenasledovania a v dobe jeho procesu s biskupom A. Párvym. Iba v čase od 13. do 23. 12. 1907 prišlo z Moravy do Vatikánu 22 latinských telegramov, ktoré upozorňovali na ťažké podmienky Slovákov v Uhorsku a prosili o stiahnutie trestu suspenzie „ab ordine“ čo by umožnilo Hlinkovi opäť vykonávať povinnosti katolíckeho duchovného.² V mene duchovenstva každej oblasti podpísal vždy každý telegram dekan daného regiónu. V decembri 1907 sa okrem toho zišli 30 zástupcovia miest z okresu Veľké Meziříčí a zaslali z tohto zasadania spoločný list pápežovi, v ktorom ho žiadali o príhovor u cisára Františka Jozefa. Snažili sa v ňom upozorniť panovníka na osud uväznených slovenských katolíckych kňazov v Uhorsku, ktorí sa neprevinili ničím iným iba tým, že sa verejne hlásili ku slovenskému národu.

Vzťah mladších funkcionárov Slovenskej národnej strany k českému národu a budovanie vzájomných kontaktov s ním sa mimo iného odzrkadlil aj v programovom dokumente tejto celoslovenskej reprezentatívnej politickej organizácie. Program SNS v roku 1913 formovali viacerí autori: tajomník SNS a známy slovenský spisovateľ J. Gregor – Tajovský, A. Štefánek, F. Houdek a I. Hrušovský. Publikovali ho v roku 1914 v Martine pod názvom: „*Výklad Programu Slovenskej národnej strany.*“ V súvislosti so spoluprácou s Čechmi sa v ňom zdôrazňovalo: „*S bratmi Čechmi viaže nás päťstoročná literárna reč a spoločná kultúra na vybudovaní ktorej spolupracovali v minulosti tak Slováci ako Česi: žiadame si najužšieho kultúrneho a hospodárskeho spojenia s nimi, aby i nám prešlo v nezvratné vedomie, že to, čo je české je i slovenské a naopak...Najúžšia československá vzájomnosť je i naším programom.*“

Napriek všetkým spomínaným impulzom, ktoré prichádzali z radov slovenskej a českej politickej reprezentácie, je zrejmé, že ich kooperačné iniciatívy našli odozvu iba u niekoľko tisíc obyvateľov z oboch národov. Išlo najmä o ľudí, ktorí žili v susedných hraničných okresoch, navzájom sa navštevovali, prípadne spolupracovali ako živnostníci, či vymieňali si navzájom skúsenosti. Väčšina obyvateľstva rovnako v Čechách ako na Slovensku mala však zatiaľ (t. j. pred rokom 1918) iba hmlisté predstavy o životných podmienkach a zvyklostiach toho druhého najbližšieho slovanského národa. Hranice medzi rakúskou a uhorskou časťou monarchie neboli vonkoncom iba symbolickou čiarou. Obe časti Rakúsko – Uhorska prešli odlišným historickým vývojom, čo sa odzrkadlilo aj v rozdielnej správno-organizačnej štruktúre ich krajín, v rozdielnych zákonných právnych normách, v odlišných podmienkach a stave ich ekonomík a napokon i v rozdielnom celospoločenskom živote ich obyvateľov.

Myšlienka perspektívneho spolužitia oboch národov nemala (najmä do roku 1914) plnú podporu medzi českou politickou reprezentáciou. Podľa českého historika J. Galandauera sa všetky české politické strany pred prvou svetovou vojnou hlásili k programu českého štátneho historického práva, čiže územie českého štátu sa malo rozprestierať iba

2 BAGIN, A.: Spor kňaza Andreja Hlinku s biskupom Mons. Alexandrom Párvym. In: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Bratislava 1991, s. 26-41.

na pôde Čiech, Moravy a Sliezska.³ Českej politickej reprezentácii nešlo o „zbúranie“ monarchie, ale o uznanie českej štátnosti, o zvýšenie kompetencií krajinských snemov na jej pôde. Do májového memoranda v r. 1917, ktoré prijal Český poslanecký zväz, sa dostala idea spoločnej štátnosti so Slovákmi iba na poslednú chvíľu. Patrí za to vďaka najmä A. Švehlovi, ktorého v hodine dvanástej dokázal presvedčiť Dr. V. Šrobár za asistencie F. Votrubu a ďalších slovenských politikov, ktorí mali kontakty s českými poslancami.⁴ Ich pôsobením sa do prehlásenia Českého poslaneckého zväzu dňa 30. 5. 1917 na zasadaní poslaneckej snemovne ríšskej rady dostala aj veta o nutnosti zlúčenia všetkých „*větví československého národa v demokratický český stát, přičemž nelze opomenout i větve slovenské, žijící v souvislém celku s historickou vlastí českou.*“⁵

O nevyhnutelnosti spoločného štátu oboch národov ako jedinej možnej alternatíve ich najprajnejšej povojnovej budúcnosti boli najpevnejšie presvedčení predstavitelia zahraničného odboja, rovnako T. G. Masaryk, Dr. E. Beneš ako aj M. R. Štefánik, Š. Osuský a ďalší reprezentanti oboch národov pôsobiaci v západoeurópskej emigrácii. Ich „náskok“ pramenil v realistickom pohľade na vývoj udalostí po vypuknutí a počas celého obdobia svetovej vojny a v dostatočnom množstve kompletných informácií o aktuálnom stanovisku Dohody k Nemecku a k habsburskej monarchii, prípadne k celému riešeniu situácie v stredoeurópskom priestore a na Balkáne. Reprezentanti zahraničného odboja najskôr docenili geopolitický význam spoločného štátu Čechov a Slovákov, ktorého aktuálnosť pretrváva do dnešných dní.

Rovnako Masaryk aj ostatní jeho spolupracovníci si reálne uvedomovali problémy pripravovaného mnohonárodnostného Československa, ktoré sa vynárali a stávali osudnými pre práve zanikajúcu monarchiu. Masaryk zrejme predpokladal, že vzhľadom na nutnosť získať podporu mocností Dohody s cieľom vytvárať čo najoptimálnejšie podmienky pre vznik budúceho štátu, čiže ČSR, bola nevyhnutná najužšia jednota slovenského a českého národa. Snažil sa ich pred zahraničím prezentovať ako dve vetvy jednotného československého národa. V tom videl tiež záruku, že sa v republike zosilní jednotný slovanský „živel“, potrebný na vyváženie ekonomicky a politicky silnej nemeckej menšiny, ktorej obyvateľstvo sa odrazu premiestnilo z pozície vládnuceho národa do pozície národnostnej menšiny v cudzom štáte. Dôležitý bol tiež fakt, že za jeho hranicami existoval – síce vo vojne porazený – ale samostatný nemecký národ vo vlastnom štátnom útvare. Za situácie, že by boli český a slovenský národ deklarované pri vzniku ČSR ako dva samostatné národy, kopírovalo by Československo obraz zmenšenej mnohonárodnostnej monarchie so všetkými budúcimi národnostnými spormi a ďalšími komplikáciami, ktoré nedokázali jej predstavitelia ani počas stáročí jej existencie likvidovať. Je zjavné, že ani obyvatelia českých krajín, ani Slováci, ba ani ich politické reprezentácie si vonkoncom pri vstupe do spoločného štátu neuvedomovali celú škálu problémov, ktoré ich očakávajú po vstupe do spoločného štátu. Ich rozdielne predstavy, túžby a sny sa v plnej nahote ukázali až po

3 O tomto probléme píše rozsiahlejšie vo svojej práci GALANDAUER, J.: Vznik Československé republiky 1918. Praha, Svoboda 1988.

4 DOSTÁL, V.: Antonín Švehla. New York 1989, s. 46.

5 Tamže.

vypršaní eufórie zo skončenia vojny, z rozpadu nenávidenej monarchie a z očakávaného vzniku ich samostatného spoločného štátu.

Pri hodnotení najdôležitejších udalostí, ktorými sa Slováci prihlásili ku budúcemu spolužitiu s českým národom sa zvyklo spomínať prvomájové zhromaždenie v r. 1918 v Liptovskom Mikuláši a dôraz sa vo všetkej historickej tvorbe kládol na schôdzku martinských deklarantov v októbri 1918. Vonkoncom nechcem znižovať význam oboch závažných politických stretnutí. Atmosféru prevratovej doby a predstavy slovenskej politickej reprezentácie o uplatnení Slovákov v budúcom spoločnom štáte však najreálnejšie odzrkadľuje priebeh a závery porady, ktorú zvolal predseda Slovenskej národnej strany Matúš Dula na 24. 5. 1918 do Martina. Veľmi otvorene sa tu hovorilo o všetkých alternatívach, ktoré sa vynárali pred slovenským národom. Do pridlhej diskusie zasiahol Hlinka, ktorý jednoznačne povedal: „*Okolkovaním by sme sa nedopracovali nikdy ku kýženému cieľu. Tu je čas činov. Nutno sa nám určite vysloviť, či pôjdeme naďalej s Maďarmi alebo s Čechmi. Neobchádzajme tú otázku, povedzme si otvorene, že sme za orientáciu česko-slovenskú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.*“⁶ Zrejme aj pod vplyvom tohto diskusného príspevku prijali účastníci porady záver, v ktorom sa kládol dôraz na to, že: „*Slovenská národná strana stojí bezpodmienečne na stanovisku samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska.*“⁷ Z prijatého záveru tiež vyplýva, že zídenní zástupcovia všetkých politických smerov, združení pod strechou SNS, sa jednoznačne prihlásili k spoločnej česko-slovenskej štátnosti, ale s podmienkou uznania Slovákov za rovnocenný samobytný národ s národom českým. O žiadnych vetvách spoločného kmeňa, ani o existencii jednotného československého národa sa v tomto dokumente nehovorilo, pretože sa tak na Slovensku ani necítilo.

Deklarácia z 30. októbra 1918 bola v porovnaní s týmto dokumentom krokom späť z hľadiska vytvárania dokumentov, ktoré mali usmerniť vzťahy a štátoprávne usporiadanie oboch národov na pôde budúceho štátu. Charakter historickej Martinskej deklarácie bol determinovaný ešte stále aktívnou prítomnosťou maďarských honvédov pod oknami martinskej Tatra banky, v ktorej sa zhromaždenie slovenskej reprezentácie zišlo, tiež naivitou Matúša Dulu, ktorý sa pred pár dňami vrátil z rokovaní s predstaviteľmi českého politického života v Prahe. Na týchto rokovaníach s K. Kramárom, V. Kľofáčom a J. Rotnágglom získal Dula prísľub nielen značnej finančnej podpory, ale aj závažnej politickej perspektívy, podľa ktorej Slovensko malo dostať na pôde budúceho spoločného štátu takú verejnú správu, akú by si jeho reprezentácia sama navrhla a aj administratívu, ktorá mala komunikovať v slovenskom jazyku a mala byť na Slovensku v plnej kompetencii slovenského obyvateľstva, rovnako ako celá sieť súdnictva a školstva na Slovensku. V Prahe sa na stretnutí hovorilo tiež o možnosti vzniku samostatného sloven-

6 REBRO, K.: Cesta národa. Svedectvo o boji Slovákov za národný štát. Bratislava, Tatrapress 1969, s. 26.

7 Tamže

ského snemu. Zatiaľ jedinou otvorenou otázkou malo byť, či budú mať Slováci iba „krajinskú“ alebo „celú“ autonómiu.⁸ Matúš Dula po návrate z Prahy oboznámil slovenskú reprezentáciu s uvedenými príslubmi. V atmosfére, silne podfarbenej obavami z ešte stálej hrozby ponechania Slovenska v akomsi novom poveljovom Uhorsku a s vidinou získaných pražských sľubov prijímala slovenská politická reprezentácia v Martine Deklaráciu slovenského národa. V nej sa už nehovorilo o samostatnom slovenskom národe, ale o čiastke jednotného československého národa. Najväčším prínosom martinského zhromaždenia bol vznik najvyššieho jednotného celoslovenského politického orgánu Slovákov – Slovenskej národnej rady (SNR), ktorá jediná mala mať oprávnenie hovoriť a rokovať v mene slovenského národa. Združovala v sebe volených zástupcov všetkých slovenských politických prúdov. Tento akt, spolu s iniciatívou M. Hodžu pri príprave a presadení návrhu na slovenskú samosprávu (Hodža o ňom rokoval s A. Rašínom a s F. Pantůčkom a I. Dérer ho priniesol na zhromaždenie do Martina) pokladám za najpresvedčivejšie svedectvo o tom, že slovenská politická reprezentácia v prelomových dňoch októbra 1918 prejavila „Willen zu Macht“, ktorú však nevládala v daných historických podmienkach realizovať. Negatívnu úlohu v následnom rozhodovaní SNR zohrala medzi iným malá aktivita jej prestárleho predsedu M. Dulu, priveľké ambície V. Šrobára, nejednotnosť slovenskej reprezentácie, často tiež posilnená rôznymi iniciatívami z Prahy, ale aj dravé vzájomné egoistické súperenie jednotlivcov z viacerých slovenských politických prúdov o dosiahnuté spoločenské pozície či ekonomické zvýhodnenia (a sinekúry) buď na Slovensku alebo v Čechách. Aj takéto javy bývajú súčasťou politických prevratov a poprevratových období.

V Prahe prebiehalo preberanie štátnej moci do rúk politickej garnitúry pomerne hladko. Belehradské prímerie z 13. 11. 1918 však ešte stále ponechávalo Slovensko v rukách maďarskej správy.⁹ Vývoj Slovenska negatívne ovplyvnilo v poprevratovom období aj to, že sa o jeho územie a hranice bojovalo ešte stále rôznymi formami a na rôznych úrovniach (počnúc diplomatickými rokovaniami po priamy vojenský zásah) až do júna 1920, čiže do uzavretia mierovej zmluvy s Maďarskom v Trianone.

Aktivita a skutočná nebojácnosť Dr. V. Šrobára v prevratových mesiacoch našla odzvu v tom, že bol nominovaný do prvej československej vlády a v decembri 1918 sa stal prvým ministrom pre správu Slovenska. S touto funkciou dostal plnú zákonodarnú aj výkonnú moc. Na platnosť ním vydaných nariadení stačil jeho podpis. O Hodžovom návrhu na organizáciu a kompetencie slovenskej správy sa prestalo hovoriť. So Šrobárovým súhlasom sa vytváral 40, neskôr 54 členný Slovenský poslanecký klub, ktorý sa stal súčasťou 370 členného československého tzv. Revolučného národného zhromažde-

8 HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, s. 275.

9 Minister V. Šrobár vo svojich pamätiach konštatoval: „Na Slovensku v dobe prevratu nemali sme spofahlivými ľuďmi obsadený žiaden úrad, žiaden súd, žiadnu železničnú stanicu. Všade, temer bez jednej výnimky, sedeli Maďari, alebo od nich horší maďaróni. Títo úradníci boli v spojení s Pešťou, od maďarskej vlády žiadali a dostávali pokyny, ako mariť obsadenie Slovenska, ako sabotovať úradnú prácu a krom toho podávali správy o postupe nášho vojska.“ ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko, I. Praha, Vydavateľstvo Čin 1928, s. 332.

nia. Po parlamentných voľbách v apríli 1920 zanikol Slovenský poslanecký klub, ktorý bol krátky čas jediným reprezentatívnym orgánom, zastupujúcim Slovensko. Od decembra 1918, kedy bol Dr. Šrobár vymenovaný za ministra pre správu Slovenska do 25. 5. 1920, kedy prestal pôsobiť v tejto funkcii, vydal 214 vládnych nariadení.

Dva dni po začatí činnosti československého parlamentu, čiže 16. 11. 1918 sa na schôdzi Slovenského poslaneckého klubu jeho účastníci rozhodli preniesť právomoc Slovenskej národnej rady na Národné zhromaždenie a na československú vládu.¹⁰ V januári 1919 s definitívnou platnosťou rozpustil Dr. V. Šrobár Slovenskú národnú radu aj miestne národné rady, ktoré sa na Slovensku vytvorili spontánne v prevratových mesiacoch. Miesto postupne zanikajúcich jednotlivých referátov Šrobárovho ministerstva vznikali v Bratislave expozitúry celoštátnych ministerstiev. Pôsobili do reorganizácie a celoštátneho zjednotenia siete správnych inštitúcií v roku 1927. V čase prípravy a vytvárania novej správy sa expozitúry zvyčajne menili na oddelenia, ktoré sa stali súčasťou vznikajúceho Krajského úradu.

Jedným z radikálnych Šrobárových opatrení bolo hromadné prepúšťanie bývalých štátnych zamestnancov zo služieb v administratíve, v školstve i v súdnictve. Išlo o úradníkov, sudcov či pedagógov, ktorí boli natoľko spätí s bývalým režimom Uhorska, že odmietali zložiť sľub vernosti československému štátu a neovládali slovenský ani český jazyk. Školský referát ministerstva pre správu Slovenska sa pri prepúšťaní takýchto pedagógov opieral nielen o nariadenie svojho ministra, publikované pod č. 6502 zo dňa 9. 8. 1919, ale aj o celoštátne platné rovnaké nariadenie pražského ministerstva školstva a národnej osvety č. 26 794 zo dňa 27. 6. 1919. Dnešnou modernou politickou terminológiou by sme konštovali, že spomínanými nariadeniami sa začal v poprevratovom Československu na pôde celého štátu tzv. „lustračný proces“ namierený proti činnosti „starých štruktúr“ v školstve i v ďalších štátnych riadených inštitúciách. Veľkú úlohu pri realizácii tohto procesu zohrávali osobné vzťahy úradníkov novej moci voči preverovaným, ambície a aspirácie jednotlivých zamestnancov, snahy vylepšiť pozície svojich spolustraníkov, či priateľov, alebo jednoducho rodákov z „našej obce“, presadiť ich do význačnejších funkcií a zaviazat' si ich pre následný politický zápas. Represívne opatrenia voči zamestnancom štátnej správy, notárom, sudcom, žandárom, dôstojníkom, učiteľom, profesorom gymnázií i vysokých škôl vyvolali nepriaznivý ohlas nielen v ich rodinách, ale aj medzi demokraticky zmýšľajúcou slovenskou verejnosťou. Spomínané represívne opatrenia prispeli k polarizácii politických strán a ich prívržencov.

¹⁰ V. Šrobár o tejto udalosti napísal: „Maďarský minister Jászi dal sa do dotyku so Slovenskou národnou radou v Turčianskom Svätom Martine a vyzval ju, aby sa dala s ním do vyjednávania za tým účelom, aby české a maďarské vojská opustili Slovensko a aby na takto vyprázdnenom území štátna moc bola odovzdaná Slovenskej národnej rade. O integrite Uhorska nebola reč. Klub slovenských poslancov zaujal dnes v tejto veci nasledovné stanovisko: Vyhlásením Československej republiky, utvorením československej vlády a zahájením Národného zhromaždenia, na ktorých účasť berú i Slováci, poťažne členovia Slovenskej národnej rady, prešla právomoc Slovenskej národnej rady na Národné zhromaždenie a na československú vládu. Slovenská národná rada ako taká nemôže teda viacej vyjednávať a nemôže prijímať na seba štátnu moc.“ ŠROBÁR, V.: c. d., s. 254.

Množiac sa povojnové ekonomické problémy, umocnené následnou hospodárskou krízou a nečakané politické opatrenia vytvárali živnú pôdu pre vznik a ďalšie formovanie politickej protivládnej opozície, ku ktorej sa postupne pridávali aj niektorí signatári Martinskej deklarácie. Zo Slovenska odišlo v rokoch 1918 – 1920 okolo 70 000 osôb, ktoré emigrovali do Maďarska.¹¹ Boli to zväčša bývalí štátni zamestnanci, ktorí nadobudli vzdelanie v maďarskom školstve. Používali bežne maďarský jazyk i napriek tomu, že mnohí z nich mali slovenský pôvod.

Do politicky rozháraných pomerov prichádzali na Slovensko českí profesori, učitelia, úradníci a ďalší štátni i súkromní zamestnanci. Pozvala ich slovenská politická reprezentácia, ktorá sa snažila odstrániť citeľný nedostatok zamestnancov, najmä v štátnych službách. Prichádzajúci Česi boli prijatí rôzne a chovali sa tiež rôzne. Väčšina z nich prišla s nadšením, s oduševnením, so snahou pomôcť najbližšiemu slovanskému národu, ktorý sa práve vymanil z národnostného útlaku cudzieho národa a rozhodol sa s nimi utvárať spoločný osud v spoločnom oslobodenom demokratickom štáte. Absolútna väčšina z prichádzajúcich Čechov nikdy predtým nebola na Slovensku a preto ani nemohla poznať podmienky, spôsoby, zvyklosti, životnú úroveň, tobôž politickú či konfesijnú orientáciu obyvateľstva na Slovensku vrátane tu žijúcich Nemcov, Maďarov a príslušníkov ďalších menšinových komunití. Nie vždy a všetci z nových obyvateľov sa vedeli rýchlo zorientovať v komplikovaných politických aj ekonomických pomeroch Slovenska a prispôbiť sa im. Je samozrejme, že popri väčšine nadšencov prichádzali na Slovensko aj ľudia ziskuchtiví, alebo tiež takí, ktorí sa v českých krajinách nevedeli uplatniť, prípadne ich miestne domáce orgány nechceli po prevrate akceptovať, pretože sa skompromitovali priveľkou spolupracou v rakúskych službách. Pritom všetci boli prvými príslušníkmi českého národa, s ktorými sa zoznámilo obyvateľstvo Slovenska. Tlač na Slovensku venovala príchodu Čechov mimoriadnu pozornosť. S omnoho väčším záujmom, ako pred prevratom v r. 1918, sledovala aj celospoločenský vývoj a všetky dôležité udalosti, ktoré sa odohrali v českých krajinách.

Počet Čechov stúpol na Slovensku do roku 1921 v porovnaní s rokom 1910 na desaťnásobok, čiže zo 7 468 na 71 733.¹² Aj v ďalších rokoch pokračoval proces vzájomnej migrácie obyvateľstva. Podľa sčítania obyvateľov na pôde ČSR v roku 1930 bolo na Slovensku 120 926 obyvateľov českej národnosti.¹³ Z tohto počtu sa 39,36 % zamestnávalo v štátnej a verejnej správe, 15,52 % pôsobilo v školstve, 19,45 % prijali do služieb železníc, ostatok tvorili zväčša ľudia v slobodných povolaniach. Samozrejme migrácia sa diala aj opačným smerom, čiže zo Slovenska do Čiech. Zatiaľ čo v roku 1921 bývalo v Čechách 6 637 a na Morave 8 973 Slovákov, v roku 1930 už žilo v Čechách 30 146 Slovákov. Na Morave sa tiež počet Slovákov zvýšil na 13 906.¹⁴ Popri samotnej Prahe najviac obyva-

11 JAKEŠOVÁ, E.: Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľstva Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: Historický časopis (HČ) 35, 1987, č. 3, s. 383.

12 Politika, 15. 8. 1935, r. 5, č. 15, s. 163-166.

13 Prehľad hospodárskej štatistiky Slovenska. Spracoval: HORVÁTH, P., Ústredné združenie slovenského priemyslu v Bratislave. Bratislava 1935, s. 22, Tabuľka č. 18.

14 Tamže.

teľov slovenskej národnosti pôsobilo v plzeňskom, mladoboleslavskom a poděbradskom okrese. Okrem stálych obyvateľov, ktorí odišli zo Slovenska a našli trvalý domov v českých krajinách, prichádzali do západných okresov ČSR zo Slovenska pravidelne každoročne sezónni poľnohospodárski a stavební robotníci.

Česi a Moravia, ktorí prišli na Slovensko a natrvalo sa tu usídlili, zrástli so slovenským prostredím. Mnohí z nich sa naučili a bežne používali slovenský jazyk. Neraz patrili k najaktívnejším bojovníkom za riešenie páľčivých slovenských problémov. Vedeli viac ako mnohí Slováci porovnávať situáciu či konkrétne javy v Čechách a na Slovensku, mali tiež omnoho väčšie skúsenosti s byrokratickými manérami centrálnych organizácií. Slováci si na Čechov nielenže zvykli, ale prejavili im v mnohých prípadoch maximálnu dôveru tým, že si ich volili do čelných funkcií ako dôveryhodných, skúsených odborníkov na čelo rýdzo slovenských záujmových organizácií. Napr. predsedom Ústredného združenia slovenských priemyselníkov bol v 20. rokoch Čech Egon Bondy a v 30. rokoch moravský priemyselník Tomáš Nečas, ktorý stál pri zrode slovenských celulózok. Nielen dvaja spomínaní priemyselníci boli osobnosťami, ktoré si získali na Slovensku náležitú úctu a o ich oprávnenosti v čelnej funkcii vo volených orgánoch nik nepochyboval.

Do vzájomných vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi negatívne vstúpili iné, najmä politické momenty. Predovšetkým nekonečný zápas o samotné uznanie existencie slovenského národa, ktorý prebiehal počas celého medzivojnového obdobia až do zániku ČSR. Mal mnohorakú podobu a jeho súčasťou bol boj o kompetencie, čiže o šírku pôsobnosti slovenskej administratívy, o zákonodarnú aj výkonnú moc na Slovensku, o dôležité riešenia zásadných ekonomických problémov, ktoré mohli vytvárať predpoklady prestavby slovenského hospodárstva. V 30. rokoch už nebolo na Slovensku politického prúdu, ktorý by nemal vo svojom programe návrh na decentralizáciu štátnej moci. Škála týchto návrhov zodpovedala množstvu a charakteru politických strán, ktoré pôsobili na Slovensku od ostro vyhranených nacionálnych politických strán až po umiernené strany pôsobiace vo vládnej koalícii. Je zrejme, že oddaľovanie riešenia páľčivých štátoprávnych, ekonomických a s tým súvisiacich sociálnych problémov a požiadaviek vytváralo nezdravú, napätú vnútropolitickú atmosféru a súčasne priaznivú pôdu pre pôsobenie vyslovene odstredivých protištátnych síl v rámci republiky aj v zahraničí.

Dramatické udalosti na konci republiky negatívne zasiahli do vzťahov medzi oboma národmi. Odsun Čechov zo Slovenska bol hanbou a svedectvom nástupu nedemokratických síl. Do istej miery ho vyprovokoval páľčivý problém nezamestnanosti, ktorý postihol v tom čase celú nastupujúcu generáciu, vyškolenú už vysoko kvalifikovanými odborníkmi v novom povojnovom československom školstve. Už v čase svetovej hospodárskej krízy márne hľadala táto generácia opúšťajúca rôzne druhy škôl uplatnenie a počas celých 30. rokov sa jej situácia nevelmi zlepšila. To samozrejme nie je ospravedlnením celého priebehu odsunu, resp. výmeny obyvateľstva podľa národnosti.

Záverom iba toľko: Medzivojnové obdobie bolo prikrátke na to, aby sa mohli realizovať všetky projekty, ktoré vznikali pri vytváraní československého štátu. Bolo prvou etapou skutočného vzájomného spoznávania Slovákov a Čechov, zrodu ich mnohorakej

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

spolupráce, ale súčasne aj vzplanutia mnohých nedorozumení, ktoré zbytočným odsúvaním, neriešením dôležitých problémov prerástli do vážnych vnútropolitických otrasov. Oba národy prešli počas prvých dvadsiatich rokov svojho spolužitia na pôde spoločného štátu závažnou školou demokracie, tolerantnosti a vzájomného rešpektovania svojich osobitností. Nakoľko sa poučili z úspechov i chýb – ukáže budúcnosť.

(1993)

6. KAPITOLA

**BOJ O AUTONÓMIU SLOVENSKA
V ROKOCH 1918 - 1938**

Pod pojmom boja o autonómiu Slovenska v medzivojnovom období treba chápať zápas za realizáciu jedného z možných riešení štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa na báze unitárneho, spoločného československého štátu. Protagonistov (jednotlivých politikov, skupín, hnutí aj politických strán), ktorí si kládli za cieľ uskutočniť autonómiu Slovenska, bolo viacero. Ich názory na náplň slova „autonómia“ sa nestotožňovali. Vytvárali širokú paletu predstáv od autonómie administratívnej (rozšírenie kompetencií slovenských správnych orgánov, príp. vznik nového jednotného celoslovenského riadiaceho administratívno-politického centra) až po návrhy, ktoré síce hovorili o autonómii, ale v skutočnosti po dešifrovaní jej ďalších detailov chápeme, že autorom šlo o federáciu, alebo dokonca o vznik spolkového štátu s jedným prezidentom. Väčšine tvorcov autonomistických návrhov, ktorí mali za sebou širšie spektrum stúpcov, šlo jednoznačne o vyčlenenie slovenského teritória, rozšírenie kompetencií jeho administratívnych orgánov (pod heslom, aby si Slováci spravovali svoje problémy sami), o vznik voleného politického orgánu, ktorý by zastupoval a reprezentoval politické strany podľa volebných výsledkov a mal zákonodarnú aj výkonnú právomoc (snem), aby sa na Slovensku vyučovalo a úradovalo po slovensky. Všetky tieto požiadavky sa podľa väčšiny protagonistov autonómie mali realizovať jednoznačne na pôde ČSR a v spolupráci s celoštátnymi orgánmi československého politického systému.

Zápas za presadenie autonomistických programov mal svoje historické korene, ktoré siahali hlboko do 19. storočia. Mal tiež svoju osobitnú dynamiku, prechádzal viacerými chronologickými etapami, v ktorých sa prejavili impulzy vnútroštátneho aj zahraničného života. Možno sledovať vývoj a dopracovávanie, ďalšie formulovanie autonomistických programov v činnosti jednotlivých osobností, aj celých politických hnutí. Súviselo s ich politickým a vedomostným vyzrievaním, prípadne s novými faktormi v medzinárodných vzťahoch. V kľúčových historických situáciách ako boli mesiace po vzniku republiky, ďalej po parlamentných voľbách v roku 1925 a 1935, v období vrcholiacej hospodárskej krízy nachádzali protagonisti slovenských autonomistických programov mimoriadne pochopenie až priam ponuky ku spolupráci v spektre českých, resp. celoštátne organizovaných politických strán, zväčša opozičných, ktoré mali záujem získať slovenských autonomistov do jednotného celoštátneho tábora protivládnej opozície. V rámci tohto cieľa sa akosi intenzívnejšie zamýšľali nad špecifickými problémami Slovenska, podporovali hľadanie východísk k ich riešeniu aj cestou prijatia autonomistického programu. Počas celého medzivojnového obdobia, raz s väčšou, inokedy menšou intenzitou sa snažili podchytiť autonomistické politické prúdy pre spoluprácu aj reprezentanti „Hradu,“ resp. vládnych

strán, ktorí však v žiadnom prípade nemali záujem akceptovať ich autonomistické požiadavky (najmä nie vznik slovenského snemu), ale ponúkali im pôsobenie vo vláde za cenu nevýrazných dvoch ministerských kresiel a podobných „vymožeností.“

Pod slovenským autonomistickým hnutím sa v predchádzajúcej historiografii chápala väčšinou iba činnosť Slovenskej ľudovej strany, ktorá od roku 1925 používala názov Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS). Takéto chápanie autonomistického hnutia bolo a je veľmi zúžené. V rovnakom čase, čiže od roku 1919 do roku 1938, prepracovávala a verejnosti v rôznych variantoch predkladala návrh na autonómiu Slovenska aj Slovenská národná strana na čele s predsedom Dr. E. Stodolom a neskorším predsedom, známym slovenským spisovateľom a evanjelickým duchovným M. Rázusom. Dr. Stodola už v roku 1918 vyjadril na zhromaždení slovenskej politickej reprezentácie v martinskej Tatra banke (30. a 31. 10. 1918) potrebu nevyhnutnosti štátoprávneho riešenia „*autonómnej úpravy pre Slovensko.*“¹ Podobný názor - podľa svedectva Dr. I. Déreera - mali už v tom čase aj ďalší slovenskí právnici. Dr. Stodola upresňoval svoj pohľad na postavenie Slovenska v Československu najmä na základe poznatkov získaných štúdiom federatívneho usporiadania vo Švajčiarsku. Publikoval svoje postrehy koncom roku 1919 a v roku 1920 v *Národných novinách* a napokon ich sumarizoval v práci „*O samospráve Slovenska,*“² ktorá sa stala základom národnárskeho autonomistického programu. Autorovi šlo o reorganizáciu samosprávy v tom zmysle, aby sa vytvoril 14 členný celoslovenský zbor (v dobovej terminológii župný zemský zbor), ktorý si mal spomedzi seba vytvoriť 8 členný zemský výbor. Tento mal zostavovať každý rok krajiný rozpočet, kontrolovať jeho bilanciu a prevziať aj ďalšie úlohy decentralizovaných celoštátnych ministerstiev (napr. riadenie slovenského poľnohospodárstva, budovanie verejných stavieb, riadenie obecnej samosprávy, riešenie cirkevných a školských otázok, ale aj „opatrene a ubytovanie vojska“). Pochopiteľne aj tento prvý národnársky autonomistický návrh sa vyvíjal a odzrkadľoval postupne nové námety, ktoré prinášala doba a najmä neskorší funkcionári (M. Rázus, neskôr J. Paulíny - Tóth). Na programe E. Stodolu bolo sympatické najmä to, že sa zasadzoval, aby samosprávna reforma nesmerovala k búraniu pozitív, „*ale aby sa na jestvujúcom niečo nové, vyššie vytvorilo. Nijaká obeť nie je priveľká, ktorá sa donesie v záujme dobrého československého pomeru a pokoja.*“³

Voľby v roku 1925 sa stali impulzom pre formovanie autonomistického programu komunistickej strany. V parlamente sa k programu autonómie Slovenska prihlásil 18. 12. 1925 B. Šmeral, ktorý prehlásil, že každý národ má právo rozhodovať o svojom sebaurčení až do odtrhnutia, a to prostredníctvom svojich parlamentných zástupcov a má právo rozhodovať si o osude na vlastnom krajinom sneme. Tento postoj komunistických funkcionárov vyvolal prudkú reakciu v HSLS. Kritizoval ho rovnako Dr. V. Tuka (v parlamentnom prejave 18. 2. 1926), ako Dr. F. Juriga (tiež v parlamente 12. 3. 1926).⁴ K. Sidor s odstupom času v roku 1943 tvrdil, že reakcia poslancov HSLS na autonomistický návrh

1 DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha 1946, s. 107.

2 STODOLA, E.: O samospráve Slovenska. Martin 1921.

3 STODOLA, E.: Prelom. Praha 1934, s.178.

4 SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu, I. Bratislava 1943. s. 284-285.

KSČ bola prehnaná, pretože ani samotná vláda neverila v dôkladné a úprimné presadzovanie tejto požiadavky komunistickou stranou. O desaťročia neskôr potvrdil nedôsledný postoj KSČ pri riešení slovenskej otázky na pôde predmníchovského Československa aj V. Plevza, ktorý napísal, že „*Vážnym nedostatkom postupu KSČ v národnostnej otázke bolo, že svoju koncepciu čiastkových požiadaviek Slovenska a Slovákov zameriavala len na paralyzovanie propagandy reakčného ľudáckeho autonomizmu a maďarskej iredenty, že ju ďalej nerozširovala, neprecizovala....že chápala národnostnú otázku značne izolovane a jednostranne, prevažne ako sociálno-politický problém.*“⁵

K programu autonómie Slovenska sa hlásili tiež maďarské menšinové nacionalistické strany na Slovensku. Snažili sa presadzovať autonómne Slovensko najmä preto, že v tom videli závažný krok k realizácii svojich plánov na odtrhnutie Slovenska od ČSR a jeho spätné pripojenie k Maďarsku. Tieto strany dostávali podnety priamo z revizionistických protičeskoslovenských kruhov v Maďarsku. Štátne orgány ČSR mali celkom presné informácie o tom, že slovenský renegát Dr. F. Jehlička bol už v roku 1919 poverený maďarskou vládou, aby vypracoval návrh na autonómiu Slovenska. Tento návrh prerokovala dňa 9. I. 1920 maďarská ministerská rada. Schválila ho a poslala overený podpisom štátneho sekretára Dr. Rutkafalvyho po Jehličkovi na Slovensko.⁶ Jehlička ho odovzdal na fare v Karlovej Vsi Dr. F. Jurigovi. Podobných pokusov, ktorými chceli maďarskí revizionisti zasiahnuť do vnútroštátnych pomerov v ČSR, bolo viacej. Dôležitým prostriedkom, pomocou ktorého chceli vplývať na politikov na Slovensku a na usmerňovanie slovenského politického života, boli najmä menšinové politické strany.

Pri hodnotení palety stúpencov, resp. propagátorov autonómie Slovenska nemožno obísť ani slovenské časti celoštátnych vládnych strán: sociálnych demokratov a agrárnikov. Napriek tomu, že sociálni demokrati sa v historiografii tradične označujú ako jednoznační odporcovu akýchkoľvek odstredivých a proticentralistických síl v medzivojnovom Československu, treba povedať, že také významné vnútropolitické udalosti, ako bol napr. úspech HSLS v parlamentných voľbách v roku 1925 ani ich nenechal ľahostajnými. Treba však povedať, že hospodárskymi problémami Slovenska, ich precíznym rozborom a námetmi na ich likvidáciu sa zaoberali sociálni demokrati dávno pred uvedenými parlamentnými voľbami. S výsledkami svojich prieskumov zoznamovali formou rôznych memoránd vládu aj prezidenta T. G. Masaryka. V denníku slovenských sociálnych demokratov *Robotnícke noviny* nachádzame časté úvahy a rezolúcie z verejných zhromaždení sociálno-demokratickej strany, v ktorých sa odzrkadľuje zainteresovanosť jej funkcionárov o výstavbu elektrifikácie Slovenska, budovanie železničných tratí a pod. Dokonca i tlač HSLS s podivením komentovala začiatkom roku 1926 nezvyklý záujem sociálnych demokratov (dokonca i samotného Dr. I. Déreera) o vznik slovenských politických inštitúcií a riešenie ďalších naliehavých slovenských problémov.⁷ V tridsiatych rokoch venovali sústredenú pozornosť slovenskej ekonomike, ale aj iným závažným otázkam sloven-

5 PLEVZA, V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ. Bratislava 1971, s. 112.

6 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond Ministerstvo vnútra (MV) – prez. 1919 – 1924, 225 – 59 – 4.

7 Slovák, 21. I. 1926, č. 16.

ského života mladí sociální demokrati, ktorí sa zoskupovali okolo časopisu *Nový Hlas*. Ich reprezentanti predniesli zaujímavé príspevky aj na stretnutí mladej politickej reprezentácie Slovenska na zjazde v roku 1932 v Trenčianskych Tepliciach. Tvorili spoločne s mladými agrárnikmi bázu vzdelaných národohospodárov, sociológov, právnikov, ktorí sa stali priekopníkmi slovenského regionalistického hnutia.

Hlavným propagátorom reorganizácie slovenskej samosprávy a rozšírenia kompetencií župných i krajinských orgánov bol Dr. M. Hodža. Prakticky od zániku slovenského parlamentného klubu v roku 1920 hľadal náhradné riešenie, vznik inej celoslovenskej inštitúcie, ktorá by umožnila výmenu názorov medzi slovenskými politikmi a ich jednotný postup v celoštátnych orgánoch. Hodža propagoval administratívnu autonómiu. Svoje už prepracované názory sumarizoval najmä v čase, keď sa stal prvým slovenským politikom, ktorý obsadil funkciu predsedu československej vlády (5. 11. 1935). Po svojom nástupe do tejto významnej funkcie Hodža síce vyhlásil, že má ambíciu vyriešiť slovenský problém, ale svoje predsavzatie do konca medzivojnového Československa nesplnil. Vo svojom nástupnom prejave prisľúbil rozšírenie kompetencie Krajského úradu, vybudovanie školskej a poľnohospodárskej rady na Slovensku a realizáciu ďalších významných požiadaviek, ktoré sa jednotlivo vyskytovali aj v iných programoch politických strán na Slovensku. Hodžov neúspech v presadzovaní v tom čase už celkom samozrejmych požiadaviek slovenskej spoločnosti bol povážlivým dôkazom nerozhodného postoja vlády a neschopnosti vládnych strán a mocenských inštitúcií riešiť najzávažnejšie vnútroštátne problémy obyvateľstva celej republiky. Jednoznačne najprepracovanejší program autonómie Slovenska mala HSLS. Pochopiteľne aj jej návrhy na štátoprávne riešenie vzťahov medzi slovenským a českým národom sa postupne vyvíjali, dotvárali. Reagovali na momentálnu vnútropolitickú situáciu, na to, aké miesto ľudová strana momentálne zastávala v spektre politických prúdov, odzrkadľovali politickú vyzretosť jej protagonistov a pod. Významným zdrojom autonomistických programov HSLS sa stali programové dokumenty slovenskej politickej reprezentácie z 19. storočia, z doby bojov proti maďarskej nadvláde. Vedenie HSLS nachádzalo inšpiráciu tiež v cieľoch uhorského katolíckeho politického prúdu, v Zichyho strane, ktorá vznikla v roku 1894 a svoj program zameriavala na boj proti liberalistickým a sociálno-demokratickým stranám v Uhorsku. Na autonomistický program ľudovej strany vplývala aj aktivita zahraničných, najmä amerických Slovákov v priebehu prvej svetovej vojny, ich úsilie využiť demokratickejšie prostredie USA (v porovnaní so situáciou v Uhorsku) na pomoc obyvateľstvu vo svojej starej zuboženej vlasti. Popri týchto, dalo by sa povedať historických vplyvoch, reagovali predstavitelia HSLS samozrejme vo svojich programoch aj na dobovú situáciu, poučenie čerpali z materiálov povojnových mierových rokovaní v Paríži.

Požiadavky, zakomponované do programov slovenskej politickej reprezentácie v 19. storočí sa v niektorých prípadoch takmer stotožňovali s neskoršími medzivojnovými programami HSLS. V *Žiadostiach slovenského národa* z 10. mája 1848 slovenskí predstavitelia nastoľovali tieto požiadavky:

- a) slovenská politická reprezentácia žiadala zabezpečiť politickú rovnoprávnosť nemad'arských národov s maďarským národom, a to federalizovaním Uhorska na národnostnom princípe. V rámci toho považovala za nevyhnutné zriadiť pre každý národ národný snem, ktorý by mal mať zastúpenie v celouhorskom parlamente.
- b) považovali za dôležité vymedziť etnické hranice každého národa, a to jednak v záujme volieb kandidátov do národných snemov, ale aj ako jedinú schodnú cestu k vytváraniu regionálnej národnej administratívy a menších správnych celkov.
- c) žiadali vytvorenie národných domobraneckých vojenských jednotiek na čele so slovenskými veliteľmi.
- d) zrovnoprávnenie národných jazykov a ich používanie v školstve a v administratíve.
- e) možnosť používať slovenské zástavy a znak ako výsostné atribúty národa.
- f) z demokratických práv nastoľovali najmä požiadavku priznania aktívneho aj pasívneho volebného práva všetkým obyvateľom Uhorska, zavedenie rovného a tajného volebného práva.⁸

Spomínané požiadavky v úplnej alebo čiastočnej skladbe nachádzame najmä v dokumentoch z polovice 19. storočia, čiže z obdobia do rakúsko-maďarského vyrovnania, ktoré prinieslo nemad'arským národom Uhorska neuveriteľný národnostný útlak, maďarizáciu všetkého školstva a spoločenského života. Nádejným zábleskom pre nacionálne slovenské katolícke duchovenstvo a laickú inteligenciu bol vznik strany, ktorú založil v roku 1894 gróf F. Zichy pod názvom Néppárt, čiže ľudová strana. Tento politický prúd sa vo svojom programe prednostne zameriaval na obhajobu a udržanie práv katolíckej cirkvi v Uhorsku v súbojoch s liberalistickými politickými smermi a sociálnou demokraciou. Bojoval proti prijatiu zákonov, ktoré zavádzali povinný civilný sobáš, štátne matriky a presadzoval katolícku autonómiu v Uhorsku. Medzi slovenskými katolíckymi duchovnými, ale dokonca aj medzi evanjelickou inteligenciou a podnikateľmi si získal prívržencov najmä tým, že vedenie Zichyho strany zaradilo do politického programu aj presadzovanie národnostného zákona z roku 1868, ktorý sa nikdy neuskutočnil.

V októbrových dňoch 1918 sa rozpadol štát s niekoľko storočnou tradíciou. Na jeho území vznikli nástupnícke štáty. Z nich Československo a Juhoslávia vznikli ako viacnárrodné štáty so silnými národnostnými menšinami. Ku spoločnému stolu v ČSR zasadla rodina, ktorej členovia - čo ako blízki - mali svoje podstatné rozdiely: odlišnú sociálnu skladbu obyvateľstva, politické skúsenosti, rozdielny vzťah k tradíciám, k životným hodnotám, osobitne ku vierovyznaniu. Zmeny, ktoré súviseli s rozpadom Rakúsko-Uhorska sa premietli aj vo vývoji katolíckej cirkvi v nástupníckych krajinách. Namiesto monarchie oddanej katolicizmu sa vytvorili štáty, ktorých vlády zďaleka neprejavovali také veľké sympatie k Vatikánu ako Habsburgovci.

8 BOKES, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Bratislava 1962, s. 23–26. Tiež: REBRO, K.: Štátprávne požiadavky Slovákov v rokoch 1848–1849. In: Slováci a ich národný vývin, (zborník). Bratislava 1966, s. 185 n.

Na Slovensku bola katolícka cirkev v poprevratových dňoch v ťažkej situácii. Jej hierarchia sa v predchádzajúcich desaťročiach až priveľmi angažovala v prospech násilnej maďarizácie slovenského obyvateľstva. Tým samozrejme stratila autoritu medzi slovenskými veriacimi aj opodstatnenie naďalej pôsobiť na pôde ČSR. Československá štátna moc vykázala dvoch predtým najviac promaďarsky angažovaných biskupov, a síce nitrianskeho J. Batthyániho a banskobystrického V. Radnaiho zo slovenského územia. Dobrovoľne odišiel z ČSR aj spišský biskup A. Párvy, ktorý sa negatívne zapísal do slovenských dejín najmä sporom s A. Hlinkom i čerňovským masakrom z roku 1907. Požiadal o azyl v Budapešti, kde aj zakrátko zomrel. Podobný osud stihol aj biskupa rožňavskej diecézy L. Balása. Na Slovensku zostal po roku 1918 iba jediný biskup, ktorý sa pravdepodobne preto, že bol pôvodom nemecký šľachtic, nezapojil do násilnej maďarizácie. Bol to košický biskup A. Fischer-Colbrie. Kormidlo ďalšieho osudu slovenského katolicizmu prevzali do rúk nižší katolícki duchovní na čele s A. Hlinkom a F. Jurigom. Obaja títo predstavitelia duchovenstva stáli pri obnovení činnosti Slovenskej ľudovej strany v decembri 1918.

Prvý návrh na autonómiu Slovenska predložil Slovenskému parlamentnému klubu poslanec za ľudovú stranu Dr. F. Juriga. Koncipoval ho 13. 11. 1918 vo vlaku na ceste medzi Brnom a Prahou. Zdôraznil v ňom, že stojí „na základe československej štátnej jednoty“, ale pre „svojskú“ slovenskú vetvu československého rodu žiadal slovenskú samosprávu a administratívu, slovenské školstvo a úrady, samosprávu pre cirkvi a „*rovnoprávnosť našej reči na celom štátnom území*.“⁹ Dňa 19. 12. 1918 sa zišli v Žiline na pozvanie A. Hlinku stúpenci Slovenskej ľudovej strany, aby obnovili jej činnosť a nadviazali na politické ciele celosvetového katolíckeho hnutia. Reagovali tiež na situáciu v mladom československom štáte. V programe, ktorý pripravil pred žilinským stretnutím strany A. Hlinka v spolupráci s ďalším katolíckym duchovným J. Kačkom, sa o politickej autonómii Slovenska ešte nehovorí.¹⁰ Program zdôrazňoval otázku cirkevnej autonómie s cieľom, aby sa cirkevnému autonómnemu zboru odovzdali do správy cirkevné majetky ohrozené realizáciou zákona o pozemkovej reforme. Navrhoval tiež autonómiu obcí a župnej správy. Zrejme o takejto forme autonómie hovoril A. Hlinka aj pri stretnutí s prezidentom T. G. Masarykom dňa 27. 1. 1919.

O politickej autonómii Slovenska ako jednej z možných variant riešenia štátoprávných vzťahov medzi slovenským a českým národom, sa začalo v HSLS vravieť až na jar v roku 1919. Zrejme až po tom, čo sa na Slovensko dostali zvesti o aktivite slovenských a českých krajanov žijúcich v USA, konkrétne o Pittsburskej dohode. Ľudová strana sa chopila iniciatívy presadzovať realizáciu tejto dohody, uzavretej dňa 31. 5. 1918. Je známe, že dohodu podpísal aj reprezentant najvyššieho orgánu československého zahraničného

9 Jurigov návrh na autonómiu Slovenska z novembra 1918 publikoval HRONSKÝ, M.: Ferdinand Juriga do roku 1918. In: Ferdiš Juriga. Bratislava 1992, s. 24.

10 Publikovaný na pokračovanie v denníku Slovák, počnúc dňom 23. 1. 1919. Kompletne vo forme brožúry: Program kresťanskej slovenskej ľudovej strany, ktorý si minulého roku 19. decembra na žilinskej porade osvojila. Ružomberok 1919.

odboja T. G. Masaryk. Predstavitelia HSLS považovali práve Masarykov podpis za najdôležitejší argument pre realizáciu dohody, resp. jej začlenenie do ústavy ČSR.

V roku 1919 publikovala ľudová strana aj ďalší svoj program. Mal názov *„Naša Slovenská ľudová strana. Čo ona chce a za čo bojuje?“*¹¹ V 10. časti tohto programu sa hovorí: *„Sme s telom i s dušou za našu Československú republiku. Ľudová strana je mocným stĺpom nášho štátu. V rámci tohto štátu hájiť chce práva slovenčiny a všetky záujmy slovenského národa, menovite postaví sa za autonómiu Slovenska. Žiadame vybudovanie samosprávy Slovenska v rámci Československej republiky.“* Je zrejmé, že tento program už nebol dielom A. Hlinku. Nezodpovedá štýlu predsedu ľudovej strany a okrem toho Hlinka v čase pravdepodobného zrodu tohto nového programu bol už uväznený po návrate zo svojej neslávnej cesty na parížske mierové rokovania. Ľudovú stranu v čase jeho neprítomnosti riadil Dr. J. Buday a štátoprávnymi otázkami sa zaoberali Dr. F. Juriga a Dr. Š. Onderčo. Do tejto sféry politickej činnosti sa začínal zapájať tiež Dr. J. Tiso, K. Sidor a ďalší. Treba pripomenúť, že ľudová strana v čase zrodu spomínaného programu úzko kooperovala s celoštátnym katolíckym politickým prúdom - Československou stranou ľudovou, jej poslanci a senátori sa podieľali na činnosti parlamentného klubu ľudovej strany a v prvých parlamentných voľbách kandidovala i na Slovensku pod názvom *„Československá strana ľudová na Slovensku.“* V predvolebnej kampani v roku 1920 vydala ľudová strana svoj ďalší programový dokument pod názvom *„Program Slovenskej ľudovej strany.“*¹² Obracia sa v ňom na spoluobčanov s výzvou: *„Bratia a sestry, pomáhajte nám vybudovať rovnoprávnnu, kresťanskú a spravodlivú Československú republiku! ... Žiadame neutralizáciu Československej republiky a priateľské styky so všetkými susednými národmi. Sme proti militarizmu ... Svätej Stolici nech je daná úplná neodvislosť a nech je vzatá do Zväzu národov ... Žiadame, aby naša republika bola na pevných kresťanských základoch postavená, od Boha požehnaná, šťastná otčina národa... Stojíme na základe jednoty Československej republiky. V rámci tejto republiky žiadame samosprávu (autonómiu) Slovenska. T. j. žiadame svoj snem, v ktorom by sme si svoje krajinské vnútorné veci sami riešili a aby sme práva slovenčiny a všetky záujmy slovenského národa hájiť mohli.“*¹³

V tomto programe sa po prvýkrát stretávame s bližším určením pojmu „autonómia Slovenska“ ako politickej požiadavky na riešenie spolužitia českého a slovenského národa v ČSR. Program obsahuje aj požiadavku cirkevnej katolíckej autonómie, sociálne a ekonomické požiadavky. Bol reakciou na Pittsburskú dohodu, s ktorou sa slovenská verejnosť zoznámila aj na stránkach denníku Slováč. Zohľadnil, resp. prebral z tejto dohody požiadavku snemu, ale predovšetkým bral do úvahy konkrétnu politickú atmosféru na Slovensku. Napriek výnimočnosti a kompletnosti predvolebného programu ľudovej strany, nedosiahla táto strana vo voľbách úspech. To vyvolalo v strane rozčarovanie, ale aj vzpruhu k ďaleko väčšej mobilite. Predovšetkým k nevyhnutným organizačným opatreniam: presunu redakcie Slováka a hlavného sekretariátu z Ružomberka do Bratislavy, ktorá sa už

11 Ľudová strana ho publikovala vo forme brožúry v Ružomberku, v tlačiarni Lev v r. 1919.

12 Program Slovenskej ľudovej strany. Ružomberok 1920.

13 Tamže.

stávala jednoznačne centrom slovenského celospoločenského života. K ďalším krokom patrilo rozhodnutie s Československou stranou ľudovou. Ku emancipácii a vytvoreniu samostatného parlamentného klubu došlo koncom roku 1921.

Medzitým dozrievali snahy po samospráve Slovenska, čiže po rozšírení kompetencií Ministerstva pre správu Slovenska aj v tábore slovenských agrárnikov, národnárov a dokonca i sociálnych demokratov. Ľudová strana sa od týchto strán odlišovala tým, že pripúšťala možnosť využiť v boji za realizáciu svojho programu aj zahraničnú pomoc. Dr. F. Juriga spresnil, že ľudová strana mala a má úzke styky so „slovenskou Amerikou,“ ktorá ju vždy hmotne aj morálne podporovala, a preto je ochotná so zahraničím aj naďalej spolupracovať. Opäť na pôde parlamentu jej poslanci zdôrazňovali, že budú presadzovať vteľenie Pittsburskej dohody do ústavy ČSR ako realizáciu svojho autonomistického programu. V pozadí mimoriadnej politickej aktivity nielen A. Hlinku, ale všetkých jeho spolupracovníkov, bol čoraz očividnejší boj o moc na Slovensku, čiže o to, aký podiel získa ľudová strana na politickej moci v porovnaní s ostatnými politickými stranami na samotnom Slovensku. Podobné aspirácie (čiže získanie čo najväčšieho podielu na politickej moci) neboli cudzie ani Dr. M. Hodžovi, ktorý stál na čele slovenských agrárnikov. Ľudová strana sa snažila presadiť v slovenskej spoločnosti zdôrazňovaním konfesijných a nacionálnych požiadaviek, Hodža lavíroval medzi „Prahou“ a svojimi prívrženými na Slovensku a práve týmto „sedením na dvoch stoličkách“ strácal pozície na Slovensku aj medzi stúpenkami centralizmu.

Okrem už spomínaných programov z rokov 1919 a 1920 predložili verejnosti v tlači roku 1921 traja poslanci Slovenskej ľudovej strany svoje námety na riešenie štátoprávných otázok v ČSR. Bol to Dr. F. Juriga, Dr. L. Labaj a Dr. V. Tuka.¹⁴ Možno povedať, že návrhy prvých dvoch boli veľmi podobné. Juriga sa k tomuto definitívnemu autonomistickému návrhu prepracúval dva roky a svoje nové a nové variácie sústavne publikoval na stránkach *Slovenských ľudových novín*. Labajov návrh zrejme bol výsledkom práce väčšej skupiny funkcionárov ľudovej strany. Jeho text sa stal napokon podkladom resp. akýmsi východiskovým mostíkom pre tvorbu oficiálneho návrhu ľudovej strany, ktorý jej poslanci zanedlho predložili parlamentu 25. 1. 1922.

Tukov návrh mal špecifický charakter.¹⁵ Už úvodom treba poznamenať, že šlo o návrh maďarského agenta, ktorý bol priamo nasmerovaný, aby sa zapojil do činnosti Slovenskej ľudovej strany a snažil sa toto hnutie zneužiť v prospech záujmov maďarských politikov, usilujúcich sa o revíziu povojnových mierových zmlúv a o obnovenie Uhorska. Tukovmu návrhu na autonómiu Slovenska venovalo mimoriadnu pozornosť aj zvláštne oddelenie, ktoré sa vytvorilo v polovici 30. rokov v poľskom ministerstve zahraničných vecí s cieľom sledovať vývoj na Slovensku, vzhľadom na očakávané zmeny v Európe. Na jeho čele pôsobil M. Kobyłański.

14 F. Juriga publikoval svoj návrh v Slovenských ľudových novinách dňa 10. 6. 1921, č. 24; L. Labaj publikoval svoj návrh v Slováku 19. 6. 1921, č. 137.

15 V. Tuka publikoval svoj návrh v Slováku na pokračovanie v dňoch: 24. 6. 1921, č. 141, 25. 6. 1921, č. 142, 26. 6. 1921, č. 143, 28. 6. 1921, č. 144 a 29. 6. 1921, č. 145.

Už v úvode svojho návrhu Tuka uviedol, že jediným európskym národom, o osude ktorého sa rokovalo na mierových konferenciách po prvej svetovej vojne bez jeho zástupcov, boli Slováci (čo nebolo samozrejme vôbec pravda). Tuka navrhoval, aby sa ČSR zmenila na federatívny zväzový štát s tromi samostatnými štátmi: českými krajinami, Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Zdôrazňoval, že zákon musí zabezpečiť také práva Slovákom, aby aj napriek tomu, že sú počtom menším národom, nemohli byť na pôde celoštátnych rozhodujúcich orgánov politického systému, najmä v Národnom zhromaždení, majorizovaní. Tieto štáty sa mali stať samostatnými, plnoprávnymi a medzinárodnoprávnymi subjektmi a mali mať aj osobitné zastúpenie v Spoločnosti národov. Úprava vzájomných vzťahov medzi nimi sa mala zakladať na slobodne uzavretej zmluve, ktorá by bola uzákonená po vzájomnej dohode medzi ich národnými parlamentmi. Každý zo spomínaných štátov mal mať svoju ústavu, zákonodarstvo, štátne občianstvo, vládu, parlament, armádu, štátnu byrokráciu, svoju hospodársku politiku, vonkajšie výsostné znaky ako zástavu a štátny znak. Spoločný mal byť prezident, pričom v jeho funkcii sa mal pravidelne striedať zástupca každého štátu. Jednotné malo byť trestné a občianske zákonodarstvo, vojenský generálny štáb, poslanci celoštátneho parlamentu, zahraničné zastúpenie, spoločný colný systém a vôbec regulácia zahraničného obchodu.

Na rozdiel od Tukovho návrhu, oficiálny návrh, ktorý predkladali parlamentu poslanci ľudovej strany v roku 1922, predpokladal, že Slovensko malo byť súčasťou jednotnej a nedeliteľnej ČSR, pričom malo dostať čo najširšiu samosprávu, čiže samostatnú vnútornú správu na čele s krajiniskou vládou, ktorú mal zvoliť krajiniský snem (parlament). Do kompetencie samosprávnych orgánov malo patriť školstvo, osveta, obchod, súdnictvo, poľnohospodárstvo, verejné práce, sociálna starostlivosť a na nich nadväzujúce financie a zákonodarstvo.¹⁶ Spoločné mali byť podľa návrhu: armáda, zahraničná politika, doprava, prezident a a s nimi spätá administratíva, financie a zákonodarstvo. Aby sa zabránilo majorizovaniu Slovákov v najvyšších orgánoch politického mocenského systému, navrhovali poslanci ľudovej strany, aby sa tretina členov celoštátnej vlády delegovala zo Slovenska. Poslanci zo Slovenska mali mať 61 miest v celoštátnom parlamente a 31 miest v senáte. Celoštátne zákony sa mali uplatniť na Slovensku iba vtedy, ak by sa k nim vyjadril kladne aspoň dvojtretinovou väčšinou slovenský krajiniský snem.

Tridsiate roky boli poznačené celosvetovou hospodárskou krízou, jej ťažkými sprievodnými javmi a súčasne tiež prevratnými zahraničnopolitickými udalosťami, ktoré sa stali predohrou už druhého svetového vojnového konfliktu v 20. storočí. Okrem týchto vplyvov determinovalo vývoj situácie na domácej politickej scéne niekoľko ďalších skutočností. Bolo zrejmé, že predchádzajúca účasť HSLS vo vláde nepomohla odstrániť špecifické a vleklé problémy, s ktorými Slovensko zápasilo od vzniku ČSR. Nestala sa ani mostom k riešeniu štátoprávnych vzťahov medzi slovenským a českým národom na pôde jednotného štátu. Záujem HSLS o ďalšie pôsobenie vo vládnej koalícii však neustával.

¹⁶ Tlač poslaneckej snemovne Národného shromáždění republiky Československé (NSRČ), I. volebné obdobie, návrh č. 3403.

Svedčili o tom početné rokovania vládnych činiteľov s predstaviteľmi ľudovej strany, ale aj s ďalšími politickými partnermi. Napriek publikovaným kritickým vyjadreniam o nezmyselnej účasti HSLS vo vláde, si viacerí funkcionári ľudovej strany zrejme uvedomovali, že odchodom z vládneho kabinetu stratili výhody späť s evidentným podielom na výkone štátnej moci. Do vlády sa napokon opäť, po viacročnej prestávke, vrátili sociálni demokrati s národnými socialistami. Aj spolupracovníci M. Hodžu niekoľkokrát pripomenuli „Hradu,“ že ich slovenský agrárny reprezentant nie je v skutočnosti až taký chorý, aby nemohol znovu pôsobiť v najvyšších štátno-politických funkciách.

Po piatom zjazde HSLS, ktorý sa zišiel 28. 1. 1930 v Ružomberku, začalo vedenie tejto strany intenzívne pripravovať ďalší, v poradí druhý oficiálny návrh na autonómiu Slovenska. Jeho úlohou bolo okrem iného riešiť, alebo prispieť k riešeniu vnútrostraníckych problémov. Dokázať, že vedenie v novej celospoločenskej situácii, až priveľmi ovplyvnenej hospodárskou krízou, prichádza opäť s vlastným podnetom na likvidáciu nahromadených mimoriadnych ťažkostí. Predsedníctvo strany poverilo vypracovaním návrhu na autonómiu Hlinkovho blízkeho spolupracovníka, ktorý patril v tejto strane k najvzdelanejším právnikom, Dr. K. Mederlyho. O zmierlivosti a podanej ruke ľudákov k ďalšej spolupráci svedčil aj umiernený text tohto druhého návrhu na autonómiu Slovenska, ktorý predložili poslanci a senátori HSLS parlamentu 8. mája 1930.¹⁷ Návrh podali aj s podporou poslancov nemeckej kresťansko-sociálnej ľudovej strany a predsedu Slovenskej národnej strany Martina Rázusa. Tento návrh zákona o autonómii Slovenska bol skromnejší než prvý návrh HSLS z roku 1922. Nenástojil na utvorení krajinskej vlády a neprekročil priveľmi medze zákona o krajinskom zriadení. Predstavitelia ľudovej strany v ňom žiadali, aby aj na Slovensku platila štátoprávna úprava prijatá zákonom z roku 1919 pre Podkarpatskú Rus a Slovensko získalo také autonómne postavenie, aké mala zákonom stanovená, nikdy však nerealizovaná najvýchodnejšia časť ČSR. K. Sidor túto skutočnosť zdôvodnil tým, že „*starosť bola o to, aby sa pre tento návrh našiel spoločný jazyk, zrozumiteľný aj českým centralistom aj centralistickým Slovákom. Preto za podklad návrhu sa vzala ústavná listina a jej doterajšie ustanovenia.*“¹⁸ Podľa návrhu malo mať Slovensko svoj národný snem, ktorý si mal zvoliť aj svoje predsedníctvo. Do kompetencie snemu malo patriť právo navrhovať a schvaľovať zákony v oblasti jazykovej, školskej, cirkevnej a samosprávnej, ktoré mali platiť iba na Slovensku. Súčasne by Slovensko malo byť zastúpené primeraným počtom poslancov a senátorov v celoštátnom Národnom zhromaždení. Na čele krajiny mal stáť guvernér, menovaný prezidentom na návrh vlády. Aj tento skromnejší návrh na autonómiu Slovenska neprešiel už v parlamentných výboroch a na rokovaní pléna poslaneckej snemovne sa vôbec nedostal. K. Sidor situáciu komentoval takto: „*Centralisti mohli začať aspoň hovoriť o návrhu, mohli ho kritizovať, rozoberať a prípadne v sneme ho odmietnuť. Nastalo veľké mlčanie. Centralistický tábor v pražskom*

17 Tlač poslaneckej snemovne NSRČ, III. volebné obdobie, návrh č. 425.

18 SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu, II. Bratislava 1943, s. 34.

sneme neprejavil ochotu hovoriť ani len o podanom druhom návrhu zákona o autonómii Slovenska, tým menej starať sa o jeho uzákonenie.”¹⁹

Napriek neúspechu spomínaného návrhu zákona na autonómiu Slovenska sa HSĽS nevzdávala nádeje, že svoj autonomistický program v budúcnosti presadí. Jeho propagátori sa stala najmä stredná a mladšia generácia prívržencov tohto hnutia. Potvrďuje to napr. schôdza výkonného výboru HSĽS 28. 5. 1931.²⁰ Prehovoril na nej Dr. Jozef Tiso, ktorý na schôdzi zastupoval neprítomného predsedu strany A. Hlinku. Zdôraznil požiadavku uskutočnenia Pittsburskej dohody spolu s nevyhnutnosťou zmeny ústavy ČSR. Tiso tvrdil, že treba zachovať spoločný štát, čiže Československú republiku, pričom však jeho dve časti (Slovensko a Podkarpatská Rus) mali mať autonómiu riadenú vlastnými zvolenými predstaviteľmi, čiže na Slovensku slovenskou vládou a slovenským snemom, resp. kompletne zvoleným krajským zastupiteľstvom. Pozoruhodné v Tisovom prejave bolo to, že na rozdiel od predchádzajúcich propagátorov autonómie tvrdil, že Slovensko má právo na svoju autonómiu nielen preto, že požiadavka autonómie sa vyskytovala v Pittsburskej dohode, podpísanej prezidentom T. G. Masarykom, či v iných historických dokumentoch, ale predovšetkým preto, že právo organizovať si vlastný politický a ekonomický vývoj má mať každý národ, teda i Slováci.

Nová vlna aktivity sa prejavila v tábore HSĽS v dňoch osláv 1100. výročia vysvätenia Pribinovho chrámu v Nitre (13.-15. 8. 1933) ako aj v nasledujúcich mesiacoch príprav na parlamentné voľby, ktoré prebiehali v roku 1935. V Nitre dalo vedenie HSĽS manifestačne odsúhlasiť programový dokument „*Nitriansku deklaráciu slovenského národa*“, v ktorom sa už hovorilo o štátoprávnej suverenite slovenského národa. S týmto termínom sme sa mali možnosť stretnúť predtým iba v Tukovom návrhu autonómie roku 1921. Tento právnický názor, ktorý neskôr na pôde parlamentu rozviedol v decembri 1936 Dr. J. Tiso, tvrdil, že národ je viacej ako štát.²¹ Podľa tohto názoru mal byť národ nesmrteľným organizmom, zatiaľ čo štátu pripisovali prívrženci tohto názoru iba úlohu prostriedku (formy, spôsobu), pomocou ktorého národ dosahuje svoj cieľ.²² Táto teória sa ukázala veľmi nebezpečnou pre budúcnosť a nie náhodou sa zrodila práve v období, kedy došlo ku vážnemu skomplikovaniu medzinárodného postavenia ČSR.

Približne v rovnakom čase sa formovala aj ďalšia alternatíva návrhu mladších prívržencov HSĽS na autonómiu Slovenska.²³ Išlo o skupinu mladých ľudáckych intelektuálov, združenú okolo časopisu *Nástup*. Jej jadro tvorili bratia Ďurčanskí. Z nich Dr. F. Ďurčanský sa stal neskôr popredným predstaviteľom Slovenského štátu. Subkomisia na prípravu tohto návrhu, menovaná vedením HSĽS, nie náhodou zasadala v pôsobisku (na fare) Dr. J. Tisu v Bánovciach nad Bebravou. V tomto návrhu sa hovorilo medziiným o tom, že právomoc celoštátneho parlamentu sa mala vzťahovať na voľbu prezidenta, hodnotenie jeho činnosti, vydávanie zákonov s celoštátnou platnosťou, vypovedanie vojny

¹⁹ Tamže, s. 36-37.

²⁰ Slováč, 31. 5. 1931. č. 121.

²¹ Těšnopisecké správy NSRČ, 68. schôdza, diskusia dňa 1. 12. 1936.

²² LIPSCHER, L.: *Ľudácka autonómia, ilúzie a skutočnosť*. Bratislava 1957, s. 82.

²³ NA ČR Praha, fond Predsedníctvo ministerskej rady (PMR) – S. 107, fasc. 3.

a uzatváranie medzinárodných zmlúv. Ďalšie otázky (napr. zahraničný obchod) mohol parlament riešiť iba po konzultácii a súhlase Slovenska. Obyvateľom Slovenska sa mala ponechať možnosť aj samotného hľadania zahraničných partnerov, pričom sa k tomu mal vždy vyjadriť a ich zmluvy schvaľovať celoštátny parlament. Obrana štátu podľa návrhu síce predpokladala jednotné celoštátne velenie, ale slovenskí vojaci mali mať vždy slovenských veliteľov, používať slovenskú veliacu reč a v dobe mieru mali podliehať krajin-skému slovenskému veliteľstvu. Návrh predpokladal okrem spoločného prezidenta, jed-notné štátne občianstvo, vydávanie pasov, trestanie zločincov, colné územie, miery, váhy, jednotnú správu pôšt, štátnych lesov, baní a hutných závodov, kúpeľov, bankovníctva, burzy a dopravy, jednotné dane, dávky a poplatky, rozhodovanie o celoštátnom rozpočte. Svojim návrhom autori predpokladali zásadnú zmenu volebného poriadku, pričom sa mal meniť predovšetkým počet mandátov podľa reálneho počtu obyvateľstva v jednotlivých okresoch. Tým malo Slovensko získať väčší počet mandátov. Ďalej návrh predpokladal vznik slovenského ministra (v podstate krajin-ského prezidenta, vybaveného omnoho väč-šími kompetenciami), bez súhlasu ktorého nebolo možné prijať nariadenia stáleho celo-štátneho výboru fungujúceho pri vláde. V rámci celoštátnych orgánov (ministerstiev) mal pôsobiť pomerný počet úradníkov zo Slovenska stanovený percentuálne podľa počtu oby-vateľstva v oboch častiach štátu. Slovensko malo mať svoju vládu zodpovednú za čin-nosť slovenskému snemu. Návrh dával právo veta celoštátnej vláde proti uzneseniam slo-venského snemu do jedného mesiaca po ich vynesení. Návrh ďalej predpokladal spoločné krytie výdavkov na spoločné záležitosti, čerpaných z výnosov ciel, výnosov monopolov a štátnych podnikov.

Vidieť, že mladí prívrženci HSLS dovedli Tisovu myšlienku ďalej. Pri príprave svojho federalistického návrhu, ktorý formulovali (zrejme nie náhodou) práve na svojich neofici-álnych schôdzkach na fare v Bánovciach, tvrdili, že: *„My nastupujeme do boja za rešpek-tovanie práv národa slovenského... programom naším je federalizácia republiky. Preto pri sledovaní otázok zahraničných budeme vedení predovšetkým záujmami a potrebami nášho národa... národ eticky stojí nad štátom.“*²⁴ Autori návrhu boli už oboznámení s modernej-šími právnymi teóriami a mali vysokoškolské vzdelanie, nadobudnuté na českosloven-ských vysokých školách. Nezdôrazňovali dohody uzavreté americkými krajin-skými spol-kami ani zákony platné pre Podkarpatskú Rus. Vytýčili si originálny a omnoho pregnant-nejší program. Ich návrh opúšťal pôdu autonómie a navrhoval federáciu. Nástupisti pred-pokladali, že zloženie slovenskej vlády by podľa výsledkov parlamentných a krajin-ských volieb zabezpečilo prioritné postavenie HSLS v slovenskom politickom živote. Návrh

24 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kart. 226, tiež Nástup 1933, r. 1, č. 1. Úvahu o nadradenosti národa nad štátom použil Dr. J. Tiso už v prejave v r. 1930, ktorý predniesol pre Zväz československého študentstva. In : JOZEF TISO: Prejavy a články I., (1913 – 1938). Bratislava, HÚ SAV, 2002, s. 300 n. Tiso v propagácii tejto myšlienky nebol originálny. Myšlienku o vzťahu národa a štátu vyjadril už T. G. Masaryk v práci Nová Evropa, ktorý medziiným napísal: „Myslím, že správne je, pokladať národ a národnosť za cieľ spoločenského úsilí, štát za prostriedok; de facto každý uvedomelý národ usiluje o svoj vlastný štát... jestliže Herder zve národy přirozenými orgány lidstva a státy umělými, tož tímto výrazem funkce státu vůči národům přibližně je charakterizována.“ MASA-RYK, T. G.: Nová Evropa, (reprint). Brno 1994, s. 91.

mladých ľudáckych prívržencov, ktorý predložili vedeniu strany, bol však pre predsedníctvo HSLS príliš revolučný a neprijateľný. Vedenie HSLS, najmä samotný A. Hlinka, sa s ním nestotožnilo.

Od začiatku roku 1938 sa HSLS sústredila na prípravu jednej z najväčších plánovaných akcií, pri ktorej si mali jej prívrženci pripomenúť 20. ročné jubileum uzavretia Pittsburskej dohody. Pozvali na oslavy tohto jubilea aj delegáciu amerických Slovákov, ktorá skutočne prišla loďou do Poľska a odtiaľ, už sprevádzaná aj funkcionármi HSLS, prišla na Slovensko. Oslavy sa konali v dňoch 4. - 5. 6. 1938. V rámci nich prebiehalo niekoľko akcií, medziiným aj zjazd ľudovej strany. V predvečer osláv sa zišlo predsedníctvo HSLS (3. 6. 1938) na svoje riadne zasadanie a medziiným schválilo tretí návrh zákona na autonómiu Slovenska, ktorý poslanci predložili parlamentu.²⁵ Tento návrh, ktorý formovala trojica funkcionárov Dr. M. Sokol, Dr. F. Ďurčanský a S. Kočiš, sa podobal návrhu z roku 1922. Podľa tohto návrhu malo mať Slovensko svoj snem, svoju vládu, svoju ústavu. Slovenský snem mal vydávať zákony týkajúce sa oblasti školstva, kultúry, obchodu, poľnohospodárstva aj ďalších odvetví ekonomiky. Celostátny parlament mal v kompetencii otázky obrany štátu, zahraničné clá, dopravu, poštu a pod. V dobe mieru mal byť na Slovensku umiestený primeraný kontingent armády, podriadený slovenskému krajinskému veliteľstvu. Slovensko malo mať primerané zastúpenie vo všetkých medzinárodných orgánoch, úniách a radách. Na Slovensku mal vzniknúť Najvyšší súd. Úradnou rečou na Slovensku mala byť slovenčina, ale príslušníci českého národa, ktorí žili na Slovensku, mohli používať český jazyk. Na úhradu spoločných celoštátnych vecí aj štátneho dlhu mal byť určený výnos z ciel, monopolov a spoločných štátnych podnikov, ako aj výnos nepriamych daní, ktoré mal vytyčiť celoštátny parlament.

Na poslednom návrhu zákona už bolo vidno vplyv mladej právnickej generácie a diskusí o návrhu zákona z predchádzajúcich posledných rokov. Rovnako tento zákon, ako dva predchádzajúce, jednoznačne vychádzal z existencie spoločného štátu, Československej republiky, a pre Slovensko žiadal decentralizáciu politickej, hospodárskej i kultúrnej právomoci. Na rozdiel od prvých dvoch návrhov zákona o autonómii Slovenska, ktoré parlament vôbec neprejednával, tretí návrh sa uskutočnil za inej celospoločenskej situácie aj v iných medzinárodných podmienkach v novembri 1938. Pramene naznačujú, že väčšina členov a prívržencov HSLS nemala záujem o vznik samostatného štátu, ale skutočne si priala autonómiu Slovenska v rámci ČSR. Bolo chybou, že sa Národné zhromaždenie a vedúci predstavitelia koalíčných strán nechceli aspoň v polovici 30. rokov zamyslieť nad možnosťou nového štátoprávneho riešenia spolužitia dvoch najbližších slovanských národov. Ich aktivita by rozhodne zobrala vietor z plachiet opozičných politických prúdov a pomohla vnútorne konsolidovať štát.

Autonomistické strany, najmä HSLS, využívali reálne nálady a politickú atmosféru, ktorá sa formovala na Slovensku. Ako ukazuje priebeh zjazdu mladej slovenskej generácie v roku 1932 v Trenčianskych Tepliciach, prejavy slovenských predstaviteľov agrárnej strany a úsilie národohospodárskych inštitúcií, v 30. rokoch bola na Slovensku doba

²⁵ Slováč, 5. 6. 1938, č. 129.

vyzretá na uzákonenie autonómie, prípadne aj na prijatie zákona o federácii. Iniciatíva Dr. M. Hodžu a väčšina jeho vlády pri príprave Národnostného štatútu naznačovala, práve tak ako nové návrhy slovenských národnárov na autonómiu Slovenska veľmi zreteľne, že o decentralizácii správy a tým i o riešení štátoprávných otázok na pôde ČSR sa veľmi vážne uvažovalo aj v ďalších významných politických stranách.

V prítomnom príspevku nebolo možné zachytiť široký záber rôznorodej činnosti HSLS ani ďalších politických hnutí na Slovensku, ktoré si kládli do svojich programov získanie autonómie Slovenska. Snažili sme sa sledovať aspoň určité pohnutky, ktoré inšpirovali vznik autonomistických projektov na Slovensku v medzivojnovom Československu, ďalej sledovať charakter a náplň autonomistických programov. Z uvedeného vyplýva, že dôležitú úlohu pri tvorbe programu autonómie zohrali historické pramene, aktivita amerických krajanov v oveľa priaznivejšom demokratickom prostredí USA, príťažlivé štátoprávne riešenia v iných európskych krajinách (najmä vo Švajčiarsku) a napokon samotný vývoj politickej i ekonomickej situácie na pôde mladého československého štátu. Vstúpili doňho dva najbližšie slovanské národy, ktoré však prešli odlišným historickým vývojom. V roku 1918 sa nachádzali na odlišnej úrovni ekonomiky, politického života aj kultúrneho rozľadu, či spôsobu života. Nové problémy, ktoré sa vynorili na báze viacnárrodného štátu so silnými národnostnými menšinami a spomínané, historickým vývojom spôsobené nerovnosti, ovplyvnili formy ich spolužitia v následných dvoch desaťročiach. Boli žriedlom na jednej strane úsilia o čo najpevnejšie splynutie oboch národov v ČSR a na strane druhej vyvolávali neustálu snahu o zachovanie identity, o skutočné získanie dlhodobu očakávaných práv a možností plnohodnotnej národnej sebarealizácie. Problémom bolo aj to, že na Slovensku sa na čelné miesta politických strán presadili nielen ľudia čestní, pracovití, ktorí mohli byť aj prínosom pre vládne koalície, ale aj kariéristi, ktorí sa stali predmetom odsúdenia a podnecovali aktivitu protivládnej opozície.

7. KAPITOLA

ZAPOJENIE HSĽS DO VLÁDNEJ KOALÍCIE

Jednou z ciest, ktorá mala viesť ku pacifikácii politickej situácie na Slovensku v polovici 20. rokov a prispieť k riešeniu rozsiahleho kľbka problémov, označovaného termínom „slovenská otázka“, malo byť podľa predstáv niektorých dobových politikov (napr. Dr. K. Kramára, reprezentantov Československej ľudovej strany aj Dr. M. Hodžu) zapojenie HSĽS do pôsobnosti československej vlády.

Dobová tlač aj súčasná historická tvorba pri hľadaní odpovedi na otázku, prečo si práve opozičná Slovenská ľudová strana získala v parlamentných voľbách v roku 1925 i v nasledujúcich (1929, 1935), na Slovensku najväčšiu dôveru voličov, nachádzala odpoveď buď v úzkej spolupráci tejto strany s katolíckou cirkvou, alebo v jej nacionalistickom charaktere, resp. v propagácii hesla autonómie, ktoré si kládla na popredné miesto svojich programov. V štúdiu chcem ukázať, že podobné projekty, ktoré mali prispieť k riešeniu celého kľbka problémov skrytých pod pojmom „riešenie slovenskej otázky,“ dozrievali v rovnakom čase aj v iných politických stranách. Ktorý jav bol teda rozhodujúci pri získavaní sympatizantov HSĽS?

Štúdia sleduje tiež proces, ktorý vyústil do zapojenia HSĽS do činnosti vo vládnej koalícii a snaží sa odhaliť nakoľko bola táto spolupráca s vládou úspešná pre samotnú ľudovú stranu a čo prinieslo pôsobenie tejto najmasovejšej slovenskej politickej strany obyvateľom Slovenska, čiže aj jej voličom. Jeden z politikov mladšej generácie HSĽS, K. Sidor, vo svojej memoárovej práci: „*Slovenská politika na pôde pražského snemu*“ zdôrazňoval v súvislosti s rokovaním o vstupe HSĽS do vládneho kabinetu predovšetkým absenciu A. Hlinku na Slovensku v júni – až v októbri 1926.¹ Tvrdil, že Hlinkov odchod na eucharistický kongres do USA a jeho následné prednáškové turné medzi slovenskými krajanmi v Spojených štátoch v podstate umožnili politický vzostup a prezentáciu koncepcií ďalších funkcionárov HSĽS (šlo najmä o J. Tisu a V. Tuku), ktorí mohli v Hlinkovej neprítomnosti samostatnejšie rokovať s politickými partnermi v Prahe, resp. propagovať súčasne svoje projekty v nižších organizačných zložkách ľudovej strany na Slovensku.

Sidorov politický spolustraníka a osobný priateľ K. Čulen sa zamýšľal nad tým, prečo ľudová strana dosiahla práve v roku 1925 výrazný volebný úspech. V tejto súvislosti konštatoval, že víťazstvo HSĽS v parlamentných voľbách bolo predovšetkým výsledkom „*vytrvalej, mravej práce všetkých funkcionárov ľudovej strany,*“ ale súčasne aj sprievodným javom dlhodobých vzájomných konkurenčných zápasov politických strán, ktoré pôsobili vo vládnej koalícii.² Viaceré politické prúdy z českých krajín, ktoré podľa Čulena

1 SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu, I. Bratislava 1943, s. 298 n.

2 ČULEN, K.: Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Reedícia, Partizánske 1992, s. 69 n.

zapúšťali korene na Slovensku po roku 1918, nepochopili, resp. nezohľadnili dostatočne špecifiká slovenského obyvateľstva, a preto sa pre nich stal „jednoduchý slovenský politický život pestrým poľom, posiatym cudzozemskými politickými kvetinkami, ktoré sa do slovenskej pôdy nehodili“. Z toho dôvodu nemali podľa neho ani nádej presadiť sa na Slovensku v zápase o hlasy voličov s „tradičnými“ t. j. predvojnovými slovenskými politickými prúdmi.

Autor spomienkovej práce z opačného politického tábora, čiže jeden z najdôslednejších dobových politických odporcov HSĽS, I. Dérer, rozoberal – v súvislosti s úspešnými volebnými výsledkami ľudovej strany v parlamentných voľbách – príčiny, pre ktoré sa nepodarilo sociálnym demokratom v roku 1925 zopakovať svoj predchádzajúci výrazný volebný náskok z roku 1920 pred konfesionálnymi prúdmi aj agrárnou stranou. Dérer komentoval „prepad“ sociálnych demokratov v parlamentných voľbách a nachádzal jeho príčinu v radikálnejšom a agresívnejšom postupe ľudovej strany, ktorý podľa neho „zahájila vystoupením poslanců a senátorů v listopadu roku 1921 z klubu lidové strany, kdy Hlinka zahájil svůj opoziční souboj s Msgre Šrámkem. Třeba zdůraznit, že k rozchodu s lidovci vedly Hlinku ne tak momenty autonomistické, jako spíše církevně-politické. Chtěl ukázat, že v Masarykově republice nemohou katolíci dobýti politického uznání a vlivu tak-tizovaním a spolupráci se socialistickými a pokrokovými stranami, jak to hlásal a prováděl Msgre Šrámek, ale jen v nesmířitelném boji proti nim.“³

Iniciatívu zapojiť HSĽS do činnosti československej vlády prejavili už v predchádzajúcich rokoch viaceré politické osobnosti celoštátnych politických strán. Pôsobenie vo vláde nebolo vonkoncom nezaujímavé dávno pred rokom 1925 ani pre samotnú ľudácku reprezentáciu, i keď sa navonok tvárila, že ju táto možnosť nezaujíma, resp., že si ju zásadne neželá. Napokon cieľom takmer každej politickej strany - ľudovú nevynímajúc – bolo (a aj je) získať čo najmasovejšiu podporu voličov v parlamentných voľbách.

Nielen A. Hlinka, ale napokon aj mladšia ľudácka generácia si uvedomovala, že k realizácii svojich politických, ekonomických či kultúrno-osvetových programov sa môže politický subjekt v demokratickom štáte presadiť podľa toho, nakoľko si dokáže vytvoriť masovú bázu stúpcov. Iba pomocou tohto masového zázemia prívržencov si mohla politická strana nárokovať (alebo vytvárať zákonitý predpoklad) na významný podiel na politickej moci. Až následne, už v pozícii vládnej strany, najmä cestou svojich ministrov a značného počtu poslancov a senátorov Národného zhromaždenia, mohlo vedenie ľudovej či inej strany presadzovať svoje politické vízie aj zábery, získať konexie v ekonomicky dôležitých subjektoch (napr. v správnych radách bánk a nostrifikovaných podni-

3 DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy. Praha 1946, s. 121-125. V posledných desaťročiach spomínanému problému venovala okrajovo pozornosť aj slovenská a česká historiografia napr. LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1958, od tohože autora: K vývinu politickej správy na Slovensku. Bratislava 1966, KRAMER, J.: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929. Bratislava 1962, TRAPL, M.: Politický katolicizmus a Československá strana ľudová v Československu v letech 1918 – 1938. Praha 1990, BARTLOVÁ, A.: Andrej Hlinka. Bratislava 1991, KLIMEK, A.: Boj o hrad, I. Praha 1996, RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Bratislava 1997, KÁRNÍK, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938). Praha 2000 a ďalší.

koch) či záujmových organizáciách a potom vytvárať možnosti aj na uplatnenie, či. preferovanie svojich najvernejších členov a prívržencov v celej štruktúre inštitúcií a orgánov politického systému, v ekonomických a iných korporáciách či združeniach a ich prostredníctvom zasa ďalej zabezpečiť či urýchliť aj realizáciu svojich programových cieľov.

Slovenská ľudová strana obnovila svoju - pred prvou svetovou vojnou zahájenú činnosť - na pôde ČSR predovšetkým z iniciatívy svojho predsedu Andreja Hlinku a ním prizvaných katolíckych duchovných. Dňa 19. decembra 1918 na svojom prvom valnom zhromaždení v Žiline sa jej reprezentanti prihlásili ku celosvetovej politickej línii narysovanej centrom katolicizmu vo Vatikáne. O možnosti vstúpiť do československej vlády sa na tomto i na následných zhromaždeniach členov ľudovej strany ešte priamo nehovorilo. Katolícke duchovenstvo a laici, zhromaždení v Žiline, prejavili v prvom rade záujem o možnosti a formy pôsobenia katolíckej cirkvi a jej inštitúcií na pôde československého štátu. Už v prvom svojom programe nastolili požiadavku náboženskej slobody, likvidáciu z Uhorska prevzatých liberalistických „svedomie urážajúcich cirkevno-politických zákonov,“ snažili sa pod cirkevnou správou zachovať pozemkovou reformou ohrozené cirkevné pôdne bohatstvo a ďalšie nehnuteľnosti, udržať cirkevné školy v rukách cirkvi a pod.⁴ Hneď v ďalších bodoch svojho programu sa účastníci žilinského zhromaždenia zaoberali aj samosprávnymi a štátno-administratívnymi otázkami. Vyjadrili sa, že podporujú autonómiu obcí a slobodnú voľbu župných úradníkov. Propagovali tiež zjednodušenie administratívy. Uvedomovali si zrejme komplikovanú situáciu v byrokratických inštitúciách na Slovensku, v ktorých ešte vládol „uhorský duch“ a preto v programe žiadali „prísny dozor nad administratívnymi úradníkmi, aby svoje povinnosti svedomite plnili.“⁵

Dôležitým krokom na ceste k pôsobeniu ľudovej strany vo vláde bolo nadviazanie oficiálnych kontaktov slovenských ľudákov s partnerským konfesijným prúdom v českých krajinách. K týmto rokovaniam pristúpili predstavitelia slovenskej ľudovej strany po neúspešných pokusoch o predvolebnú dohodu s ešte stále významným, i keď už vekove starším, predstaviteľom Slovenskej národnej strany, M. Dulom.⁶ Keďže predseda strany A. Hlinka bol začiatkom roku 1920 ešte vo väzení za ilegálnu cestu na mierovú konferenciu do Paríža, ktorú absolvoval v septembri 1919, v mene ľudovej strany pripravoval uzavretie dohody s predstaviteľmi Šrámkovej lidovej strany J. Buday. Konečnú dohodu obe strany uzavreli za Hlinkovej prítomnosti v sanatóriu v Podolí, do ktorého bol Hlinka prevezený z väzenia v Brodke na jar v roku 1920.⁷

Na rozdiel od ďalších slovenských politických krídiel (myslím tým slovenských sociálnych demokratov a neskôr i agrárnikov), ktoré sa spájali slávnostne a na celé medzivojnové obdobie so svojimi českými politickými partnermi na oficiálnych zjazdoch, predstavitelia oboch katolíckych strán uzavreli „v tichosti“ iba predvolebnú dohodu, ku ktorej sa pripojil napokon aj maďarský menšinový katolícky prúd. Išlo o maďarskú menšinovú

4 Program kresťanskej slovenskej ľudovej strany, ktorý si minulého roku 19. decembra na žilinskej porade osvojila. Ružomberok, Lev 1919.

5 Tamže.

6 SIDOR, K.: Slovenská politika..., s. 123.

7 SIDOR, K.: Andrej Hlinka 1864 – 1926. Bratislava 1934, s. 425.

kresťansko-sociálnu stranu, s ktorou sa ľudová strana dohodla na predvolebnej príprave a síce v tom zmysle, že nebude kandidovať vo volebnom kraji Košice a tým umožní tejto strane, aby v tomto regióne získala čo najviac voličov.⁸ Zmluva troch politických strán nemala publicitu. Išlo skôr o veľmi diskrétny dohovor, v ktorom si delegáti zúčastnených strán rozdelili volebné rajóny, čiže dohodli sa na tom, v ktorých volebných okresoch ktorá strana bude alebo nebude navrhovať svojich kandidátov. Všetky tri strany mali záujem získať čo najviac voličských hlasov ani nie tak pre podporu svojho politického prúdu, ako pre katolicizmus vôbec.

Na základe čoho boli schopní uzavrieť delegáti troch katolíckych strán, zastupujúci slovenský, český a maďarský katolicizmus „nadmárodnú politickú tajnú dohodu?“⁹ V parlamente sa čoraz častejšie hovorilo o návrhu na odluku cirkvi od štátu. Poslanci i ministri školstva navrhovali zjednotenie cirkevného a štátneho školstva, pod čím chápali nielen odňatie škôl spod cirkevnej správy, ale aj zavedenie jednotných štátnych školských osnov a vôbec zjednotenie vyučovacieho procesu vo všetkých základných školách, prípadne i gymnáziách. Tieto návrhy boli pre cirkev neprijateľné. Súčasne katolícke duchovenstvo na pôde celého štátu chcelo urýchlene presadiť obsadenie uprázdnených biskupských stolcov a vyriešiť spolu s touto akciou aj problém ohraničenia diecéz podľa nových štátnych hraníc. Od spomínaného neverejného, resp. pred verejnosťou utajovaného dohovoru troch katolíckych politických subjektov zrejme samotná cirkevná hierarchia očakávala ich úzku spoluprácu a kooperáciu pri presadzovaní požiadaviek katolíckej cirkvi na pôde parlamentu i ostatných zložiek politického systému štátu. Napokon i sám Vatikán mal eminentný záujem na tom, aby sa riešenie mnohých špecifických cirkevných problémov na pôde ČSR urýchlilo. Za tejto situácie sa snažili byť tri katolícke politické strany čo najsolidárnejšie, netriešťať sa a získať čo najviac poslaneckých kresiel.

Podľa spomínanej dohody mala Slovenská ľudová strana osloviť iba voličov na Slovensku mimo volebných krajov s prevahou maďarského obyvateľstva, zatiaľ čo predseda lidovej strany J. Šrámek sa zaviazal, že českí a moravskí prívrženci lidovej strany pôjdu síce do prvých parlamentných volieb pod spoločným názvom (ako Československá strana lidová) ale budú získavať hlasy voličov iba na území českých krajín. Slovenskí ľudáci nemohli so svojim programom kandidovať na pôde českých krajín už preto, že

8 Tamže, s. 427.

9 Súčasťou tejto „nadmárodnosti“ boli tiež body predvolebného programu ľudovej strany z tohto obdobia v ktorých sa hovorilo: „Žiadame národnostným menšinám dopriať úplnú slobodu, rovnoprávnosť a spravodlivosť...So všetkými národmi chceme žiť v pokoji, so slavianskymi národmi v bratskej láske.. Žiadame neutralizáciu Československej republiky a priateľské styky so všetkými susednými národmi...“ Predvolebný materiál: Program Slovenskej ľudovej strany z roku 1920, miesto vydania ani dátum neuvedené.

si na prvé miesto svojich programov umiestnili požiadavku autonómie Slovenska,¹⁰ ktorá nebola v českých krajinách populárna.

O riešení štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa sa nehovorilo po prvý raz práve iba v predvolebnom dokumente ľudovej strany. Už dňa 14. 11. 1918 predložil svojim slovenským kolegom, (v tom čase iba navrhovaným poslancom Slovenského parlamentného klubu, ktorí cestovali na voľbu prvého, tzv. Revolučného národného zhromaždenia zo Slovenska do Prahy) vlastnú koncepciu štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa jeden z predstaviteľov o mesiac neskôr obnovenej Slovenskej ľudovej strany, F. Juriga.¹¹

Je zrejmé, že sám Juriga nemal ešte dôsledne sformulovanú svoju predstavu o tom, ako by sa mali definitívne usporiadať vzájomné štátoprávne vzťahy Slovákov a Čechov na pôde ČSR. V jeho parlamentných prejavoch i publikovaných návrhoch sa striedala vízia autonómie Slovenska i v tom čase ešte nezvyklé a nadčasové federatívne riešenie tohto problému. Juriga patril medzi jednoznačných zástancov zachovania ministerstva pre správu Slovenska do tých čias, kým parlament definitívne nerozhodne o autonómnom postavení Slovenska na pôde republiky, alebo dokiaľ neprijme zákon o federácii ČSR. Išlo mu však o udržanie ministerstva ako plnoprávneho orgánu, s rozšírenými kompetenciami, s krajinským snemom a najmä *„nielen s plnou mocou, ale aj s plnou kapsou.“* V prejave dňa 23. 1. 1920 na pôde parlamentu v tejto súvislosti medziiným zdôraznil: *„centralizmus aspoň v dnešnej dobe je ohromné nebezpečenstvo. Nebezpečenstvo preto, že nemá porozumenia pre odľahlé kraje. Keď my máme ministerstvo na Slovensku, my sa tam medzi sebou zrovnáme i keď sa povadíme...Ale nechajte nás žiť po našsky a spravovať seba samých a nemiešajte sa do nás...administrácia v mnohom ohľade na Slovensku kulhá, pretože poradci pri ministerstve nie sú nám (čiže poslancom zo Slovenska – pozn. A. B.) za nič odpovední. My sme v klube odhlasovali, že by mali byť odpovední...Referenti majú byť odpovednými poslancom zo Slovenska voleným a majú mať zodpovednosť za všetko, pretože proti vôli poslancov zo Slovenska nemôže sa nič spravovať. Oni majú byť exponentmi Slovenska i so všetkými svojimi pomocníkmi...treba smerovať k decentralizácii, k samospráve, aby sa vyvinula republika na základe opravdu demokratickom, na základe federálnom, lebo federalizmus to je systém budúcnosti...Tak treba vyvinúť ministerstvo s plnou*

10 V spomínanom predvolebnom programe ľudovej strany sa písalo: „Stojíme na základe jednoty Československej republiky. V rámci tejto republiky žiadame samosprávu (autonómiu) Slovenska. T. j. žiadame svoj snem, v ktorom by sme si svoje krajinské, vnútorné veci sami riešili, a aby sme práva slovenčiny a všetky záujmy slovenského národa hájiť mohli. Žiadame, aby na Slovensku výlučnou úradnou rečou bola reč slovenská. Žiadame, aby bolo doterajšie župné zriadenie ponechané...Chceme slobodu tlače, spolčovania, zhromažďovania...žiadame pre každú občianku a pre každého občana úplnú slobodu, spravodlivosť a rovnoprávnosť, bez rozdielu náboženstva, národnosti, zamestnania.“ Tamže.

11 Zdôraznil v ňom , že podporuje zrod spoločného československého štátu, ktorý však má pre „slovenskú vrstvu československého rodu“ poskytnúť „zvláštnu svojskosť,“ ktorá prináleží každému zvrchovanému samostatnému národu a síce: slovenskú (krajinskú) samosprávu a administratívu, ktorá má sídlieť predovšetkým v hlavnom meste, v Bratislave, ďalej žiadal používanie slovenského jazyka v administratíve, v školstve v slovenskom zákonodárstve a v súdnictve a žiadal samosprávu cirkví. Dokument publikoval HRONSKÝ, M.: Ferdinand Juriga do roku 1918. In: Ferdiš Juriga, (zborník). Bratislava 1992, s. 24.

*mocou na Slovensku, aby bol taký zemský výbor ako na Morave a v Čechách, ktorého by bolo škoda, aby ste si ho nechali scentralizovať a zničiť. Ale nám to treba dať tiež. Slovensku dať pekne zemský výbor a ten nech je zodpovedný poslancom, voleným z príslušných zemí, pretože sa ľudia medzi sebou poznajú...Nie sme malé deti, aby sme sa dali zastrašiť najprv bolševizmom, potom Maďarmi.*¹²

Myšlienky, ktoré propagoval vo svojich prejavoch a článkoch F. Juriga neboli cudzie ani iným politikom a to dokonca nielen na Slovensku, ale aj v českých krajinách.¹³ Možno konštatovať, že s podobnými návrhmi sa stretávame v dokumentoch M. Hodžu, ktorý v prevratových dňoch spolu s I. Dérerom prezentoval koncepciu postavenia Slovenska v ČSR ako územno-správnú jednotnú ucelenú krajinu (či „zem“) na území spoločného československého štátu.

Hodža, podobne ako Juriga, navrhoval, prispôbienie slovenskej správy, či prevzatie správnej štruktúry, ktorá už existovala v predchádzajúcej rakúskej časti monarchie a žiadal jej aplikáciu aj na Slovensku.¹⁴ Svoj návrh M. Hodža dopracovával aj v neskorších rokoch. Jeho projekt unifikovanej celoštátnej správy a samosprávy dozrel v roku 1920 do podoby návrhu župného zriadenia so zemským zborom.¹⁵ Hodža vo svojom dokumente spresnil tieto pojmy tak, že pokladal zbor za širší početnejší orgán, ktorý si mal zvoliť spomedzi seba členov užšieho výboru. Svoje stanovisko na pôde parlamentu uviedol poslanec Hodža nasledovne: „*Stojíme bezpodmienečne na stanovisku spoločného zákonodárstva ako hlavnej garancie štátnej jednoty. Vedľa toho však chceme uplatniť princíp samosprávy, princíp autonomizmu lokálneho tak ďaleko, aby Slovák vo svojich veciach, ktoré sa týkajú len jeho, sám sa spravoval a sám o nich rozhodoval.*“¹⁶ Hodža konštatoval, že pre uskutočnenie tejto pre Slovensko nevyhnutnej požiadavky je potrebné vytvoriť čím skôr zemský zbor.¹⁷ Do tých čias, kým sa tento orgán nerealizuje, malo existovať minister-

12 Dokumenty na CD-rome, Elektronická knižnica, Národní shromáždění republiky Československé (NSRČS), 1918 – 1920, 110 schôdza, časť 5/14, zápis zo dňa 23. 1. 1920.

13 Na pôde parlamentu dňa 28. 2. 1920, pri diskusii o prijatí zákona o ústave ČSR, zdôraznil predseda Československej lidovej strany J. Šrámek, že ako Moravák má plné pochopenie pre „autonómnych Slovákov“ a obhajoval požiadavku autonómie Slovenska. Pripomeňme, že tento politik bol súčasťou historiofrafou neprávom označovaný za tuhého zástancu centralizmu. CD-R, Elektronická knižnica NSRČS, volebné obdobie 1918 – 1920, 126. schôdza. Autonomiu pre Slovensko podporil v parlamente prejav dňa 20. 10. 1921 tiež z opačného politického smeru komunista B. Šmeral. Tamže, druhé volebné obdobie, 1920 – 1925, 88. schôdza parlamentu.

14 O tomto probléme viď viacej BARTLOVÁ, A.: Dr. M. Hodža na prahu československého štátu. In: Moderní dějiny, r. 5, Praha 1997, s. 101-118.

15 Ku samospráve Slovenska. In: Slovenský týždenník, 27. 2. 1920, č. 9, tiež Hodžov parlamentný prejav. Dokumenty na CD-rome, Elektronická knižnica NSRČS, volebné obdobie 1920 – 1925, 3. schôdza, dňa 2. 3. 1920.

16 Tamže.

17 O jeho vzniku a náplni písal už v spomínanom článku v Slovenskom týždenníku 27. 2. 1920. S myšlienkou „zdravej decentralizácie“ verejnej správy a demokratickej samosprávy sa stretávame aj v práci Dr. I. Déreera, ktorý uviedol, že slovenskí sociálni demokrati a slovenskí agrárci sa touto témou zaoberali na spoločných poradách v roku 1923 a ich námety prerokovala na svojom zasadaní aj ministerská rada. Išlo tu o vybudovanie Hodžom navrhovaného župného zväzu a župného výboru a dočasného udržania ministerstva pre správu Slovenska. DÉRER, I.: Miesto ľudovej autonómie byrokratickej centralizmu. Bratislava 1927.

stvo s plnou mocou. V tlači vysvetlil, čo si predstavoval pod celoštátne zjednotenou správou a ako by mala vyzerat' konkrétne politická samospráva na Slovensku. V tejto súvislosti opäť dokazoval nevyhnutnosť krajiniského (zemského) zboru, ktorý mal mať 24 členov, volených župnými zastupiteľstvami. Z tohto zboru sa mal zvolit' 8 členný zemský výbor, ktorý mal mať výkonnú moc a rozpočtové právo. Ostatných 16 členov zemského zboru malo tvorit' dozorný zbor, ktorý by kontroloval činnosť zemského výboru. Rozsah kompetencií predsedu zemského výboru sa mal odvodiť od niekdajšieho (čiže predvojnového) miestodržiteľa (hejtmana) v českých krajinách. Ekonomické problémy Slovenska si mali autonómne riešiť špecifické hospodárske inštitúcie, napr. poľnohospodárska rada, školské otázky zasa školská rada na Slovensku, zvolená z poslancov župných zastupiteľstiev. Pozornosť venoval aj cirkvám, ktoré podľa jeho návrhu mali mať svoju autonómiu, ktorú bližšie nešpecifikoval. M. Hodža v novinách jednoznačne prehlásil, že jeho návrh ešte pred parlamentnými voľbami odobril Slovenský parlamentný klub a on sám sa preto cíti morálne zaviazaným ho (s pomocou všetkých slovenských poslancov) aj realizovať. Menovite v tejto súvislosti uviedol, že rokovoal aj s J. Budayom, ako s dočasným predsedom ľudovej strany, ktorý sa osvedčil, že ho takýto rozsah samosprávy uspokojuje.

S podobným návrhom prišiel v roku 1919 na politickú scénu aj E. Stodola. V programe zo dňa 11. 9. 1919, publikovanom v denníku *Národné noviny*, ako aj v ďalších programových dokumentoch Slovenskej národnej strany z tohto obdobia, nastolil problém postupného budovania autonómie „zdola,“ a síce tak, že najskôr by zahájili činnosť orgány obecnej a okresnej samosprávy, potom župné a napokon celoslovenská jednotná inštitúcia. Navrhoval tiež „znovuvzkriesenie“ Slovenskej národnej rady, ktorú v januári 1919 zrušil svojím nariadením vtedajší minister pre správu Slovenska V. Šrobár.¹⁸ Najpodnetnejším zdôvodnením autonomistickej koncepcie E. Stodolu bola jeho úvaha o úzkej súvislosti demokracie a autonómie. V nej medziiným tiež veľmi predvídavo a realisticky dokazoval, že vopred „majorizovaná“ hŕstka 50-tich slovenských poslancov v Národnom zhromaždení bude v každom prípade, pri prijímaní akéhokoľvek rozhodnutia a prijímania zákonných noriem ľahko prehlasovaná väčšinou českých poslancov. Už z toho dôvodu bol podľa neho nevyhnutný vznik samostatného slovenského snemu, ktorý mal byť rovnocenným partnerom českého a moravského krajiniského snemu a mal by samostatne rozhodovať o problémoch slovenského školstva, o cirkevnej problematike, o stave a vývoji vnútroštátnej dopravy, o zdravotníctve, poľnohospodárstve, obchode, priemysle, ale aj o nových trendoch kultúry a umenia i o širokospektrálnej činnosti slovenskej „administratívy“. Pod pojmom autonómie rozumel Stodola decentralizáciu štátnej moci. I on sa – podobne ako Hodža – prikláňal ku vzoru „zemského správneho riešenia“ aké mali české krajiny pred rokom 1913 v monarchii. Stodola si veľmi reálne uvedomoval existujúcu situáciu na Slovensku a preto v článku, venovanom autonómii Slovenska, zdôraznil: „*Pre*

¹⁸ Pozri BARTLOVÁ, A.: Slovenské návrhy na transformáciu politického systému medzivojnového Československa. In: Masarykova idea československé štátnosti ve světle kritiky dějin, (zborník). Hodonín 1992, s. 89-94. Programom Dr. E. Stodolu venovala pozornosť KRAJČOVIČOVÁ, N.: Vzťah občianskeho a národného v názoroch JUDr. Emila Stodolu. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 27, 1996, (vydané 1998), Zborník prací historických 15, s. 177-182.

*nešťastnú politickú minulosť Slovenska nemožno požadovať pre Slovensko osobitné zákonodárstvo, nemožno žiadať osobitný snem, tedy tú najkrajnejšiu autonómiu, až do tých čias, kým celé Slovensko nebude politicky prebudené a odmaďarčené.*¹⁹

Je zrejme, že projekt jednotnej celoslovenskej územnosprávnej inštitúcie, pôsobiacej na presne ohraničenom Slovensku, sa nazýval v rôznych projektoch slovenských predstaviteľov rôznymi menami (napr. znovu obnovená Slovenská národná rada, politický výbor,²⁰ župný zväz, župný výbor, či kompetenciami kompletne vybavené ministerstvo s plnou mocou). Stal sa predmetom sústredeného záujmu a návrhov v rovnakom čase viacerých osobností slovenského politického života a to bez ohľadu na to, či patrili do tábora autonomistického, alebo boli súčasťou krídiel celoštátnych politických strán. Išlo o to, že na Slovensku po zániku Slovenskej národnej rady dočasne spĺňal požiadavku jednotného politického centra Slovenský parlamentný klub. Po jeho rozpustení (po voľbách v roku 1920) a zaradení slovenských poslancov do celoštátnych a autonomistických strán (čisto slovenskou stranou zostali len ľudáci a národnári) pociťovali negatívne viaceré politické prúdy na Slovensku absenciu jednotného riadiaceho správneho celoslovenského centra s rozsiahlymi, t. j. aj politickými kompetenciami, v ktorom by bola zastúpená iba slovenská politická reprezentácia. Z tohto zorného uhla nemožno vidieť nič výnimočného v sústredenom záujme ľudovej strany o udržanie a podporu „rehabilitovaného“, čiže kompetenciami a financiami vybaveného ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. V konkurenčnom zápase medzi politickými prúdmi pôsobiacimi na Slovensku šlo skôr o to, kto bude v tomto celoslovenskom administratívnom mocenskom orgáne udávať tón, čiže ktorá z existujúcich politických strán bude najviac vplývať na politický a tým i celospoločenský vývoj Slovenska.

Rozdielnosť pohľadov na tento problém spočívala v tom, že autonomisti (predovšetkým ľudová strana) boli jednoznačne presvedčení o tom, že politická strana, ktorá by získala na Slovensku najväčší počet hlasov v parlamentných voľbách, sa mala stať najvplyvnejšou (prípadne i jedinou) reprezentantkou obyvateľstva Slovenska jednak v spomínanom ministerstve pre správu Slovenska, ale aj na ďalších fórach politického systému ČSR a tým tiež udávať tón ďalšieho vývoja slovenského národa. Ďalšie politické strany podporovali skôr princíp pluralitného (koaličného) rozhodovania v celoslovenskom riadiacom centre. Zrejme si uvedomovali, že nezískajú na Slovensku takú voličskú podporu ako mali za sebou od r. 1925 ľudáci.

Za závažný spoločný programový dokument delegátov slovenských krídiel koalíčných strán (čiže slovenských sociálnych demokratov a slovenských agrárikov) ako aj slovenských ministrov, pôsobiacich v roku 1923 v československej vláde, treba považovať návrh na riešenie štátnej administratívy na Slovensku, samosprávnych inštitúcií, ich vzájomných kompetenčných vzťahov, prepojení s celoštátnymi inštitúciami v Prahe a s tým spätých personálnych otázok. Tento návrh vznikol na ich spoločných poradách koncom roku 1923.

19 Autonomia. Národné noviny, 26. 9. 1919, č. 221, Citované v štúdií. N. Krajčovičovej, pozri pozn. 18.

20 S problematikou formovania politického výboru na Slovensku v r. 1920 sa zaoberal podrobne ZUBEREC, V.: Príspevok k dejinám vzniku agrárnej strany na Slovensku (1918 – 1921). Historický časopis (HČ) 1967, č. 4, s. 573-599.

Predložili ho začiatkom roku 1924 slovenskí ministri na rokovanie ministerskej rade.²¹ V návrhu medzi iným uviedli, že do realizácie správnej župnej reformy na území celého štátu je nevyhnutné zachovať a dobudovať na Slovensku ministerstvo s plnou mocou, po prevedení reformy ho môže kompetenčne nahradiť zemský župan so svojou administratívou. Zúčastnení delegáti podporovali súčasne udržanie už existujúcich expozitúr, ktoré však mali byť vybavené omnoho väčšími kompetenciami v rozhodovaní i v realizácii týchto rozhodnutí. Navrhovali tiež, aby existujúce inštitúcie, ako bolo generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave, riaditeľstvo pôšt, železníc a krajinský úrad sociálnej starostlivosti mali podávať pravidelné správy ministerstvu s plnou mocou. Navrhovali tiež vznik personálneho referátu pri ministerstve s plnou mocou. Uvoľnené miesta v štátnej správe na Slovensku sa podľa tohto projektu mali prednostne obsadzovať slovenskými uchádzačmi. Návrh obsahoval aj riešenie závažných ekonomických problémov slovenského hospodárstva, poštátnenie všetkých škôl na Slovensku atď. Jednoznačne sumarizoval aktuálne najdôležitejšie, ale stále obchádzané, vleké problémy Slovenska. Bol dôkazom toho, že nielen opozícia, ale aj predstavitelia vládnych politických strán mali prehľad o závažných problémoch Slovenska, ktorých obchádzanie negatívne ovplyvňovalo vzájomné vzťahy Slovákov k českému národu. Naplnenie tohto závažného programu by posilnilo autoritu strán, ktoré sa na ňom podieľali a tým i autoritu štátnych inštitúcií. Dôležité by bolo, že by sa vytvorili predpoklady, alebo akási báza pre likvidáciu vážnych problémov, ktoré brzdili rozvoj Slovenska a strpčovali život jeho obyvateľov a tým by sa aj zoslabil vplyv opozičných strán, najmä ľudovej strany a KSČ. Tieto skutočnosti je nutné mať na zreteli aj pri sledovaní záujmu o ľudovú stranu a jej pôsobenie v opozícii či neskôr vo vláde.

* * *

Parlamentné voľby v apríli 1920 neboli pre ľudovú stranu úspešné. Získala iba 235.300 voličských hlasov i keď sa dalo predpokladať, že obyvateľstvo katolíckeho vierovyznania, ktoré tvorilo na Slovensku väčšinu všetkých obyvateľov (70,9 %) ²² podporí v prvých parlamentných voľbách „svoj“ katolícky politický prúd. Celostátne najúspešnejší sociálni

21 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond Predsedníctvo ministerskej rady-Slovensko (PMR-S), kart. 107. Návrh publikovali Robotnícké noviny 6. 12. 1926 pod názvom „Požiadavky slovenských koalovaných strán“ v súvislosti s rokovaním ministerského predsedu A. Švehlu s ľudovou stranou o vstup HSLS do vlády. Sociálni demokrati publikovaním „Požiadaviek“ chceli zrejme upozorniť verejnosť na to, že vládne strany už niekoľko rokov pred ľudovou stranou upozorňovali na dôležitosť jednotného celoslovenského politického centra, resp. právomocami a finančnými prostriedkami obohateného Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska a riešenie ďalších dôležitých slovenských otázok. Návrh slovenských krídiel vládnych strán publikoval s náležitým komentárom i Slovák 13. 11. 1926, r. 8. č. 254, pričom redakcia nezabudla zdôrazniť, že ministri, ktorí v roku 1923 podporovali existenciu ministerstva s plnou mocou, zásadne zmenili stanovisko v roku 1926, čiže v čase, keď sa toto ministerstvo mohlo dostať do rúk vo voľbách úspešnejšej HSLS. Odrazu začali propagovať nástojčivo jeho zrušenie.

22 Statistický prehľad republiky Československé. Praha 1930, s. 11, tab. 9. Pre porovnanie: na území Čech žilo podľa výsledkov sčítania obyvateľstva v roku 1921 78,2 % obyvateľov rímsko-katolíckeho vierovyznania a na Morave až 89,5 % obyvateľov tejto konfesie. Na Slovensku v tom čase okrem katolíkov žilo 12,8 % evanjelikov augsburského vierovyznania, 4,8 % kalvínov a 6,5 gréckokatolíkov.

demokrati dosiahli aj na Slovensku takmer raz toľko, čiže 510.300 hlasov.²³ Tieto prvé, povojnové parlamentné voľby na pôde ČSR boli dôkazom toho, že slovenských voličov zďaleka natoľko netrápili problémy späté s riešením cirkevnej problematiky, ako problémy späté s ich každodenným životom, čiže zlé zásobovanie domáceho trhu potravinami a spotrebným tovarom, nedostatok uhlia pre priemysel i domácnosti, zvýšené dane v porovnaní s obdobím monarchie, rastúca nezamestnanosť a pod., čiže problémy, ktoré vyvolávali pocit sklamaní a nenaplnených očakávaní aj v tých obyvateľoch Slovenska, ktorí privítali vznik ČSR.

Príčinu nespokojnosti a roztrpčenia slovenského obyvateľstva v rokoch 1920 - 1925 treba hľadať predovšetkým v ťažkej ekonomicko-sociálnej situácii na povojnovom Slovensku, znásobenej povojnovou celosvetovou hospodárskou krízou, beznádejnosťou pri hľadaní zamestnania, ubytovania v mestách, kde sa snažili nájsť prácu a v mnohých prípadoch i v neriešení ďalších konkrétnych osobných ekonomicko-sociálnych aj čisto občianskych problémov (napr. pri získavaní československého štátneho občianstva, pri vymáhaní dôchodku a pod.)

Tieto i ďalšie skutočnosti vyvolávali na Slovensku oprávnenú nespokojnosť a napokon sa premietli aj do volebných výsledkov v prvých parlamentných voľbách v apríli 1920. Ľudová strana z nich nevyšla ako najúspešnejší politický smer na Slovensku. Omnoho väčšiu popularitu získali slovenskí sociálni demokrati, ktorí mohli obsadiť 23 poslaneckých mandátov, zatiaľ čo ľudová strana obsadila v prvom zvolenom parlamente 12 poslaneckých kresiel. Voľby boli do značnej miery odrazom revolučných nálad nielen na povojnovom Slovensku a v celej ČSR, ale aj v širšom stredoeurópskom priestore. Sociálna demokracia, ktorá získala v prvých parlamentných voľbách presvedčivé víťazstvo, využila nespokojnosť obyvateľstva a revolučné nálady v celom štáte, prispôsobila si podľa týchto nálad svoju predvolebnú agitáciu a dosiahla úspešný volebný náskok.

Po parlamentných voľbách v roku 1920 zanikol Slovenský parlamentný klub a poslanci či senátori jednotlivých politických strán zvolení na Slovensku sa rozšli do existujúcich politických strán. Poslanci a senátori Slovenskej ľudovej strany vytvorili spoločný klub s poslancami a senátormi Československej ľudovej strany vedenej J. Šrámkom. Koncom apríla 1920 sa na svoju ružomerskú faru vrátil ružomerský farár, predseda Slovenskej ľudovej strany a novozvolený poslanec A. Hlinka. Prejavil sklamanie s dosiahnutými volebnými výsledkami v týchto voľbách a jednoznačne sa rozhodol, že urobí všetko pre to, aby „z červeného Slovenska bolo Slovensko biele, Slovensko slovenské a kresťanské.“²⁴ Nová vlna aktivity Slovenskej ľudovej strany (SĽS) sa prejavovala už na prelome rokov 1921-1922, najmä po odchode slovenských ľudáckych poslancov a senátorov zo spoločného parlamentného klubu s českými a moravskými lidovcami a po vytvorení samostat-

23 LIPTÁK, E.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1968, s. 104.

24 SIDOR, K.: Andrej Hlinka, s. 432.

ného parlamentného klubu.²⁵ Nešlo iba o rozchod dvoch blízkych katolíckych politických prúdov. Predovšetkým šlo o odchod SLS z provládneho tábora a o jej zaradenie medzi strany opozície. Na tento krok sa strana pripravovala dlhšiu dobu. Svedčí o tom článok A. Hlinku v ktorom zdôraznil: „*Najprv skutky a potom do vlády. Ponevác sme my od vlády Černého nevideli žiadnych skutkov, do vlády sme ísť nemohli. Ludákom nadávajú do maďarónov, gymnáziá nám ani dodnes nevydali. V celej vláde dôvery nemáme. Najhlavnejšou absenciou je náš autonomistický program... Za hriechy červeno – zelenej koalície my nikdy zodpovednosť niesť nechceme. My ani seba a ani stranu predčasnej smrti nevystavíme.*“²⁶

Emancipáciu ľudovej strany odobrila aj hierarchia katolíckej cirkvi na Slovensku. Na schôdzi širšieho výkonného výboru ľudovej strany, ktorý sa zišiel 29. 12. 1921 dodatočne súhlasili prítomní funkcionári SLS s odštiepením strany od partnerskej spolupráce so šrámkovcami. Tohto podujatia sa zúčastnili aj traja slovenskí biskupi, ktorí spomínaný emancipačný krok odobrili. Ľudovej strane, práve tak ako agrárnikom, šlo v prvom rade o získanie masovej podpory na slovenskom vidieku. Slovenskí agrárici začali systematicky pracovať na výstavbe organizačnej siete od apríla 1919, čiže od schôdzky na ktorú pozval M. Hodža predvojnových „budovateľov“ svojpomocných družstiev a ďalších roľníckych organizácií, ako aj skúsených poradcov z Čiech.²⁷ Na rozdiel od agrárnych politikov spoliehalo vedenie ľudovej strany dlho iba na pôvodnú predprevratovú organizačnú sieť katolíckej cirkvi, čiže na pomoc približne 1200 katolíckych fár, ktoré sa nachádzali po celom slovenskom teritóriu. Až neskôr si aj ľudová strana začala budovať oblasťné sekretariáty a miestne organizácie (v čase zjazdu SLS, ktorý sa zišiel v Žiline 3. 8. 1922 ich už mala 1605). V marci 1921 vedenie SLS premiestnilo z Ružomberka do Bratislavy redakciu denníka Slováč. O pár mesiacov, čiže v roku 1922 presunuli z Ružomberka do Bratislavy aj hlavný (celoslovenský) sekretariát.²⁸ Vo funkcii hlavného sekretára sa počas 20 rokov medzivojnovnej ČSR postupne vystriedali: F. Unger, J. Hamaj, P. Macháček a M. Sokol.

25 A. Hlinka oznámil listom, datovaným 26. 11. 1921 Dr. J. Šrámkovi, že poslanci a senátori jeho politickej strany vystupujú zo spoločného klubu a vytvorili si svoj parlamentný klub. Je zaujímavé, že ešte zopár týždňov pred tým, čiže 20. 10. 1921 A. Hlinka na pôde parlamentu hovoril v mene „mojich slovenských bratov, ktorí sú v ľudovom klube s českými a moravskými bratmi spojení“ a svoj prejav zakončil slovami: „osvedčujeme sa, že my Slováci ako osobitný, republiky a štátu verný národ chceme pracovať na jej rozkvet, chceme pracovať, aby sa skonsolidovala a žiadame od vás, aby ste nás uznali za republikánov, za činiteľov tejto republiky, ale zároveň za osobitný slovenský národ.“ CD-rom, Elektronická knižnica NSRČS, 1920 – 1925, 88. schôdza zo dňa 20. 10. 1921.

26 Ide o Hlinkov prejav, publikovaný v Slováku zo dňa 30. 9. 1921. Upozornil naňho SIDOR, K.: Andrej Hlinka, s. 467.

27 Almanach desaťročnej činnosti slovenského roľníckeho dorastu 1920 – 1930. Zostavil HÚSKA, M.: Bratislava 1930, s. 63.

28 MORAVČÍK, A.: Organizačný rozvoj HSL'S, Kalendár HSL'S. Bratislava 1944. Tiež správa zo zjazdu Slovenskej ľudovej strany, ktorý sa zišiel v Žiline 3. 8. 1922, Archív Ministerstva zahraničných vecí, Praha, fond Politické věci II, 278.

Predseda strany A. Hlinka sa snažil získať do svojho politického „košiara“ nielen katolícke duchovenstvo. Osobne prehováral viacerých, dovtedy apolitických katolíckych laikov,²⁹ najmä z radov inteligencie, aby sa stali členmi jeho strany. Ak prijali Hlinkove pozvanie a prispôbili sa jeho plánu, ihneď im prideliť niektorú z významnejších funkcií v straníckom aparáte či v tlačových orgánoch. Sľúbil im, že ich zaradí v ďalšej predvolebnej kampani na zvoliteľné miesto na kandidátke poslancov či senátorov ľudovej strany.³⁰ F. Vnuk v publikovanom životopise A. Macha upozornil na to, že celý organizačný aparát ľudovej strany tvorili zväčša politickí amatéri, bez akejkoľvek kvalifikácie, ktorí nemali žiadne predchádzajúce skúsenosti s politickou praxou.³¹ Skutočnosť bola však taká, že predseda A. Hlinka sa osobne zoznámil s každým funkcionárom svojho hnutia a vedel, že títo „amatéri“ dôverne poznali obyvateľov svojho regiónu a mnohí z nich, najmä z radov duchovenstva, s ktorým hlavne počítalo vedenie ľudovej strany, napokon mali aj odbornú vysokoškolskú prípravu. Ich vzdelanie a denný kontakt s veriacimi na farách im umožňoval lepšiu orientáciu aj pôsobnosť medzi obyvateľstvom. Svojim politickým prívržencom a teda aj budúcim voličom SĽS sa prihovárali zrozumiteľným, pre nich bežným jazykom a dokázali ich zapájať do politických aktivít aj pomocou rôznych napohľad nepolitických združení či spolkov.

Ako ukazuje prípad V. Tuku bol A. Hlinka ochotný - v snahe získať vysokoškolsky vzdelanú inteligenciu do ľudovej strany - prijať aj ľudí, ktorí nemali „čistú slovenskú minulosť.“ Hlinkovi šlo v prvom rade o to, aby rozšíril rady prívržencov a členov strany, pričom uprednostňoval predovšetkým konfesijnú orientáciu svojich stúpenčov až v druhom rade kládol dôraz na nacionálnu príslušnosť osôb, ktoré sa rozhodol získať pre svoje hnutie. Z Hlinkovej iniciatívy sa vedenie ľudovej strany sústredilo na formovanie autonomistického programu a k formovaniu tohto dokumentu potreboval predseda strany právnický vzdelaného poradcu. Preto zapojil do činnosti v strane V. Tuku. Po troch samostatných návrhoch, ktoré publikovala tlač (išlo o autonomistické programy, ktoré postupne počas roku 1921 v tlači uverejnili F. Juriga. Ľ. Labaj a V. Tuka)³² predložili poslanci SĽS

29 Pod pojmom „laik“ mám na mysli katolíckych veriacich ale nie duchovenstvo.

30 Takýmto konkrétnym „ prípadom“ bol vstup Dr. Marka Gažíka do ľudovej strany, ktorého Hlinka „objavil“ na verejnom politickom zhromaždení v Bošácej a v r. 1920 už Gažík kandidoval za ľudovú stranu do parlamentu. GAŽÍK, M.: Prečo som vystúpil z Hlinkovej ľudovej strany. Bratislava 1935, s. 6. Súčasťou Hlinkovho úsilia získať si katolíckej cirkvi oddanú laickú inteligenciu do svojho politického tábora bola tiež jeho iniciatíva získať si prof. Dr. V. Tuku, ktorý sa však dodatočne ukázal ako síce nábožný, ale antislovenský a antičeskoslovenský politik. HERTEL, M.: Činnosť profesora Vojtecha Tuku pred jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany roku 1922, HČ 50, 2002, č. 2, s. 257-279.

31 VNUK, F.: Mat' svoj štát, znamená život. Politická biografija A. Macha. Bratislava 1991, s. 31.

32 Rozboru autonomistických návrhov sa venovali LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia, ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1957, KRAMER, J.: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929. Bratislava 1962, BARTLOVÁ, A.: Boj o autonómiu Slovenska v rokoch 1918 – 1938. In: Sborník K dejinám 19. a 20. storočia, r. 13, Historický ústav Praha, 1993, str. 207-223, ZELENÁK, P.: Predstavy o slovenských štátnych orgánoch v medzivojnovom období. In: zborník Národná rada v kontexte slovenských dejín, editor ŽATKULIAK, J., Bratislava 1999, s. 60-72 a ďalší autori.

svoj spoločný oficiálny „Návrh na zmenu ústavnej listiny Československej republiky zo dňa 29. februára 1920, ktorým sa samospráva Slovenska uzákoňuje.“³³

Konečné znenie tohto návrhu zákona sformuloval Ľ. Labaj. Navrhovatelia v ňom zdôraznili predovšetkým požiadavku autonómie Slovenska na pôde ČSR, pričom slovenská krajina mala mať svoj osobitný znak aj zástavu a inštitúcie s kompetenciou zákonodarnej aj výkonnej moci. Reprezentatívnym výkonným orgánom mala byť podľa návrhu krajinská vláda, ktorú mal vymenovať prezident ČSR z obyvateľov Slovenska. Do kompetencie ministrov tejto vlády malo patriť menovanie úradníkov slovenských ministerstiev a to do VII. platovej triedy, pričom navrhovanie byrokracie v najvyšších platových triedach ponechával návrh v kompetencii celoštátnych ministrov. Slovenská krajinská vláda sa mala zo svojej činnosti zodpovedať slovenskému krajinskému snemu, ktorý mal byť zákonodarným orgánom s kompetenciou prijímať všetky zákony týkajúce sa vnútorných vecí obyvateľstva a slovenskej krajiny. Všetky výdavky späť so slovenskou administratívou si malo financovať Slovensko z celoštátnych podnikov, ako aj z daní a colných poplatkov, ktoré sa vyberali na Slovensku. Medzi spoločné, čiže celoštátne veci mali patriť: armáda, zahranično-politické otázky, všetky druhy komunikácií, mena, voľba prezidenta, (ktorý mal mať svoju kanceláriu aj na Slovensku a v rámci pražskej kancelárie osobitné slovenské oddelenie), spoločný dvojkomorový parlament so sídlom v Prahe a celoštátne platné právne normy, ktoré malo prijímať Národné zhromaždenie ČSR. Napriek tomu, že armáda mala byť spoločná, celoštátne riadená, na Slovensku mali pôsobiť slovenské pluky so slovenskou veliacou rečou. Hlavným mestom celého štátu mala byť Praha a „sídelným mestom Slovenska“ Bratislava. Návrh sa zaoberal aj právami a povinnosťami prezidenta. Predkladatelia návrhu predpokladali, že sa ich projekt realizuje do konca roku 1925. Nestalo sa tak.

Spomínaný návrh na autonómiu nebol kompletne doformulovaný. Absentovali v ňom napr. počty a druhy slovenských ministerstiev, ktoré mali vytvárať slovenskú vládu. Neboli v ňom spresnené ani vzájomné kompetencie medzi centrálnou a slovenskou vládou a pod. Návrh skončil síce svoju púť vo výboroch parlamentu, ale zaujal pozornosť slovenskej i českej politickej reprezentácie, ktorá sa k nemu vracala pri rôznych príležitostiach.³⁴

Zvláštny osud mal aj parlamentom prijatý zákon o župnom zriadení, ktorý sa vôbec nerealizoval v českých krajinách a iba čiastočne (bez vytvorenia navrhovaného župného

33 Tento návrh bol publikovaný v tlačenej materiáloch Poslaneckej snemovne NSRČ r. 1922, v I. volebnom období, 4. zasadanie, pod číslom 3403.

34 Jednou z takýchto akcií bola prednáška Dr. Ivana Déreera 13. 3. 1922 na pôde vládnej budovy v Bratislave. Dérer v nej vysvetlil pojem „autonómie“ ako druh krajinskej samosprávy v rámci ktorej si „isté kruhy občianstva spravujú svoje veci samostatne“ a zdôraznil, že ľudákmi navrhovaný projekt môže mať svoje korene či vzor v bývalom Uhorsku, kde mali určitú autonómiu s osobitným snemom a čiastočnou zákonodarnou mocou Chorváti. Podľa Déreera bol teda súčasný boj za autonómiu nezdôvodniteľným pozostatkom z minulosti o ktorom viedla slovenská politická reprezentácia vážne diskusie v čase prijatia Martinskej deklarácie i počas definitívnych príprav československej ústavy. V oboch prípadoch slovenská reprezentácia usúdila, že autonomistické riešenie štátoprávných vzťahov na pôde ČSR nie je ešte vhodné a on sám považoval za potrebné nechať rozhodnutie o tejto závažnej otázke budúcim generáciám oboch národov. Slovenský denník, 14. 3. 1922, r. 5, č. 60.

zväzu ako jednotnej správnej celoslovenskej inštitúcie) na Slovensku. Vytvorenie jednotnej administratívy na pôde celého štátu zostávalo zatiaľ stále otvorenou otázkou práve tak ako vznik mnohých navrhovaných ekonomických, či hospodársko-sociálnych opatrení, ktoré boli výsledkom spoločných porád županov a ďalších význačných administratívnych či politických činiteľov zo Slovenska, slovenských priemyselníkov, členov Obchodných a priemyselných komôr a pod. (Mám tu na mysli napr. schôdze slovenských agrárnikov, slovenských sociálnych demokratov, slovenských zástupcov československej strany národno-socialistickej v dňoch 9. 3. 1923 a v októbri 1923 v Prahe, resp. aj 23. 3. 1923 v Bratislave. V rovnakom duchu vyznelo aj memorandum, ktoré v mene agrárnych a sociálnodemokratických funkcionárov predložil Dr. M. Hodža ministerskej rade v r. 1924.³⁵ Rovnako slovenskí agrárici a sociálni demokrati ako predstavitelia ľudovej strany považovali za jednu z najdôležitejších podmienok pre riešenie problémov na Slovensku udržanie a dobudovanie, resp. kompetenčné posilnenie ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska.³⁶

Prvým signálom úspechu zvýšenej aktivity ľudovej strany boli voľby ktoré sa konali 30. 9. 1923.³⁷ Ukázali, že ľudová strana sa dostala už v tomto čase na čelo politických strán na Slovensku. Získala viac než 400 000 voličských hlasov. Za ňou v počte voličov a prívržencov nasledovali slovenskí agrárici a tretie miesto zaujala KSČ. Vo výsledkoch už spomínaných volieb, ale predovšetkým v ďalších parlamentných voľbách v roku

35 O ich priebehu a záverečných rezolúciách viď napr. Slovenský denník 10. 3. 1923, r. 6, č. 56, Slovenský denník 24. 3. 1923, r. 6, č. 68 a Slovenský denník 24. 10. 1923, r. 6, č. 243. Informácie o týchto podujatiach obsahuje tiež brožúra MATEJOV, J. K.: Prehratý boj o ministerstvo Slovenska, ktorá sa nachádza v NA ČR Praha, fond: Predsedníctvo ministerstva vnútra, kart. 225 – 471, materiál z rokov 1925–1927. I. Dérer sa vrátil v parlamentom prejave 23. 11. 1926 ku priebehu spoločných porád predstaviteľov slovenských agrárnikov so slovenskými sociálnymi demokratmi, ktoré sa konali na jeseň a v zime v r. 1923. Konštatoval, že už v čase, keď vykonával funkciu ministra pre správu Slovenska (druhá polovica roku 1920), sa tieto strany rozhodli iniciovať vznik jednotného celoslovenského administratívno - riadiaceho orgánu, ktorý mal byť poradným orgánom ministra pre správu Slovenska, mal sa nazývať „správny výbor“ a za jeho predsedu bol navrhovaný M. Hodža. Na pokračujúcich schôdzach delegátov slovenského agrárneho a sociálno-demokratického krídla v októbri 1923 sa k tomuto návrhu obe strany vrátili. Rozhodli sa podporovať zachovanie ministerstva s plnou mocou do tých čias, pokiaľ nevznikne na Slovensku župný zväz a nebude unifikovaná správa na území celého štátu. CD-rom, Elektronická knižnica NSRČS, volebné obdobie 1925 – 1929, 51. schôdza zo dňa 23. 11. 1926.

36 Koncom roku 1923 sa zišli slovenskí agrárici (zastúpení V. Šrobárom a J. Bottom) a slovenskí sociálni demokrati (J. Cholek, E. Lehocký, J. Pocišk a I. Dérer) za prítomnosti ministra s plnou mocou K. Kállaya a ministra I. Markoviča a rokovali o aktuálnych požiadavkách Slovenska a svoje návrhy predložili ministerskej rade. Na prvom mieste svojho záverečného memoranda uviedli požiadavku: udržanie a rozšírenie kompetencií Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, pričom po celoštátnom uskutočnení župnej reformy mala kompetencia tohto orgánu prejsť na župný výbor na čele so zemským županom. Podporovali tiež udržanie expozitúr celoštátnych ministerstiev, ktoré však mali byť vybavené ďaleko rozsiahlejšími právomocami. Medzi povinnosti inštitúcií, ktoré nemali zriadené expozitúry a pôsobili na Slovensku (napr. Riaditeľstvo pôšt, Riaditeľstvo železníc, Generálne finančné riaditeľstvo) zaradili vo svojom memorande povinnosť pravidelne podávať informácie ministerstvu s plnou mocou pre Slovensko. NA ČR Praha, fond Predsedníctvo ministerskej rady- S, kart. 107, tiež Robotnícke noviny, 6. 12. 1923, článok: Požiadavky slovenských koalovaných strán.

37 Slovenský denník, 14. 10. 1923, r. 6, č. 235, Kronika Slovenska II. (Slovensko v 20.storočí). Bratislava 1999, s. 135.

1925 sa zúročila niekoľkoročná aktívna činnosť poslancov a celého funkcionárskeho aparátu ľudovej strany. Svojim víťazstvom ľudáci upozornili na seba nielen na Slovensku, ale aj v Prahe. Začínali sa o nich interesovať viaceré politické strany a osobnosti. Už v tomto období sa prejavil vážny záujem viacerých politických strán (napr. národných demokratov a agrárikov) o účasť ľudovej strany vo vládnej koalícii.³⁸ Vedenia týchto strán neboli zrejme informované o tom, že funkcionári, ktorí boli zvolení do župných zastupiteľstiev za ľudovú stranu, na záver svojho prvého povolebného zhromaždenia, ktoré sa zišlo 12. 11. 1923 v Bratislave, prijali záverečné vyhlásenie, v ktorom verejnosti oznamovali že „sú jedinými zástupcami Slovenského Národa a základom budúceho snemu Slovenskej Krajiny,“ ďalej vyhlásili, že „Slovenský Národ je zrelý, aby sám seba spravovať mohol“ a tým zdôvodňovali, že budú preferovať požiadavku autonómie Slovenska.³⁹ Dohodli sa tiež na tom, že za najbližší svoj cieľ považujú víťazstvo v budúcich parlamentných voľbách, ktoré sa mali stať odrazovým mostíkom k tomu „aby bola povalená centralistická väčšina, lebo len tak môže nastať náprava“ (zrejme pomerov na Slovensku).

Napriek tomu, že hierarchia katolíckej cirkvi v ČSR sa snažila vyvolať predstavu svojej apolitickosti, vyskytli sa prípady, kedy sa jej politická zainteresovanosť nedala utajiť. Rovnako Vatikán, či nunciatúra v Prahe a hierarchia priamo na Slovensku, pozorne sledovali vývoj a aktivity katolíckych politických strán. Snažili sa napomôcť aj ich volebným úspechom. Medzi takéto predvolebné agitačné akcie patrili i pastiersky list slovenských katolíckych biskupov, ktorý čítali v rámci bohoslužieb všetci farári na Slovensku dňa 28. 12. 1924.⁴⁰ Tento pastiersky list vznikol z podnetu zjazdu katolíckych biskupov, pôsobiacich na Slovensku. Zjazd sa konal 26. 11. 1924 v Žiline. Pod pastiersky list sa podpísal nielen kompletný katolícky biskupský zbor na Slovensku, ale aj gréckokatolícky biskup z Mukačeva a ďalší príslušníci cirkevnej hierarchie na Podkarpatskej Rusi. Bol pravdepodobne odpoveďou na rozmach činnosti komunistov na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. Zaradil sa jednoznačne medzi významné podporné akcie predvolebnej kampane ľudovej strany pred parlamentnými voľbami.

Autori listu v ňom jednoznačne odsúdili všetkých členov a prívržencov ľavicových, liberalistických a „pokrokových“ politických prúdov. Zakázali katolíckym veriacim podieľať sa na činnosti týchto politických hnutí aj ich odborových či iných záujmových (napr. športových) organizácií. Výzva sa týkala aj všetkých rodinných príslušníkov katolíckych veriacich, ktorí pastiersky list počúvali v kostole. Spomínaný list obsahoval tiež vyhlásenie, že člen socialistických či komunistickej strany nesmie byť sobášny

38 Poslanec Igor Hrušovský v liste prezidentovi T. G. Masarykovi zo dňa 26. 10. 1923 oznámil, že medzi koalíčnými stranami a slovenskými ľuďmi prebiehajú rokovania o vstupe SĽS do vlády. Archív kancelárie prezidenta republiky (AKPR) Praha, T 12/21, Slovensko I.

39 Slovák, 14. 11. 1923, r. 5, č. 277 a. Za tento dokument ďakujem môjmu doktorandovi Mgr. M. Hertelovi, PhD. Zidení poslanci župných zastupiteľstiev žiadali rozšírenie kompetencií pre predpokladaný slovenský krajský výbor (župný výbor) v oblasti ekonomickej, finančnej, administratívno-správnej, cirkevnej a ďalších.

40 O tejto udalosti viď obšírnejšie BARTLOVÁ, A.: Príspevek k dejinám rímskokatolíckej cirkve na Slovensku v letech 1918–1938. In: Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko – Uherské monarchie v letech 1918 – 1938. Katedra historie UP, Olomouc 2001, s. 165-177.

ani pochovaný katolíckym kňazom, jeho deti nemôžu byť pokrstené a tým prijaté medzi veriacich. V liste sa tiež pripomínalo, že slovenskí biskupi týmto listom nadviazali na iniciatívu celosvetového katolíckeho hnutia, menovite na príklad holandských, nemeckých a švajčiarskych biskupov. Slovenských biskupov otvorene podporili aj biskupi v českých krajinách, ktorí publikovali súhlasný ohlas a prejavili v ňom solidaritu a zhodu názorov so svojimi kolegami na Slovensku.⁴¹ Naopak, pastiersky list slovenských biskupov i následný postoj českých a moravských biskupov oficiálne odsúdili poslanci sociálnodemokratickej strany a ďalších strán na pôde parlamentu. Nemôže byť sporu o tom, že text pastierskeho listu a jeho emotívne čítanie v kostoloch mali vplyv na značnú časť obyvateľstva na Slovensku a ovplyvnili aj volebné výsledky parlamentných volieb.

* * *

Parlamentné voľby v roku 1925 uzavreli prvú z etáp politického vývoja nielen na Slovensku ale i na pôde celého štátu. Súčasne sa stali akousi predzvesťou či štartom nových politických iniciatív, ktoré sa prejavili rovnako v tábore vládnych strán, ako aj v tábore opozície. Celoštátne organizovaná agrárna strana získala v nich najväčšiu podporu voličov. Stala sa od tých čias až do konca medzivojnovkej ČSR chrbtovou kosťou všetkých vládnych zostáv a pravidelne obsadzovala do konca medzivojnového obdobia funkciu premiéra československej vlády i ďalšie dôležité ministerské kreslá. Na Slovensku voliči odovzdali absolútnu väčšinu hlasov opozičným stranám a síce HSLS, KSČ a maďarským menšinovým opozičným stranám. Po HSLS sa druhou najväčšou stranou na slovenskom území stala síce koalíčná vládna agrárna strana, ale ani jej 248.034 hlasov nemohlo ovplyvniť prenikavý úspech opozičných prúdov. Bolo však zrejmé, že jedine tento provládny, občiansky politický smer priniesol alternatívne riešenie, ktoré si vedelo získať svojou činnosťou nielen poľnohospodárske obyvateľstvo, ale aj mladú inteligenciu, významných národohospodárov, či predstaviteľov štátnej administratívy a samosprávnych inštitúcií. Využitie volebného úspechu slovenských agrárikov, podpora a realizácia ich projektov a osobností zo strany centrálnych orgánov vytváralo v danej situácii najschodnejšiu cestu pre štátnu moc, ktorá si touto cestou mohla postupne získavať dôveru obyvateľstva na Slovensku.

Výsledky volieb signalizovali ťažkú ekonomicko-sociálnu situáciu, v ktorej sa nachádzala väčšina obyvateľov Slovenska. Boli tiež dôkazom sklamaní z nečinnosti dovtedajších vládnych koalícií, z ľahostajného prístupu k najrôznejším problémom, s ktorými dennodenne muselo zápasiť obyvateľstvo na Slovensku. Súčasne vyjadrovali nádej a očakávanie od politickej garnitúry, ktorá by mohla prevziať opraty dejinného vývoja do rúk v nasledujúcom období a priniesť očakávané zásadné zmeny vo vnútropolitickom a tým i celospoločenskom vývoji.

Po víťazstve vo voľbách do župných zastupiteľstiev nikoho neprekvapil volebný úspech ľudovej strany, ktorá šla do týchto parlamentných volieb už pod novým názvom:

41 Slovák, 17. 1. 1925, r. 7, č. 13.

Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS). Získala 489 111 hlasov.⁴² Prognóza či záväzok, ktorý si vytýčil predseda ľudovej strany Andrej Hlinka pred 5 rokmi sa začali naplňovať. Najväčší úspech dosiahla ľudová strana v lokalitách: Ružomberok, Trnava, Banská Bystrica, Žilina, Nitra, Bánovce nad Bebravou, Zvolen, Holíč, Krupina, Komjatice a Malacky. Na stránkach novín *Slovák* uverejnil A. Hlinka celostránkový článok pod názvom „*Drahý Národe Slovenský!*“, v ktorom vyjadril jednak poďakovanie voličom a súčasne zdôraznil, že HSLS musela vyhrať v týchto voľbách, pretože: „*My išli sme do volieb sami. Ako Slováci. My sme stranou slovenskou. My máme svoj slovenský program, ktorý neopustíme, ani nezradíme...Strana naša je majákom Národu Slovenskému. Maják tento svietiť bude, dokiaľ žiť bude i národ. Kto nás v borbe našej podporil, národ mu to nezabudne.*“⁴³

Prvou významnou povolebnou akciou novozvolených poslancov a senátorov HSLS bola porada, ktorá sa zišla v dňoch 27.–28. 11. 1925 v Trnave.⁴⁴ Prvý deň chýbal na zasedaní V. Tuka, ktorý mal údajne dohodnuté rokovanie v Bratislave s nemenovaným českým poslancom. Na druhý deň sa už podujatia zúčastnil. Prizvaní na túto schôdzu boli okrem novozvolených poslancov a senátorov aj ďalší funkcionári. Predmetom rokovania bol nasledujúci povolebný postup strany, najmä sa rokovalo o možnom vstupe do vlády. Stanovisko k tomuto problému, o ktorom sa nehovorilo na schôdzkach predstaviteľov HSLS po prvý raz, nebolo vonkoncom jednotné. Skupina funkcionárov vedená J. Budayom, F. Jurigom a M. Gažíkom (ktorí celkom zjavne ašpirovali na miesta v budúcej vláde, prípadne boli „ochotní“ prijať post ministra pre správu Slovenska), podporovala zapojenie sa do vládnej koalície. Radikálnejšiu skupinu odporcov tohto návrhu viedol prof. Hvozdík a boli v nej najmä mladší funkcionári. Zdôrazňovali, že strana nemôže vstúpiť do vlády bez toho, aby Slovensko získalo autonómiu, čím by sa splnil ich prvoradý predvolebný prísľub voličom.⁴⁵ Rozpory medzi oboma skupinami boli také výrazné, že „vo vzduchu“ visel možný rozvrat v celej strane, resp. zásadný súboj v jej vedení. Pre definitívne doriešenie tejto otvorenej otázky očakávali účastníci trnavského zasadania rozhodnutie z Vatikánu.⁴⁶ Vedeli, že telegram so stanoviskom Vatikánu k tejto závažnej otázke im mal poslať arcibiskup František Kordač aj s presnou inštrukciou ako majú v problematickej veci pokračovať. Telegram zatiaľ neprišiel. Ako vždy v podobných prípadoch, aj v Trnave zvládol napätú situáciu medzi účastníkmi trnavského zhromaždenia predseda A. Hlinka, ktorý navrhol, aby sa skôr sústredili na vypracovanie ohlasu k voličom a sumarizovali požiadavky, pre možné rokovanie s vládnymi stranami. Text „*Ohlasu*“ k volič-

42 Statistický přehled republiky Československé..., s. 261. Výsledky volieb sa nachádzajú tiež v Archíve Ústavu T. G. Masaryka, Praha, fond BAR, kart. 121, č. 157-159.

43 *Slovák* – týždenník, 22. 11. 1925, r. 6, č. 47.

44 NA ČR Praha, fond Ministerstvo spravodlivosti, kart. 3, č. 1561/25. Tiež Archív Ústavu T. G. Masaryka, fond BAR, kart. 127. Zasadanie v Trnave podrobne sledovalo aj zahraničie, mimoriadnu pozornosť mu venovalo napr. poľské ministerstvo zahraničných vecí, o čom svedčia viaceré spravodajské informácie poľského konzulátu v Bratislave do Varšavy. Komentár o tejto udalosti priniesli viaceré noviny politických strán.

45 Archywum akt nowych, (AAN) Varšava, fond poľský konzulát v Bratislave, Prez. 706/1925.

46 AAN Varšava, fond ministerstvo zahraničných vecí, Bratislavský konzulát, č. 2, informácia zo dňa 3. 12. 1925.

skej verejnosti pripravil F. Juriga. Účastníci zhromaždenia sa dohodli napokon na tom, že svoje rozhodnutia zverejnia na verejnej schôdzi v Bratislave, ktorú naplánovali na 29. 11. 1925. Publikovaný *Ohlas* obsahoval maximálne požiadavky HSLŠ. Poslanci a senátori sa zrejme rozhodli, že si tým vytvoria rozsiahlejší „manévrovací priestor“, aby bolo z čoho „spúšťať“. Rokovali tiež o delegovaní svojich zástupcov do rôznych parlamentných výborov. Podľa informácií, ktoré získala od svojho konfidenta prezidentská kancelária, bolo mimoriadne zaujímavé, že V. Tuka odmietal pôsobiť v zahraničnom výbore parlamentu. Svoj postoj zdôvodňoval tým, že nechce vyvolať dojem, že mu záleží na informáciách, ktoré by tam mohol získať. V. Tuka tiež priznal, že už predbežne a nezáväzne rokovoal s poslancom Mazancom z ľudovej strany o vstupe HSLŠ do vlády.

Hlavným rečníkom na bratislavskom zhromaždení bol A. Hlinka. V prejave predovšetkým poďakoval prívržencom a voličom svojej strany za podporu vo voľbách, o ktorých sa vyjadril, že sa stali „súdom ľudu“ a tento súd mal vykonať slovenský národ, ktorý mal schváliť program slovenskej ľudovej strany. Následne prečítal *Ohlas* s programom, v ktorom ľudová strana oznámila, že stojí plne na pôde ČSR, i keď žiada autonómiu Slovenska. Nástojila tiež na úplnej samostatnosti pre Slovensko v organizovaní samosprávy, súdnictva, pri vzniku slovenského snemu. Trvala na tom, aby slovenský jazyk bol jediným úradným jazykom v administratíve a v školách na Slovensku, žiadala prácu a zníženie daňových bremien pre všetko obyvateľstvo Slovenska, prepustenie neslovenských zamestnancov a prijatie Slovákov na ich miesta do administratívy a iných štátnych služieb, zvýšenie štátnych objednávok pre priemyselné závody na Slovensku, zriadenie samostatného pozemkového úradu, ktorý by na území Slovenska riadil priebeh pozemkovej reformy, zníženie železničných taríf na úroveň taríf v českých krajinách, štátnu pomoc pri organizovaní práce sezónnym poľnohospodárskym robotníkom v zahraničí, odstránenie cenzúry tlače a všeobecnú amnestiu pre politických väzňov.⁴⁷

O niekoľko dní publikoval požiadavky „*Trnavského manifestu*“ aj týždenník *Slovák*.⁴⁸ V tomto článku sa však už o autonómii Slovenska nehovorilo. Požiadavky nastoľovali iba riešenie ekonomických problémov (zníženie daňových bremien, zastavenie prepúšťania štátnych zamestnancov – Slovákov, vznik samostatného slovenského pozemkového úradu, zvýšenie štátnych investícií na Slovensku, vyrovnanie železničných taríf na území celého štátu, pretože vysoké tarifné poplatky na slovenských železniciach znevýhodňovali slovenských výrobcov, napomáhanie družstevníctva, umožnenie odchodu sezónnym robotníkom do zahraničia a zastavenie akýchkoľvek perzekúcií za politickú činnosť). Záverom článku redakcia zdôraznila, že ak tieto požiadavky bude vláda akceptovať a zabezpečiť tiež ministerstvo pre správu Slovenska ale „*so skutočnou plnou mocou a s referentmi Slovákmí, ktorí budú vybavení potrebnou právomocou*“, môže počítať s podporou a spolupracou Hlinkovej strany. To bola výzva i prísľub či prejavená ochota ku vstupu do vlády. Za cenu ústupku od autonómie, ktorá sa mohla uskutočňovať niekedy

47 Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond BAR, kart. 127, Tiež AKPR, č. 576/22. Aj NA ČR, fond Predsedníctvo ministerstva vnútra – prez., kart. 3, fasc. 6.

48 *Slovák* – týždenník, 6. 12. 1925, r. 6, č. 49.

v presne termínovo neurčenej budúcnosti, ale s bezpodmienečným a veľmi konkrétnym príslubom, že HSLS získa post ministra pre správu Slovenska. Aj v tomto prípade - ako v mnohých iných aktivitách politických strán - bol síce skrytý, ale v skutočnosti dominantný osobný záujem (resp. predstava získaných budúcich privilégií) jednotlivých funkcionárov a nie záujem o riešenie problémov a zlepšenie situácie jednoduchých členov strany. A. Mach v tejto súvislosti vo svojich spomienkach uviedol, že mnohí funkcionári ľudovej strany veľmi ochotne podporovali zapojenie HSLS do vlády, pretože sa už videli v rôznych županských, riaditeľských, referentských, sudcovských a iných funkciách, tie im umožnia „úspešne previesť politické a sociálne zmeny, ktoré behom dvoch rokov vyúsťia v autonómiu.“⁴⁹

Podľa hlásení, ktoré dostávalo prezídium ministerstva vnútra od svojich konfidentov zo Slovenska, boli aj takí predstavitelia HSLS, ktorí mali skutočný záujem prevziať osudové kormidlo dejín Slovenska do vlastných rúk a pokúsiť sa dokázať, že nie sú ochotní „robiť iba demagogickú opozičnú politiku“, ale aj reálne organizovať „chod vecí na Slovensku.“⁵⁰ Je otázne, nakoľko boli reálne pripravení na túto úlohu.

Problém bol v tom, že HSLS mala síce v rukách volebné víťazstvo, ale aj naďalej nemala žiaden vplyv na štátny aparát, minimálny vplyv na samosprávu a preto nemohla plniť volebné sľuby, ktorými sa zaviazala svojim voličom a prívržencom. Práve preto zahájila intenzívny zápas o „plnokrvné“ ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, čiže taký celoslovenský administratívny orgán, v ktorom by podľa ich predstáv pôsobilo oddelenie spravodlivosti, vnútra, školstva, poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu, verejných prác, sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, železníc, pôšt a telegrafov. V podstate by takto renovované, kompetenciami zabezpečené ministerstvo tvorilo autonómnu vládu na Slovensku. Pod heslom „Slovensko Slovákom“, ktoré často odznelo na predvolebných zhromaždeniach, vedúci funkcionári chceli zdôrazniť, že im - ako najmasovejšej strane na Slovensku - prináleží prevziať „osud Slovenska a jeho ďalší vývoj do vlastných rúk.“

Na spomínanom trnavskom zhromaždení si účastníci tejto porady zvolili predsedníctvo parlamentného klubu (A. Hlinka, J. Buday, G. Fritz, P. Macháček, F. Tománek) aj zostavu delegácie, ktorá mala v ich mene rokovať s predstaviteľmi ďalších koalíčných strán v Prahe (A. Hlinka, J. Buday, F. Juriga, V. Ravasz). Priebeh a závery trnavského rokovania vyvolali rozruch v politických kruhoch na Slovensku, v Prahe i v zahraničí. Politické strany si uvedomili, že ľudová strana naštartovala s omnoho väčšou razantnosťou zápas o svoj podiel na politickej moci ako predpokladali a že tento vyhlásený boj povedie využitím všetkých politických prostriedkov. S vedomím volebného úspechu sa niesol aj

49 VNUK, F.: Mať svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. Bratislava 1991, s. 52.
50 Citáty uvedené v úvodzovkách sú prevzaté z informácie konfidentov. NA ČR, fond MV-prez., 1925 – 30, XL 27, 225 – 472 – 2.

parlamentný prejav A. Hlinku dňa 21. 12. 1925, v ktorom dával nepokryte najavo, že už nehovorí iba v mene svojej strany, ale ako „jediný reprezentant slovenského národa.“⁵¹

Skutočnosť, že opozičné strany na Slovensku získali jasnú väčšinu voličských hlasov, mala byť významným signálom pre vládu a ďalších politikov. Víťazstvo opozície signalizovalo, že na Slovensku je skutočne napätá politická situácia, ktorá si žiadala zásadné a rýchle kroky. S návrhmi na riešenie „slovenskej otázky“ predstúpili pred parlament na záver roku 1925 poslanci lidovej strany (v ich mene prehovoril poslanec K. Svätlík) a národní demokrati (poslanec K. Kramář), ktorí patrili už počas predchádzajúcich rokov k čelným odporcom uplatnenia župnej reformy na pôde českých krajín a opäť 19. 12. 1925 jednoznačne v parlamente prehlásili, že Slovensko má právo na „zemskú autonómiu“, čiže krajiniskú správu.⁵² Dr. Kramář v tejto súvislosti zašiel i do histórie a zdôraznil v prejave aký význam mala samostatná „zemská správa“ pre český národ počas monarchie. Povedal: „*My jsme pro zachování zemské autonomie a to proto, že tato zemská autonomie byla jedním z největších elementů možnosti našeho silení, poněvadž vytvořila společnost zájmů kulturních, hospodářských a sociálních, které se tvoří staletími a které je hřích roztrhávati a my si myslíme, že zrovna takováto autonomie zemská, v tom rozsahu, jakou ji chceme pro sebe, je také tím, co by mohlo velmi mnoho pomoci k řešení slovenského problému.*“⁵³

Popri lidovej strane a národných demokratoch podporili vznik samostatnej autonómnej krajiny na Slovensku aj komunisti. Medzi ich požiadavkami dominovala myšlienka riešiť predovšetkým ekonomické problémy Slovenska. Tlač ľudovej strany iniciatívu komunistov s radosťou komentovala a zdôraznila, že vláda a politické strany stoja v pod-

51 Hlinka v prejave zvýraznil, že na Slovensku 61, 2 % obyvateľov v okresoch s prevahou Slovákov odovzdalo 15. 11. 1925 hlas jeho strane a preto sa cítil oprávnený hovoriť ako reprezentant slovenského národa. CD-Rom, Elektronická knihovna NSRČS, volebné obdobie 1925 – 1929, 6. schôdza, dňa 21. 12. 1925.

52 CD-rom, Elektronická knihovna NSRČS, volebné obdobie 1925 – 1929, 5. schôdza, dňa 19. 12. 1925. V rovnakom duchu sa niesol aj prejav K. Kramáňa, ktorý predniesol na verejnom zhromaždení 17. 1. 1926 v Bratislave. Priznal v ňom, že české (najmä vládne) politické prúdy priveľmi vnímali nemeckú otázku, pričom problémom na Slovensku nepripisovali takú vážnosť ani aktuálnosť, čo sa odradknilo vo volebných výsledkoch na Slovensku. Kramář nastolil ako východisko dve alternatívy: buď autonómiu Slovenska, alebo rovnakú krajiniskú správu na Slovensku aká bola v Čechách. Tvrdil tiež, že „zemský správca“ (čiže krajiniský prezident) by nemal byť kompetenčne zodpovedný žiadnemu ministrovi v Prahe a mal mať na Slovensku „voľnú ruku“.

53 Tamže. K. Kramář tiež vo svojom novoročnom článku, ktorý publikoval v Národných Listoch v januári 1926 českej verejnosti oznámil, že najdôležitejšou aktivitou toho roku by malo byť riešenie slovenských problémov a „uzmierenie so Slovákmi.“ Pod pojmom „slovenský národ“ chápal podobne ako Hlinka, predovšetkým HSLS. Českú verejnosť sa snažil presvedčiť o tom, že je nevyhnutné vytvoriť „slovenskú zem“ a na jej čelo postaviť „zemského prezidenta.“ Komunistická „Pravda chudoby“ odsudzovala tieto Kramářove iniciatívy a navrhovala: „Proti hlinkovsko – kramářovskému podvodu s autonómiou! Za úplnú samostatnosť Slovenska!“ V článku autor zdôraznil, že i v Kramářovom projekte pôjde o upevnenie centralizmu iba v novom šate. Komunisti navrhovali, aby sa realizovalo právo Slovákov na samostatnosť úplným osamostatnením (čiže odtrhnutím Slovenska od ČSR). Táto idea bola v súlade s ideológiou komunistickej internacionály, ktorá sa snažila využiť aj národnostné problémy v stredoeurópskom priestore pre prenikanie svojich koncepcií na pôdu stredoeurópskych krajín. Pravda chudoby, 10. 1. 1926, r. 7, č. 7.

state pred jedinou alternatívou: buď rešpektujú a zohľadnia požiadavky ľudovej strany, alebo sa sami pričinia o víťazstvo komunistického projektu, čiže návrhu na využitie seba-určovacieho práva slovenského národa až do odtrhnutia od spoločného štátu.

O tom, že vláda a funkcionári politických strán si uvedomovali napätie vo vnútro-
politckej situácii na Slovensku svedčí aj fakt, že sa „slovenský problém“ preniesol dňa 19.
1. 1926 aj do programu spoločnej schôdze predsedníctiev poslaneckej snemovne a senátu
parlamentu. Na tomto zasadaní vyšiel so svojim návrhom slovenský sociálny demokrat I.
Dérer, ktorý presadzoval obnovu pôvodného Slovenského parlamentného klubu (z rokov
1918 – 1920) a to v podobe slovenského parlamentného výboru, na pôde ktorého by sa
k aktuálnym problémom Slovenska mali možnosť vyjadrovať iba poslanci a senátori dele-
govaní voličmi zo Slovenska.⁵⁴ Je možné, že Dérer veril, že zjednotení poslanci a senátori
zo Slovenska budú schopní presadiť riešenie aspoň tých problémov, ktoré evidentne brz-
dili vývoj slovenskej ekonomiky a ktoré sa v rôznych alternatívach stereotypne a dlhodobo
vyskytovali rovnako v programoch slovenských politických strán ako národohospodár-
skych združení a inštitúcií na Slovensku (išlo napr. o urýchlenú výstavbu cestných komu-
nikácií a železníc, zrovnoprávnenie tarifných poplatkov na slovenských železnicách so
železnicami v českých krajinách, zavedenie celoštátnej evidencie v prideľovaní štátnych
objednávok priemyselným a iným závodom). Lenže pre národno-demokratickú stranu
a funkcionárov Československej ľudovej strany sa zdalo výhodnejšie a jednoduchšie „rie-
šenie slovenského problému“ takým spôsobom, že pritiahnu do vlády HSLS. Proti tomuto
riešeniu boli spočiatku zásadne národní socialisti, ktorí sa obávali priveľkého zosilnenia
„katolíkov“ vo vláde, ak by spolu s ministrami ľudovej strany pôsobili vo vládnom kabi-
nete aj ministri z HSLS.

Od začiatku roku 1926 prebiehali rokovania delegácie ľudovej strany s predstaviteľmi
agrárnikov o vstupe HSLS do vlády. Dňa 25. 1. 1926 si M. Hodža pozval na rozhovor
najskôr poslancov HSLS F. Jurigu s F. Tománkom a o niekoľko hodín neskôr rokoval
aj s predsedom ľudovej strany A. Hlinkom. Na informácii, ktorú o týchto rozhovoroch
dostalo nielen prezídium ministerstva vnútra, ale aj prezidentská kancelária, je zaujímavý
fakt, že Hodža sa údajne snažil presvedčiť predstaviteľov HSLS, aby o svojom úmysle
vstúpiť do vlády rokovali iba s ním, resp. aj s inými partnermi, ale iba „cez neho.“⁵⁵
Pri tejto príležitosti predstaviteľom HSLS mal povedať, že pri rokovaní koaličných strán
o zostavení novej vlády s ľudovou stranou, nejde iba o obsadenie kresiel v nasledujúcom
vládnom kabinete, ale predovšetkým o nasmerovanie dlhodobej perspektívy politického
vývoja v celej republike. V súvislosti s tým malo sa rozhodnúť aj o budúcom kandidátovi
na funkciu prezidenta ČSR. Hodža sa mal podľa spomínaných konfidenských informácií
priznať predstaviteľom HSLS, že sú určité (nehovoril konkrétne aké) náznaky v politic-
kých kruhoch, že by aj on mohol kandidovať pri nových prezidentských voľbách na tento
post. Ak by túto pozíciu získal, mal funkcionárom HSLS sľúbiť, že do 5 rokov bude mať

54 Slovák, 21. 1. 1926, r. 8, č. 16.

55 NA ČR Praha, fond MV - prez, 1925 – 30, XL 27, 225 – 472 –3, informácia zo dňa 29. 1. 1926.

Slovensko samostatný slovenský snem a realizáciu aj ďalších požiadaviek, ktoré obsahovala Pittsburská dohoda, preferovaná HSLS.⁵⁶

Spomínaná informácia nastoľuje možnosť niekoľkých úvah: V prvom rade je zrejmé, že Hodža v skutočnosti nebol (a to už v polovici 20-tych rokov) až taký „čechoslovák“ ako ho označovala dobová autonomistická tlač aj súčasná historiografia. Nielenže teoreticky poznal politické aj ekonomické problémy Slovenska, ich príčiny a podstatu ich zdĺhavých riešení, ale bol ochotný aktívne pomáhať uskutočniť aj zásadné zmeny v celoštátnej správe a v samosprávnej administratíve na Slovensku, vyriešiť otázku ich vzájomných vzťahov a kompetencií. Predpokladal zrejme, že tým zlepší postavenie Slovenska v rámci ČSR. Svoj postoj k praktickému riešeniu slovenskej otázky dokázal okrem iného aj v r. 1927 pri zvolávaní tzv. „Bratislavských porad“ a napokon sa ho v plnej miere snažil uplatniť už ako premiér československej vlády v rokoch 1937 - 1938 pri príprave národnostného štatútu a zákona o federatívnom usporiadaní v ČSR (ktorý parlament prijal v novembri 1938).

Zo spomínanej informácie sa dá vydedukovať, že v ľudovej strane a najmä u samotného Hlinku sa týmto rokovaním upevnila predstava, že pôsobením HSLS vo vláde môže ich strana čo najskôr a účinne napomôcť k riešeniu najzávažnejšej vnútro politickej otázky a síce k riešeniu štátoprávnych vzťahov Slovákov a Čechov na pôde ČSR podľa ľudáckej vízie, čo zrejme zintenzívnilo úsilie HSLS o dohodu s vládnymi stranami. Súčasne i tento dokument potvrdzuje v historických prácach už pertraktovanú skutočnosť, že nielen na Slovensku, ale aj medzi niektorými českými politikmi (A. Klimek uvádza v tejto súvislosti A. Švehlu aj J. Stříbrného) existovala koncom 20-tych rokov predstava, že budúcim kandidátom na prezidentský post by mohol byť Slovák M. Hodža, čo bola zrejme pre „Hrad“ nemysliteľná alternatíva. Mohla vyvolávať, resp. zvýšiť negatívny postoj predstaviteľov „Hradu“ a najmä konkrétne prezidenta T. G. Masaryka voči Hodžovi.⁵⁷ Je známe, že prezident si jednoznačne želal za svojho nástupcu Dr. E. Beneša, pretože bol presvedčený o tom, že práve on bude najzodpovednejším pokračovateľom Masarykovej koncepcie.

Definitívne sa rozhodlo o zapojení ľudovej strany do vládnej koalície dňa 28. 1. 1926 na schôdzi širšieho výkonného výboru HSLS v bratislavskom kapucínskom kláštore.⁵⁸ Zasadania sa zúčastnilo okolo 120 funkcionárov, ktorí sa v rokovaní sústredili iba na tento problém. Pri záverečnom hlasovaní o tom či má alebo nemá HSLS zahájiť intenzívne rokovania o svojom pôsobení vo vládnom kabinete, sa negatívne vyjadrilo iba 6 účastníkov zasadania. Väčšina zúčastnených funkcionárov HSLS súhlasila s tým, aby ich delegáti prikróčili čím skôr k rokovaniam s ministerským predsedom. V záverečnom komuniké však účastníci zasadania zdôraznili, že by bolo žiaduce počkať na to, až vláda sama vyjde s iniciatívou k rokovaniam. Je pravdepodobné, že k tejto opatrnosti predstaviteľov ľudovej strany motivovala skúsenosť, ktorú – podľa informácií, ktoré získalo varšavské ministerstvo zahraničných vecí od svojho bratislavského konzulátu – nadobudol sám A. Hlinka.⁵⁹ Už čoskoro po voľbách sa dostavil predseda ľudovej strany do Prahy, pre-

56 NA ČR Praha, fond MV - prez. 1925 – 30, XL 27, 225 – 472 – 3.

57 KLIMEK, A. :Boj o hrad I...., s. 333.

58 NA ČR Praha, fond MV-prez. 1925 – 30, XL 27, 225 – 472 – 3.

59 AAN Varšava, fond MZV, informácia bratislavského konzulátu zo dňa 3. 12. 1925.

tože sa domnieval, že hneď dôjde k rokovaniam s jeho úspešnou stranou o účasti v budúcom vládnom kabinete. Z Prahy odcestoval nielen sklamaný, ale aj urazený, pretože na jeho prekvapenie nik zo zodpovedných činiteľov neprejavil záujem zahájiť s ním rokovania o tejto otázke.

Širší výkonný výbor na zasadaní v kapucínskom kláštore schválil memorandum, v ktorom boli zhrnuté požiadavky, s ktorými mala predstúpiť ich delegácia pri rokovaníach s ministerským predsedom. HSLS predložila predsedovi agrárnej strany A. Švehlovi svoje požiadavky sumarizované v trnavskom manifeste.⁶⁰ Premiér, pri rokovaníach trval predovšetkým na tom, aby sa HSLS čo najskôr preorientovala, čiže stratila svoju protivládnu bojovnosť a podporovala vládne iniciatívy. Za to sa delegácii HSLS zaručil, že ak sa zapojí do vládneho tábora, vláda nepredloží žiaden návrh zákona s ktorým by nesúhlasila katolícka cirkev a ako prvý prejav dobrej vôle vráti tri „poštátnené gymnáziá“ do správy katolíckej cirkvi, pričom bude naďalej financovať ich prevádzku. Navyše vláda bola ochotná presadzovať v štátnom rozpočte už na nasledujúci rok väčšiu kvótu finančných prostriedkov na platy duchovenstva. Švehla tiež prisľúbil, že bude hľadať nové riešenie personálno-administratívnych problémov na Slovensku, ktoré HSLS zaiste privíta. Je možné, že aj ku Švehlovi prenikla informácia, ktorú získalo ministerstvo vnútra. Podľa nej Vatikán prostredníctvom pražskej nunciatúry dal A. Hlinkovi na vedomie, že má záujem na tom, aby sa jeho strana zapojila do vládneho kabinetu.⁶¹ Švehla ponúkal delegácii HSLS predovšetkým splnenie tých požiadaviek, na ktorých mala záujem katolícka cirkev, o riešení štátoprávnych či ekonomických problémov Slovenska však s Hlinkom nehovoril. Katolíckej hierarchii však išlo o viacej než o tri gymnáziá a prípadne zvýšené platy duchovenstva. V okruhu jej záujmov bola na dôležitom mieste záchrana a udržanie cirkevných majetkov, vyriešenie rozhraničenia diecéz a iných problémov, o ktorých sa už dlhšie rokovalo v príprave dohody ČSR s Vatikánom.

Po celoštátnej konferencii biskupov ČSR, ktorá sa zišla v januári 1926 v Prahe, rokovalo katolícke duchovenstvo zo Slovenska 26. 1. 1926 v Topoľčanoch. Zasadaniu predsedal biskup Michal Bubnič. Aj na tejto porade sa dostala do programu diskusia o vstupe HSLS do vlády. V hlasovaní, ktoré ju uzavrelo, sa 29 prítomných duchovných vyjadrilo za vstup ľudovej strany do vlády a nesúhlas s týmto vážnym politickým krokom prejavil iba jeden účastník.⁶² Prítomní hovorili aj o podmienkach vstupu HSLS do vlády a nezabudli prítom zdôrazniť, že by bolo žiaduce, aby slovenský biskupský zbor pomohol pri likvidácii pobočky Československej strany ľudovej na Slovensku (na jej čele stál jeden z bývalých funkcionárov ľudovej strany a laickej katolíckej inteligencie M. Mičura), ktorá – podľa mienky slovenského duchovenstva – zbytočne komplikovala činnosť HSLS a zoslabovala počet jej prívržencov.

60 KRAMER, J.: Slovenské autonomistické hnutie..., s 322-323.

61 NA ČR Praha, Fond MV - prez., 1925 – 1930, XL 27, 225 – 472 – 2. Informácia z policajného riaditeľstva v Košiciach.

62 NA ČR Praha, fond : Predsedníctvo ministerskej rady (PMR) – S, kart. 107, informácia zo dňa 28. 1. 1926.

Medzi dôležité impulzy, ktoré zohľadňovalo vedenie ľudovej strany pri rokovaní s rôznymi politikmi (národnými demokratmi i agrárnikmi) o vstupe HSLS do vlády patrili aj nedostatok finančných prostriedkov. HSLS vyčerpala zrejme svoje finančné zásoby v predvolebnom boji. V dôsledku toho nastala aj väčšia fluktuácia zamestnancov na platených miestach okresných tajomníkov a ďalších funkcionárov ľudovej strany. Tlač HSLS publikovala rôzne oznamy s informáciami o tom, že budú musieť pristúpiť k obmedzeniu vydávania niektorých novín, alebo aspoň k reštrikcii ich periodicity.⁶³

Je zrejme, že laickej časti HSLS prísľub splnenia či preferovania iba cirkevných požiadaviek nestačil. Išlo im predsa predovšetkým o získanie vo voľbách neľahko vybojovaného podielu na politickej moci, o funkcie v štátnej správe a v samosprávnych inštitúciách a tým aj o možnosť „usmerňovať“ vývoj na Slovensku podľa svojich predstáv. Svedčí o tom okrem iného tiež Memorandum klubu poslancov a senátorov ľudovej strany. Dňa 11. 3. 1926 ho odovzdala delegácia funkcionárov HSLS ministrovi M. Hodžovi, ktorý dočasne zastupoval svojho chorého straníckeho kolegu A. Švehlu vo funkcii premiéra vlády.⁶⁴ V memorande opäť nastolili parlamentní zástupcovia HSLS žiadosť zariadenia autonómie Slovenska podľa znenia Pittsburskej dohody do ústavy ČSR a jej realizáciu a do tých čias, kým sa uskutoční táto požiadavka, navrhovali rozšíriť kompetencie ministerstva pre správu Slovenska „vo veciach administratívnych, cirkevných, školských, súdobných, hospodárskych a osobných (zrejme personálno – zamestnaneckých).“⁶⁵ Prajný vietor v rokovaní s ľudovou stranou zavial najmä po demisii Švehlovho vládneho kabinetu (17. 3. 1926) a po nástupe tzv. úradníckej vlády na čele s Jánom Černým, ktorý prejavil ďaleko väčšiu ústretovosť voči požiadavkám ľudovej strany. Počas krátkej činnosti tejto vlády (pôsobila do 12. 10. 1926) sa postupne formovalo nové koalíčné zoskupenie.

Pre ďalšie rokovanie s HSLS bolo pravdepodobne žiadúce, aby sa ho nezúčastňoval A. Hlinka, ktorý bol pre verejnosť symbolom „neoblomnosti v presadzovaní autonómie Slovenska a iných požiadaviek“. Biskupský zbor, ktorý sa chystal v máji 1926 na eucharistický kongres do USA, prizval - zrejme nie náhodne - predsedu ľudovej strany na spomínanú cestu. Hlinka pozvanie prijal a rozhodol sa využiť túto príležitosť na niekoľkomesačné prednáškové turné v lokalitách, kde sa usídlili slovenskí vystaňovalci v USA. Rozhodol sa urobiť medzi nimi aj finančnú podpornú zbierku v prospech svojej strany. Dňa 13. 5. 1926, čiže pred odchodom do USA, si zavolať na poradu do Ružomberka piatich funkcionárov svojej strany (J. Tisu, V. Tuku, Š. Krčméryho, F. Jurigu a V. Ravasza) a poveril ich vedením HSLS v čase svojej neprítomnosti.⁶⁶ Toto Hlinkove rozhodnutie ešte väčšmi roznieť už existujúce vnútrostranícke napätie. Nespokojnosť prejavili predovšetkým tzv. predprevratoví slovensky národne orientovaní členovia ľudovej strany na čele s J. Budayom a F. Jurigom. Prejavili veľmi jasne sklamanie z toho, že v Hlinkom

63 NA ČR Praha, PMV - prez. 1925 – 1930, XL 27, 225 – 472 – 2, informácia bratislavského policajného riaditeľstva zo dňa 31. 5. 1926.

64 Slovenská Pravda, 21. 3. 1926, r. 7, č. 12.

65 Slovenský národ, 21. 3. 1926, r. 2, č. 66, tiež Slovák 20. 3. 1926, r. 8, č. 65.

66 NA ČR Praha, PMV- prez. 1925 – 1930 225 – 472 – 2.

menovanom direktóriu boli aj funkcionári s „neslovenskou predprevratovou minulosťou,“ pričom poukazovali konkrétne na V. Tuku a J. Tisu. Napísali o tomto svojom rozhorčení Hlinkovi list. Predseda HSĽS však svoje pevné rozhodnutie nezmenil.

Po Hlinkovom odchode sa chopil iniciatívy vo vedení strany najmä Tiso, ktorý v tlači oznámil, že „...v demokratickom zriadení štátu malo by byť samozrejmé, že politický smer, schválený väčšinou národa, by mal byť uplatňovaný a že politická strana strhnuvšia na seba väčšinu hlasov by mala prevziať kormidlo štátu...z výsledkov volieb mala demokracia vyvodit' dôsledky a vládu mala odovzdať strane, aby teraz ukázala, čo vie.“⁶⁷ Pod Tisovým vedením začala ľudová strana pomaly ale isto spolupracovať s vládou. Jej poslanci podporili návrh agrárnikov v parlamente pri prijímaní zákona o agrárnych clách a tým si získali zasa ich prajné stanovisko pri presadzovaní tzv. kongruového zákona, ktorým sa upravili platy duchovenstva. V liste, ktorý 19. 7. 1926 písal Tiso do USA, Hlinkovi oznámil: „na jeseň nás čaká otázka vstupu do vlády, no verím, že i toto vyriešime na všeobecné uspokojenie. Ako je Vám snád' známe, odhlasovali sme úradnícky zákon, clá, učiteľský zákon, kongruu a doniesli sme domov platovú paritu cirkevných učiteľov so štátnymi... proti teroru socialisticko-komunistickému verne sme držali front s ostatnými občianskymi stranami, ba dodávali sme im guráže.“⁶⁸

Súčasne však dostávalo ministerstvo vnútra informácie o tom, že ľudová strana obnovovala sieť Rodobrany a pre získanie potrebných inštrukcií v tejto iniciatíve vycestoval jej čelný predstaviteľ - V. Tuka - ku najpovolanejšiemu odborníkom - ku fašistickým funkcionárom do Talianska. Pri tejto príležitosti navštívil aj Vatikán, kde mal už v predchádzajúcich rokoch vybudované dobré kontakty, vytvárané napr. i pomocou generála jezuitskeho rádu v Ríme.⁶⁹ Je zaujímavé, že vlády (rovnako Švehlova vláda ako i Čierneho úradnícky kabinet) aj jednotlivé politické osobnosti, s ktorými rokovala delegácia HSĽS o vstupe do vlády, tieto skutočnosti nepostrehli či nedocenili, alebo im z politických dôvodov nechceli práve v tomto čase pred verejnosťou venovať pozornosť, i keď museli byť o nich informované.

K záverečným rokovaniam o vstup HSĽS do vlády pristúpili funkcionári ľudovej strany až po návrate A. Hlinku na Slovensko, čiže na jeseň v roku 1926. V tomto čase ešte stále uvádzali na prvom mieste požiadavku získať a obsadiť svojimi ľuďmi ministerstvo pre správu Slovenska. Najobsiahlejšie sa tejto téme venoval článok „Štátotvorné postavenie najvyšších úradov verejnej správy“, ktorý priniesol denník *Slovák* dňa 16. 11. 1926. Autor v ňom (pravdepodobne ním bol V. Tuka) zdôraznil, že ministerstvo pre správu Slovenska od začiatku nemalo vymedzené a určené kompetencie. Jeho právomoci boli „zoštíhlené“ existenciou expozitúr pražských ministerstiev a ministromi s plnou mocou nezostáva nič iné iba „prosiť, navrhovať, ale nie rozhodovať.“ S takýmto administratívnym orgánom ľudová strana nepočítala. V jej pláne bolo – podľa článku – získať ministerstvo „vybudované ako skutočné ministerstvo so všetkými rezortnými právami pre územie

67 Trenčan, 20. 2. 1926, r. 3, č. 8.

68 SIDOR, K.: Andrej Hlinka..., s. 550-551.

69 NA ČR Praha, Fond PMV-prez, 1925 – 1930, XL 27, 225 – 472 – 2.

*Slovenska...Pôsobnosť ministerstva nech je zákonom ustálená územne pre celé Slovensko s vecnou kompetenciou ministerstva vnútra, školstva a národnej osvety, spravodlivosti, orby, obchodu a priemyslu, verejných prác, sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, železníc, pôšt, telegrafov a financií.*⁷⁰ V článku sa píše tiež o tom, že minister pre správu Slovenska by nemal byť iba vyslaným správcom vlády pre región Slovenska, ale na základe rozsiahlych kompetencií by mal sám usmerňovať vývoj na Slovensku. Vláda v Prahe sa mala vyjadrovať iba ku tým problémom, ktoré mali celoštátny charakter. V žiadnom prípade však nemali zasahovať slovenské orgány do takých oblastí ako bolo napr. normotvorné právo (vládne návrhy zákonov), problémy späté s menou a menovou politikou, colné opatrenia a pod. Návrh propagoval tiež samostatnú slovenskú armádu a slovenské vysoké vojenské školy pre výchovu jej dôstojníkov.

V mene HSLS rokovala s predstaviteľmi vládnej koalície v tejto poslednej fáze trojica delegátov v zložení: A. Hlinka, J. Buday a V. Ravasz. Počas novembra 1926 sa stretala delegácia HSLS s ministrom M. Hodžom ale aj s ministerským predsedom A. Švehlom. Bolo zrejmé, že spomínaní predstavitelia agrárnej strany, ktorí rokovali s HSLS v mene vlády, boli rozhodnutí nedať v žiadnom prípade ľudákovi do rúk nimi vytúžené ministerstvo s plnou mocou.⁷¹ Zdalo sa, že rokovania zostanú na mŕtvom bode. Dňa 17. 11. 1926 sa delegácia HSLS posledný raz stretla so Švehlom. Nasledovali rokovania s Hodžom, ktoré konečne znamenali prelom v jednaniach.⁷² Vážnym ústretovým krokom (a priam signálom pre blízku dohodu) zo strany HSLS bola skutočnosť, že jej poslanci schválili štátny rozpočet na budúci rok.⁷³ Vláda ponúkala ľudovej strane 15. 12. 1926 dve ministerské kreslá (zdravotníctva a unifikácií) a po prijatí zákona o reorganizácii správy aj obsadenie funkcie krajského prezidenta. Podmienkou však bolo, že sa HSLS zriekne nároku na ministerstvo s plnou mocou, o ktorom sa predpokladalo, že čoskoro (zrejme pod tlakom agrárnikov a ďalších vládnych strán, ktoré si vonkoncom neželali, aby sa tejto inštitúcie zmocnili ľudáci) malo zaniknúť.

Výsledok rokovaní s reprezentantmi vlády nebol pre ľudovú stranu úspešný. Od parlamentných volieb prešiel takmer rok a vedenie ľudovej strany už bolo značne nervózne z toho, že svojim voličom nemôže dokázateľne oznámiť žiadne „výhody“ získané ako najúspešnejšia politická strana v parlamentných voľbách na Slovensku. Prvou lastovič-

70 Slovák, 16. 11. 1926, r. 8, č. 256.

71 Bývalý funkcionár HSLS, redaktor J. Koza-Matejov komentoval celý priebeh beznádejného zápasu ľudovej strany o spomínané ministerstvo v brožúrke „Prehratý boj o ministerstvo Slovenska,“ ktorú publikoval v roku 1926.

72 Prezident T. G. Masaryk záverečnú fázu rokovaní s ľudáckou delegáciou komentoval nasledovne: (Hodža) rozhlasoval, že on ich dostal do vlády, a nebola to pravda. To urobil Švehla, možno Hodžu posielal vyjednávať, ale iniciatívu mal on. A hlavnú zásluhu na tom mali peniaze. Za tie by sa dal Hlinka i obesiť. Hovoril som vám, ako chodil v Prahe po riaditeľoch bánk, aby mu dali peniaze zato, že je vo vláde.“ GAŠPARÍKOVÁ – HORÁKOVÁ, A.: U Masarykovcov. Bratislava 1995, s. 41 a 43.

73 Vedenie HSLS zdôvodnilo svoje rozhodnutie v Slováku nasledovne: „...pokladáme za potrebné podporiť občiansku vládu i preto, aby sme zamedzili skazonosné zásahy komunizmu, aby sme prekazili občiansku vojnu a červený teror...čínime to tým väčšmi, že všetky občianske strany vážne sa dohodli previesť krajskú autonómiu a tým prikrčiť k riešeniu slovenskej otázky a urobiť prvý vážny krok k uskutočneniu autonómie.“ Slovák, 28. 11. 1926, r. 8, č. 267.

kou zdanlivých úspechov bolo získanie funkcie podpredsedu poslaneckej snemovne. Na návrh vedenia ľudovej strany ju prevzal v decembri 1926 J. Buday. V polovici decembra si – podľa informácie z denníku *Slovák* - získali delegáti ľudovej strany od ministerského predsedu ponuku na obsadenie už konkrétnych ministerských kresiel.⁷⁴ Prezident T. G. Masaryk žiadal od vedenia HSLS návrh troch ich politikov na obsadenie kresla ministra zdravotníctva a ďalších troch navrhovaných politikov z HSLS, z ktorých si mal vybrať budúceho ministra pre unifikáciu správy a zákonov.⁷⁵

Po celotýždňových intenzívnych rokovaníach na pôde HSLS oznámil jej predseda A. Hlinka 15. 1. 1927 popoludní mená kandidátov v nasledujúcom poradí: na kreslo ministra zdravotníctva HSLS navrhovala : J. Tisu, Š. Onderču a J. Budaya, na kreslo ministra unifikácií navrhovala: V. Ravasza, G. Fritza a M. Gažíka. Hlinka tento návrh odovzdal predsedovi vlády. HSLS po dlhých, pre ňu nie veľmi úspešných rokovaníach vstúpila v januári 1927 do vlády, pričom kreslo ministra zdravotníctva obsadil Jozef Tiso a na kreslo ministra pre zjednotenie zákonodárstva a štátnej správy vybral ministerský predseda A. Švehla a prezident T. G. Masaryk Marka Gažíka. Otvorili sa tiež rokovania o návrhu na reorganizáciu správy, pričom si HSLS odniesla od vlády prísľub, že získa post krajinského prezidenta.

Dňa 17. 1. 1927 skladali noví ministri Tiso a Gažík sľub do rúk prezidenta ČSR.⁷⁶ Prezident a jeho úradníci neprijali oboch nových ministrov s nadšením. Zo zápisu z rozhovoru s nimi po zložení sľubu si pracovník prezidentskej kancelárie zapísal, že: „*oba páni svými odchylnými názorami, získanými ešte z maďarského vychovávania, budú značnou príťažľivou pre vládu, nemajúce o štátnu administratívu a jejich potrebách pravého obrazu a zejména zkušenosti.*“⁷⁷ I keď je zrejme, že vzdelaním zrejme ministri za HSLS boli na rovnakej úrovni ako ministri ostatných strán, nepopierateľne im chýbala politická a administratívna skúsenosť a prehľad o náplni práce či konkrétnom organizačnom zložení ministerských rezortov, ktoré mali viesť.

Pred svojimi voličmi muselo vedenie HSLS zdôvodniť neočakávaný náhly „nezáujem“ o ministerstvo s plnou mocou a ďalšie nesplnené požiadavky. Preto sa objavili v tlači články, ktoré oznamovali verejnosti, že: „*Najväčšia strana Slovenska po 14 mesačnom boji povalila a znemožnila starú červeno-zelenú koalíciu pod kepienkou úradníckej vlády a dostala sa ku kormidlu...čím posilnila kresťanský ráz vlády ČSR a rozhodne zachytila správu Slovenska do svojich rúk.*“⁷⁸

Ostáva zodpovedať na otázku čo pre HSLS a pre obyvateľstvo Slovenska prinieslo dvojročné pôsobenie ľudovej strany vo vláde. Predovšetkým sklamanie a rozčarovanie. Dvojročný pobyt na čele akejkoľvek inštitúcie ťažko môže priniesť radikálne zmeny. Najmä za podmienok, že politik je poverený ministerskou funkciou v rezorte, v ktorom nikdy nepracoval a ani sa predtým nemohol zoznámiť s jeho štruktúrou, kádrovým obsa-

74 *Slovák*, 15. 12. 1926, r. 8, č. 280.

75 NA ČR Praha, PMV - prez. 1925 – 1930 XL 27, 225 – 471 – 11.

76 AKPR, Praha, č. 576/22.

77 SNA Bratislava, fond „S“, kart. 424, s. 89-90.

78 Slovenská pravda, 23. 1. 1927, r. 8, č. 4.

dením a náplňou práce. Navyše M. Gažíka vymenil v jeho ministerskej funkcii 27. 2. 1929 ďalší politik HSLS, L. Labaj.

Predstavitelia HSLS zotrvali vo vládnej koalícii do decembra 1929. Roky 1927 – 1929 tvoria výnimočné obdobie v histórii HSLS práve preto, že tento sústavne opozičný protivládny politický prúd sa predsa len podieľal na činnosti vo vládnom kabinete. K. Čulen vo svojom memoárovom hodnotení významu činnosti ľudovej strany vo vláde uviedol, že pôsobnosť HSLS vo vláde prispela k riešeniu závažného sociálneho problému na Slovensku a síce k poklesu počtu nezamestnaných. Je zrejmé, že nezamestnanosť bola skutočne jedným z najväznejších problémov, ktoré počas celého medzivojnového obdobia ťažili obyvateľstvo na Slovensku.⁷⁹ Skutočnosť je však taká, že rovnako slovenská ekonomika, ako hospodárstvo celej ČSR prežívalo v rokoch 1926 – 1929 obdobie ekonomického vzostupu, čo súviselo s tým, že celosvetová ekonomika sa postupne dostávala z povojnových problémov a zaznamenala krátkodobý rozmach ukončený výbuchom celosvetovej hospodárskej krízy. Tým si možno vysvetliť aj nárast pracovných príležitostí na Slovensku. (napr. vznikom mnohých menších drevospracujúcich závodov). Popritom treba doceniť ojedinelé udalosti, resp. iniciatívy slovenských politikov (aj ministrov za HSLS), ktoré koncom dvadsiatych rokov pomohli zachrániť niektoré slovenské podniky odsúdené na zánik, resp. na presun do Čiech. Medzi nimi na poprednom mieste možno uviesť napr. pokus o presun historickej štátnej mincovne z Kremnice do Prahy. Záchrana mincovne v Kremnici bola dôležitým krokom nielen pre slovenské hospodárstvo, ale mala aj nezanedbateľný politický význam.⁸⁰

Ľudová strana sa - ako jeden z článkov vládnej koalície - intenzívne zapojila do kampane proti aktivitám anglického lorda, tlačového magnáta Harolda S. H. Rothermera namiereným proti zmluve v Trianone, čiže na podporu revizionistických požiadaviek maďarskej vlády.⁸¹ Impulzom k tejto rozsiahlej protirothermerovskej kampani sa stalo zasadanie poslancov a senátorov HSLS 17. 8. 1927 v Ružomberku, ktorého sa nezúčastnil poslanec V. Tuka, (bol v tom čase v Dánsku), ani poslanci Kubín a Ravasz. Účastníci ružomerskej schôdze sa dohodli na tom, že trvajú na neporušiteľnosti hraníc ČSR a rozhodli sa usporiadať rad verejných zhromaždení po celom Slovensku na ktorých svojich prívržencov informovali o zmysle protirothermerovskej kampane.⁸² O tom, že svoje rozhodnutie vedenie ľudovej strany realizovalo s plnou vážnosťou, svedčí množstvo verejných zhromaždení, ktoré usporiadala HSLS v auguste a v septembri 1927 v rôznych lokalitách Slovenska.⁸³ Treba konštatovať, že podobné aktivity konali aj iné politické strany na Slovensku, čo pomohlo upevniť v občanoch Slovenska pocit spolupatričnosti a spoluzodpovednosti za vývoj v celom štáte.

79 ČULEN, K.: Po Svätoplukovi druhá naša hlava..., s. 128.

80 NA ČR Praha, fond PMV- prez. 225 – 395 – 14. Informácia zo dňa 19. 8. 1927.

81 O tomto probléme viď viacej v štúdií ZEMKO, M.: Reflektovanie medzinárodného postavenia Československa v slovenskej tlači za Rothermerovej revizionistickej akcie v roku 1927. In: Československo 1918 – 1938, osudy demokracie ve střední Evropě I., (zborník). Praha 1999, s. 216 -222.

82 Tamže.

83 NA ČR Praha, fond PMR- S, kart. 107, tiež Gazdovské noviny 2. 9. 1927, r. 9, č. 36 a iná tlač.

K. Čulen vo svojich pamätiach naznačil aj ďalšie aktivity a premeny, ktoré sa udiali na Slovensku, späť s pobytom HSLS vo vláde. Konštatoval, že sa pod tlakom ministrov ľudovej strany začala meniť štruktúra zamestnancov slovenskej administratívy, „čo znervožňovalo potomkov tých výsadných slovenských rodov, ktorí s neľúbosťou pozorovali, že na vedúce miesta v štáte dostávajú sa už iní, než oni a ich deti.“⁸⁴ Zrejme v tomto konštatovaní vystihol Čulen jeden z najdôležitejších cieľov, ktorý motivoval viacerých funkcionárov HSLS k tomu, aby presadzovali účasť ich strany vo vládnej koalícii.

Ďalším, pre ľudovú stranu zaujímavým prínosom bol aj prísun finančných prostriedkov „zo štátnej kasy“ pre potreby a propagáciu HSLS a jej prívržencov. Dôkazom toho je medziiným aj bohatá korešpondencia A. Hlinku s predstavenstvom Živnostenskej banky v Prahe v roku 1927, ktorá poodhaľuje finančné zdroje, z ktorých sa rodila výstavba kultúrneho domu v Ružomberku a ďalšie aktivity ľudovej strany.⁸⁵ Nákup stavebného materiálu na túto stavbu bol financovaný z fondov Živnostenskej banky. Celú akciu týchto nákupov stavebnín od rôznych firiem organizačne zabezpečoval námestník vrchného riaditeľa banky Jindřich Bělohříbek. Je zřejmé, že výstavby ružomerského kultúrneho domu (v niektorých materiáloch sa vyskytuje názov „katolíckeho domu“) či sanácia ružomerskej banky neboli jedinými kanálmi, ktorými prúdili finančné prostriedky z Prahy na Slovensko počas dvojročného pôsobenia HSLS vo vláde.

Pre činnosť J. Tisu ako ministra je príznačné, že neprijal v Prahe služobný byt, ktorý patril k jeho funkcii. Naďalej sa zdržiaval prevažne na Slovensku. Aj v tomto dvojročnom období pôsobil ako funkcionár HSLS, čiže zúčastňoval sa aktívne verejných zhromaždení po rôznych obciach Slovenska a v roku 1928 prijal aj funkciu v obecnej samospráve v Bánovciach nad Bebravou, kde bol farárom. Jeho pôsobnosť vo funkcii ministra zdravotníctva bola rozhodne prínosom pre slovenské kúpele, najmä kúpele Sliač, v ktorých pod jeho vplyvom vyrástla jedna z najmodernejších kúpeľných budov v tej dobe. Inicioval aj výstavbu liečebných objektov vo Vysokých Tatrách, v Červenom Kláštore a inde. Zrejme jeho pôsobenie v ministerstve zdravotníctva bola prikrátke na to, aby zásadne mohol zmeniť absolútne nevyhovujúcu zdravotnícku situáciu na Slovensku, najmä absenciu nemocníc. Výstavba zdravotníckych objektov si zrejme vyžadovala väčší čas na prieskum a realizáciu najaktuálnejších zdravotníckych reforiem a napokon aj potrebné finančné zabezpečenie. Treba však uviesť aspoň jeden príklad: ministerstvo zdravotníctva napriek predchádzajúcim dlhým prieťahom a nesúhlasu mesta Bratislavy, povolilo práve v roku 1927 výstavbu novej nemocnice, o ktorú usilovala židovská náboženská obec v Bratislave.⁸⁶ Táto novovybudovaná nemocnica bola prínosom pre obyvateľstvo Bratislavy, pretože poskytovala vysokú úroveň liečebnej a ošetrovateľskej starostlivosti.

Ak porovnáme aktivity M. Hodžu v ministerských funkciách s oboma ministrami delegovanými do vlády HSLS, ukazuje sa, že minister a predseda vlády M. Hodža prejavil omnoho viacej iniciatívy pri usmernení svojich rezortov a riešení ich konkrétnych

84 ČULEN, K.: c. d., s. 128.

85 Archív štátnej banky českej, fond Živnostenská banka, S VII/1, 2 /11.

86 FALISOVÁ, A.: Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava, Veda, 1999, s. 125.

úloh ako funkcionári ľudovej strany. I v týchto prípadoch sa preukázal ako dôležitý faktor výber osobnosti, jej predpokladanej zodpovednosti, zanietenosti a napokon aj jej predchádzajúca pripravenosť pre výkon významnej štátnickej funkcie. Nielen pre J. Tisu, ale pre celú HSLS mali veľký význam - najmä pre budúce roky - aj kontakty, ktoré nadviazali funkcionári tejto strany počas pôsobnosti vo vláde s inými významnými osobnosťami celoštátneho politického života.

Negatívnym javom, ktorý súvisel so zapojením HSLS do vládnej koalície, bol pre samotnú HSLS nárast jej vnútrostraníckych rozporov. Jeho prejavom a súčasťou sa stalo aj vylúčenie zo strany takých významných politických osobností ako bol napr. F. Juriga a F. Tománek, ktorí stáli pri zrode a formovaní ľudáckeho hnutia už pred rokom 1918. Vývoj ukázal, že značná časť členov a prívržencov nebola vonkoncom nadšená, resp. spokojná so vstupom HSLS do vlády bez záruky splnenia jej najzávažnejších, zásadných programových bodov, najmä presadenia autonómie Slovenska. Roľníci, organizovaní v ľudáckych odborových organizáciách zasa kritizovali, že ministri, zastupujúci vo vláde ich stranu, nič nedosiahli v prospech slovenského vidieka. Minister Gažík na tieto obvinenia reagoval v tlači nasledovne: „*Položenie nás dvoch ľudových ministrov nie je nijako závideniahodné. Počítali sme s touto situáciou, avšak je ona horšia, ako sme si ju predstavovali. Pozrite, samé intervencie! Denne dostávam na stá listov so žiadosťami, aké si len možno predstaviť. Nehovorím, rád pomáham svojim krajanom, dostáva sa mi za to i uznanie, ale ľudia žiadajú zväčša veci nemožné, absurdné a to ma neraz znechutí.*“⁸⁷

Rozpory v strane a nespokojnosť s jej účasťou vo vláde sa prejavili už v neúspešných výsledkoch volieb do obcí, čo konštatovali aj samotní predstavitelia HSLS na zasedaní klubu poslancov a senátorov HSLS dňa 25. 11. 1927, kde priznali, že strana v týchto voľbách stratila približne 100 000 hlasov v porovnaní s parlamentnými voľbami v roku 1925.⁸⁸ Poslancom a senátorom túto stratu prišli pripomenúť aj prívrženci klubu akademikov HSLS, ktorí vyzvali vedenie k okamžitému odchodu z vládnej koalície. Rozpory v samom vedení ľudovej strany sa očividne preukázali aj v priebehu jej zjazdu, ktorý sa konal v máji 1928 v Trenčíne.

Najdôležitejšou udalosťou, ktorá urýchlila rozhodnutie o odchode HSLS z vládnej koalície, bol politický proces proti čelnému funkcionárovi HSLS V. Tukovi. Príčinou vzniku tejto aféry bol článok, ktorý publikoval V. Tuka pod názvom „*Vacuum iuris*“ v januári 1928 v denníku Slovák. Autor v ňom naznačoval, že v ČSR musí dôjsť v dohľadnom čase k závažným štátoprávnym zmenám. Ak by sa takéto zmeny neuskutočnili, nastalo by v republike právne vákuum, čiže prestala by platiť ústava, zákony a zrútil by sa celý politický systém. Vo svojich tvrdeniach sa Tuka opieral o problematiku tajnú klauzulu, ktorú mala prijať slovenská národná reprezentácia na zhromaždení v Martine na druhý deň po prijatí Martinskej deklarácie v októbri 1918. V skutočnosti sa celá akcia, ktorá nasledovala po publikovaní tohto článku, stala súčasťou politickej kampane proti zatiaľ nepreukázanej protištátnej činnosti V. Tuku. Právny zásah bol síce aktuálny, mal svoje opodstatnenie,

87 Gazdovské noviny, 22. 4. 1927, r. 9, č. 17.

88 NA ČR Praha, fond PMV - prez. 225 – 471 – 11.

ale československé štátne orgány a súdnictvo neboli naňho dostatočne pripravené. Z hlásení, ktoré prichádzali nielen ministerstvu vnútra, ale aj z rôznych detektívnych kancelárií, ktoré financovali ďalšie ministerstvá (napr. ministerstvo zahraničných vecí aj samotná prezidentská kancelária) vyplývalo, že o Tukovej protištátnej činnosti sa vedelo už niekoľko rokov.⁸⁹ Tukov článok vyvolal reakciu na pôde parlamentu, v tlači aj na zasadaniach politických strán. Samozrejme najmenej príjemnou bola táto udalosť pre samotných predstaviteľov HSLS, ktorí sa obávali, že sa začne odrazu „prepierať špinavá vnútrostranícka bielizeň“ pred verejnosťou. Dňa 26. 5. 1928 podal oficiálne M. Ivanka trestné oznámenie na V. Tuku, v ktorom ho obvinil z vlastizrady. I. Dérer zasa v parlamentom prejave 12. 6. 1928 zdôraznil Tukovu úlohu pri formovaní Rodobrany. Napriek tomu, že A. Hlinka napísal osobný list prezidentovi, v ktorom žiadal milosť pre V. Tuku, a intervenovali v prospech V. Tuku aj iné významné osobnosti, dňa 5. 10. 1929 bol vynesený rozsudok nad V. Tukom. Z procesu sa stala významná politická udalosť, ktorá bola impulzom odchodu oboch ministrov HSLS z vlády.

V tejto súvislosti sa vynára otázka, prečo sa A. Hlinka do poslednej chvíle zastával obvineného V. Tuku. Je zrejme, že Tuka bol pre Hlinku jedným z mála príslušníkov katolíckej inteligencie, ktorí sa nielen angažovali v jeho politickej strane, ale boli ochotní svojho stranického predsedu všestranne rešpektovať (na rozdiel napr. od M. Mičuru a M. Gažíka), ktorí sa síce zapojili do ľudovej strany, ale uplatňovali aj svoj osobný názor na politické otázky a neboli ochotní vždy zohľadniť koncepciu A. Hlinku. Tuka sa zaradil medzi Hlinkových poradcov. Pre vzťah Hlinku k Tukovi bolo nezanedbateľným faktom i to, že Tuka si ako veriaci katolík vybral práve Hlinku za svojho spovedníka, ktorému sa zdôveroval so svojimi myšlienkami a možno i cieľmi. Výsledky súčasného výskumu potvrdzujú, že „Tukova misia“ nesiahala iba k obnoveniu bývalého Uhorska, ale mala širšie ciele, ktoré boli totožné s cieľmi Vatikánu vniesť do „bezbožnejšej povojnovej strednej Európy“ naspäť dominantné postavenie katolicizmu.⁹⁰

Napriek tomu, že ľudová strana do roku 1925 jednoznačne propagovala svoju opozičnú protivládnu pozíciu, jej vedenie sa veľmi ťažko lúčilo s pôsobením vo vláde a bez politického procesu, vedeného proti jej čelnému funkcionárovi V. Tukovi, by zrejme ani ťažko získané miesto medzi vládnymi stranami nemienilo opustiť. Predseda ľudovej strany, Andrej Hlinka, sa snažil vysvetliť svojim politickým prívržencom odchod strany z vládnej koalície v článku: „*Ohlas k slovenskému národu*“, ktorý publikoval 10. 10. 1929 v novinách *Slovák*.⁹¹ Celkom neskrývane v ňom zdôraznil, že nielen on, ale celé vedenie strany je sklamané zo ziskov, ktoré nadobudla ľudová strana svojou účasťou vo vládnej koalícii. Napísal, že vládni partneri ponúkli ľudovej strane dve bezvýznamné minis-

⁸⁹ Napriek všetkým týmto informáciám, ktoré získali dobové inštitúcie, treba konštatovať, že Tukova protičeskoslovenská činnosť sa naplno odhalila až zásluhou historika J. Kramera, ktorý na základe seriózneho vedeckého výskumu v maďarských archívoch v 60. rokoch 20. storočia odhalil Tukovu spätosť s revizionistickými politikmi, ktorí chceli presadiť návrat predvojnového Uhorska.

⁹⁰ BARTLOVÁ, A.: K slovensko – poľským vzťahom v rokoch 1918–1938. In *Historické a kultúrne zdroje slovensko – poľských vzťahov*. Bratislava, LUFEMA, 2000, s. 160-181.

⁹¹ *Slovák*, 10. 10. 1929, r. 11, č. 230.

terské kreslá. Napriek vopred uzavretej dohode s koalíčnými partnermi sa členom ľudovej strany nepodarilo „pretlačiť“ svojich ľudí na posty županov, ktoré zrejme boli rezervované pre iné koalíčné strany. Nepodarilo sa vyriešiť – podľa predstáv A. Hlinku – ani problém cirkevných škôl a cirkevných majetkov na Slovensku. Po dlhých rokovaní obsadili ľudáci svojim človekom iba funkciu krajinského prezidenta. (Bol to sudca žilinského súdu Ján Drobný, ktorý vykonával funkciu krajinského prezidenta iba v rokoch 1928 – 1930). Dodajme, že tento úspech bol veľmi relatívny, pretože koalíční partneri (predovšetkým agrárnikmi vedené ministerstvo vnútra) si vybrali najmenej pripraveného právnik (v dovednejšej praxi neprekročil rámec okresu), ale aj najmenej organizačne schopného úradníka z troch kandidátov, ktorých im ľudová strana navrhla. Navyše od počiatku ho obklopili rutinovými úradníkmi s dlhoročnou praxou v štátnom aparáte či v samosprávnych orgánoch. V podstate ho urobili závislým na ich pomoci a radách. Aj reorganizácia a vznik nových samosprávnych orgánov sa ukázala pre ľudovú stranu veľmi problematickou. Naďalej sa o menej vážnych problémoch Slovenska rozhodovalo v Prahe, a to dokonca i v takých detailoch ako bolo menovanie a platové zaradenie úradníkov práve vytvoreného Krajinského úradu. Napriek týmto nedostatkom bolo zrejme, že vedenie ľudovej strany sa veľmi ťažko zmierovalo s odchodom ich strany z vládneho kabinetu.

Pre vývoj na Slovensku negatívnejšie následky priniesol dočasný odchod. M. Hodžu z vysokej politiky a to najmä v čase, keď sa v praxi začala uplatňovať Hodžova koncepcia vytvorenia krajinskej správy, keď sa rozbiehalo regionalistické hnutie a iné Hodžove iniciatívy. Sám Hodža ešte krátky čas predtým o nich s nesmiernym entuziazmom napísal: „*Netajím sa svojou nádejou, že po uzákonení zemskeho zriadenia sa nám naskytne dávno vytúžená príležitosť budovať nové Slovensko. Som za to, aby sme spolupracovali so všetkými ľuďmi dobrej vôle, so všetkými, ktorí majú schopnosť, lásku a odvahu pracovať a niesť zodpovednosť a ktorí majú v tele pocit cti, slovenskej poctivosti a vďačnosti k tomuto blahému osudu, že práve nás postavil do roboty vtedy, keď sa stavalo Slovensko po toľko a toľko storočiach na vlastné nohy v súčinnosti so svojimi najbližšími.*“⁹²

Záverom treba zdôrazniť, že mnohé iniciatívy a projekty, s ktorými prichádzalo vedenie HSES na politickú scénu Slovenska v 20. rokoch, neboli cudzie ani iným slovenským politikom a politickým prúdom. (Išlo napr. o renováciu ministerstva s plnou mocou a rozšírenie jeho kompetencií.) Dvojročný pobyt HSES vo vláde, ktorý sa dlho hodnotil ako zbytočný, resp. pre ľudovú stranu priam a jednoznačne „stratový“, treba vidieť reálnejšie. Priniesol nielen pre samotných členov HSES, ale aj pre iných obyvateľov Slovenska niektoré pozitíva. Zatiaľ čo M. Hodža sa do sfér vysokej politiky vrátil o pár rokov, funkcionári HSES sa na popredné štátno-administratívne miesta dostali o takmer 10 rokov a aj to za celkom zmenených medzinárodných i vnútroštátnych podmienok.

(2004)

92 Naša roľnícka politika a my Slováci. Slovenský týždenník, 15. 4. 1927, r. 24, č. 15.

II. Ekonomika - realita života

8. KAPITOLA

SLOVÁK DR. MILAN HODŽA NA ČELE MINISTERSTVA POĽNOHOSPODÁRSTVA

Vznik medzivojnového Československa priniesol pre slovenský národ veľa závažných zmien. Slováci prestali byť iba objektom dejín, ale tvorivo do nich v omnoho väčšej miere sami vstupovali. Slovenská politická reprezentácia mala možnosť zaujať v novom štáte významné posty a pritom (na rozdiel od Uhorska) nemusela zapierať svoj pôvod. Samozrejme, omnoho väčšie šance na uplatnenie vo vysokých funkciách politického systému mala tá časť slovenskej politickej reprezentácie, ktorá sa zapojila do vládnych, zvyčajne celoštátne organizovaných koalíčných strán, ako tá, ktorá pôsobila v tábore opozičnom, napr. v slovenských autonomistických stranách. Jedným zo slovenských politikov, ktorý pôsobil vo viacerých vládnych kabinetoch bol agrárnik Dr. Milan Hodža.

Vo dvoch vládnych etapách pôsobil Hodža aj na čele ministerstva poľnohospodárstva. Prvou z nich boli dve vládne zostavy tzv. všenárodnej koalície, ktoré viedol ministerský predseda, agrárnik a Hodžov už predvojnový blízky spolupracovník Antonín Švehla (ide o obdobie od 7. 10. 1922 do 18. 3. 1925).¹ Druhý raz zaujal Hodža kreslo ministra poľnohospodárstva vo vládnej koalícii, ktorú viedol premiér Ján Malypetr a pre ktorú sa ujal názov „československo-nemecká koalícia.“ Bolo to obdobie ohraničené 29. októbrom 1932 a 5. novembrom 1935. Obe etapy Hodžovej pôsobnosti v tomto rezorte mali popri mnohých špecifikách aj niektoré spoločné znaky. Prebiehali v rozdielnych celospoločenských podmienkach. V priebehu oboch prekonávalo československé hospodárstvo mimoriadne problémy, ktoré priniesli so sebou dve hospodárske krízy. Zatiaľ čo povojnová hospodárska kríza v 20. rokoch počas Hodžovho „ministrovania“ ustupovala, v 30. rokoch, v čase jeho ďalšieho nástupu na post ministra poľnohospodárstva, svetová hospodárska kríza práve kulminovala a v stredoeurópskych, prevažne agrárnych krajinách, mala ešte niekoľkoročné trvanie. Slovenské poľnohospodárstvo sa z následkov tejto krízy nespamätalo ani do vzniku druhej svetovej vojny.

Prvú etapu Hodžovej pôsobnosti v agrárnom rezorte možno - i keď s trochou zveličenia - označiť v slovenských podmienkach ako „budovateľskú či zakladateľskú etapu.“ Prebiehala v atmosfére neoliberalizmu. Tento liberalistický vzťah štátnych orgánov k ekonomike zoslaboval vplyv štátu na riadenie hospodárskej politiky. Napriek tomu, vďaka finančným prostriedkom, s ktorými disponovalo ministerstvo poľnohospodárstva, a vďaka iniciatíve ministra Dr. Hodžu vznikali práve v tomto čase mnohé významné agrárne inštitúcie, vzdelávacie a vedecké ústavy ako aj odborné poľnohospodárske školy, ktoré mali mimoriadny význam pre povznesenie kultúry a politickej vyspelosti slovenského vidieka. Pre

¹ Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1845-1945), II. Ed. BIANCHI, L., Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 137 n.

mimoriadne zložitú situáciu, do ktorej sa dostalo slovenské poľnohospodárstvo a napokon všetky odvetvia ekonomiky začiatkom 30. rokov, by sa žiadal pre druhé obdobie Hodžovej pôsobnosti na čele ministerstva poľnohospodárstva skôr názov „záchranná etapa,“ späť a nevyhnutnými regulatívnymi zásahmi štátu do hospodárstva.

Dr. M. Hodžu delegovala roku 1922 do funkcie ministra poľnohospodárstva celoštátna Republikánska strana zemedel'ského a maloroľníckeho ľudu. V dobovom politickom žargóne sa bežne nazývala agrárnou, pretože sa orientovala na obyvateľstvo späť s poľnohospodárstvom. Od parlamentých volieb v roku 1925 bola najmasovejšou stranou v ČSR a tvorila chrbtovú kosť všetkých vládnych kabinetov. Bola to jediná skutočne celoštátna občianska strana, na prvý pohľad stavovsky homogénna, v skutočnosti ju podporovala aj významná časť inteligencie, podnikateľov z poľnohospodárskeho priemyslu, štátnej administratívy a z ďalších skupín obyvateľstva. Na Slovensku sa od polovice 20. rokov nachádzala na rebríčku politických strán a krídiel celoštátnych strán tradične na druhom mieste za Hlinkovu slovenskou ľudovou stranou. Agrárna strana, práve vďaka volebným úspechom, obsadzovala pravidelne miesto premiéra československej vlády a ďalšie štyri ministerské kreslá.

Je pochopiteľné, že Hodža ako minister československej vlády usmerňoval činnosť svojho rezortu z hľadiska celoštátnych potrieb všetkého obyvateľstva. V štúdiu však zohľadní predovšetkým jeho iniciatívy a pozornosť, ktorú venoval slovenskému poľnohospodárstvu.

Ministerstvo poľnohospodárstva, tak ako aj ostatné československé ministerstvá, sa vybudovalo v rokoch 1918 - 1921. Už v tomto období nadobudlo pevnú skladbu a štruktúru svojej administratívy. V nej sa odzrkadľovala náplň pôsobnosti ministerského aparátu, okruh jeho riadiacej činnosti, kooperácia s inými hospodárskymi rezortmi a pod.² Ministerstvo poľnohospodárstva sa skladalo z nasledujúcich odborov : 1/ prezidiálny odbor, do ktorého patril kabinet ministra, 2/ odbor pre školstvo, osvetu a výskum, 3/ odbor národohospodársky a sociálny, 4/ odbor poľnohospodársko - technický, 5/ odbor pre poľnohospodársku produkciu, 6/ odbor pre riadenie obchodnej politiky, 7/ právny odbor, ktorého súčasťou bolo aj organizovanie činnosti tzv. lesnej polície a právne zabezpečenie vodohospodárstva, 8/ riaditeľstvo štátnych lesov. Neskôr k týmto odborom pribudol aj odbor pre organizovanie veterinárnych lekárov, ktorého súčasťou bolo oddelenie pre dovoz a vývoz hospodárskych zvierat a mäsových výrobkov. Do kompetencie ministerstva poľnohospodárstva spadal aj Štátny poľnohospodársky archív a knižnica.³

Personálne obsadenie administratívy ministerstva poľnohospodárstva bolo v priebehu medzivojnového Československa stabilné. Iba ojedinele, najmä v súvislosti s odchodom

2 O probléme budovania ministerstiev na pôde ČSR vid' viacej BROKLOVÁ, E.: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 – 1938. Praha 1992; LACINA, V.: Formování československé ekonomiky 1918 – 1923. Praha 1990; LACINA, V., SLEZÁK, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR. Praha 1994 a ďalšie práce.

3 Národní archiv České republiky (NA ČR), Praha, fond Ministrstvo poľnohospodárstva (MP), kart. 28-31, tiež Zemědělská ročenka za rok 1934. Praha 1934, s. 5-8.

úradníkov do penzijného veku, dochádzalo k prijímaniu nových ľudí. Možno konštatovať, že ministri sa po demisiách vlád menili, ale administratíva a tým aj koncepcia ministerstiev zostávala konštantná, niekedy až nepríjemne neochotná a „nehybná“. Tento fakt spôsoboval nemalé problémy aj iniciatívnemu ministrovi Hodžovi, ktorý uprednostňoval rýchle reakcie a riešenia. Z dostupných, zachovaných archíválií je zrejmé, že Dr. M. Hodža ani ako minister poľnohospodárstva, ani neskôr, už vo funkcii ministerského predsedu, nemohol rozhodovať o mnohých prípadoch sám, iba na základe vlastnej intuície či vôle. Jednak bol vo svojej činnosti determinovaný stránickou disciplínou voči vedeniu agrárnej strany, jednak musel zohľadniť podnety a názory ministerského predsedu A. Švehlu, ktorý bol silnou vedúcou politickou osobnosťou s prirodzenou autoritou. Našťastie Švehla ako predseda agrárnej strany a súčasne premiér a jej podpredseda M. Hodža sa vo väčšine prípadov zhodovali a ľahko nachádzali spoločnú cestu k riešeniu problematických prípadov.⁴

Svoje rozhodnutie prijať ponúkanú funkciu ministra poľnohospodárstva zdôvodnil Hodža na zasadnutí výboru slovenskej Zemedelskej rady dňa 11. 12. 1922 tým, že chcel maximálne pomôcť hľadať východisko z ťažkej povojnovej ekonomickej situácie v Československu. Hodža sa na spomínanom zhromaždení v tejto súvislosti vyjadril: „*Úrad ministra zemedelstva zaujal som v čase najťažšej poľnohospodárskej krízy, ktorá doľahla na náš poľnohospodársky život na Slovensku....bolo to pre mňa veľmi ťažkou otázkou rozhodnúť sa tento ťažký úrad prijať. Osobne by bolo bývalo príjemnejšie úrad ministra zemedelstva neprijať a postaviť sa mimo vlády. Ale práve preto, že mám na zreteli zájem poľnohospodárskeho života na Slovensku, nebolo možné riecť nie, to by nebolo mužné, neodpovedalo by citu zodpovednosti. Jestli som sa odhodlal, činil som tak v nádeji, že budeme spolupracovať so všetkými, ktorým záleží na osude poľnohospodárstva, tak ako mne. Jedinec je na to slabý a nemôže dnes vykonať naprosto nič. To je možné docieľiť naprostou solidaritou všetkých.*“⁵

Máloktoľ československý politik (tobôž väčšina slovenskej politickej reprezentácie) bol hneď v prvých povojnových rokoch natoľko pripravený na zvládnutie svojho ministerského rezortu, ako práve Milan Hodža, ktorý už pred vojnou absolvoval neľahký krst politickej výchovy ako poslanec uhorského parlamentu a v redakčno - novinárskej praxi a tiež pri zakladaní slovenského roľníckeho hnutia a hospodárskych organizácií. Aj po nástupe do ministerskej funkcie dokázal tento vzdelaný slovenský intelektuál, že problémy, súvisiace s poľnohospodárskou produkciou a najmä tie, ktoré sa týkali všetkých vrstiev vidieckeho obyvateľstva, sú mu vlastné a že ich bytostne chápe.

Podľa ministra Hodžu pre zvýšenie prosperity slovenského poľnohospodárstva a pozdvihnutie úrovne obyvateľov slovenského vidieka bolo nevyhnutné splniť tri podmienky: prerozdeliť pôdny fond, poskytnúť roľníkom vzdelanie a umožniť im získať lacný

4 Svedčí o tom napr. skutočnosť, že A. Švehla poveroval Hodžu náročnými úlohami už v 20. rokoch, napr. v súvislosti s budovaním medzinárodných kontaktov agrárnej strany s inými podobnými stranami v zahraničí. DOSTÁL, V.: Antonín Švehla. New York 1989, s. 151-153.

5 Slovenský týždenník, 21.12. 1922, roč. 19. č. 51.

úver, čiže pôžičky s čo najmenšími úrokmi. Srdečnou záležitosťou ministra Hodžu bola pozemková reforma. Podľa spomienok Hodžovho blízkeho spolupracovníka, ministerského radcu J. Koubu minister Hodža správne chápal, že národ bez pôdy je fluktuujúcim elementom, emigrujúcim do celého sveta, kde sa proste v cudzích pomeroch skôr alebo neskôr stráca a nehybnosť veľkostatkárskych latifundií prispieva k výchove otrokov.⁶

Na rozdiel od českých krajín poľnohospodárska pôda na území Slovenska v roku 1918 patrila väčšinou latifundistom, ktorí tvorili necelé 1% zo všetkých vlastníkov pôdy, súčasne 553 500 tzv. trpasličích alebo poľnohospodársko-proletárskych závodov, (t.j. 31 % zo všetkých závodov) vlastnilo približne 10 % pôdy.⁷ Na Slovensku takmer absentovala produkčne najvyspelejšia vrstva stredných roľníkov. Cieľom pozemkovej reformy bolo vytvoriť, resp. zosilniť túto skupinu poľnohospodárskych producentov. Počas prvých dvoch rokov existencie československého štátu sa priveľa neurobilo v naplnení tzv. záborového zákona (zákon č. 215/1919 zo 16. 4. 1919), podľa ktorého sa mala realizovať v ČSR pozemková reforma. Nástup Hodžu do ministerského kresla znamenal zrýchlenie priebehu pozemkovej reformy. Nielen archíválne, ale aj vedecký výskum dokazuje Hodžov mimoriadny vplyv na to, že si štátna hospodárska politika ČSR začala v dobách jeho „ministrovania“ v omnoho väčšej miere uvedomovať a pomáhať riešiť špecifické problémy slovenského poľnohospodárstva aj života obyvateľov slovenského vidieka.⁸

Hodžovou zásluhou sa konštituovala aj na Slovensku „obvodná úradovňa,“ čiže Štátny pozemkový úrad v Trenčianskych Tepliciach, ktorý mal za úlohu iniciovať a organizovať priebeh pozemkovej reformy na slovenskom území.⁹ Napriek tomu, že priebeh pozemkovej reformy na Slovensku bol omnoho pomalší ako v českých krajinách, znamenala táto reforma štrukturálny prelom vo vývoji slovenského poľnohospodárstva. Osobitou črtou pozemkovej reformy na Slovensku bola „kolonizácia.“. Išlo o rozdelenie pôdy, ktorá spadala pod záborový zákon v južných oblastiach Slovenska novým nadobúdateľom, pričom títo noví osadníci prišli buď zo severnejších, menej úrodných resp. hornatých krajov Slovenska, alebo zo susednej Moravy. Skupinu kolonistov tvorili aj reemigranti, čiže krajanovia, ktorí sa pred r. 1918 vysťahovali za prácou do cudziny, zväčša do Ameriky. Časť kolonistov tvorili aj Slováci, reemigranti z novovytvorenej Juhoslávie. Pod patronátom ministra Hodžu vznikol v r. 1923 na pôde bratislavskej expozitúry ministerstva poľnohospodárstva tzv. kolonizačný referát, ktorý pomohol vytvoriť v priebehu jedného roku 24 štátom vybudovaných kolonizačných osád a 53 súkromných kolónií.¹⁰ Koncom roku 1924 žilo podľa správ štátneho štatistického úradu už 752 rodín v 567 kolonizačných usadlostiach v celkovej výmere 9 421,57 ha.¹¹

6 KOUBA, J.: Dvadsať rokov aktívnej práce v prospech zemědělských potřeb Slovenska. Bratislava 1938, Úvod knihy.

7 FALTUS, J., PRŮCHA, V.: Přehled hospodářského vývoje na Slovensku v letech 1918- 1945. Bratislava 1967, s. 133-135.

8 LACINA, V.: Rozhodování v hospodářské politice meziválečného Československa. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1993, s. 179-203.

9 Slovenský hospodár, I. 11. 1923, č. 7.

10 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1924. Bratislava 1925, s. 94-95.

11 Tamže.

Minister Hodža, si pri realizácii zákona o pozemkovej reforme uvedomil, že jednou z bŕzd priebehu pozemkovej reformy v slovenskom poľnohospodárstve bola chudoba potenciálnych nadobúdateľov pôdy. Pôda, odobratá latifundistom sa totiž nepridelovala, ale štát ju predával. Bezzemkovia, čiže väčšinou poľnohospodárski robotníci, ktorí pred vyvlastnením majetkov šľachty, katolíckej cirkvi a iných latifundistov bývali zväčša na týchto zabraných majetkoch, nevlastnili žiadne domy, ani pozemky, ani poľnohospodársky inventár. Nemali si za čo ponúkajú pôdu odkúpiť. Pôda sa predávala na základe cien z rokov 1913 – 1915 a za 1 ha pôdy podľa jej bonity bolo potrebné zaplatiť 2000 – 8600 korún. Potrebovali lacný, dlhodobý úver. Banky, ktoré pôsobili na Slovensku im takéto úver nesľubovali, jednak preto, že v období povojnovej hospodárskej krízy nedisponovali s toľkými finančnými prostriedkami a jednak preto, lebo dlhodobý úver s nízkymi úrokmi nebol pre ne zaujímavý. Omnoho radšej poskytli úver priemyslu, obchodníkom a remeselníkom. Na základe týchto poznatkov minister Hodža inicioval prijatie zákona č. 258/1922 Zb. zo dňa 11. 12. 1922, ktorým presadil reorganizáciu peňažníctva na Slovensku.¹² Pomohol rozšíriť sieť českých hypotečných ústavov, konkrétne Hypotečnej banky českej a Zemskej banky na území Slovenska. Hypotečná banka zahájila činnosť v Bratislave 29. 6. 1924. Podľa Hodžových predstáv mala „*zlatým dažďom zúrodniť slovenskú pôdu*.“¹³ V roku 1926 si táto banka vytvorila filiálku aj v Košiciach. Hypotečná banka poskytovala roľníkom lacný, dlhodobý úver s nezvýšiteľnými úrokmi. Podľa zmluvy z roku 1926, uzavretej medzi Štátnym pozemkovým úradom a touto bankou, poskytovala Hypotečná banka na nákup pozemkov pôžičky aj takým nadobúdateľom, ktorí nevlastnili žiadnu nemovitosť. Samozrejme s perspektívou, že dlh v dohodnutom termíne splatia. Ak by zmluvu nedodržali, mala banka právo, zobrať im ako protihodnotu dlhov nadobudnuté pozemky. Splácanie dlžôb sa ukázalo v rokoch hospodárskej krízy pre chudobných poľnohospodárov veľmi problematické.

Okrem príchodu českých hypotečných ústavov videl Hodža riešenie finančnej situácie slovenských poľnohospodárov aj v budovaní siete Roľníckych vzájomných pokladníc. S ich prípravou sa začalo čoskoro po nástupe Hodžu do funkcie ministra poľnohospodárstva. Hodža zainteresoval do prípravných prác expozitúru ministerstva poľnohospodárstva a národohospodársky odbor Zemedelskej rady, ktorý sa týmto problémom zaoberal na štyroch zasadaniach v roku 1923. Svojím zameraním nadväzovali pokladnice na tradičné predvojnové „lichardovky.“ Plnili funkciu českých okresných hospodárskych záložní, čiže reiffeiseniek alebo tiež kampeličiek. Boli stredným článkom v slovenskej úverovej sústave. Už v roku 1924 zahájilo činnosť prvých šesť Roľníckych vzájomných pokladníc, ktoré sa združovali pod vedením Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc.¹⁴ Ministerstvo poľnohospodárstva ich vznik napomohlo tým, že im poskytlo zo svojho roz-

12 Prvá výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1921 – 1923. Bratislava 1924, s. 120, tiež KARVAŠ, I.: Dr. Hodža a zemedelstvo. In: Politika, roč. 8, č. 2, 1. 2. 1938, s. 16 n.

13 Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé. Praha 1928, s. 517-518, tiež FALTUS, J., PRŮCHA, V.: c. d., s. 251-252.

14 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, V. Praha 1933, s. 230, KARVAŠ, I.: Hodža a zemědělstvo. Politika, 1. 2. 1938, r. 8. č. 2. s. 16.

počtu dlhodobý bezúročný vklad a nenávratné finančné dotácie. Súčasne si zaistilo dohľad nad Roľníckymi vzájomnými pokladnicami takým spôsobom, že stabilne vysielalo do ich správnych rád vládnych komisárov z radov svojich zamestnancov.

Rovnako Hypotečná či Zemská banka, ako aj Roľnícke vzájomné pokladnice, boli v prvých rokoch benevolentné pri vyberaní splátok. Ani daňové úrady sa zatiaľ neponáhľali s vyberaním daní od roľníkov za pôdu, ktorú nadobudli v rámci pozemkovej reformy. To však neznamenalo, že dlžné peniaze neevidovali. Väčšina roľníkov sa však akosi zmierila či uspokojila s tým, že dlhy zatiaľ nik od nich prísne nevyberal. Priveľmi sa preto so splátkami neponáhľali. Napokon úzke pásy nadobudnutých polí (zvyčajne nadobúdateľa získali 1 – 1,5 ha parcelovanej pôdy) novým držiteľom nepomohli ani k zabezpečeniu výživy ich rodín, tobôž k vytvoreniu nejakých finančných rezerv. Skutočne progresívnymi nadobúdateľmi pôdy sa stali majitelia tzv. zvyškových statkov (v rámci celej ČSR šlo o 2291 osôb, ktoré získali priemerne po 100 ha pôdy), ktorí zvyčajne patrili medzi popredných funkcionárov či podporovateľov vládnej agrárnej strany.¹⁵

Počas prvej etapy vo funkcii ministra poľnohospodárstva venoval Dr. M. Hodža pozornosť aj riešeniu vzťahov, resp. vzájomných kompetencií inštitúcií, ktoré patrili do záujmovej sféry jeho ministerstva. Z nich bol aktuálny napr. problém vymedzenia pôsobnosti Zemedelskej rady, ktorá na rozdiel od orgánov, združujúcich priemyselníkov, nemala na Slovensku pred rokom 1918 tradíciu a preto si po roku 1920 vytvárala nové pole pôsobnosti. V českých krajinách existovali Zemedelské rady ako ústredné orgány pre riadenie poľnohospodárskej politiky krajiny už 30 rokov. Rovnako novým, t. j. poprevratovým organizačným ekonomickým orgánom bola aj Expozitúra ministerstva poľnohospodárstva. Zatiaľ čo Zemedelská rada, ako záujmová organizácia, združujúca ale aj zastupujúca záujmy poľnohospodárskych producentov bola súčasťou celoštátnej siete Zemedelských rád a teda aj členom ich spoločného centra Stálej delegácie zemedelských rád Československej republiky, expozitúra nemala partnera v českých krajinách. Bola riadená, resp. bola súčasťou celoštátneho ministerstva poľnohospodárstva a jej výkonnými orgánmi sa stali štátne hospodárske inšpektoráty. Hodžove ministerstvo poľnohospodárstva finančne dotovalo aj Zemedelskú radu aj svojich zamestnancov v bratislavskej expožitúre. Problém bol však v tom, že do roku 1924 Zemedelská rada mohla s pridelenými financiami disponovať iba vtedy, ak jej výdavky schválili pracovníci expožitúry, čiže centrálného štátneho orgánu. Minister Hodža bol stúpencom myšlienky administratívnej samostatnosti volených, či záujmových celoslovenských orgánov. Dôkazom toho je i skutočnosť, že zariadil, aby Zemedelská rada od roku 1924 samostatne disponovala pridelenými peniazmi.¹⁶ Hodža podporoval spoluprácu medzi Zemedelskou radou a expožitúrou, tiež s jej podriadenými župnými orgánmi aj štátnymi inšpektorátmi nielen vo finančných otázkach, ale aj v iných oblastiach. Obe tieto poľnohospodárske inštitúcie požíval ako „poštový tunel,“ cez ktorý prúdili peniaze a skúsení agrárni odborníci z Prahy na Slovensko. O tom že tieto „poštové zásielky“ neboli vonkoncom zanedbateľné, svedčí skutočnosť, že iba na pod-

15 PRŮCHA, V. a kol.: Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava 1974, s. 91.

16 Prvá výročná správa..., s. 169.

poru chovu ošípaných, oviec a kôz dostali od ministerstva poľnohospodárstva v rokoch 1923 - 1926 slovenskí roľníci pomoc vo výške 1,033.185 korún¹⁷

Minister Hodža venoval mimoriadnu pozornosť odbornému poľnohospodárskemu školstvu, rôzne orientovaným agrárnym výskumným ústavom, knižniciam a ďalším inštitúciám, ktoré napomáhali modernizácii celého československého poľnohospodárstva a šírili osvetu medzi najširšie vrstvy dedinského obyvateľstva. Vo veľkej miere práve túto drobnú osvetovú výchovu potreboval slovenský vidiek. Pri vstupe Slovenska do ČSR sa na slovenskom území nachádzalo 9 poľnohospodárskych odborných škôl. Vyučovalo sa v nich, ako vo všetkých odborných školách na území celého Uhorska, po maďarsky. Spomínané poľnohospodárske odborné školy vychovávali predovšetkým odborníkov - úradníkov pre štátnu správu, resp. pripravovali mladých veľkostatkárov, ktorí mali zdediť súkromné veľkostatky, na ich budúce hospodársko - riadiace povolanie. Takémuto cieľu slúžili napr. hospodárska akadémia v Košiciach či lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici. Popri vyšších agrárno-lesníckych školách existovali aj odborné školy, ktoré končili maturitou, napr. vinohradnícka škola v Bratislave, horárska v Liptovskom Hrádku a ďalšie odborné školy. Po roku 1918 sa vedenia poľnohospodárskych škôl na území Slovenska chopilo ministerstvo poľnohospodárstva. Postupne dobudovalo sieť poľnohospodárskych škôl na celom Slovensku, pričom vyučovacím jazykom na týchto školách už bola slovenčina. Hodžovi šlo predovšetkým o to, aby sa vzdelanie dostalo najširším vrstvám vidieckej mládeže. Z toho dôvodu kládol dôraz na vybudovanie dostatočného počtu škôl, resp. niekoľkomesačných odborných vzdelávacích kurzov, ktoré by boli pre roľnícke deti menej finančne nákladné a napokon aby mladí ľudia, ktorí ich absolvovali, natoľko nechýbali rodičom pri poľnohospodárskych prácach na vlastnom hospodárstve. Mnohé takéto kurzy prebiehali iba počas zimných mesiacov. Dôležitú úlohu v propagácii a organizácii výchovy roľníckeho dorastu v rôznych poľnohospodárskych školách a kurzoch plnila Zemedelská rada, ktorá dostávala pravidelne od Hodžovho ministerstva finančné prostriedky aj na udeľovanie študijných podpôr a napokon zabezpečovala roľníckej mládeži aj hospodársku prax v dobre prosperujúcich hospodárstvach v českých krajinách a na Slovensku. Ministerstvo vybudovalo postupne sieť odborných škôl na celom Slovensku, pričom sa zohľadňovali konkrétne poľnohospodárske a spoločenské potreby a podmienky. Takto vznikli napr. odborné školy pre roľnícke dievčatá vo Veličnej na Orave, v Skalici, v Komárne a v Hrachove pri Rimavskej Sobote, pre chlapcov sa zriadila drevárska škola v Liptovskom Hrádku, melioračná v Košiciach, tiež záhradnícka v Malinove (Eberharde) pri Bratislave.¹⁸ Okrem týchto dlhodobejších škôl iba v roku 1924 ministerstvo zriadilo 27 ľudových krátkodobých hospodárskych škôl a ďalšie večerné či nedeľné kurzy pre dospelých. Tieto školy a kurzy sa stali súčasne poradenskými i osvetovo-vzdelávacími centrami slovenského vidieckeho obyvateľstva, ktoré pôsobili permanentne cez celý rok. Prispievali

17 Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľníckého lidu v Republice Československé. Praha 1928 - 1929, s. 607.

18 REICH, E.: Základy organizace zemědělství Československé republiky. Praha 1934, REICH, E.: Zásluhy dr. Hodži o zemědělské školství a osvětu. In: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930, s. 770-773.

tiež ku rozšíreniu politického rozhl'adu a ku získavaniu politickej kultúry jednoduchých, dovtedy zrejme politicky pasívnych roľníkov. V miestnostiach, v ktorých kurzy prebiehali, umiestnilo ministerstvo poľnohospodárstva aj knižnice a to nielen so zásobou odborných poľnohospodárskych kníh, ale aj s beletriou a zdravotno-osvetovou literatúrou. V českom meste Tábor vznikol z Hodžovej iniciatívy celoštátny ústav pre výrobu učebných pomôcok potrebných pre výučbu na odborných poľnohospodárskych školách. Ďalšie dôležité pomocné centrá pre pedagógov sa vytvorili s pomocou ministra Hodžu priamo v Prahe a síce v Dome poľnohospodárskej osvetu, v Poľnohospodárskom filmovom archíve a v modernej Diapozitívovej centrále (vznikla v r. 1923). Na týchto miestach nachádzali radu i pomôcky nielen pedagógovia poľnohospodárskych odborných škôl a výskumných ústavov, ale priamo aj poľnohospodári, najmä mladí vedychťiví ľudia.

Minister Hodža prejavil záujem a pochopenie nielen pre vznik poľnohospodárskych škôl, ale pravidelne sledoval a zabezpečoval aj ich vysokú odbornopedagogickú úroveň. Ako jedna z dôležitých „pomôcok“ pre učiteľov na odborných poľnohospodárskych školách sa stala Ústredná slovanská poľnohospodárska knižnica. Poskytovala pedagógom na poľnohospodárskych školách všestrannú pomoc. Odborne vzdelaný dorast našiel uplatnenie nielen na svojich majetkoch. Mohol sa zamestnať vo výskumných poľnohospodárskych ústavoch a staniách, ktoré zameriavali svoj výskum podľa konkrétnych regionálnych podmienok, napr. stanica v Komárne sa venovala výskumu pestovania tabaku, stanica v Malej Toruni a v Modre bola orientovaná na vinohradníctvo. Ministerstvo pod Hodžovým vedením podporovalo tiež vznik ovocných a révových škôlok, napr. v Devínskej Novej Vsi, v Prievidzi a v Trenčíne. Poskytlo na výstavbu objektov a strojové vybavenie či ďalší potrebný inventár výskumných ústavov, staníc a škôlok nemalé finančné prostriedky.¹⁹

V Bratislave pomohol Dr. Hodža spolu s Dr. P. Blahom vybudovať Poľnohospodárske múzeum, ktorého prvým správcom sa stal Dr. Kazimour. Slávnostný výkop stavby tejto budovy sa konal dňa 22. 9. 1924, do užívania verejnosti bolo múzeum odovzdané v roku 1928.

Obraz pôsobnosti ministra Hodžu v jeho prvej etape na ministerstve poľnohospodárstva by nebol úplný, ak by sme nespomenuli ešte vedecko-výskumné centrum, ktoré sa vytvorilo s jeho podporou v Prahe. Dňa 28. 12. 1924 zahájila svoju činnosť Československá akadémia poľnohospodárska a minister Hodža, ktorý bol jej iniciátorom, bol zvolený za jej predsedu. Aj na pôde tejto vedeckovýskumnej inštitúcie Hodža potvrdil, že mu v jeho koncepcii hospodárskej politiky nikdy nešlo iba o zvýšenie poľnohospodárskej produkcie, ale predovšetkým o úroveň a spôsob života ľudí, ktorí pracovali na pôde. Hodža trval na tom, aby sa špičkoví odborníci, ktorých akadémia združovala, zaoberali nielen prírodnými podmienkami, výskumom pôdy, výberom druhov vhodných rastlín či poľnohospodárskych zvierat, ale medzi výskumné úlohy tohto pracoviska patrili aj prieskum životného prostredia dedín, demografický výskum vidieka a ďalšie okruhy problémov. Priamo

¹⁹ Napr. len na výstavbu výskumnej stanice v Sabinove a jej pobočky v Jakubovanech v priebehu rokov 1923 – 1924 poskytlo 150.133 korún, NA ČR Praha, fond Ministerstvo poľnohospodárstva, kart. 344.

v akadémii pôsobilo 44 odborných komisií, ktoré združovali interných domácich aj externých zahraničných špičkových odborníkov. Akadémia im poskytovala nielen priestor pre vedeckú prácu, ale aj pomôcky (dobře fundovanú knižnicu, archív s odbornými, vysokoškolsky vzdelanými silami) a zabezpečovala publikovanie vedeckých výsledkov. Akadémia tiež usporadúvala vedecké konferencie (v dobovej terminológii „ankety“) o rôznych aktuálnych problémoch spätých s poľnohospodárskou výrobou, ale aj so životom ľudí na vidieku. Pozývala na nich nielen odborníkov z ČSR ale aj zahraničných vedcov. O vedeckej autorite a dobrom mene, ktoré si táto inštitúcia vo svete získala, svedčí skutočnosť, že podľa jej vzoru sa budovali podobné vedecké poľnohospodárske centrá v Holandsku, v USA, v Japonsku, v Bulharsku i v susednom Poľsku.²⁰

V rokoch 1925 - 26 sa niektoré odvetvia československého poľnohospodárstva ocitli opäť v ťažkých podmienkach krízy. Agrárnu stranu v tomto čase viedol miesto chorého A. Švehlu minister Hodža. S najbližším okruhom spolupracovníkov hľadal východisko pre krízou ohrozené odvetvia poľnohospodárstva, napr. pestovanie cukrovej repy a výrobu cukru. Presadzoval obmedzenie dovozu agrárnych tovarov do Československa, aby sa mohli doma vyprodukované plodiny uplatniť v maximálnej miere na vnútornom trhu. Pod Hodžovým vplyvom rokoval o vývoznom probléme klub poslancov agrárnej strany. Poslanci zohľadnili skutočnosť, že československé zákonodarstvo chránilo do tých čias colnými ochrannými normami takmer výlučne iba priemyselnú produkciu. Z agrárnej výroby bolo v polovici 20. rokov čiastočne chránené iba dobytkárstvo, pestovanie zeleniny a ovocia. Bola to reakcia na povojnový nedostatok všetkých potravín. Pramenila v úsilí zabezpečiť obyvateľstvo najnutnejšími životnými potrebami aj zvýšeným dovozom potravín zo zahraničia.

V polovici 20 rokov sa situácia na zahraničných trhoch i na vnútornom trhu zmenila. Tie odvetvia agrárnej produkcie, ktoré sa snažili exportovať svoje výrobky v maximálnej miere do zahraničia (nešlo iba o vývoz cukru, ale napr. aj slovenskej bryndze) sa dostali do ťažkého konkurenčného súperenia o odbyt svojich výrobkov. Hodža nastúpil do komplikovaného boja za presadenie tzv. agrárnych colných zákonov, ktoré obmedzovali dovoz poľnohospodárskych tovarov do ČSR a tým zvýhodňovali domácich producentov. Dostal sa pre túto aktivitu čoskoro do konfliktu nielen s predstaviteľmi priemyslu, ale aj socialistických strán. Parlament, i vďaka nesmiernej Hodžovej aktivite, napokon colné zákony prijal. Hodža si však osobne znepriatelil socialistický blok za ktorým stál „Hrad“ a prezident T. G. Masaryk. Navyše, na „Hrad“ prenikli informácie, že mimoriadne ambiciózne Hodža by mohol ašpirovať aj na miesto ministra zahraničných vecí, prípadne nahradiť ťažko chorého Švehlu na samotnom poste premiéra československej vlády. A to už bolo priveľa. Je interesantné, že aj pri tejto príležitosti sa prejavila pestrá paleta názorov, čiže rozporupnosť slovenskej politickej reprezentácie. V tejto pre Dr. Hodžu zložitej životnej i politickej situácii vystúpili v jeho prospech a na jeho obranu také osobnosti Dr. A. Štefánek, A. Hlinka, Dr. I. Déer a ďalší reprezentanti slovenského politického života. Na

20 Slovenský denník, 7. 3. 1933, r. 16, č. 55.

pôde parlamentu, v tlači a na verejných zhromaždeniach zdôrazňovali Hodžove zásluhy a význam jeho dovtedajšej činnosti pre celý štát. Súčasne Hodžov kolega v agrárnej strane, Slovák, Dr. V. Šrobár písal o tejto „kauze“ a zastával celkom iný postoj. V súkromnom liste T. G. Masarykovi charakterizoval Hodžu i jeho spolupracovníkov ako hniezdo, v ktorom sa liahli útoky, lož a podvody proti vláde. Dôvod tohto Šrobárovho konania bol zrejmý. Už roky pretrvával medzi Hodžom a Šrobárom zápas o prvenstvo v slovenskom agrárnickom tábore. Preto uvítal Šrobár akúkoľvek príležitosť, ktorá by vyradila Hodžu z politického výslnia. Navyše, v spomínanom liste Masarykovi, sa pohotove ponúkol k rozhovorom o Hodžovom nástupcovi.²¹

Prezident s definitívnou platnosťou rozhodol o Hodžovom osude začiatkom februára 1929. Svoje stanovisko oznámil v liste, ktorý adresoval predsedovi parlamentu dňa 5. 2. 1929.²² Konflikt Dr. Hodžu s „Hradom“ a socialistickým blokom napokon vyústil tak, že Hodža podal predsedovi vlády 9. 2. 1929 demisiu a „zo zdravotných dôvodov“ sa vzdal funkcie ministra. Vzdialil sa dočasne zo špičkového politického života.²³ Predstaviteľ prezidentskej kancelárie JUDr. P. Šámal si v súvislosti s Hodžovým odchodom nie náhodou zapísal, že rokovanie o Hodžovej demisii na pôde ministerskej rady bolo „úporné,“²⁴ pretože Hodža bol v tom čase už nielen významnou osobnosťou, ale aj v zahraničí a doma známym československým štátnikom a napokon obľúbeným človekom.

Hodža zdravotné problémy ani priveľmi nesimuloval. Autonehoda v roku 1923, pri ktorej utrpel síce len menšie zranenia, (jeho šofér nezvládol riadenie, auto zišlo z cesty a prevrátilo sa), ale v rámci naliehavých povinností im nemohol v tom čase venovať minimálnu pozornosť a napokon jeho mimoriadna, namáhavá, všestranná a každodenná politická aktivita zanechali stopy na Hodžovom zdravotnom stave.

Svoju nedobrovoľnú pracovnú prestávku Hodža veľmi dobre využil na to, aby si oddýchol vo svojom víkendovom dome v Tatranskej Lomnici aj na liečebných pobytoch v zahraničí. Medzitým nielen po Prahe, ale aj na Slovensku sa šírili správy o tom, že Hodža je pre vedenie agrárnej strany aj pre vládne orgány nepostrádateľný, že „Hrad“ si napokon musí uvedomiť jeho kvality v porovnaní s ostatnými funkcionármi agrárnej strany (Švehla bol vážne chorý, Udržal a Staněk prestárnutý, kandidátom na vysoké funkcie bol v agrárnej strane pre „Hrad“ ešte menej prijateľný R. Beran). V prospech Hodžu priamo v rodine prezidenta pôsobil Jan Masaryk, ktorý bol Hodžovým priateľom.²⁵

21 Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, fond T. G. M., Osobnosti, Dr. M. Hodža 1918 – 1933.

22 Tamže.

23 ZADINA, J.: Dr. Hodža v boji o zemědělskou celní ochranu. In: Milan Hodža publicista..., s. 744-746.

24 AKPR Praha, mat. T197/29.

25 O blízkých, nekonvenčných vzťahoch, prezidentovho syna a československého veľvyslancu Jana Masaryka s Dr. M. Hodžom svedčia medziiným listy Jana Masaryka Hodžovi, ktoré sa nachádzajú v Hodžovej pozostalosti v Archíve Národného múzeja v Prahe. Preto nie je náhodné, že práve J. Masaryk zabezpečil Hodžovi prvú audienciu u prezidenta dňa 8. 10. 1931, čiže viac než rok pred tým, ako Hodža opäť prijal ministerské kreslo.

Čas pracoval v Hodžov prospech. Pôvodný predpoklad, že „vyšachovanie“ Hodžu z ministerských funkcií a zrušenie agrárnického generálneho sekretariátu, čiže celoslovenského riadiaceho orgánu prispeje k oslabeniu jeho aktivity a popularity v slovenskom politickom prostredí, sa tiež nespínil. Hodža počas núteného politického oddychu sumarizoval kladné aj negatívne poznatky z posledných rokov. Vyvodil si z nich pre seba mnohé poučenia. V jeho politickej činnosti v 30. rokoch sa objavili, zrejme aj pod vplyvom týchto skúseností, nové prvky. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, keď Hodžu z ekonomickej problematiky pýtali prevažne len agrárne otázky, zdá sa, že v 30. rokoch (zrejme aj pod vplyvom svetovej ekonomickej krízy) vnímal Hodža štátne hospodárstvo a hospodársku politiku z omnoho celistvejšieho, globálnejšieho pohľadu. To však neznamenalo, že by zanedbával svoj „agrárnický rezort.“ Snažil sa tiež s omnoho väčšou angažovanosťou riešiť nové hospodárske problémy v zapájaní ČSR do širších geopolitických a ekonomických (stredo európskych) sústav. Napokon - a v tom práve treba hľadať poučenie z konca 20. rokov - prejavil mimoriadny záujem o združenie politických a ekonomických síl na Slovensku. Netajil pritom svoj cieľ: zosilniť postavenie Slovenska v politickom a ekonomickom mocenskom systéme ČSR aj svoju osobnú pozíciu v politickom živote na Slovensku a tým napokon aj v Prahe. Tieto zámery sa mu do značnej miery podarilo uskutočniť.

Dňa 18. 10. 1932 sa zišlo užšie predsedníctvo agrárnej strany za prítomnosti poslancov a ministrov, ktorí zastupovali túto stranu v jedenástom vládnom kabinete ČSR na čele s F. Udržalom. Na tomto zasadaní kulminovali rozpory v samotnej agrárnej strane medzi krídlom, na čele ktorého stál Udržal (prohradná skupina) a medzi radikálnou agrárnickou opozíciou, vedenou úradujúcim podpredsedom agrárnej strany F. Staněkom.²⁶ Ministerský predseda F. Udržal, ktorý sa na zasadanie urýchlene vrátil z liečenia v Karlových Varoch, informoval prítomných o zhoršení svojho zdravotného stavu a oznámil svoje rozhodnutie podať demisiu svojej vlády. Agrárnická tlač konštatovala, že prítomní funkcionári agrárnej strany mu na zasadaní jeho dôvody uznali a poďakovali mu za jeho dovtedajšiu činnosť. Na funkciu ministerského predsedu nasledujúcej vlády navrhli Jana Malypetra, ktorý vykonával v polovici dvadsiatych rokov funkciu ministra vnútra a neskôr (v rokoch 1925 – 1932) bol predsedom poslaneckej snemovne. O zostave nového vládneho kabinetu začal rokovať s vládnymi koalíčnými stranami aj prezident T. G. Masaryk. Vláda F. Udržala oficiálne podala demisiu prezidentovi republiky dňa 21. 10. 1932.

Tlač privítala informáciu, že medzi novými navrhnutými ministrami je opäť Dr. M. Hodža, pretože: „V Dr. Hodžovi dostáva vláda Malypetrova veľkorysého a húževnatého vyjednávača s diplomatickými schopnosťami, ktorého dosavadná činnosť v prospech Slovenska zabezpečuje, že slovenské záujmy budú v novej vláde úspešne hájené.“²⁷ Dvanásť vládna koalícia na čele s premiérom Janom Malypetrom bola vymenovaná 29. 10. 1932. Popri hospodárskych ministroch na usmernenie štátnej hospodárskej politiky mali vplyv

26 O spomínaných rozporoch v agrárnej strane viď : NA ČR Praha, fond PMR, kart. 7, fasc. 11, správy z obdobia 11. 9. 1932 – 8. 10. 1932.

27 Slovenský denník, 22. 10. 1932, r. 15, č. 243.

v tomto vládnom kabinete aj vládni poradcovia, napr. generálny riaditeľ Škodových závodov K. Loevenstein a známy finančný odborník K. Engliš.²⁸

Premiér J. Malypetr predstúpil pred parlament s programom svojej 15-člennej vládnej koalície dňa 3. 11. 1932. Zdôraznil v ňom: „*Není příkladu v dějinách pro stav, v jakém je této doby světové hospodářství, a není možno utěšovati se teorií o občasném střídání konjunktur a krisí.*“²⁹ Najaktuálnejším problémom slovenského vidieka v druhom období Hodžovho pôsobenia vo funkcii ministra poľnohospodárstva sa stal úpadok rentability agrárnej produkcie. Ceny poľnohospodárskych produktov klesli pod úroveň výrobných nákladov. Druhým, nemenej vážnym problémom bolo neuveriteľné zadĺženie slovenských roľníkov. Dlh poľnohospodárov na Slovensku predstavoval dovedna sumu 5 miliárd korún, čiže 1 ha poľnohospodárskej pôdy bol zaťažený priemerným dlhom vo výške 1965 korún. Pritom najväčšími boli zadĺžené hospodárstva drobných roľníkov (priemerne 3000 - 4000 korún na 1 ha poľnohospodárskej pôdy).³⁰ Novovzniknutý administratívny orgán, Krajinský úrad, ktorý začiatkom 30. rokov v podstate rozbiehal svoju činnosť, dostával mesačné hlásenia o situácii v okresoch. V nich sa odzrkadľovali vážne problémy jednotlivých regiónov. Medzi iným sa v takejto správe písalo: „...*maloroľníci, ktorí majú 4 - 5 katastrálnych jutár zeme, nemôžu vyžiť... tí, ktorí svoje majetky obdržali po prevrate následkom parcelácie, sú v horšom stave ako nezamestnaní robotníci. Títo ľudia nemajú odkiaľ platiť dane, úroky a tým menej dlhy, ponevác sa zadĺžili v dobách menej cennej valuty a musia platiť pri nižších cenách svojich produktov vysokú valutu... kupovali zbožie na živobytie a na siatie na dlh.*“³¹ Čo mohol v nezávideniahodnej situácii svetovej hospodárskej krízy robiť minister poľnohospodárstva, aby uľahčil postavenie tej časti obyvateľstva, ktorej záujmy mal obhajovať a usmerňovať?

Dr. M. Hodža patril medzi pragmatických politikov. Problémy, ktoré kríza spôsobila poľnohospodárom a agrárnej produkcii dôverne poznal. V čase keď preberal rezort ministerstva poľnohospodárstva, kríza v Československu kulminovala. Nadväzoval na skúsenosti a aktivity svojho predchodcu. Vytváral si však - najmä s pomocou vedeckých expertov, ktorých zhromaždil už predtým v poľnohospodárskej akadémii - aj svoju vlastnú cestu k riešeniu závažných ekonomických a sociálnych problémov.

Hodža bol tej mienky, že krízu nemožno likvidovať postupne v jednotlivých regiónoch, rôznymi metódami a v rozdielnom harmonograme. Propagoval veľkorysé, globálne, pri najmenšom celokontinentálne, ak už nie celosvetové riešenie hospodárskych problémov. Jednotlivé krajiny nemali šancu nezávisle nadviazať spretfhané nite medzinárodných hospodárskych vzťahov. Predpokladal, že skutočne vážnym krokom k „liečeniu sprievodných javov hospodárskej krízy“ musí byť dohoda európskych krajín s vývoznými zámorskými krajinami, ktoré exportovali po skončení svetovej vojny do Európy neobmedzené

28 LACINA, V.: Rozhodování v hospodářské politice meziválečného Československa..., s. 127.

29 Národní shromáždění republiky Československé v druhém desetiletí. Praha 1938, s. 117.

30 PRŮCHA, V.: Hospodářské dejiny..., s. 127.

31 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Krajinský úrad, kart. 54. Hlásenie notariátu v Zlatých Moravciach zo dňa 3. 1. 1933.

kvantá potravín, cukrovej trstiny, bavlny a iných produktov. Poučenie si zobral z dohôd, ktoré medzi sebou uzatvárali priemyselné giganty, aby aspoň čiastočne obmedzili nadprodukciu výrobkov vo vnútri svojej výrobnjej sféry. Obsahom podobnej dohody malo byť aspoň určité usmernenie poľnohospodárskej produkcie a to nielen v kvantitatívnej sfére, ale aj v sortimente rastlín a živočíšnej výroby.³² S pomocou svojich poradcov, spolupracovníkov, skúsených odborníkov na ministerstve poľnohospodárstva a iných národohospodárov na území celého štátu pripravoval rôzne varianty návrhov, ktoré prediskutovali na tzv. odborných, úzko špecializovaných „anketách.“ Zrejme si uvedomoval aj prekážky a riziká na ceste k hľadaniu východiska z agrárnej krízy. Je zrejme, že aktívny a fundovaný Hodža nemohol ani na pôde ČSR, tobôž v medzinárodnej sfére likvidovať konkurenčný zápas medzi jednotlivými rezortmi štátneho hospodárstva a zabezpečiť tak potrebnú kooperáciu medzi nimi pri likvidácii ekonomicko-sociálnych problémov obyvateľstva.

Predovšetkým šlo o to, že Československo patrilo medzi krajiny maximálne závislé na exporte priemyselných výrobkov, z toho približne 30 percent jeho priemyselných výrobkov smerovalo už tradične do stredoeurópskych krajín. V tomto priestore sa však naše výrobky stretávali, najmä po roku 1925, so stále silnejšou a dravšou nemeckou konkurenciou. Hodža už dávnejšie upozorňoval na to, že krajiny, ktoré tvorili pred rokom 1918 monarchiu, a ktoré boli pravidelnými odberateľmi produktov z vtedajších závodov v českých a slovenských regiónoch, si už stihli v 20. rokoch vybudovať svoje priemyselné závody a to i také, ktoré predtým na ich území nemali žiadnu tradíciu. Prestali mať potom prirodzene záujem o dovoz takýchto výrobkov z ČSR. Už z tohto dôvodu neodporúčal, aby sa československá hospodárska politika i naďalej príliš orientovala na export priemyselných tovarov. Hovoril, že je potrebné hľadať možnosti uplatnenia aj priemyselnej produkcie na vnútornom trhu a to cestou zvýšenia kúpnej sily domácich konzumentov, čiže pozdvihnutím životnej úrovne zbedačených roľníkov. V tejto súvislosti Hodža konštatoval: *„Treba...vrátiť zemedelstvu schopnosť nakupovania. Ak bude zemedelec môcť nakupovať, znamená to väčšiu zamestnanosť priemyselného kapitálu a tiež východisko z krízy... Ak neznížime úrok, ak neodstránime zadlženosť a predĺženosť v zemedelskej výrobe, nepohneme sa ani o krok z krízy.“*³³

Svoju koncepciu hospodárskej politiky prebojoval Hodža s rovnakou nástojčivosťou doma i na medzinárodných fórach. Už zopár týždňov po prevzatí ministerskej funkcie predsedal Dr. M. Hodža porade delegátov Medzinárodného agrárneho bureau, čiže organizácie, pre ktorú sa ujal tiež názov Zelená internacionála. Jej základy budoval Hodža s nebohým A. Švehlom ešte začiatkom 20. rokov. Schôdzka Zelenej internacionály prebiehala v Prahe v dňoch 2. – 3. 11. 1932. V tom čase združovala internacionála 15 roľníckych politických strán zo 14 krajín. Na spomínané pražské zasadanie vyslalo svoje delegá-

32 Prejav Dr. M. Hodžu v Nitre na valnom zhromaždení Domovín. Slovenský denník, 10. 5. 1934, r. 17, č. 33.

33 Prejav Dr. Hodžu v rozpočtovom výbore parlamentu dňa 21. 1. 1933, tiež Slovenský denník 24. 1. 1933, r. 16, č. 19.

cie 9 agrárnych politických strán.³⁴ Na tlačovej konferencii, ktorá medzinárodnej porade predchádzala, sľúbil jej predseda, Dr. M. Hodža, že delegáti sa spoločným úsilím pokúsia zabezpečiť úverovú pomoc roľníkom, budú sa zaoberať riešením problému nezamestnanosti a s ďalšími aktuálnymi otázkami. Napriek úsiliu predsedníctva konferencie urobiť čo možno najviac pre riešenie problémov, rokovania sa viedli skôr v politickej sfére. V záverečnej rezolúcii podporili zídění delegáti myšlienku, že budú chrániť svojou činnosťou svetový mier a bojovať proti silám, ktoré chcú ohroziť demokratický vývoj. Ich iniciatíva v 30. rokoch nebola vonkoncom prázdnu frázou. Skôr reakciou na reálny vývoj v Nemecku a v ďalších krajinách.

Na domácej pôde vysvetľoval Hodža príčiny krízy aj hospodárskym liberalizmom, čiže bezhlavou nadmernou výrobou, ktorá vonkoncom nezohľadňovala možnosti a záujmy kúpyschopného obyvateľstva. Podporoval reguláciu hospodárskej politiky štátom, sám bol iniciátorom viacerých štátnych zásahov do ekonomiky. Jedným zo sprievodných javov hospodárskej krízy na slovenskom vidieku boli časté exekúcie. Zadĺžení roľníci, ktorí nevedeli splácať dlhy, v týchto exekúciách prichádzali nielen o poľnohospodársky inventár, pôdu, domáce zvieratá, ale doslovne aj o strechu nad hlavou. Na zasadaní ministerskej rady dňa 27. 1. 1933 presadil minister Hodža aspoň to, že exekútori nemohli ohodnocovať zaberané majetky za vlastnú zvolenú nízku cenu a predávať ich za predražené sumy (rozdiel v týchto cenách si privlastnili).³⁵ Pomáhal poľnohospodárom aspoň tým, že inicioval návrhy na odklady exekúcií s nádejou, že sa časom zvýši cena poľnohospodárskych produktov a roľníci budú môcť splácať dlžné peniaze.

Medzi významné zásahy štátu do poľnohospodárskej výroby patril obilný monopol. Návrh na vládne nariadenie o obilnom monopole (č. 137/1934 Zb.) bol spoločným dielom agrárnych odborníkov sústredených v Československej akadémii poľnohospodárskej a v ríšskom poradnom zbore pre poľnohospodárstvo. Obe tieto inštitúcie vznikli na podnet ministra Hodžu a boli jeho dôležitými poradnými orgánmi. Vládne nariadenie o obilnom monopole poverilo štátny orgán, čiže novovytvorenú Československú obilnú spoločnosť, ktorá v mene štátu vykupovala od roľníkov obilie, kukuricu a iné plodiny za jednotnú, vopred, ešte pred zberom úrody dohodnutú cenu. Odkúpené plodiny obilná spoločnosť skladovala v nových vybudovaných obilných skladištiach. Disponovala tiež právom dovážať podľa potrieb chýbajúce druhy obilia či iných plodín zo zahraničia. Vďaka vzniku obilného monopolu sa aj na Slovensku začalo s výstavbou obilných veľkoskladišťa, ktoré slovenské poľnohospodárstvo potrebovalo.

Vznik obilného monopolu prispel k celoštátnej regulácii osevných plôch. Ministerstvo poľnohospodárstva monopol využívalo ako jeden z významných prostriedkov na ceste k uskutočneniu štátneho osevného plánu. Vedci z poľnohospodárskej akadémie na popud

34 GEBHART, J.: K činnosti středoevropské agrární instituce ve 20. a 30. letech. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. Praha 1989, s. 97-134, tiež Rezolúcia Medzinárodného bureau, Slovenský denník, 5. 11. 1932, r. 15, č. 253.

35 Výročná správa o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1933. Bratislava (bez dáta vydania), s. 69, tiež Slovenský denník, 28. 1. 1933, r. 16, č. 23.

ministra Hodžu a pod vedením jeho blízkeho spolupracovníka prof. Ing. E. Reicha urobili dôkladnú analýzu poľnohospodárskej produkcie na Slovensku. Zistili, v ktorých rastlinách, najmä obilninách je Slovensko sebestačné, ktoré je schopné a v približne v akom množstve vyvážať. Vznikli vedecké práce o tzv. náhradných plodinách, čiže o takých, ktoré boli pre vývoz alebo pre domácich spotrebiteľov atraktívne. Ministerstvo poľnohospodárstva pomocou svojich podriadených administratívnych orgánov a cez Poľnohospodársku radu sa usilovalo roľníkov mobilizovať, aby svoju pôdu osievali výhodnejšími náhradnými plodinami. Pre Slovensko sa počítalo najmä s kukuricou, s ozimnou repkou, so sójou, slnečnicou, s ľanom a na južnom Slovensku sa mala siať viacej paprika a tabak.³⁶ Vládne nariadenia, ktoré ministerstvo pod Hodžovým vedením navrhlo (išlo o nariadenia č. 99/1933 Zb. a 152/1933 Zb.) zvýhodnili roľníkov, ktorí sa rozhodli pestovať náhradné plodiny, aj mimoriadnymi finančnými príplatkami. Hodža sa ako minister zainteresoval aj do dovoznej politiky a pomáhal poľnohospodárom tým, že presadil obmedzenie dovozu niektorých plodín, alebo hotových výrobkov, napr. jedlých tukov.

Hodžovou srdečnou záležitosťou nebola iba poľnohospodárska prvovýroba. Pod vplyvom známych slovenských národohospodárov, najmä doc. I. Karvaša sa Hodža presvedčil o tom, že pre povznesenie životnej úrovne slovenských obyvateľov je nevyhnutné vytvoriť pracovné možnosti v priemysle. Podporoval výstavbu poľnohospodárskeho priemyslu, jeho spätosť s prvovýrobou (napr. pri vytváraní závodov na spracovanie papriky, bryndziarskych závodov a vôbec závodov, ktoré spracovávali všetky druhy syrov). Nechával sa pravidelne informovať o týchto problémoch svojimi blízkymi ľuďmi, ktorí pôsobili napr. v priemyselných a obchodných komorách, v národohospodárskych ústavoch a v iných inštitúciách.

Napriek tomu, že hospodárska kríza prinášala veľké a rôznorodé problémy, nezabúdala minister Hodža so svojimi spolupracovníkmi ani na budovanie sústavy národohospodárskych a záujmových inštitúcií. Napr. v roku 1934 sa vytvorila v Košiciach expozitúra Zemedelskej rady s pôsobnosťou pre východné Slovensko, postupne sa budovala sieť národohospodárskych orgánov na celom území Slovenska. Naďalej sledoval rozvoj odborného poľnohospodárskeho školstva a výskumných poľnohospodárskych ústavov. V dvorane bratislavského poľnohospodárskeho múzea sa 17. decembra 1933 pod patronátom ministra Dr. M. Hodžu konalo zakladajúce zhromaždenie nového spolku Roľníckej osvety. Tohto zhromaždenia sa zúčastnilo viac než 300 pozvaných hostí. Aj tento nevšedný záujem o „hodžovské podujatie“ svedčil o tom, že plány ministra poľnohospodárstva boli populárne a vystihovali skutočnú potrebu a záujem spoločnosti. Hodža v úvodnom prejave konštatoval, že Roľnícka osveta má nielen priniesť osvetu do slovenských chalúp, ale sa počíta pri jej činnosti so spoluúčasťou samotných roľníkov na jej podujatiach.³⁷ Roľnícka osveta mala už pri svojom vzniku 44 000 zakladajúcich členov a v priebehu 30. rokov vykonala veľkú osvetovú a publikačnú činnosť.

36 MÜLLER, V.: Náhradné plodiny v dvadsiatom roku Československej republiky. In: Zborník Dvadsať rokov aktívnej práce v prospech zemedelských potrieb Slovenska. Bratislava 1938, s. 32 - 37.

37 Slovenský denník, 19. 12. 1933, r. 16, č. 287.

Obe obdobia, v ktorých stál na čele ministerstva poľnohospodárstva Dr. M. Hodža, mali svoje špecifiká. Obe prebiehali v neľahkej celosvetovej hospodárskej situácii, ktorá ovplyvnila aj slovenskú ekonomiku. Hodža dokázal, že svojmu rezortu rozumel, že mu situácia nielen poľnohospodárskej výroby, ale predovšetkým ľudí, ktorí sa na nej podieľali, bola veľmi blízka. Vedel si zoskupiť okolo seba ľudí, ktorí boli uznávanými odbornými autoritami a s Hodžom sa i ľudsky zblížili. S ich pomocou koncipoval plány na prestavbu nielen slovenského, ale celoštátneho poľnohospodárstva a sám presadil mnohé reformy do praxe. Snažil sa promptne riešiť problémy a byť vždy včas o nich informovaný. Nie náhodou nadobudol podporu a oporu v najrozmanitejších skupinách a vrstvách obyvateľov celého štátu, čo sa nepodarilo každému politikovi medzivojnového Československa.

(2002)

9. KAPITOLA

K DEJINÁM POTRAVINÁRSKEHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918 – 1938

V priebehu medzivojnového Československa prešiel potravinársky priemysel v podstate rovnakými vývojovými etapami, ako ostatné odvetvia slovenského hospodárstva. Musel riešiť celý rad nových problémov, ktoré súviseli s rozpadom stáročia budovaných a stabilizovaných vzťahov v rámci jednotnej ekonomiky Rakúsko-uhorskej monarchie, ako aj so vznikom novo vytváraných hospodárskych jednotiek v tzv. nástupníckych štátoch. Súčasne reagoval po vzniku republiky na mnohé impulzy, ktoré sa vynárali v spätosti s neľahkým splyvaním predtým dvoch samostatných, štrukturálne rozdielnych a na odlišnej úrovni stojacich národných hospodárskych celkov na území Slovenska a českých krajín do jednotnej celoštátnej československej ekonomiky. Tento proces výrazne poznačila a skomplikovala na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov svetová hospodárska kríza, ako aj urýchlený sled vývoja napätých medzinárodných vzťahov v druhej polovici tridsiatych rokov. Okrem spomínaných javov, ktoré zasiahli do osudov aj iných odvetví slovenského priemyslu, vplývali na potravinársky priemysel aj niektoré špecifické činitele. Pokiaľ ide o bryndziarstvo, pramenili zväčša v malovýrobnom charaktere výroby bryndze, v ekonomicko-politickom postavení majiteľov bryndziarskych závodov, ale predovšetkým v úzkej spätosti bryndziarstva s poľnohospodárstvom a čím ďalej, tým väčšmi problematickou rentabilitou chovu oviec na Slovensku.

Výroba bryndze patrila medzi odvetvia potravinárskeho priemyslu, resp. mliečnej produkcie. Dobový národohospodár V. Brdlík ohodnotil celú poľnohospodársku produkciu Československa v druhej polovici 20. rokov sumou 2605 miliárd korún, z toho výroba konzumného mlieka, masla, syrov a ďalších mliečnych výrobkov mala tvoriť podľa jeho výpočtov 17 %.¹

Spomínaný národohospodár súčasne uviedol, že hodnota československej poľnohospodárskej produkcie bola v tom čase väčšia ako hodnota baníckej a hutníckej výroby. Význam mliečno-spracovateľského priemyslu úzko súvisel s rastom miest a obyvateľstva v mestských aglomeráciách.² Kým v období pred prvou svetovou vojnou sa zväčša na zásobovaní mestského obyvateľstva mliekom podieľali sami poľnohospodári, postupne čím ďalej, tým viac vstupoval medzi výrobcu a spotrebiteľa obchod, resp. mliečno-spracovateľské závody, družstvá a ďalšie inštitúcie. Štatisticky sa produkcia mlieka začala evidovať v medzivojnovom Československu až od polovice 30. rokov. Štátne hospodárske orgány, ktoré sa podieľali na riadení štátnej agrárnej politiky, mali k dispozícii iba približné odhady a aj to zväčša iba o množstve kravského mlieka. Až uvedením do praxe

1 LAXA, O.: Mlékařství v republice Československé. Praha 1929, s. 6.

2 HETEŠ, J.: Mliečne hospodárstvo na Slovensku. Bratislava 1951, s. 79.

vládneho nariadenia z 4. 4. 1934 začal Štátny štatistický úrad robiť evidenciu výroby v mliečno-spracovateľských závodoch. Podľa jeho spätných informatívnych zistení bolo v roku 1933 v prevádzke na území Československa 753 mliekárenských závodov, z ktorých 143 pôsobilo na Slovensku a 604 v českých krajinách.³ Najväčšiu časť z nich tvorili podniky vyrábajúce maslo (375), mliekárne (205), menšiu časť syrárske závody (140) a bryndziarne (133). Mliekárenské závody roku 1933 vykúpili a spracovali 518 801 285 l mlieka a 774 997 l smotany, čiže spracovali niečo viac ako 10 % celoročnej mliečnej produkcie. Ostatné mlieko konzumovali, predávali alebo sami spracúvali poľnohospodári, ktorí vlastnili domáce zvieratá.

V polovici 30. rokov badať evidentný rozmach vo viacerých odvetviach potravinárskeho priemyslu ako aj v mliečnej produkcii. Počet mliekárenských závodov na Slovensku sa zväčšil takmer o 1/5, takže štatistický úrad roku 1936 už mohol evidovať činnosť 173 mliekárenských podnikov, ktoré ročne vykúpili 47 miliónov litrov mlieka.⁴ Rozvoj bryndziarskeho priemyslu v tomto období sa premietol do zvýšenia rentability ovčiarstva a prispel ku zvýšeniu ovčích stád v tradičných ovčiarskych regiónoch. V slovenskej ekonomike s prevahou obyvateľstva, ktoré malo zdroj obživy v poľnohospodárstve, tvorila významnú úlohu živočíšna produkcia. Poľnohospodári na strednom Slovensku, ale aj v regióne Beskyd, Vysokých Tatier a v popradsko-hornádskej oblasti, sa sústreďovali aj na chov oviec. Ťažko prístupné lúky a pasienky sa ani nedali vhodnejšie využiť ako na pašu týchto nenáročných a mnohostranne užitočných zvierat. Ovce tvorili približne 4 – 6 % z celkového počtu domácich zvierat, ktoré chovali poľnohospodári na Slovensku v medzivojnovom období. Ovce sa nachádzali v majetku všetkých vrstiev poľnohospodárskeho obyvateľstva, no rozhodujúci podiel ovčiarstva pripadol na stredných roľníkov s rozlohou pôdy 5 – 20 ha.⁵ Ovca patrila na Slovensku – podobne ako koza v českých krajinách – do takmer pravidelného inventára malých roľníkov a kovorolníkov. Ovce tvorili pre najchudobnejšie vrstvy roľníkov v horských a podhorských regiónoch nielen zdroj kaloricky najhodnotnejšej potravy, ale neraz, najmä v kriticky najťažších hospodárskych obdobiach, takmer jediný prameň peňažných príjmov, za ktorý si dedinská chudoba kupovala predmety dennej spotreby. Na majetkoch agrárnych veľkopodnikateľov a bohatších roľníkov sa chovali zvyčajne kvalitné, jemnovlnné druhy oviec, najmä ovce merinky, a to predovšetkým ako zdroj vlny pre textilný priemysel, prípadne aj pre kožušničke závody.⁶ Vlna a kože oviec tvorili v hospodárstvach bohatých sedliakov síce dôležitý, ale vonkoncom nie jediný zdroj peňažných príjmov. Z tohto dôvodu si veľkostatkári mohli dovoliť znížiť počet chovaných oviec, keď ich chov bol menej rentabilným.

3 REICH, E.: Základy organizace zemědělství Československé republiky. Praha 1934, s. 477.

4 TEJKAL, L.: Mlékářstvo a mlékářské družstevnictvo. In: Dvadsať rokov aktívnej práce v prospech zemedelských potrieb Slovenska. Bratislava 1938, s. 54-59.

5 Vývoj štruktúry poľnohospodárskych zvierat v percentách na Slovensku v rokoch 1920 – 1936 uvádza vo svojej práci HOUŠKA, V.: Vývoj zemědělské výživy v Československu. Praha 1971, s. 194.

6 PODOLÁK, J.: Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Bratislava 1982.

Napriek nespornému významu ovčiarstva v slovenskom poľnohospodárstve sa ovčie stáda od druhej polovice 19. storočia značne znižovali. Príčin bolo niekoľko. Technické vynálezy, ktoré zrýchlili medzikontinentálnu námornú dopravu, umožnili zvýšený import kvalitnej a lacnej vlny zo zahraničia do európskych krajín. Táto dovážaná vlna čoskoro zaplavila európske trhy a stala sa základnou surovinou pre mnohé vlnárske textilné závody aj na území Slovenska. Úpadok ovčiarstva spôsobila aj nová orientácia spotrebiteľov mäsa a mliečnych výrobkov, ktorí začali uprednostňovať konzumáciu hovädzieho a bravčového mäsa, ako aj kvalitných syrov či iných mliečnych výrobkov z kravského mlieka.⁷ Proces znižovania ovčích stád pokračoval aj v medzivojnovom období. Prechodne sa zastavil v druhej polovici 30. rokov, čo súviselo s výraznými zmenami v celospoločenskej situácii, ktorá sa premietla aj v ekonomike Slovenska.

Tab. č. 1

Počet oviec na území Slovenska k 1. 1. daného roku ukazuje nasledujúca tabuľka.⁸

Rok	Počet oviec	Rok	Počet oviec
1910	993 777	1935	383 321
1920	993 407	1936	412 000
1925	633 940	1937	441 295
1930	447 995	1938	484 431
1933	332 962	1945	276 000

Hlavným trhovým produktom slovenského ovčiarstva bol ovčí syr. Stabilným odberateľmi hrudkového ovčieho syra sa stali bryndziarne. Podľa ústnych dohôd a tradícií kupovali od roľníkov hrudkový syr, vyrobený z ovčieho mlieka ako základnú surovinu na prípravu bryndze. Predaj hrudkového syra bryndziarňam bol neraz pre slovenských poľnohospodárov v horských a podhorských oblastiach jediným zdrojom a meradlom rentability chovu oviec. Práve preto sa rozvoj bryndziarskeho priemyslu na Slovensku stával významnou determinantou sociálneho postavenia roľníkov. Po vzniku československého štátu patrila výroba bryndze a priemyselné spracovanie ďalších produktov z ovčieho mlieka medzi tie priemyselné odvetvia, ktoré sa nachádzali takmer výlučne na území Slovenska. V tom bola jedna z osobitostí bryndziarstva. Centrum tradičných bryndziarní sa už v 19. stor. postupne presúvalo zo západného Slovenska, konkrétne z Trenčianskej župy smerom na východ. Novými strediskami bryndziarstva sa stali stredoslovenské lokality ako Zvolen, Banská Bystrica, Detva. Súčasne prenikalo a udomácnilo sa bryndziarstvo aj v Liptove, na Orave, na Spiši i v niektorých okresoch východného Slovenska. K tra-

⁷ FALTUS, J. , PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945. Bratislava 1969, s. 218-219.

⁸ Štatistické ročenky, Zemědělské ročenky, tiež Hospodársky plán a Slovensko. Bratislava 1934, s. 102. HETEŠ, J.: c. d., s. 46.

dičným známym bryndziarskym rodinám, ako boli Vagačovci, Molecovci, či Wallovcí, sa pridávali ďalší známi bryndziari, napr. P. Makovický, Galbavý, Blüh, Guttman, Štark, Wittmann, Valovič a iní.

V priebehu medzivojnového obdobia sa bryndza spracúvala v 40 – 60 bryndziarskych závodoch. Okrem toho si ju vyrábali najmä pre svoju vlastnú potrebu aj rodiny mnohých poľnohospodárov. Bryndziarske závody vyrábali pred prvou svetovou vojnou ročne približne 3500 ton bryndze a v rokoch 1918 - 1938 1500 – 3000 ton bryndze. Množstvo vyrobeného tovaru determinoval odbyt. Menil sa každým rokom. V prvých povojnových rokoch produkovali slovenské bryndziarne dovedna približne 1500 ton,⁹ no už koncom 20. rokov sa ich produkcia zvýšila na 3000 ton ročne. Neskôr, v období svetovej hospodárskej krízy sa zastavovala prevádzka aj v bryndziarňach. Rozmach bryndziarstva nastal v druhej polovici 30. rokov, a to nielen v súvislosti s pokrízovým oživením slovenského hospodárstva, ale aj pod vplyvom štátneho zásahu a rastu iniciatívy a organizačných schopností výrobcov bryndze, tiež zmien v celospoločenskej situácii na území československého štátu. V medzivojnovom období nenastali žiadne prevratné zmeny v technológii výroby bryndze. Skôr možno konštatovať modernizáciu niektorých závodov, strojového parku a s tým súvisiacu výmenu druhov pohonných hmôt. Už pred vznikom Československa – napriek minimálnej elektrifikácii slovenského územia – mali najznámejšie bryndziarne zabezpečenú výrobu na vlastný elektrický pohon z elektrárničiek, ktoré si sami vybuodovali ako súčasť závodu.¹⁰ Zdokonaľovaniu výrobného procesu bryndze venovali pozornosť pracovníci Štátnej výskumnej stanice poľnohospodárskej vo Zvolene. Táto výskumná stanica prejavovala nielen výnimočný záujem o skvalitnenie produkcie bryndze, ale mala aj najlepšie priame kontakty s bryndziarňami, ako aj s Obchodnou a priemyselnou komorou v Banskej Bystrici, ktorá taktiež sledovala problémy bryndziarstva a snažila sa dosiahnuť ich riešenie.

Bryndziarske závody zamestnávali 8 – 60 robotníkov, čiže možno povedať, že v tomto výrobnom odvetví šlo v prevažnej miere o menšie typy závodov roztrúsených po celom území Slovenska. Niektoré bryndziarne postupne rozširovali sortiment svojich výrobkov. Menili sa na rozsiahlejšie závody s celoročnou stabilnejšou prevádzkou. Zriaďovali sa tiež vlastné výkupné strediská ovčieho i kravského mlieka, v ktorých poskytovali pracovné možnosti ďalším robotníkom. Bryndziarske závody na Slovensku sa neodlišovali navzájom iba počtom robotníkov, ale aj rozsiahlou škálou mnohých ďalších činiteľov, ktoré zaradujeme medzi ekonomicko-výrobné podmienky. Je pochopiteľné, že rozdielny stav bryndziarní determinoval aj možnosti ich vývoja v nasledujúcich rokoch. Novým prvkom, ktorý sa akútnejšie prejavil vo výrobných predpokladoch bryndziarskych závodov po roku 1918, sa stali mocensko-politické determinanty, napr. stupeň spolupráce majiteľov bryndziarní s vládnymi alebo opozičnými politickými stranami, ich osobné kontakty s poprednými činiteľmi štátno-mocenského aparátu a pod. Najväčším bryndziarskym závodom

9 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za roky 192–1923. Bratislava 1924, s. 60.

10 PREKOP, J.: Z histórie salašníctva, ovčieho mliekarstva a bryndziarstva na Slovensku. In: Vlastivedný časopis 1967, č. 16, s. 171.

na Slovensku, ktorý vyrábala aj bohatý sortiment ďalších mliekárenských výrobkov, bola bryndziareň I. Wittmanna vo Zvolene. Počas 20. rokov sa podstatne rozšírili a modernizovali objekty tohto závodu, aj strojné zariadenie. Bryndziarsky závod disponoval na Slovensku ojedinelým chemickým laboratóriom, kde sa okrem bežných skúšok kvality surovín a hotových výrobkov pestovali aj rôzne druhy kvasných kultúr potrebných pri výrobe jogurtu, rokfortu (Niva) a pod. V laboratóriu pracovali vysokoškolsky vzdelaní chemici a skúsení laboranti. Továrň mala zmluvne zabezpečený odbyt na domácom trhu aj v Rakúsku. Mimoriadne postavenie tohto závodu v porovnaní s inými bryndziarňami nebolo zďaleka podmienené len podnikateľskými schopnosťami majiteľa, či bohatým zázemím a pravidelným prísunom surovín, ktoré v tomto prípade vyrábali najmä okolité salaše, ale predovšetkým príbuzenskými vzťahmi Wittmanna – juniora s rodinou známeho, v politických kruhoch vplyvného dôstojníka československej armády, od roku 1925 zemského veliteľa pre východné Slovensko a Podkarpatskú Rus, generála J. Šnejdárka.¹¹

Najväčšou zmenou, ktorá ovplyvnila nielen vývoj bryndziarstva, ale priemyselnej výroby na Slovensku po roku 1918 vôbec, bol vplyv štátnych mocenských inštitúcií na výrobný proces. Tendencie štátnou mocou riadenej hospodárskej politiky, ktoré boli bezpochyby v oveľa väčšej miere badateľné po vzniku republiky ako kedykoľvek predtým, sa neprejavovali – ako sa to zvyčajne uvádza – iba v 30. rokoch v súvislosti s hľadaním riešení hospodárskych problémov vystupňovaných svetovou hospodárskou krízou. Vládujúce politické sily sa snažili už v prvých rokoch po vytvorení čs. štátu zasahovať do ekonomického procesu tým, že si vytvárali po celom území republiky sieť hospodársko-správnych orgánov, do ktorých dosadzovali politicky spoľahlivých a odborne fundovaných ľudí. Prostredníctvom nich sa snažili preniknúť do rôznych sfér hospodárstva a získavať o nich čo možno najprehľadnejšie informácie.

Kompetencia a náplň činnosti Ministerstva pre správu Slovenska sa čoskoro zúžila iba na vládny referát pre administratívne záležitosti a prezídium.¹² Súčasne, už v priebehu roku 1919, začali v Bratislave svoju činnosť tzv. expozitúry celoštátnych ministerstiev. V tomto čase vznikla z pôvodného referátu poľnohospodárstva, ktorý bol predtým súčasťou Ministerstva pre správu Slovenska, expozitúra Ministerstva poľnohospodárstva. Do jej riadiacej sféry patrila aj bryndziarsky priemysel ako súčasť mliekárenstva. Záujem pracovníkov expozitúry ministerstva poľnohospodárstva (ďalej len EMP) sa v prvých povojnových rokoch koncentroval na zmapovanie poľnohospodárskej produkcie vo všetkých oblastiach Slovenska, a to tak rastlinnej, ako i živočíšnej. Pracovníci EMP tiež sledovali

11 Správa M. Gregora zo študijnej cesty po priemyselných závodoch na Slovensku v lete 1937 vypracovaná na požiadanie Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave. Kópia rukopisu Gregorovej správy v majetku autorky. Informácia o príbuzenskom vzťahu Wittmannovcov a rodiny gen. Šnejdárka bola overená rozhovorom s bývalým sekretárom Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici J. Balkom. Syn riaditeľa bryndziarne, Wittmann si vzal za manželku dcéru generála Šnejdárka a ten – v záujme zvýšenia produktivity závodu svojho zaťa – nariadil vojenským posádkam, aby jeden deň v týždni mali pravidelne na jedálnych lístkoch jedlá z bryndze. Armáda zabezpečovala aj rozvoz bryndze do vojenských útvarov. Generál Šnejdárka tým zabezpečil vzrast odbytu aj produkcie vo Wittmannovskom podniku.

12 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1848 – 1945), II. red. BIANCHI, L., Bratislava 1973, s. 58.

vývoj jednotlivých odvetví poľnohospodárskeho priemyslu. Iniciatívu pri získavaní čo najpresnejšieho prehľadu agrárnej produkcie v slovenských okresoch ministerstvo zdôvodňovalo predovšetkým problémami so zásobovaním obyvateľstva republiky potravinami, tiež nevyhnutným bojom proti úniku potravinových článkov za hranice štátu, ako aj bojom proti nepovolenému obchodu s potravinami na čiernom trhu. Prieskum v jednotlivých oblastiach Slovenska však robila expozitúra aj naďalej, teda aj v čase, keď pomínuli najvážnejšie zásobovacie problémy. EMP sa riadila počas celých dvadsiatich rokov pokynmi ministerstva poľnohospodárstva v Prahe, ktoré ju dotovalo svojimi vlastnými pracovníkmi. Tí tvorili základný káder zamestnancov expozitúry, ale pôsobili tiež ako poľnohospodárski inšpektori priamo v jednotlivých okresoch. Ministerstvo zabezpečovalo činnosť EMP a prostredníctvom nej aj Zemedelskú radu finančnými prostriedkami. Na čelo EMP bol menovaný v hodnosti ministerského radcu dobrý organizátor a odborník na živočíšnu výrobu J. Kouba, autor neskôr publikovaných mnohých významných teoretických štúdií o problémoch živočíšnej produkcie na Slovensku. V júni 1919 vzniklo v rámci EMP aj oddelenie pre riadenie mliekárenskej produkcie. Jeho prvým úradníkom a neskôr vedúcim tohto oddelenia bol L. Tejkal. Do kompetencie mliekárenského oddelenia patril aj bryndziarsky priemysel. Úlohou tohto oddelenia bolo nielen riadiť a prijímať správy od okresných poľnohospodárskych inšpektorov, ale aj ďalšia škála činností.

Prostredníctvom okresných inšpektorov postupne získavali pracovníci EMP a cez ich hlásenia aj vládne orgány v Prahe dokonalý prehľad o stave a vývoji ekonomickej situácie v jednotlivých oblastiach Slovenska. Napriek tomu, že tieto inštitúcie boli podrobne informované aj o závažných problémoch, s ktorými zápasili obyvatelia v okresoch a nezriedka mali k dispozícii aj návrhy na riešenie týchto ťažkostí, ktoré im dodávali okresní inšpektori, ich reakcie boli zdĺhavé. V mnohých prípadoch ani nezohľadňovali tieto informácie o problematickej situácii.

Po reorganizácii štátnych a samosprávnych orgánov roku 1928, a tým aj po zániku EMP prevzali jej činnosť priamo tzv. hospodárske ministerstvá, predovšetkým Ministerstvo poľnohospodárstva (MP) a Ministerstvo priemyslu, obchodu a živností. K ďalším inštitúciám, ktoré usmerňovali bryndziarsky priemysel a mali hájiť jeho záujmy v rámci celoštátnych centrálnych inštitúcií pre riadenie hospodárskej politiky, patrila aj Zemedelská rada pre Slovensko, ktorá vznikla na základe vládneho nariadenia č. 305/1920 Zb.ako strešná organizácia združujúca záujmové spolky poľnohospodárov na Slovensku. V ústredných orgánoch Zemedelskej rady pôsobili aj delegáti Krajinského zväzu chovateľov oviec na Slovensku so sídlom v Martine. Ich zásluhou sa počas dvadsiatich rokov, čiže v období, keď bryndziari ešte nemali vytvorenú svoju vlastnú organizáciu, riešili na zasadnutiach predsedníctva Zemedelskej rady aj problémy bryndziarskeho priemyslu.

Činnosť Zemedelskej rady, pokiaľ šlo o vývoj bryndziarskeho priemyslu, možno sledovať v prvom medzivojnovom desaťročí skôr v oblasti výchovno-vzdelávacej. Zemedelská rada vytvárala podmienky pre rôzne oblastné semináre a kurzy chovateľov oviec, na ktorých prednášali rôzni kvalifikovaní odborníci o spôsobe prípravy kvalitného hrudkového syra, prípadne im poskytovali iné dôležité informácie hospodárskeho a celoštátneho

charakteru. Napr. roku 1924 usporiadal Krajinský zväz chovateľov oviec s pomocou dotácií Zemedelskej rady iba na území severných okresov Slovenska 12 prednáškových cyklov zameraných na riešenie problémov súvisiacich s ovčiarstvom a výrobou hrudkového syra či iných mliečnych výrobkov.¹³ Najlepších chovateľov oviec či výrobcov hrudkového syra odmeňovala Zemedelská rada peňažnými prémiami. Aktivita Zemedelskej rady ako vrcholného orgánu agrárnych podnikateľov na Slovensku pri usmerňovaní vývoja hospodárskej politiky v priebehu dvadsiatich rokov a pri skutočnom riešení problémov poľnohospodárov bola však málo badateľná.

Konkrétnejšie sa stávala k problémom bryndziarskeho priemyslu ďalšia inštitúcia – Mliekárenská jednota pre Slovensko, ktorá sa vytvorila začiatkom 20. rokov podľa vzoru a s pomocou mliekárenských jednôt, ktoré už pred prvou svetovou vojnou pôsobili na území českých krajín. Najväčšiu iniciatívu pri zriaďovaní a združovaní mliekárenských závodov – a teda i bryndziarní – prejavila Mliekárenská jednota v Brne, ktorá sa ponúkla v liste adresovanom EMP pomôcť budovať na Slovensku mliekárenský priemysel. Svoje rozhodnutie zdôvodnila takto: „*Chceme, aby v mlékařství pracoval každý dle svých daných poměrů...Slovák na Slovensku pro sebe, Češi v Čechách pro sebe, Moravci na Moravě a ve Slezsku pro sebe, avšak ve Svazu jednot Mlékařských pro republiku Československou společně. Chcete-li, pomůžte Vám naše Zemědělská rada a Mlékařská jednota v Brně mlékařství na Slovensku organizovati, chcete-li, dáme Vám naše vycvičené lidi dílovedoucí do mlékáren, nebo vycvičíme Vám Vaše lidi a pak ať si to vedou Vaši lidé, tedy na Slovensku Slováci...Školu mlékařskou máte prozatím v Kroměříži.*“¹⁴

Mliekárenskí odborníci, ktorí prišli z Moravy už koncom prvej svetovej vojny na pozvanie slovenských bryndziarov na Slovensko, sa stali priekopníkmi výroby nových mliečnych tovarov a ich zásluhou sa obohatil sortiment syrov a zvýšila sa aj kvalita bryndze. Z nich vynikal najmä bývalý riaditeľ kroměřížskej mliekárskej školy J. Líška, ale predovšetkým jeho vynikajúci žiak J. Soc, ktorý sa usadil v Dobrej Nive a založil tam mliekársko-syrársky závod. Títo odborníci sa podujali organizovať a pomáhať pri zriaďovaní siete mliekární a mliekárenských družstiev na Slovensku v ktorých našli výdatnú pomoc aj malí a strední roľníci v rôznych oblastiach. J. Soc patril až do svojej smrti roku 1936 medzi najvýznamnejších organizátorov slovenských bryndziarov a ako predseda Mliekárenskej jednoty sa zaslúžil o vypracovanie mnohých podnetných návrhov na povznesenie mliekárskej a bryndziarskej produkcie. Podobne ako J. Soc, aj iní odborníci, ktorí prišli z Moravy na Slovensko pracovať do rôznych hospodárskych inštitúcií a podnikov, nelenže sa zoznámili a zrástli so slovenským prostredím, ale sa stali aktívnymi a pribojnými organizátormi v zápasoch za riešenie mnohých špecifických slovenských hospodárskych problémov na pôde centrálnych vládnych inštitúcií.

Jednou z prvých úloh ktoré začala organizovať Mliekárenská jednota v Prahe a pod jej vplyvom aj Mliekárenská jednota na Slovensku, bola zápas za zníženie tarifných poplat-

13 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1924. Bratislava 1925, s. 51.

14 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond: Expozitúra ministerstva poľnohospodárstva (EMP), kart. 23, Živočišna výroba.

kov pri železničnej preprave mliečnych výrobkov. Pre agrárnych podnikateľov na Slovensku bola otázka taríf jedným z najväznejších problémov, ktoré im zhoršovali rentabilitu podnikania a diskriminovali ich v konkurenčných zápasoch s ďalšími podnikateľmi. Mliekárenská jednota v Prahe sumarizovala požiadavky všetkých odvetví mliekárenského priemyslu a vypracovala žiadosť, ktorú adresovala ministerstvu dopravy.¹⁵ Snažila sa však zainteresovať do boja za zníženie poplatkov na železnicach aj hospodárske ministerstvá a EMP. Svoju žiadosť zdôvodňovali jej pracovníci najmä tým, že prepravné tarify vzrástli v Československu v porovnaní s rokom 1916 takmer o 100 % a výrobcovia mliečnych produktov toto zvýšenie pocítili o to viac, že ich výrobky bolo treba dodávať spotrebiteľom denne čerstvé a preprava týchto tovarov si žiada omnoho väčšiu pružnosť a bola tiež náročnejšia. Po značnom úsilí ministerstvo dopravy skutočne znížilo prepravné tarify na mliečne výrobky. Tento spoločný boj, začatý pražskou Mliekárenskou jednotou vyhrali výrobcovia mliečnych produktov s definitívnou platnosťou až v decembri 1922.

Ústredným problémom, s ktorým zápasili bryndziari od počiatku 20. rokov, bolo zníženie odbytu bryndze v porovnaní so situáciou pred vznikom republiky. Pred prvou svetovou vojnou dodával užší okruh tradičných najvýznamnejších slovenských bryndziarskych závodov bryndzu do všetkých oblastí Rakúsko-uhorskej monarchie. Bryndzu, nabitú do jedľových sudov, alebo do furmanských vozov prepravovali bryndziari zo Slovenska nielen na najbližšie trhoviská na území monarchie, ale aj do odľahlých krajín celej Európy, najmä však priamo do Viedne a Budapešti a ďalej do Talianska. Slovenská bryndza sa exportovala aj do zámoria, predovšetkým do USA a do Egypta.¹⁶

Po vypuknutí vojny vzrástol odbyt bryndze v súvislosti so zásobovaním armády a nedostatkom potravín aj v zázemí. Rozrastal sa počet bryndziarskych závodov. Ovce sa chovali v horských oblastiach, ktoré ostali uchránené pred vplyvom vojny. Z toho dôvodu mohli bryndziarne produkovať svoj tovar v požadovanom množstve. Iniciatívy sa chopili aj rôzni obchodníci, ktorí začali sami vyrábať syr. Ten predávali pod názvom bryndza, ale v skutočnosti to bol výrobok vyrobený z rôznych iných mliečnych surovín, len nie z hrudkového syra (Např. z kravského mlieka a tvarohu, prípadne z chemikálií). Znížená kvalita bryndze dodávanej aj do zahraničia spôsobila, že spotrebiteľia uprednostňovali čím ďalej tým viac iné kvalitnejšie syry. Napokon začali upúšťať z vysokej kvality bryndze aj tradičné slovenské bryndziarne, pretože nevládali udržať krok v cenovej politike a v konkurencii s novými výrobcami tzv. bryndze. Predávali svoje už menej hodnotné výrobky za rovnakú cenu ako títo „bryndzari.“ Časť najznámejších bryndziarov zo Slovenska hľadala východisko z tejto nepriaznivej odbytovej situácie v tom, že sa snažila aj navonok oddeliť od nekvalitných výrobcov bryndze založením spolku s názvom: Hornouhorské spojené bryndziarne vo Zvolene. Výrobcovia predávali svoju bryndzu opatrenú názvom spolku, hoci ju vyrábali každý individuálne. V spomínanom združení sa roku 1917 spojili A. Vagač, G. Blüh, A. Vagó, F. Molnár, M. Deckner, E. Endre, I. Wittmann, A. Finka, P.

15 SNA Bratislava, fond EMP, kart. 23 a 82.

16 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za roky 1921–1923. Bratislava 1924, s. 45.

Molec, J. N. Walló a L. Sebes.¹⁷ Členovia spolku vyrábali dovedna 120 vagónov bryndze. V ich bryndziarniach sa začal pokusne vyrábať aj plesnivý syr – rokfort a iné druhy syrov. Spolok Hornouhorskej spojené bryndziarne vo Zvolene zanikol až roku 1923.

Problémy s odbytom bryndze sa stupňovali ešte vo väčšej miere po vzniku Československa. Najťažšou prekážkou predaja bryndze sa stali novovytvorené hranice a colné bariéry medzi nástupníckymi štátmi. Susedné krajiny sa snažili stať sa samostatnými v zásobovaní vnútorného trhu. Začali si budovať aj rozsiahlu sieť mliekárskych závodov. Kým pred prvou svetovou vojnou sa vyviezli do Viedne a Budapešti približne dve tretiny všetkej, na Slovensku vyrobenej bryndze, už v priebehu 20. rokov tento vývoz začal stagnovať a počas svetovej hospodárskej krízy z vyrobených 1500 ton exportovali slovenskí bryndziari do Rakúska iba 530 ton. Obchod s Maďarskom sa znížil na minimum. Príčina výrazného úpadku exportu do Maďarska spočívala v prerušení československo-maďarských obchodných vzťahov, ku ktorému došlo po ukončení platnosti obchodnej zmluvy medzi oboma štátmi začiatkom 30. rokov. Prvoradú zásluhu na komplikovanej obchodnej situácii, ktorá mala ťažké negatívne následky nielen pre bryndziarstvo, ale aj pre ďalšie odvetvia slovenského priemyslu, mala predovšetkým vládna agrárna strana, ktorá vo vláde zamedzila obnovenie obchodnej zmluvy s Maďarskom. Ďalším dôvodom stagnujúceho vývozu bryndze do Maďarska bola skutočnosť, že si naši južní susedia začali budovať roku 1930 vlastné bryndziarske závody. Napokon – na rozdiel od Rakúska – malo Maďarsko viac oviec ako celé Československo.¹⁸ Maďarskí poľnohospodári chovali ovce viac na mäso, ale chceli vytvoriť podmienky aj pre odbyt vlastných mliečnych výrobkov na svojom vnútornom trhu.

Slovenskí bryndziari očakávali, že štátne orgány im pomôžu riešiť odbytové problémy bryndze a svojou normotvornou činnosťou i colnými opatreniami vytvoria priaznivejšiu situáciu pre odbyt bryndze na vnútornom trhu v Československu. Nestalo sa tak. Na území republiky sa naďalej predávali dovážané mliečne výrobky z Francúzska, Holandska, Dánska a ďalších krajín, ktoré konkurovali domácej mliekárenskej produkcii. Bryndziari nemohli počítať s odbytom bryndze priamo na Slovensku. Väčšina slovenského obyvateľstva žila na dedinách a v malých mestečkách a bryndzu, ako i ďalšie potravinové články si dorábali obyvatelia Slovenska zväčša sami. Napokon kúpyschopnosť väčšiny slovenského obyvateľstva bola – vzhľadom na biedne sociálne postavenie obyvateľov – stabilne na nízkej úrovni. Za tejto situácie sa bryndziarski podnikatelia snažili rozšíriť rady spotrebiteľov na území českých krajín, kde výroba bryndze nemala také tradície, aj oviec sa tu chovalo podstatne menej. Domnievali sa, že získaním odbytišť v českých krajinách by pokryli odbytové manko, ktoré vzniklo vytvorením hraníc medzi nástupníckymi štátmi. Koncom 20. rokov sa začal zvyšovať záujem o získanie štátnych objednávok, napr. odbytom bryndze pre armádu. Všetky tieto snahy podmienené najmä zvýšením produkcie bryndze a súčasným úpadkom vývozných možností, sa však nedarilo uskutočniť.

17 Chytilův úplný adresář Republiky Československé V, (Slovensko). Praha 1921, s. 690.

18 Napr. r. 1934 bolo v Maďarsku 1 087 000 oviec, v Československu 510 000 oviec a v Rakúsku 263 000 oviec. Statistická ročenka Republiky Československé. Praha 1937, s. 313.

Jedným z dlho očakávaných krokov, ktorý mal prispieť podľa predstáv bryndziarov k riešeniu odbytových problémov, malo byť vládne nariadenie o výrobe a predaji hrudkového syra aj bryndze, ktoré schválila ministerská rada 14. februára 1927. Toto vládne nariadenie bolo publikované pod číslom 7/1927 Zb.¹⁹ Jeho cieľom bolo zvýšiť záujem spotrebiteľov o bryndzu dodávaním na trh len najkvalitnejších výrobkov bryndziarskych závodov. Vládne nariadenie č. 7/1927 malo byť namierené proti úpadku kvality hrudkového syra a bryndze. Zatriedovalo hrudkový syr aj bryndzu do štyroch kategórií podľa množstva tuku, vody a iných zlúčenín, ktoré tieto mliečne potraviny obsahovali. Vládne nariadenie nielen že presne označilo povinné zloženie každej zo štyroch kategórií hrudkového syra a bryndze, ale stanovilo tiež spôsob ich označenia na obale predávaných rôznych kategórií bryndze. Popri názve predávaného výrobku, ktorý mal vystihovať zariadenie bryndze do jednej zo štyroch skupín, musel bryndziar udávať aj presné označenie svojho podniku a meno výrobcu. Vládne nariadenie tiež určovalo, v akom obale sa môže bryndza expedovať do obchodov. Predovšetkým sa kládol dôraz na presné označenie tovarov vyvázaných do zahraničia. Napriek tomu, že bryndziari, najmä tradičné bryndziarske závody sa už dlhé roky usilovali o presné označenie bryndze a jej kvality, vládne nariadenie sa v praktickom živote práve v tomto bode neuplatnilo. Malo už pri svojom zrode toľko nedostatkov, že jeho aplikácia v praxi bola od počiatku iluzórna.

Sekretár Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici J. Balko pri hodnotení tohto vládneho nariadenia ho označil za formálne a „zbytočne manifestačné.“²⁰ Tvorcovia vládneho nariadenia č. 7/1927 zabudli stanoviť, kto má kontrolovať presné označenie bryndze predávanej na trhu i skutočnosť, či označenie zodpovedá naozaj kvalite ponúkaného výrobku. Neurčil sa žiaden orgán, ktorý by mal sťahovať tých výrobcov bryndze, ktorí by toto vládne nariadenie nedodržiavali a nerešpektovali. Nestanovil sa ani rozsah sankcií za zlú kvalitu bryndze. Takýmto spôsobom samotné vládne nariadenie umožňovalo naďalej nekvalifikovaným bryndziarom a rôznym obchodníkom predávať svoje výrobky spotrebiteľom. Ak totiž bryndziari dali na obal názov bryndze, resp. určenie druhu bryndze, to ešte vonkoncom neznamenalalo, že obsah tégliku s bryndzou skutočne zodpovedá názvu na obale. Bryndza sa síce označovala ako veľmi kvalitná, obsahujúca predpísaný pomer vody a tukov, ale v skutočnosti sa naďalej vyrábala menej hodnotná. J. Balko komentoval túto situáciu nasledovne: „do takto preparovanej bryndze sa dali ešte rozličné, konzervačné prípravky, aby sa tovar nekazil, a tak sa potom fušerom darilo, konkurovali lacnou cenou, voňavou bryndzou, ktorá, pravda nemala výživnej hodnoty a ktorá práve na trhoch ubýjala a z konzumu vytlačala nepreparovanú, nefalšovanú, plnotučnú a akostnú.“²¹

Ďalším závažným nedostatkom vládneho nariadenia o výrobe hrudkového syra a bryndze bola skutočnosť, že jeho platnosť sa vzťahovala iba na územie Slovenska. Ustanovenia tohto nariadenia sa nemuseli rešpektovať v českých krajinách. Tam mali možnosť rôzni noví bryndziari produkovať pod názvom „bryndza“ mliečny výrobok akejkolvek kva-

19 SNA Bratislava, fond EMP, kart. 179. Obežník zo 14. 2. 1927. TEJKAL, L.: Bryndza a vládne nariadenie k výrobe a obchodu tohto. Bratislava 1927.

20 BALKO, J.: Bryndziarsky priemysel na Slovensku. Martin 1940, s. 31.

21 Tamže, s. 32.

lity a nemali ani povinnosť dodržiavať predpisy o obale či označení predávaného tovaru. Tým sa zvýhodňovali v konkurenčných zápasoch medzi výrobcami mliečnych produktov podnikatelia v českých krajinách. Zdá sa, že na tomto bode vládneho nariadenia mali svoj značný podiel centrálné hospodárske ministerstvá, ktoré sa museli vyjadriť k návrhu vládneho nariadenia. Bez ich súhlasu sa návrh nemohol dostať na rokovanie a schválenie v predsedníctve ministerskej rady. Vládne nariadenie č. 7/1927 so svojimi kladmi aj negatívami odzrkadľovalo veľmi malé súčasné možnosti slovenských podnikateľov a hospodárskych orgánov na Slovensku pri usmerňovaní hospodárskej politiky štátu.

Centrálné riadiace inštitúcie, najmä ministerstvo poľnohospodárstva predpokladali, že o skvalitnenie bryndze sa budú starať a kontrolu zabezpečovať štátne výskumné poľnohospodárske ústavy a stanice, do ktorých mali bryndziari sami z vlastnej iniciatívy prinášať svoje výrobky na kontrolu a zaplatiť za rozbor bryndze poplatok, ktorý si ústav sám stanovil. Výskumné poľnohospodárske organizácie nik neusmernil a nestanovil jednotnú výšku poplatkov, ktorá by bola platná na celom Slovensku. Tým sa stalo, že napr. Štátny výskumný ústav poľnohospodársky v Košiciach robil rozbery bryndze za nepomerne vyššiu cenu ako Výskumná stanica poľnohospodárska vo Zvolene. Samozrejme, že východoslovenskí bryndziari sa tým cítili poškodení a právom sa ohradzovali. V skutočnosti prax v bryndziarňach bola taká, že záväzné slovo pri určení kvality bryndze mal bryndziarsky majster, ktorý mal tým významné postavenie vo výrobe. V máji 1928 zostrojil správca Štátnej výskumnej stanice poľnohospodárskej vo Zvolene F. Koloc nový typ egalizačného prístroja, ktorý uľahčoval rozbor bryndze a určenie kvality. Prístroj sa však neujal, pretože samotní bryndziari nemali záujem na jeho používaní.

Koncom 20. rokov prejavili bryndziari snahu o združenie všetkých výrobcov bryndze v rámci celého štátu. Chceli nadviazať na pôsobenie Hornouhorských spojených bryndziarní. Predpokladali, že v pripravovanom novom zväze bryndziarov si výrobcovia bryndze budú môcť riešiť všetky osobitné problémy späté s bryndziarskou produkciou. Popredným iniciátorom tohto združenia bol J. Soc, ako aj bryndziari v Ružomberku, vo Zvolenskej Slatine a v Detve. Najväčší ohlas a podporu našli organizátori na pôde Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Táto iniciatíva bryndziarov však zatiaľ nebola úspešná.

Na prelome dvadsiaty a tridsiaty rok zasiahla do vývoja ekonomiky na Slovensku svetová hospodárska kríza. Svojimi ťažkými negatívnymi sprievodnými javmi vstúpila aj do života poľnohospodárov. Vznik a priebeh agrárnej krízy nadobudol v jednotlivých oblastiach československého štátu svoje špecifické črty, podmienené odlišnými prírodnými podmienkami, súčasným stavom a štruktúrou ekonomiky, hospodárskou mobilitou obyvateľstva, rozsahom urbanizácie a celým radom ďalších momentov. Slovenskí národohospodári pri hodnotení situácie slovenského ovčiarstva v období hospodárskej krízy konštatovali: *„chov oviec sa stal dnes nevýnosným vo všetkých výrobných smeroch a nie je možné kalkulovať ani so zhodnotením vlny, mlieka alebo mäsa. Zastaviť tento prirodzený proces nebude možné. Keďže máme však niektoré kraje na Slovensku, ktoré sú existenčne na chov oviec odkázané, nepozostáva, než chov oviec v takýchto krajoch ener-*

*gickým zásahom usmerniť a udržať. Podporovať chov oviec v oblastiach, kde teraz už nie je preň existenčných podmienok, bolo by netaktické a bolo by na závädu existenčnej prosperity ovčiarstva v krajinách horských a chudobných, kde ovca je hospodárskou nezbytnosťou.*²²

Do riešenia problémov chovateľov oviec a bryndziarskeho priemyslu sa v priebehu hospodárskej krízy zainteresovali aj hospodárske organizácie na Slovensku. Svojou iniciatívou chceli stlmiť rastúcu vlnu politického napätia v krajine a rozmach triednych bojov, do ktorých sa postupne zapojili poľnohospodárski robotníci. V ovčiarstve sa kríza prejavila predovšetkým znížením cien mäsa, vlny a mliečnych výrobkov. Rentabilita chovu oviec klesla na takú úroveň, že krmivo, ktoré mali roľníci pripravené pre ovce na zimu, sa predalo výhodnejšie ako samotné ovce a mliečne výrobky. V období konjunktúry sa priemerné ceny ovčieho mäsa (živej váhy) pohybovali v rozmedzí od 5 do 8 Kč za 1 kg, no počas narastania ekonomických problémov sa cena ovčieho mäsa znížila na priemernú hodnotu 1 – 3 koruny na 1 kg.²³ Na približne rovnakej úrovni sa udržal len vývoz jatočných oviec a jahniat, ktoré sa rovnako v českých krajinách ako v zahraničí predávali za dumpingové ceny. Slovenskí poľnohospodári exportovali mimo územia Slovenska v priebehu rokov 1929 – 1932 ročne priemerne 39 068 jatočných oviec, vývoz jahniat sa roku 1930 v porovnaní s obdobím hospodárskej konjunktúry ešte zvýšil.²⁴ Vývoz oviec však priniesol zisk iba agrárnym veľkopodnikateľom, prípadne časti stredných roľníkov. Malí roľníci predávali len na najbližších trhoch a problémy i výhody späté s exportom im boli cudzie.

Hospodárska kríza prispela k ďalšiemu úpadku vývozu bryndze. Na zahraničných trhoch začínala slovenským bryndziarom konkurovať aj bryndza vyvázaná z Maďarska, ktorá si získavala čoraz väčší okruh odberateľov. Bryndziarne zápasili s prebytkom zásob. Znižovali preto výkup hrudkového syra od roľníkov. Mali a strední roľníci tým strácali jeden zo svojich podstatných peňažných zdrojov. V období hospodárskej krízy sa znížila produkcia v bryndziarňach na Slovensku na 150 vagónov ročne. Ročná spotreba bryndze na československom vnútornom trhu sa pohybovala vo výške 50 – 60 vagónov bryndze. Bryndziari hľadali východisko z tejto situácie predovšetkým v znížení dovozu syrov a ďalších mliečnych produktov zo zahraničia. Zahraničný obchod Československa so syrmí bol pasívny. Československo dovážalo napr. v prvej polovici roku 1933 zo zahraničia 89 080 kg syrov v hodnote 1 135 000 Kč a súčasne vyviezlo 97 050 kg iba za 742 000 Kč.²⁵ Dovážali sa špeciálne lahôdkové a drahé syry, kým vývoz z Československa sa orientoval len na najlacnejšie mliečne výrobky.

Neúnosná situácia a zoskupovanie problémov súvisiacich s poľnohospodárskou produkciou nútil do aktivity aj hospodárske orgány, národohospodárskych odborníkov a záujmové spolky združujúce chovateľov oviec aj bryndziarov na Slovensku. S iniciatívou vyšla predovšetkým Zemедeľská rada, ktorá sa snažila zapojiť do riešenia problémov

22 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1931. Bratislava 1932, s. 52.

23 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1929. Bratislava 1930, s. 35.

24 Hospodársky plán a Slovensko. Bratislava 1934, s. 102; Slovenský hospodár 13, 6 z 15. 3. 1934, s. 67.

25 Tamže, s. 103.

nielen tradičné inštitúcie ako bola Mliekárska jednota a Zväz chovateľov oviec, ale predovšetkým národohospodárskych odborníkov z Ústavu pre poľnohospodársku politiku pri Československej akadémii poľnohospodárskej v Prahe, slovenských národohospodárov, ktorí sa združovali okolo novovzniknutého Národohospodárskeho ústavu pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, obchodné a priemyselné komory, štátne výskumné ústavy poľnohospodárske a výskumné stanice na Slovensku. Od týchto inštitúcií očakávala najmä pravdivé zhodnotenie súčasných podmienok ovčiarstva a bryndziarstva. Zemedelská rada sa snažila podchytiť aj predstaviteľov politického života a podnikateľov v nadväzných priemyselných odvetviach, ktoré čerpali suroviny z poľnohospodárskej produkcie. Aktivita Zemedelskej rady bola súčasťou rastúcej iniciatívy slovenských podnikateľských vrstiev. Prejavila sa najmä na začiatku 30. rokov. Podnikatelia na Slovensku sa v období hospodárskej krízy snažili zvýšiť svoj podiel na usmerňovaní hospodárskej politiky na teritóriu Slovenska. Ich cieľom bolo zapojiť štátne hospodárske orgány a celoštátne zložky politického systému v omnoho väčšej miere do riešenia zdĺhavých, ťažkých hospodárskych problémov slovenskej ekonomiky. Chceli na to využiť vplyv v ministerskej rade a pracovníkov hospodárskych ministerstiev. Úsilie Zemedelskej rady sa sústredilo aj na získavanie a rozšírenie počtu spotrebiteľov ovčích výrobkov zo Slovenska v českých krajinách. Zemedelská rada vypracovala návrh na riešenie problémov ovčiarstva a výrobcov bryndze, v ktorom zdôraznila, že je potrebné: 1) Vybudovať celoštátne ústredie pre výkup a speňaženie mliečnych výrobkov; 2) Cestou zákonných noriem a colných opatrení chrániť domácu produkciu mlieka a mliečnych výrobkov; 3) Staráť sa o vysokú kvalitu tejto výroby; 4) Zaviesť systém do pravidelného výkupu mlieka a mliečnych výrobkov. Podporovať rozvoj roľníckych mliekárskych družstiev výdatnými finančnými príspevkami.²⁶

Realizácia návrhu, ktorý vypracovala Zemedelská rada, však presahovala jej vlastnú kompetenciu. Tvorcovia návrhu počítali s pomocou slovenských politikov, ktorí mali propagovať uskutočnenie nielen tohto návrhu, ale aj ďalších hospodárskych programov na pôde parlamentu i priamo v celoštátnych hospodárskych ministerstvách. Súčasne Zemedelská rada pokračovala v organizácii kurzov o spracúvaní vlny a výrobe kvalitného druhu hrudkového syra. Tieto akcie mali priaznivý ohlas medzi verejnosťou, aj v rodinách chudobných roľníkov. Sezónni poľnohospodárski robotníci, ktorých kríza pripravila o prácu v zahraničí, sa núdzovo medziiným zamestnávali aj spracúvaním vlny v domácnostiach a výrobou rôznych spotrebných predmetov z vlny. V priebehu rokov 1933 – 1934 niekoľkokrát rokovali pracovníci Zemedelskej rady s ministerstvom národnej obrany. Chceli doceliť zvýšenie odbytu bryndze jej pravidelnými dodávkami pre armádu. Okrem toho Zemedelská rada sa snažila zainteresovať do výkupu bryndze aj samosprávne orgány. Argumentovala pri rokovaníach s nimi najmä tým, že cenovo prístupná bryndza by sa mala stať pravidelnou súčasťou tých potravín pre nezamestnaných, ktoré zabezpečovali samosprávne orgány zo štátnych prostriedkov. Tieto námety Zemedelskej rady sa v prie-

26 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1931. Bratislava 1932, s. 53-54.

behu hospodárskej krízy nerealizovali. K ich uskutočneniu došlo až neskôr, v druhej polovici 30. rokov.

Zvýšeniu odbytu bryndze a ďalších výrobkov z ovčieho mlieka a vlny venovali pozornosť dva celoštátne semináre, ktoré organizovala v novembri 1933 a vo februári 1934 vo Zvolene poľnohospodárska sekcia Národohospodárskej župy stredoslovenskej, čiže jedna z regionálnych pobočiek Národohospodárskeho ústavu. Ďalší seminár, ktorý tematicky aj šírkou pozvaných hostí nadviazal na predchádzajúce, sa konal z impulzu Zemedelskej rady v marci 1934 v Bratislave. Na seminároch sa zúčastnili vedeckí pracovníci z akadémie vied v Prahe, z výskumných poľnohospodárskych ústavov a staníc na Slovensku, funkcionári Zemedelskej rady, ktorí sa zaoberali mliekárstvom, slovenskí národohospodári a zástupcovia stredoslovenských národohospodárskych orgánov, aj Obchodnej a priemyselnej komory. Rokovali spolu s delegátmi podnikateľov z textilných, garbiarskych, odevných a bryndziarskych priemyselných závodov. Pozvanie prijali aj zástupcovia hospodárskych ministerstiev.²⁷

V referátoch aj v diskusií na spomínaných seminároch sa hovorilo predovšetkým o rôznych možnostiach uplatnenia ovčích výrobkov, o zvyšovaní ich kvality, o rozšírení odbytu na domácom trhu a o ďalších otázkach. Mnohí účastníci videli riešenie problémov súvisiacich s chovom oviec v zvýšení štátnych dodávok pre slovenské syrárske, bryndziarske a textilné závody. Národohospodári zdôrazňovali najmä potrebu vybudovať na Slovensku inštitúciu, ktorá by zabezpečovala výkup hrudkového syra na území celej krajiny za jednotnú cenu a ktorá by sa systematicky starala o odbyt bryndze. Realizácia tohto návrhu predpokladala pravidelnú odbornú kontrolu kvality hrudkového syra aj všetkej bryndze. Pri rokovaní o týchto otázkach bryndziari nadviazali na svoje predchádzajúce plány z konca 20. rokov a propagovali aj na seminároch vznik spoločnej záujmovej organizácie chovateľov oviec a výrobcov bryndze. Medzi zaujímavé a hodnotné diskusné príspevky sa zaradil prejav ministerského radcu J. Koubu, predsedu Mliekárskej jednoty J. Soca a ďalších účastníkov seminárov. Priemyselník J. A. Baťa sa ponúkol, že pomôže svojimi peňažnými prostriedkami modernizovať salašníctvo na Slovensku a organizovať výkup vlny za vyššie ceny, aké sa v súčasnej dobe dávali za vlnu na Slovensku. Kládol si však požiadavku priority pri spotrebe tejto vlny vo vlastných priemyselných závodoch. V súvislosti s vývozom vlny a mliečnych výrobkov sa hovorilo o požiadavke zvýšiť vývoznú prémii najmä za bryndzu, ďalej žiadali zdôrazniť vývoz ovčích produktov. Pri rokovaní na spomínaných seminároch sa ich účastníci zjednotili na tom, že treba rozšíriť platnosť vládneho nariadenia č. 7/1927 na územie celého štátu a text tohto vládneho nariadenia doplniť o nové poznatky a skutočnosti.

Spomínané semináre, ktoré sa uskutočnili koncom roku 1933 a na jar roku 1934, sa stali významným impulzom závažných zmien vo vývoji bryndziarskeho priemyslu. Z ich podnetu sa obnovili aj rokovania o vzniku spoločnej organizácie bryndziarov. Tieto plány sa napokon uskutočnili vytvorením celoštátneho Bryndziarskeho syndikátu v polovici 30. rokov. Vládnuce politické sily v Československu – práve tak ako v iných vyspelých kapi-

²⁷ Slovenský denník, 14. 2. 1934, tiež Slovenský hospodár 15. 4. 1934.

talistických krajinách – sa snažili regenerovať hospodárstvo, zruinované veľkou hospodárskou krízou pomocou zákonných noriem a vládnych nariadení, ktoré patrili do širokej škály opatrení nazývanej „štátom riadené hospodárstvo.“ Jedným z nich bol aj kartelový zákon č. 141/1933 Zb., prijatý poslaneckou snemovňou 8. júla 1933 a na pôde senátu 12. júla toho istého roku. Tento zákon uznal po prvýkrát v Československu de iure existenciu už predtým založených kartelov. Roku 1933 ich bolo na území Československa približne 538. Zakotvil ich práva a povinnosti, ale súčasne sa stal aj významným podnetom na ďalšie združovanie priemyselných podnikov, dokonca tiež na tzv. nútenú syndikalizáciu niektorých predtým nekartelovaných výrobných odvetví československej ekonomiky.²⁸ Zvyčajne šlo o závody najviac poznačené hospodárskou krízou, ktoré neboli schopné nájsť východisko a spôsob oživenia výroby. Spoliehali sa čím ďalej, tým viac na pomoc vládnych, resp. samosprávnych inštitúcií a záujmových hospodárskych združení, ktoré im mali pomôcť nájsť a umožniť cestu z mimoriadnych hospodárskych problémov. Iniciatívu na nútenú syndikalizáciu nekartelovaných výrobných odvetví prejavili priamo majitelia priemyselných závodov. Návrhy na syndikalizáciu prichádzali tiež zo samosprávnych inštitúcií alebo z hospodárskych ministerstiev, ktoré sledovali vývoj v týchto podnikoch a zaoberali sa problematikou podnikov pri rôznych závažných celoštátne organizovaných akciách.

Na Slovensku vzniklo niekoľko pokusov o spájanie závodov, ktoré vyrábali surovinu alebo polotovary s podnikmi produkujúcimi finálne výrobky, predávané nielen na vnútornom trhu, ale aj do zahraničia. Väčšinou sa slovenské priemyselné závody zapojili do celoštátne organizovaných syndikátov, i keď niektoré z nich sa snažili ponechať si naďalej určitú autonómiu (napr. slovenské textilné závody). Úsilie o zjednotenie surovinových spracovateľských odborov do jedného organizačného celku prejavili najmä agrárni veľkopodnikatelia a niektorí strední roľníci, ktorí dorábali pre priemyselno-spracovateľské podniky suroviny, napr. zemiaky, ľan, papriku, hrozno a všetky druhy olejnatých rastlín. Agrárni podnikatelia sa snažili zvýšiť rentabilitu svojej produkcie zaistením pravidelných dlhodoboprocipovaných dohôd na výkup plodín za jednotné ceny platné na území celého Slovenska alebo i celého štátu. Z toho dôvodu propagovali syndikalizáciu základnej poľnohospodárskej produkcie a na ňu nadväzujúcich spracovateľských priemyselných závodov. Išlo najmä o rôzne odvetvia textilného a potravinárskeho priemyslu. Ich cieľom bolo tiež zriadenie jednotného medzičlánku, ktorý mal predstavovať centrálné riadený výkup a predaj agrárnych tovarov vo veľkom.

Úsilie agrárnych veľkopodnikateľov o nútenú syndikalizáciu poľnohospodárskej a priemyselnej výroby hatilo niekoľko prekážok. Brzdou syndikalizácie bolo, že na Slovensku v 30. rokoch ešte neexistovala taká rozsiahla sieť poľnohospodársko-spracovateľských priemyselných závodov, ktorá by zodpovedala množstvu agrárnej produkcie a bola by schopná spracovať celé množstvo poľnohospodármi ponúkanej suroviny. V plnej sile sa tu prejavila zlá štruktúra slovenskej ekonomiky. Ďalšou závažnou prekážkou bola absencia veľkoobchodu a vôbec rozvinutej obchodnej siete, resp. takých výkupných orga-

28 Dejiny Slovenska V. Zost.: KROPILÁK, M., Bratislava 1985, s. 226-229.

nizácií, ktoré by boli schopné zakrátko po zbere úrody vykúpiť plodiny za jednotnú cenu platnú na celom území Československa, uskladniť ich do vlastných skladových priestorov a potom predávať tieto tovary podľa požiadaviek a v ľubovoľných termínoch priemyselným závozom. Uskladnenie potravín bolo totiž oveľa náročnejšie ako iných druhov surovín. Budovanie špeciálnych skladov, v ktorých by si držali priemyselní podnikatelia zásoby poľnohospodárskej produkcie na celý rok, by si vyžiadalo mimoriadne finančné dotácie. Tým by sa zvýšili aj výrobné náklady. Je samozrejmé, že dedinská chudoba sa o podobné problémy nezaujímal, pretože malí roľníci a kovorolníci ak predávali, tak iba na najbližších trhoch. Aj pre ňu boli však výhodné jednotné výkupné ceny poľnohospodárskych produktov, platné v priebehu celého roku a na území celého štátu. Čím neskôr ponúkali po žatve svoje produkty na trhu, tým väčšiu cenu za ne dostali. Vo výhode tu boli agrárni podnikatelia, ktorí si mohli dovoliť predávať tovary neskôr, pretože na rozdiel od malých roľníkov neboli odkázaní iba na peňažné príjmy získané za predaj jedného druhu plodiny.

Snahy agrárnych podnikateľov o syndikalizáciu sa stretávali s malým ohlasom v kruhoch priemyselníkov. Tí, už zo spomínaných príčin problematického obchodu na vnútornom trhu, uprednostňovali radšej spracúvanie surovín dovážaných zo zahraničia. Mohli si ich zadovážiť v ľubovoľnom množstve a termíne bez zbytočných problémov s budovaním a údržbou špecifických skladísk. Majitelia potravinárskych priemyselných závodov zdôvodňovali svoj nezáujem o domáce suroviny tiež tým, že spotrebiteľia radšej konzumujú kvalitnejšie zahraničné tovary, ktoré boli aj cenovo výhodnejšie. Svojím záujmom o dovážané produkty však tlmili produktivitu aj predaj domácej poľnohospodárskej výroby. Tieto vážne hospodárske problémy pramenili v systéme kapitalistickej výroby s vyostrenou konkurenciou, vzájomnými zápasmi medzi skupinami podnikateľov, so snahou dosiahnuť zisk za každú cenu akýmikoľvek prostriedkami. Podnikatelia nezohľadňovali skutočné potreby a prosperitu slovenského hospodárstva. Nebrali ohľad na záujmy svojich partnerov v ďalších odvetviach ekonomiky, tobôž na nevyhnutné životné podmienky a požiadavky väčšiny obyvateľstva, ktoré mohlo ponúknuť na pracovnom trhu iba svoju prácu.

V polovici 30. rokov sa podarilo niektorým skupinám agrárnych podnikateľov preložiť bariéru nezájmu priemyselných podnikateľov o spoluprácu. K ústupkom ich nútila súčasná ekonomická situácia, najmä ešte stále pretrvávajúce dozvuky hospodárskej krízy a problémy s ich prekonávaním. Bolo zrejmé, že podmienky, v ktorých sa vyvíjal zahraničný obchod pred vznikom krízy nevrátia do predkrízového stavu. Návrat z mylných predpokladov a vytriezvenie z nereálnych plánov nútili priemyselných podnikateľov, predstaviteľov hospodárskych orgánov a záujmových spolkov pozeráť sa reálnejšie na súčasný stav ekonomiky i jej perspektívy. V snahe nájsť náhradné odbytové podmienky na domácom trhu za straty na zahraničných trhoch, museli začať kalkulovať s kúpnu silou domácich spotrebiteľov. To ich nútilo skúmať možnosti zlacnenia výrobného procesu, rozšíriť sieť predaja a hľadať i ďalšie cesty hospodárskeho rozvoja. Priemysel začal väčšmi využívať novoobjavené domáce surovinové zdroje a ekonomické podnety, ktoré prenikali zo zahraničia na Slovensko. Mobilizujúco pôsobili impulzy vedeckých pracov-

níkov z rôznych vedných odborov, ktorí sumarizovali poznatky o situácii v jednotlivých regiónoch Slovenska.

Vládnuca elita v Československu a jej mocenské orgány reagovali po skúsenostiach z predchádzajúcich dramatických rokov hospodárskej krízy ochotnejšie na ekonomicko-sociálne impulzy. Aktuálna a neustále stúpajúca obava zo zahraničnej agresie susedného nacistického Nemecka ju nútila pružnejšie riešiť aspoň niektoré problémy hospodárskeho charakteru a hľadať cesty k vnútornej konsolidácii štátu. Rástol tiež strategický význam Slovenska ako územia väčšmi vzdialeného od západných hraníc, kde sa predpokladal prvý prienik agresora. Tieto skutočnosti mobilizovali aj niektoré skupiny českej buržoázie k väčšej ochote investovať finančné prostriedky do podnikania na Slovensku. Za tejto situácie sa vytvárala priaznivejšia pôda pre realizáciu niektorých potrebných hospodárskych opatrení, medzi ktoré patrila aj syndikalizácia predtým nekartelovaných niektorých odvetví potravinárskeho priemyslu. Dohodou medzi pestovateľmi papriky a mlynmi sa pripravoval vznik paprikárenského syndikátu. Začali sa pružnejšie rozvíjať prípravné práce na vytvorení ľanárskeho a vinárskeho syndikátu, rozširovalo sa aj pestovanie skorých zemiakov.²⁹

Najúspešnejším pokusom nútenej syndikalizácie na Slovensku bol vznik Bryndziarskeho syndikátu,³⁰ ktorý sa vytvoril v auguste 1935. Jeho činnosť sa v plnom rozsahu rozbehla až od roku 1936. Obnovil sa, ale už na odlišných princípoch a s celkom inými determinantami i na oklieštenom území Slovenska po viedenskej arbitráži. Vznikol ako výsledok úsilia časti slovenských podnikateľov o nútenú syndikalizáciu poľnohospodárov, t. j. všetkých vrstiev roľníckeho obyvateľstva, ktoré chovali ovce a vyrábali na predaj ovčie hrudkový syr, s bryndziarskymi podnikateľmi, ktorí vykupovali tento syr a spracúvali ho na bryndzu. Išlo tu o druh syndikátu v špecifických podmienkach slovenského hospodárstva s prvoradým podielom agrárnej produkcie a s priemyslom, pre ktorý bola typická nízka koncentrácia výroby a hustá sieť drobnejších závodov roztrúsených po celej krajine. Poľnohospodári očakávali od syndikátu pravidelný výkup všetkého vyrobeného hrudkového syra za jednotnú prijateľnú cenu, platnú na dlhé obdobie na území celého štátu. Chceli dosiahnuť rentabilitu chovu oviec a zúročiť tým svoj kapitál vložený do ovčiarstva i svoju prácu. Šlo im v prvom rade o možnosť získať hrudkový syr čo možno najvyššej kvality a za primeranú cenu. Predpokladali tiež, že spoločným bojom chovateľov oviec aj bryndziarov si vymôžu určité daňové a ďalšie ekonomické zvýhodnenia, širšie možnosti a formy odbytu bryndze a vylúčia produkciu menej hodnotnej bryndze u príležitostných výrobcov, obchodníkov, ale i neživnostníkov, t. j. priamo roľníkov, ktorí zo svojho hrudkového syra sami vyrábali bryndzu. Cieľom syndikátu bolo likvidovať vzájomný konkurenčný zápas medzi bryndziarmi ale súčasne aj zamedziť vytváranie ďalších bryndziarskych prevádzok.

29 Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1935. Bratislava 1936, s. 74.

30 Dejiny Slovenska V., s. 228.

Podnikatelia, ktorí stáli pri kolíske zrodu Bryndziarskeho syndikátu, zdôvodnili impulz na jeho založenie a cieľ jeho činnosti takto: „*doba je vážna a naše demokratické zriadenie ukladá nám povinnosť upraviť i naše hospodárske problémy demokraticky. Záujem individua musí byť rešpektovaný, ale len pod zorným uhlom celku. Silný jedinec nie je naším cieľom. Naším cieľom je hospodárske zveľadenie celku i za cenu určitých obetí. Tento smer predpokladá poriadok a poriadok je len tam, kde je disciplína a pocit spolupatričnosti.*“³¹

Na prípravách syndikátu sa podieľala zvolenská pobočka Milekárenskej jednoty, ktorá zvolala na 12. 12. 1934 schôdzu bryndziarov. Najväčším prínosom tejto porady bola skutočnosť, že sa vytvorila prípravná komisia zložená z výrobcov bryndze. Získala splnomocnenie, aby rokovala s delegátmi Zväzu chovateľov oviec.³² Komisia bryndziarov v zložení: Molec, Soc, Štark, Buchta, Lajda a Grosswirth sa zišla 4. 1. 1935 v Ružomberku na ďalšie rokovanie. Začiatkom apríla 1935 komisia dokončila návrh stanov Bryndziarskeho syndikátu a rozoslala ho na posúdenie viacerým hospodárskych inštitúciám v Prahe aj na Slovensku. Na ďalšej schôdzi, na ktorú sa členovia prípravnej komisie zišli 4. 5. 1935 v Banskej Bystrici, prizvali aj delegátov Zväzu chovateľov oviec, zainteresovaných pracovníkov Zemedelskej rady, ministerstva poľnohospodárstva a ministerstva priemyslu, obchodu a živností. Prerokovali návrh, ktorý pripravila komisia bryndziarov a zohľadnili aj pripomienky, ktoré k nemu dostali. Dohodli sa na definitívnom texte vládneho nariadenia o zriadení Bryndziarskeho syndikátu. Ďalšie pokračovanie v prípravách sa však muselo odročiť pre blízke parlamentné voľby. Nepomohli ani intervencie pracovníkov Zemedelskej rady, ktorí sa snažili urýchliť vznik syndikátu aj tým, že do celej akcie v omnoho väčšej miere zainteresovali aj aparát slovenského oddelenia, vytvoreného pri predsedníctve ministerskej rady. Obrátili sa o pomoc aj k prednostovi mliekárenského oddelenia na ministerstve poľnohospodárstva J. Dvořákovi.³³

Zdlhavé prípravy založenia Bryndziarskeho syndikátu veľmi vyhovovali obchodníkom s bryndzou. Snažili sa zabrzdiť zriadenie syndikátu, pretože sa obávali zavedenia jednotných cien a väčších požiadaviek na kvalitu bryndze. Pod ich tlakom tlmilo priebeh príprav syndikátu aj ministerstvo priemyslu, obchodu a živností, ktorého súhlas však bol pre syndikát rozhodujúci. Zemedelská rada dokazovala v liste adresovanom ministerstvu poľnohospodárstva, že vznik syndikátu je dôležitý aj z hľadiska vojensko-obranného. Tvrdili, že pre armádu je veľmi potrebné, aby vzrástol chov oviec, ktorý je dôležitou surovinovou bázou textilného priemyslu a tvorí v podstate zdroj materiálov potrebných na výrobu vojenských uniforiem.³⁴ Tento argument v atmosfére očividných príprav na vojenský konflikt a s tým súvisiace väčšie zohľadňovanie potrieb branných síl, zrejme zavážil. Po dlhých prieťahoch predložilo ministerstvo poľnohospodárstva návrh na zriadenie Bryndziarskeho syndikátu ministerskej rade, ktorá ho prerokovala a schválila 13. 7. 1935. Ministerská rada prijala a odsúhlasila v ten deň vládne nariadenie č. 159/1935 o výrobe

31 SNA Bratislava, fond: Zväz bryndziarskeho a mliekárenského priemyslu so sídlom v Banskej Bystrici (ZBMP), prejav V. Wascheka na valnom zhromaždení 4. 5. 1937, kart. 2.

32 SNA Bratislava, fond ZBMP, kart. 1.

33 NA ČR Praha, fond: Predsedníctvo ministerskej rady (PMR) – No, kart. 3893.

34 Tamže.

a speňažení hrudkového syra a bryndze, ako aj vládne nariadenie č. 160/1935 o zriadení Bryndziarskeho syndikátu. V zmysle vládneho nariadenia č. 159/1935 bol rozdelený hrudkový syr na niekoľko druhov: na plnotučný, miešaný (vyrábaný z ovčieho aj kravského mlieka) a obyčajný (vyrábaný z čiastočne zozbieraného ovčieho i kravského mlieka). Toto vládne nariadenie rozdelilo aj bryndzu do štyroch kategórií na lahôdkovú (musela obsahovať 50 % tuku), liptovskú (40 % tuku), zimnú (30 % tuku) a kôrkovicu, ktorá sa vyrábala zo zvyškov rôznych druhov bryndze a musela obsahovať najmenej 25 % tuku. Podľa vládneho nariadenia č. 160/1935 sa zriadil v Československu Bryndziarsky syndikát so sídlom v Martine, ktorý mal regulovanú samosprávu. Časť vedenia syndikátu menovalo ministerstvo poľnohospodárstva na návrh Zväzu chovateľov oviec a druhú časť ministerstvo priemyslu, obchodu a živností podľa návrhu Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Vedenie malo 8 menovaných členov, z ktorých boli 4 poľnohospodári, chovatelia oviec a 4 spracovatelia bryndze. Zasadanie vedenia sa musel zúčastniť aj delegovaný zástupca ministerstva priemyslu, obchodu a živností, ako aj ministerstva poľnohospodárstva a od roku 1937 aj ministerstva vnútra. Tento samosprávny orgán sa schádzal síce nepravidelne, ale dosť často na to, aby sa mohol vyjadriť ku všetkým novovzniknutým problémom.

Roku 1935 sa do Bryndziarskeho syndikátu prihlásilo viacej ako 50 výrobcov bryndze. Členské podmienky však splnilo iba 48 bryndziarov. Prekážkou prijatia sa stal najmä sumárny priemer množstva bryndze vyrobenej jednotlivými bryndziarňami v rokoch 1930 – 1934. Podmienkou prijatia totiž bolo, že bryndziarsky závod musel produkovať v priebehu spomínaných rokov minimálne 20 ton bryndze ročne. Až po niekoľkých skúsenostiach sa bryndziari dohodli na tom (pretože chceli vyjsť v ústrety aj menším závodom), že sa menší podnikatelia môžu tiež zapojiť do združenia (družstva), ktoré spoločne dosiahne žiadaný výrobný limit. Na ustanovujúcej schôdzi syndikátu sa prejavili rozpory medzi výrobcami bryndze a chovateľmi oviec v otázke obsadenia funkcie predsedu syndikátu. Bolo totiž zrejmé, že medzi zasadaniami predsedníctva bude riešiť bežné problémy či sporné otázky predseda a administratíva. Obom skupinám združeným v syndikáte záležalo na tom, akým spôsobom a v prospech koho sa tieto záležitosti vyriešia. Bryndziari po konzultácii s oboma zúčastnenými ministerstvami navrhovali do tejto funkcie V. Lajdu. Ovčiar, ktorých zastupoval predovšetkým O. Lichner, s týmto návrhom neboli spokojní sa vyžiadali si možnosť prekonzultovať obsadenie predsedníckej funkcie ešte s predsedom Zväzu chovateľov oviec J. Ursínom.³⁵ Za členov vedenia boli zvolení bryndziari: A. Vagač, V. Lajda, M. Štark a P. Molec a poľnohospodári: O. Lichner, J. Čink, J. Hudec a S. Šikura. Ministerstvo poľnohospodárstva delegovalo do vedenia syndikátu J. Dvořáka, ministerstvo priemyslu J. Hořešovského a J. Tejkala, ktorého v januári 1937 zbavili funkcie inšpektora mliekárstva na Slovensku a namiesto neho nominovali do tejto funkcie i do vedenia syndikátu F. Valentu.

35 NA ČR Praha, fond: Ministerstvo priemyslu, obchodu a živností (MPOŽ), kart. 936. 3893.

Omnoho väčšie nedorozumenie v kruhu samotných bryndziarov vyvolala tzv. kontingencia a rozdelenie území, v ktorých mohli jednotlivé bryndziarske závody vykupovať hrudkový syr. Najväčšie výrobné kontingenty si prideliť bryndziari vo vedení syndikátu a výrazný podiel kvóty dali tiež I. Wittmannovi,³⁶ ktorý sa vyhýbal činnosti v syndikáte, pretože si bol vedomý veľkosti svojho závodu, jeho najlepšieho strojového vybavenia, zahraničných vývozných dohôd a iných predností.³⁷ Svoju účasť v syndikáte nepokladal vôbec za výhodnú a neskôr, po smrti starého majiteľa a po prevzatí vedenia podniku jeho synom, tento nový majiteľ zo syndikátu vystúpil. Opozícia bryndziarov z východného Slovenska napísala list obom zainteresovaným ministerstvám a žiadala nápravu v prerozdelení výrobných kvót.³⁸ Ministerstvá však mali záujem na konsolidácii situácie v syndikáte a nepodporili opozičné prúdy proti vedeniu, ktoré sami vytvorili. Ceny bryndze určovalo, resp. publikovalo ministerstvo poľnohospodárstva vo Vestníku Ústredného zväzu mliekárskych podnikov dvakrát ročne, vždy vo februári a apríli, pretože v tom čase sa menila kvalita bryndze. Ministerstvo zohľadňovalo pri určovaní cien návrh vedenia Bryndziarskeho syndikátu. Ceny hrudkového syra sa zvyčajne pohybovali v rozpätí 4.50 – 6 Kč za 1 kg. Ceny predávanej bryndze v rozsahu 7 – 9 Kč za 1 kg.

Vedenie syndikátu rozdelilo územie Slovenska na jednotlivé obvody a určilo, koľko má ktorý bryndziar vyrobiť bryndze a v ktorých lokalitách môže vykupovať hrudkový syr. Syndikát vytlačil pre kontrolu legitimity, v ktorých sa zaznačoval odber syra. Takúto kontrolnú knižku mali rovnako bryndziari, ako aj roľníci. Na jar roku 1936 predávalo bryndziarom hrudkový syr približne 3000 výrobcov hrudkového syra. Najviac sa vykúpilo v okrese Zvolen (471 835 kg), ďalej v okresoch Lučenec (154 628 kg), Martin (117 967), Rimavská Sobota (89 564 kg), Liptovský Mikuláš (88 691 kg), Sabinov (86 270 kg), Košice (85 069 kg), Krupina (84 753 kg), Modrý Kameň (83 017 kg), Banská Bystrica (75 514 kg) a Prešov (71 831 kg).³⁹ V ďalších okresoch sa pohyboval výkup hrudkového syra do 50 tisíc kg. Množstvo vykúpeného syra svedčilo o stave a rozvoji ovčích stád v jednotlivých okresoch na Slovensku. Najväčším úspechom, ktorý dosiahlo vedenie syndikátu v prospech bryndziarov už roku 1936, bolo zníženie dane z obratu vyrábanej bryndze, a to z pôvodných 3 % na 1 %, ktoré si bryndziari vymohli viacerými intervenciami adresovanými ministerstvu financií.⁴⁰ Ďalším kladom syndikátu bolo, že toto združenie sa stalo partnerom pri rokovaní s ministerstvom národnej obrany. Po dlhom čase toto ministerstvo na návrh syndikátu bolo ochotné akceptovať už dávne pranie bryndziarov o povinnom nákupe bryndze armádou. Pravidelné zásobovanie armády sa stalo rozhodujúcim momentom v predaji všetkej bryndze, ktorú bryndziarske závody stihli vyrobiť roku 1936. Do nasledujúceho roku šli bryndziari nezaťaženi zbytočnými zásobami. Aj v tomto prípade sa ukázala dôležitosť štátnych objednávok o ktoré bojovali nielen bryndziari, ale

36 BALKO, J.: c. d., s. 110-111.

37 Korešpondencia Obchodnej a priemyselnej komory s I. Wittmannom. SNA Bratislava, fond: Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici, kart. 496.

38 SNA Bratislava, fond: ZBMP, kart. 2.

39 Tamže.

40 NA ČR Praha, fond PMR, kart. 3893.

v podstate všetci slovenskí priemyselní podnikatelia. Bez organizovaného predaja bryndze, podporovaného objednávkami štátnych orgánov, nebolo možné zvýšiť jej odbyt na domácom trhu, aj keby sa zvýšila kúpyschopnosť obyvateľstva.

Na všetkých úspešných akciách Bryndziarskeho syndikátu mal výrazný podiel ministerský predseda M. Hodža, ku ktorému mali slovenskí bryndziari i zástupcovia Zväzu chovateľov oviec vždy otvorený prístup. Problémy bryndziarov veľmi zblízka poznal Hodža ešte z čias, keď zastával funkciu ministra poľnohospodárstva. Snažil sa intervenovať v prospech syndikátu na rôznych centrálnych orgánoch v Prahe a používal na to najmä pracovníkov slovenského oddelenia, ktoré sa vytvorilo pri predsedníctve ministerskej rady, najmä J. Ponca, ktorému zrejme najviac dôveroval. Hodža pomohol vybaviť bryndziarom predaj bryndze aj pre potreby armády.⁴¹ Jeho aktivita v zaistení tejto požiadavky bryndziarov bola uľahčená tým, že ministerstvo národnej obrany bolo tradične v rukách agrárnej strany.

V lete 1935 sa bryndziari začali zaujímať o vytvorenie svojej osobitnej záujmovej organizácie, ktorá by bola dôstojnou protiváhou Zväzu chovateľov oviec vo vtedy ešte pripravovanom Bryndziarskom syndikáte. Ich organizácia sa mala zaoberať iba problémami bryndziarskeho priemyslu. Prípravná schôdza združenia bryndziarov, ktorú nazvali Zväz bryndziarskeho a mliekárenského priemyslu na Slovensku, sa však zišla až 8. 11. 1935 na Vrútkach. Spomínaný zväz sa založil 26. 11. 1935 na zakladajúcej schôdzi v Martine.⁴² Jeho sídlom sa stala Banská Bystrica, resp. miestnosti Obchodnej a priemyselnej komory. Funkciu predsedu obsadili V. Waschkom, podpredsedom sa stal bryndziar P. Molec a sekretárom pracovník obchodnej komory J. Balko. Najväčšiu zásluhu na založení Zväz bryndziarskeho a mliekárenského priemyslu mal J. Soc, ktorý sa však jeho plného rozvoja už nedožil. Hoci sa Zväz založil formálne až v novembri 1935, v skutočnosti vyvíjalo jeho vedenie aktívnu činnosť už pri zakladaní Bryndziarskeho syndikátu. Spolupráca medzi Bryndziarskym syndikátom a Zväzom sa čoskoro rozbehla. Najväčším úspechom oboch bolo zvýšenie výroby bryndze v rokoch 1936 – 1938, i keď si treba uvedomiť, že šlo o roky celkového vzostupu slovenského hospodárstva. Roku 1937 sa zvýšil vývoz bryndze aj do Rakúska, na čom mali zaiste značnú zásluhu pracovníci vedenia Bryndziarskeho syndikátu, ktorých vyslali roku 1936 na dlhšiu cestu do tohto susedného štátu, aby tam dohodli výhodnejšie odbytové podmienky.⁴³ Medzníkom pre zvýšenie odbytu bryndze na domácom trhu sa stal aj vznik spoločnej obchodnej organizácie bryndziarov, ktorú si založili na svojom valnom zhromaždení 23. 5. 1938 pod názvom *Družstvo pre predaj bryndze*.⁴⁴ Vývoj zahraničnopolitických udalostí však spôsobil, že táto obchodná organizácia už nemohla naplno rozvinúť činnosť na pôde Československej republiky. Najväčším kladom bryndziarov a ich úsilia, ktoré vyústilo do vzniku Syndikátu aj Zväzu bryndziarskeho a mliekárenského priemyslu bola skutočnosť, že sa zhodnotila v maximálnej miere domáca poľnohospodárska surovina – ovčí hrudkový syr – a zabezpečil sa tým pravidelný

41 NA ČR Praha, fond PMR – No, kart. 3666.

42 SNA Bratislava, fond ZBMP.

43 NA ČR Praha, fond MPOŽ, kart. 936.

44 BALKO, J.: c. d., s. 40.

príjem pre mnohých slovenských poľnohospodárov. Účasť zástupcu ministerstva vnútra vo vedení syndikátu pomohla zabezpečiť dodržiavanie vysokej kvality hrudkového syra aj bryndze, hygienu pri ich výrobe a zamedzila pridávanie rôznych iných prídavkov pri produkcii bryndze. Nedodržanie noriem vládneho nariadenia z roku 1935 malo totiž pre výrobcov, ktorí dávali na trh nekvalitnú bryndzu, trestné následky. Kvalitu kontrolovali štátne výskumné poľnohospodárske ústavy a stanice, ktoré mali už analýzu týchto poľnohospodárskych výrobkov v pracovnej náplni a ich zamestnanci boli za činnosť pri analýze hrudkového syra aj bryndze pravidelne a jednotne honorovaní. Záverom treba konštatovať, že bryndziarsky priemysel prešiel v medzivojnovom období rovnakými vývojovými etapami ako celé hospodárstvo Slovenska. Dôležitú úlohu v jeho vývoji zohral celý rad nových problémov súvisiacich so splývaním dvoch predtým rozdielnych, na nerovnej úrovni stojacich národných hospodárskych celkov do jednotnej ekonomiky československého štátu.

Bryndziarsky priemysel – išlo v prevažnej miere o množstvo menších výrobných podnikov roztrúsených na celom teritóriu Slovenska – mal však aj niektoré špecifické črty. Ich pôvod treba hľadať v úzkej spätosti bryndziarskej produkcie s poľnohospodárstvom. Navyše šlo o také odvetvie agrárnej živočíšnej výroby, ktorá sa vyskytovala z celého teritória československého štátu takmer výhradne iba na Slovensku, pretože väčšinu oviec – ak si odmyslíme územie Podkarpatskej Rusi – chovali slovenskí poľnohospodári. Po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie stratili slovenskí bryndziari väčšinu svojich predtým pravidelných obchodných partnerov, ktorí od nich odoberali bryndzu. Dostávali sa do ťažkej odbytovej situácie, pričom výroba bryndze sa v období dočasnej hospodárskej konjunktúry rozrástla do značných rozmerov. Problémy s odbytom bryndze negatívne vplývali na ekonomické a sociálne postavenie mnohých poľnohospodárov, najmä dedinskej chudoby a stredných roľníkov v horských a podhorských oblastiach, pretože bryndziari od nich v čase sťaženého odbytu bryndze vykupovali menej ovčieho hrudkového syra. Znižovala sa rentabilita chovu oviec. Na niektorých územiach Slovenska tvorili príjmy za ovčie produkty podstatný podiel peňažných zárobkov poľnohospodárov.

Bryndziari očakávali, že získajú náhradné odbytové teritórium za stratené trhy vo Viedni a Budapešti na území českých krajín, kde sa bryndza takmer nevyrábala. Boli presvedčení, že k uskutočneniu týchto predstáv im má dopomôcť štát. Lenže realizácia týchto plánov nebola vonkoncom jednoduchá a predpokladala predovšetkým ich vlastnú aktivitu a organizačné schopnosti. V priebehu 20. rokov sa iniciatíva agrárnych podnikateľov na Slovensku sústreďovala skôr na hľadanie možností osobného uplatnenia v rôznych novo vytváraných hospodárskych orgánoch a na prestavbu a výstavbu závodov. Tridsiate roky sa začali mimoriadne ťažkou hospodárskou situáciou vyvolanou svetovou hospodárskou krízou kapitalistickej ekonomiky. V plnej nahote sa odhalili dlhodobé a stále neriešené problémy slovenského hospodárstva. Vyvrátili sa tiež všetky mylné predpoklady o postupnom a hladkom vzostupe slovenskej ekonomiky. Vyostrené konkurenčné zápasy o záchranu unikajúcich ziskov vyvolali aj väčšiu aktivitu slovenských podnikateľov. Tridsiate roky však poznačila nielen kríza, ale, najmä v druhej polovici,

aj rýchly a pre rentabilitu nepriaznivý priebeh zahraničnopolitických udalostí. V Československu narastala akútna obava zo zahraničnej agresie nacistického Nemecka. Kríza a tieto mimoriadne vážne zahraničnopolitické udalosti vtisli pečať aj hospodárskemu vývoju v celom štáte. Podnikatelia hľadali východiská z nahromadených ekonomických problémov, pričom samozrejme, chceli v prvom rade riešiť ťažkosti vo vlastnom hospodárskom odvetví. S väčšou iniciatívnou sa zapájali do riešenia aj hospodársko-správne orgány a záujmové hospodárske organizácie. Na Slovensko prenikli aj informácie o nových postupoch pri riešení hospodárskych problémov aj v iných kapitalistických krajinách. V súvislosti s následkami hospodárskej krízy sa čoraz častejšie začínalo hovoriť aj o potrebe plánovaného hospodárstva a radikálnych zásahov štátu do riadenia ekonomickej politiky. Na Slovensku sa zdomácnenie týchto myšlienok prelínalo s úsilím slovenských podnikateľských vrstiev v ich zápase o nacionalizáciu slovenskej ekonomiky. Výhodné bolo, že v 30. rokoch sa hospodársko-správne orgány i záujmové organizácie na Slovensku mohli už opierať o celý rad hospodárskych analytických štúdií vypracovaných jednak zamestnancami štátnych orgánov, ale aj vysokoškolsky vzdelanými národohospodármi, sociológmi či právnikmi, ktorí pôsobili vo vedeckých inštitúciách. Významnú úlohu pri aktívnejšom prístupe štátnych orgánov k riešeniu niektorých hospodárskych problémov zohrával aj tlak robotníckeho hnutia, ktoré sa podnikatelia snažili tlmiť aj svojou iniciatívou pri zohľadnení niektorých hospodársko-sociálnych požiadaviek.

Jedným z pokusov o riešenie čiastkových problémov bol aj vznik Bryndziarskeho syndikátu, v ktorom sa združovali výrobcovia bryndze a chovatelia oviec, aby spoločne začali regulovať výrobu suroviny – hrudkového syra aj finálneho výrobku – bryndze a zabezpečili ich predaj. Organizačným zoskupením a spoločnou činnosťou, ktorá však mala spočiatku aj viaceré nedostatky, si vydobyli pravidelný odbyt bryndze jednak cestou štátnych objednávok (konkrétne zásobovaním armády a iných organizácií), ale aj zvýšením vývozu do zahraničia. Úspechy slovenských bryndziarov boli podmienené ich vlastnou aktivitou a novou celospoločenskou situáciou v Československu, ako aj hospodárskym oživením, ktoré prichádzalo po skončení hospodárskej krízy. Pravidelný odber syra členmi syndikátu zabezpečil stabilné príjmy 3000 dodávateľom hrudkového syra, pričom pod pojmom dodávateľ sa mysleli nielen jednotliví roľníci, ale predovšetkým salaše, kde sa spoločne pásli ovce malých a stredných roľníkov. Je pochopiteľné, že táto skutočnosť priniesla kladnú odozvu v živote mnohých poľnohospodárov na Slovensku.

V doterajšej slovenskej historiografii sa neraz konštatoval významný prínos českého vplyvu po roku 1918 na Slovensku v školskej kultúrnej, osvetovej, ale i politickej oblasti. Vývoj bryndziarskeho priemyslu ako súčasť mliekárenskej produkcie však dokázal aj mnohé kladné vplyvy vyspelého českého a moravského priemyslu na rozvoj slovenských priemyselných odvetví. Ako ukázal výskum bryndziarstva, na Slovensko prichádzali na pozvanie samotných slovenských podnikateľov a z poverenia centrálnych inštitúcií odborníci z českých krajín. Boli to nielen dobrí organizátori, ktorí čoskoro vnikli do slovenskej problematiky a poznali neraz dôvernejšie celoslovenské ekonomické problémy ako domáci slovenskí podnikatelia, ale stali sa aj presvedčenými a zaniatenými propagátormi

riešenia slovenských hospodárskych požiadaviek. Zrástli so slovenským prostredím. Často lepšie poznali a vedeli využiť všetky páky a možnosti, ktoré poskytoval buržoáznodemokratický politický systém v Československu.. Medzi nich v bryndziarskej a syrárskej produkcii patril najmä J. Soc, J. Kouba a L. Tejkal. Bryndziarsky priemysel patril do širokej škály odvetví priemyselnej produkcie na Slovensku v medzivojnovom období. Jeho analytický rozbor a sledovanie problémov, ktoré musel riešiť, umožnilo dôvernejšie nahliadnuť do zákulisia slovenskej ekonomiky v skúmanom období.

(1989)

10. KAPITOLA

HOSPODÁRSKA KRÍZA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1929 - 1934

Na jeseň r. 1928 zachvátila slovenské poľnohospodárstvo akútna agrárna kríza. Bola predzvesťou hlbokej hospodárskej krízy celej československej ekonomiky a súčasťou svetových ekonomických problémov. V polovici tridsiatych rokov prešla do etapy pokrízovej depresie. Konjunkturálny vzostup však nezaznamenalo slovenské poľnohospodárstvo ani do roku 1938. Začiatkom tridsiatych rokov sa podieľalo na agrárnej produkcii na Slovensku 56,8 % obyvateľov. V porovnaní s vyspelými kapitalistickými štátmi bol podiel dedinského obyvateľstva v rámci Slovenska privysoký. Príčina bola v zlom predchádzajúcom vývoji i v súčasnom stave urbanizácie, v málo rozvinutom priemysle i celej terciárnej sféry a tým v absencii akýchkoľvek iných pracovných príležitostí. Poľnohospodárstvo bolo stále najvýznamnejším článkom národného hospodárstva, preto i zmena v jeho výrobných a odbytových podmienkach mala rozsiahly a dlhodobý vplyv na celospoločenský život.

Najnegatívnejším komponentom vývoja slovenskej ekonomiky v prvej polovici tridsiatych rokov bola agrárna kríza. Jej základným prejavom bola relatívna nadvýroba poľnohospodárskych produktov, ktorá vyvolala znížovanie cien agrárnych tovarov. Agrárna kríza zasiahla postupne všetky odvetvia poľnohospodárstva na Slovensku. V počiatočnom štádiu, t. j. v etape od konca leta 1928 do začiatkov zimných mesiacov r. 1929 sa prejavovala iba v rastlinnej výrobe, kým živočíšna produkcia i s cenami jej tovarov v tomto období ešte dynamicky rástla. Vznik krízy v rastlinnej produkcii bol reakciou na zahraničnoobchodné, resp. vývozné problémy, ktorých začiatky sa prejavovali na svetových trhoch už od polovice dvadsiatich rokov. Súviseli jednak so zúrodnením ďalších rozľahlých poľnohospodárskych pôdnych fondov v zámorských krajinách, s lepším využívaním modernej agrotechniky, s rozšírením sortimentu poľnohospodárskych plodín i s vyššou pružnosťou dopravy, ktorá umožňovala rýchly prienik zámorských agrárnych produktov na európske a ďalšie svetové trhy.

K najprebytkovejším, exportným plodinám slovenského poľnohospodárstva patril jačmeň. Pestoval sa rovnako v najúrodnejších oblastiach južného a juhozápadného Slovenska, ako v horských a podhorských regiónoch severného Slovenska. Využíval sa v domácnostiach chudobnejších vrstiev vidieckeho obyvateľstva ako surovina na prípravu chleba, v živočíšnej výrobe bola jačmenná slama dôležitou krmovinou a v priemysle sa spracúval na slad. Jačmeň i slad sa v priebehu dvadsiatych rokov vyvážali do zahraničia. Pravidelnými odberateľmi boli aj pivovary na Morave. Prvé problémy s odpredajom jačmeňa sa prejavili po žatve r. 1928 a v priebehu nasledujúcich rokov sa ešte viacej stupňovali. Kým r. 1927 sa podarilo slovenským poľnohospodárom predat' mimo slovenského územia 169 883 ton jačmeňa, r. 1928 sa jeho export znížil na 70 677 ton.¹ Súčasne s rastom zásob klesla cena jačmeňa o 20 %. Jačmeň,

¹ Výročná zpráva o činnosti Zemedelskej rady pre Slovensko za rok 1929. Bratislava 1930, s. 18.

ktorý sa nepodarilo slovenským poľnohospodárom umiestniť na zahraničných trhoch, zaplavil vnútorný trh. Okrem znižovania ceny jačmeňa klesala i jeho úžitková hodnota. Táto mimoriadne kvalitná slovenská obilnina sa prestala spracúvať na slad a miesto toho ju kupovali poľnohospodári ako krmivo pre živočíšnu výrobu.

Exportné problémy sa prejavili takisto pri predaji pšenice a čiastočne aj raži. Prebytočné zásoby pšenice na Slovensku sa vytvárali najmä v súvislosti so štrukturálnymi zmenami v rastlinnej výrobe. Na Slovensku, ale predovšetkým v českých krajinách nahrádzali poľnohospodári pšenice predchádzajúce oševné plochy cukrovej repy. Cukrová repa patrila ešte v polovici dvadsiatich rokov k prvotriednym exportným plodinám poľnohospodárstva v českých krajinách. No už v rokoch 1927–1928 ju vytlačila lacnejšia cukrová trstina, dovážaná do Európy zo zámoria. Zmena orientácie českých poľnohospodárov z cukrovej repy na pšenicu podstatne zúžila možnosti odpredaja slovenskej pšenice v českých krajinách. Západné oblasti Československa sa navyše, najmä vďaka dobrej úrode v rokoch 1932 a 1933, stali v zásobovaní obilnín sebestačnými.

Vývoz hospodárskych plodín zo Slovenska do českých krajín, ktoré boli počas dvadsiatich rokov najväčšími obchodno-odberateľskými partnermi slovenského poľnohospodárstva, sa pod vplyvom hospodárskych podmienok v agrárnej kríze znížil o 70 %.² Táto skutočnosť vplývala na rozsiahlejšie znižovanie cien poľnohospodárskych tovarov na Slovensku a viedla takisto k určitým zmenám vo výrobe plodín rastlinnej výroby. Miesto obilnín sa vo väčšom množstve osievali polia kukuricou, po dohode so závodmi poľnohospodárskeho priemyslu začali poľnohospodári na Slovensku uprednostňovať tzv. náhradné priemyselné plodiny ako bola slnečnica a repka olejnatá. Rozšírilo sa tiež pestovanie ekonomicky výhodného viniča a tabaku. Všetky tieto štrukturálne zmeny v rastlinnej výrobe na Slovensku sa však dotýkali v prevažnej miere agrárnej buržoázie a veľkostatkárov. Malí a strední roľníci naďalej museli osievať svoju pôdu tradičnými plodinami, najmä obilninami a zemiakmi, pretože tieto plodiny tvorili významnú časť ich potravín a základnú bázu pre nevyhnutný chov domácich zvierat.

Výsledky práce poľnohospodárov v období krízy znehodnotili dve mimoriadne klimatické poruchy, a to krutá zima na prelome rokov 1928–1929 a suché letné mesiace r. 1931. Oba tieto javy spôsobili závažné škody v rastlinnej produkcii, ktoré sa odhadovali v miliónových hodnotách a mali nedežerné následky v živote dedinskej chudoby na celom Slovensku. Napriek týmto neúrodným hospodárskym rokom vykazovalo poľnohospodárstvo na Slovensku v hektárových výnosoch vzostupy za celé obdobie hospodárskej krízy. Zásľuhu na tom mali vyššie hektárové výnosy v rokoch 1932–1933. Skutočný prebytok v potravinách však na Slovensku neexistoval. Reálnou príčinou nadbytku plodín na miestnych trhoch bola nízka kúpyschopnosť väčšiny obyvateľstva, ktorá zodpovedala jeho všeobecne nízkej životnej úrovni. Malý a stredný roľník ponúkal na predaj i plodiny, ktoré chýbali v potrave jeho vlastnej rodiny, pretože potreboval finančné prostriedky na zaplatenie daní a ďalších pravidelných poplatkov, ako aj na nákup priemyselného tovaru. Iné peňažné príjmy, najmä v období hospodárskej krízy nemal.

2 Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945. Praha 1961, s. 334.

Kým vznik krízy v rastlinnej výrobe bol odpoveďou na prebytočné zásoby plodín na zahraničných trhoch a úzko súvisel s novovytvorenými ochrannými colnými bariérami v susedných štátoch, agrárna kríza v živočíšnej výrobe bola jednoznačnou reakciou na problémy vnútorného trhu. Nie náhodou sa prvé prejavy krízy v živočíšnej produkcii vyskytli paralelne so začínajúcou krízou priemyslu. Vzrast nezamestnanosti, znižovanie pravidelných príjmov priemyselného robotníctva, ako aj úpadok pracovných príležitostí remeselníkov a ďalších vrstiev pracujúceho obyvateľstva vplývali na znižovanie spotreby potravín. Väčšina obyvateľstva sa začala preorientovať na lacnejšie, ale i menej kvalitné potraviny. Potravné články živočíšneho pôvodu nahrádzala rastlinnými produktami. Dôležitou a neraz takmer každodennou zložkou obživy, najmä na dedinách sa stali zemiaky, kapusta, múčne výrobky z nekvalitnej múky i otrúb. Najhodnotnejšou súčasťou potravín bolo mlieko. Celoštátne sa znížila priemerná ročná spotreba mäsa na osobu o 2 kg. Na Slovensku tento pokles bol ešte prudší. Je pochopiteľné, že toto zníženie spotreby a zvyšovanie ponuky vplývalo na úpadok cien tovarov živočíšnej produkcie.

Ceny, ktoré dostali roľníci za tie isté poľnohospodárske plodiny, sa v rámci západných oblastí Československa a na Slovensku podstatne odlišovali. Ich výšku ovplyvňovalo množstvo ponuky a záujmu v konkrétnom regióne, ako aj kúpyschopnosť miestneho obyvateľstva. Napr. na pražskom trhu, ktorý predurčoval oficiálnu cenovú hladinu, sa predával 1 kg mäsa živej váhy za 4,5–5 korún a súčasne dostávali roľníci za ten istý tovar na trhu v Spišskej Novej Vsi 1,50 korún.

Rentabilita chovu dobytky bola pre úpadok cien taká nízka, že nepokryla ani výrobné náklady. Ťažisko živočíšnej výroby spočívalo na Slovensku v hospodárstvach malých a chudobnejších stredných roľníkov. Na poľnohospodárske usadlosti s rozlohou pôdy do 20 ha pripadalo 80 % celoslovenského chovu koní, 77 % chovu hovädzieho dobytky, 85 % chovu ošípaných a 92 % chovu hydiny.³ Ťažné zvieratá nahrádzali roľníkom chýbajúce technické vybavenie a boli nevyhnutnou pomocou pri obrábaní pôdy. Pomáhali im najst' si tzv. doplnkové zamestnanie, napr. ako furmani v drevárskych závodoch. Živočíšna produkcia prinášala poľnohospodárom denný a neraz i jediný finančný príjem, napr. pri odpredaji vajčiek, syrov, hydiny, mliečnych výrobkov. Produkty živočíšnej výroby boli pre dedinskú chudobu významnou zložkou dennej potravy (predovšetkým mlieko a mliečne výrobky). Z toho dôvodu malí aj strední roľníci nemohli úplne obmedziť chov dobytky, oviec či hydiny, i keď nerentabilita práce bola zjavná. Na znižovanie cien a ďalšie problémy súvisiace s krízou reagovali obmedzovaním počtov dobytky, resp. orientáciou na najvýhodnejšie druhy živočíšnej výroby.

V súvislosti so znížením spotreby mäsa na Slovensku a s exportnými problémami, ktoré sa v živočíšnej výrobe prejavili r. 1931, rástol význam vývozu domácich zvierat do českých krajín. Napriek rôznym obmedzeniam sa zo Slovenska vyviezlo v období agrárnej krízy ročne priemerne 83 000 kusov dobytky do českých krajín.⁴ Slovenskí poľnohospodári sa tu však stretávali tiež s presýtenosťou trhu a tým i rastom konkurencie, ktorá vplývala na znižovanie cien.

3 FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945. Bratislava 1969, s. 128.

4 Hospodársky plán a Slovensko. Bratislava 1934, s. 95.

Brzdou vnútroštátneho obchodu poľnohospodárskych produktov boli neúnosné tarifné poplatky, ktoré ďalej okliešťovali príjmy slovenských poľnohospodárov, dovážajúcich svoje prebytky na trhy v Čechách. Pri preprave poľnohospodárskych plodín zo západného Slovenska do Prahy tvorili tarifné poplatky až 11–12 % z hodnoty tovarov. Pri tvorbe cien rástol význam vzdialenosti tzv. výrobných oblastí a konzumných stredísk. Navyše zdĺhavá nedobudovaná železničná preprava znižovala hmotnosť zvierat a kvalitu obilia aj ovocia. Pre slovenskú agrárnu buržoáziu prepravné problémy znamenali zoslabenie konkurenčných schopností a zníženie ziskov z odpredaných tovarov. Stredným a malým roľníkom na Slovensku tarifné poplatky už vopred znemožnili akékoľvek úsilie predávať svoje výrobky mimo najbližších konzumných stredísk, hoci na nich boli ceny nepomerne nižšie ako v Čechách. Preprava z východného Slovenska stála až 25 % hodnoty tovarov.

Agrárna kríza prispela k tomu, že slovenskí poľnohospodári nielenže lacnejšie predávali svoje výrobky, ale súčasne sa zdrazil nákup nevyhnutných životných a výrobných potrieb. Úpadok cien znížil všeobecne rentabilitu poľnohospodárskej výroby a pre podstatnú časť malých roľníkov klesli ceny poľnohospodárskych produktov pod hladinu výrobných nákladov. Ceny za poľnohospodársky inventár, hnojivá a spotrebné predmety sa znižovali pomalšie než ceny agrárnych výrobkov dodávaných roľníkmi na trh. To viedlo malých aj stredných roľníkov ku zvyšovaniu trhovej produkcie a ku znižovaniu vlastnej spotreby. Svoje pravidelné peňažné záväzky, napr. platenie daní, splácanie dlhových, árendy a pod. mohli pokryť iba odpredaním väčšieho množstva svojich výrobkov ako predtým. Cenové nožnice medzi priemyselnými výrobkami a poľnohospodárskymi tovarmi viedli k zvýšeniu vykorisťovania malých roľníkov. Súčasne prispeli k prelievaniu nadhodnoty vnútri samotnej vykorisťovateľskej triedy na úkor poľnohospodárskej buržoázie. Znížením cien klesol ročný čistý výnos z hektára poľnohospodárskej pôdy na Slovensku z 368 na 62 korún.⁵ V priebehu agrárnej krízy sa prehĺbilo zaostávanie slovenského poľnohospodárstva aj životnej úrovne dedinského obyvateľstva za poľnohospodárstvom českých krajín. Podľa výpočtov vtedajších národohospodárskych odborníkov zaostávalo slovenské poľnohospodárstvo v hektárových výnosoch rastlinnej produkcie o 30 rokov a v intenzite chovu domácich zvierat na 100 ha pôdy o 70 rokov.⁶

Neúnosný stav poľnohospodárstva na Slovensku pramenil v jeho predchádzajúcom historickom vývoji, najmä v oneskorenom a zdĺhavom prechode ku kapitalizmu, v zlej situácii celej slovenskej ekonomiky, v jej slabom kapitálovom zázemí a v hospodárskej politike vládnucej buržoázie, ktorá nielenže neriešila zásadné problémy na Slovensku, ale ich svojím mocenským vplyvom ešte konzervovala a znásobovala. Základným problémom slovenského poľnohospodárstva, ktorý vplýval na nízku produktivitu a výnosnosť poľnohospodárskych prác, bolo neúnosné rozdelenie pôdneho fondu a agrárna preľudnosť. Hospodárstva malých roľníkov, ktoré tvorili väčšinu, nemali dostatok pôdy ani finančných prostriedkov na zadováženie potrebných investícií na zvýšenie produktivity. Agrárna buržoázia, ktorá vlastnila väčšinu pôdy (41,1 % všetkej a 28,7 % poľnohospodárskej), dosiahla určité zisky, s ktorými sa uspokojila a ktoré jej stačili na realizáciu jej životného štýlu. Nemala záujem o ďalšie investície, ktoré

5 PRŮCHA, V.: Hospodárske dejiny Československa. Bratislava 1974, s. 127.

6 REICH, E.: Základy organizace zemědělství Československé republiky. Praha 1934.

mohli zvýšiť rentabilitu jej podnikania. Na Slovensku chýbala dostatočná vrstva stredného roľníctva, ktoré bolo v českých krajinách najproduktívnejšie.

Na 100 ha poľnohospodárskej pôdy r. 1927 pripadlo na Slovensku 75 osôb, no do r. 1933 sa ich priemerný počet zvýšil na 83,7 osôb, kým v českých krajinách žilo r. 1927 priemerne na 100 ha poľnohospodárskej pôdy 61 osôb, ale do r. 1933 sa ich počet znížil na 57,1 osôb. Vyludňovanie dedín prebiehalo vo všetkých hospodársky vyspelých krajinách. Na Slovensku pre tento prirodzený vývoj neexistovali podmienky. Navyše s nástupom hospodárskej krízy v plnej miere prepukli zamestnanecké problémy, ktoré nesúviseli len s krízou, ale ich predpokladom boli aj reštrikčné zásahy do priemyslu v predchádzajúcom desaťročí.

Podľa výpočtov dobových národohospodárov vzniklo na Slovensku v dvadsiatych rokoch 184 podnikov so 7003 pracovnými miestami pre robotníkov, ale súčasne zaniklo 167 priemyselných závodov s 13 386 pracovnými miestami robotníkov. Ak k tomu pripočítame reštrikcie v banskom a hutníckom priemysle, počet pracovných síl uvoľnených obmedzovaním výroby v priemysle sa odhadoval na 15 000.⁷ Do pracovného procesu začiatkom tridsiatych rokov nastupovali populačne silné ročníky. Zámorské krajiny, práve tak ako vyspelé hospodárske štáty v Európe, zápasiace s problémami vlastnej nezamestnanosti, začali obmedzovať prílev dočasných i trvalých emigrantov. Protiemigračné opatrenia postihli na Slovensku predovšetkým „nadbytočné“ vidiecke obyvateľstvo, ktoré doma nenachádzalo možnosť obživy. Súčasne sa začali vracaf do rodných obcí aj priemyselní robotníci, ktorí postupne počas krízy stratili prácu. Všetky tieto momenty zvyšovali tlak na neúnosne rozparcelovanú pôdu malých a stredných hospodárstiev⁸ a rozširovali agrárne preľudnenie Slovenska. Hospodársko-sociálne problémy slovenského poľnohospodárstva, vystupňované agrárnou krízou, postihli predovšetkým malých a stredných roľníkov.

Malí a strední roľníci tvorili spolu s tzv. kovorobotníkmi približne 70 % dedinského obyvateľstva. Ich spoločenské postavenie a štýl života bol takmer rovnaký. Rozdiel medzi malými a strednými roľníkmi spočíval predovšetkým vo výmere ich pôdneho fondu a v spôsoboch obrábania pôdy. Väčšina malých roľníkov v predchádzajúcom období hľadala doplnkové zdroje príjmu. Zamestnávali sa u bohatších gazdov, pracovali ako furmani v lesných závodoch a v drevopriemysle, na stavbách, alebo sa podieľali na remeselníckej domáckej výrobe. Z toho dôvodu vypuknutie hospodárskej krízy v drevárskom či stavebnom priemysle zasiahlo niektoré dediny na Slovensku viac ako vznik samotnej agrárnej krízy.

Živočíšna výroba, na ktorej participovali predovšetkým malí a strední roľníci, sa stala v priebehu agrárnej krízy úplne nerentabilnou. Agrárna buržoázia reagovala na túto situáciu tým, že jednoducho zastavila ďalší chov niektorých druhov domácich zvierat. Malí a strední roľníci takisto obmedzili svoju produkciu. Menej zvierat si ponechali na chov, viac dodávali na porážku alebo na trh. Zvierat sa zbavovali najmä v jesenných mesiacoch. Predpokladali, že ich zásoby krmív nebudú v zime pre chov domácich zvierat dostačujúce. Pod vplyvom krízy sa zvýšil počet chovateľov jedného kusa zvierat, najmä kravy, ktorý sa stal symptómom prole-

7 KARVAŠ, I.: Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku. Praha 1933, s. 54.

8 V celoslovenskom priemere pripadlo na parcelu 0,42 ha, pričom napr. na Orave sa počet parcel odhadoval na jeden milión a ich priemerná výmera bola 0,09 ha. PRŮCHA, V.: c. d., s. 121.

tarizácie roľníckych vrstiev.⁹ Rozšíril sa chov hydiny, ktorý bol výlučnou záležitosťou malých hospodárstiev. Zvýšenie chovu kráv a hydiny bolo zapríčinené tým, že tieto zvieratá poskytovali malým roľníkom pravidelnú zložku potravín aj peňažného príjmu.

Zníženie príjmov a rast ťarchy rôznych finančných záväzkov viedli stredných roľníkov k zmenšeniu investícií do pôdy. Ich rastlinná výroba nadobudla čisto extenzívny charakter. Vyčerpaná pôda nedostávala potrebné množstvo hnojív, strácala na kvalite i na cene. V domácnostiach malých roľníkov sa zníženie príjmov prejavilo najmä v obmedzení dennej spotreby. Kým r. 1929 celková priemerná ročná spotreba pripadajúca na člena rodiny malého roľníka na Slovensku bola vo výške 3211,15 korún (na deň 8,79), r. 1931 ešte 3242,87 korún (na deň 8,88), r. 1933, keď kríza kulminovala, už iba 2440,44 (na deň 6,68).¹⁰ Priemerná spotreba v českých krajinách na osobu v takejto rodine r. 1929 bola 6207,15 korún a r. 1933 iba 5068,89 korún. Na potravné články vydal slovenský malý roľník priemerne r. 1929 ešte 57 % z celkovej spotreby, ale r. 1933 len 54 % zo spotreby. Spotreba v rodinách malých roľníkov bola na Slovensku menšia ako polovica celkovej spotreby v rodinách tzv. zriadencov a približne polovičná i v porovnaní s priemernou spotrebou v rodinách priemyselných robotníkov. Rastlinná produkcia tvorila v období hospodárskej krízy 77,7 % spotreby kalórií v potrave malých roľníkov, kým strava roľníka obsahovala iba 22,3 % kalórií živočíšneho pôvodu.

* * *

Celosvetovým sprievodným javom agrárnej krízy bolo neúnosné zadĺženie hospodárstiev malých roľníkov. V prvých rokoch krízy si roľníci požičiavali peniaze v nádeji, že hospodárske problémy sú iba krátkodobého charakteru a nasledujúca úroda im pomôže zlikvidovať dlžoby i ďalšie finančné starosti. Roku 1930 bolo poľnohospodárske obyvateľstvo Slovenska zadĺžené celkovou sumou 5 miliárd korún. Najväčší podiel na tomto dlhu pripadal na malých a stredných roľníkov. Dlh, ktorými zaťažili malí a strední roľníci nielen svoje pozemky, domáce zvieratá ale aj domy, museli splácať v situácii, keď sa rentabilita ich hospodárskeho podnikania rapídne znižovala. Na nehnuteľnosti intabulované dlhy sa zväčšili v rokoch 1927–1934 viac ako 9-násobne. Dlžoby rástli i veľkými úrokmi, rôznymi dodatočnými prirážkami, o ktorých sa roľník dozvedel až po konečnom vyúčtovaní. Značná časť zadĺženia maloroľníkov a stredných roľníkov sa skladala z daňových nedoplatkov, najmä z pozemkovej dane. Každý hektár poľnohospodárskej pôdy bol priemerne zadĺžený sumou 1965 korún. Zúfalá situácia dedinskej chudoby spravidla vyústila v konkurzných a exekučných konaniach, v priebehu ktorých prišli roľníci neraz o všetok majetok.

Priebeh a dôsledky agrárnej krízy podnikli rast hnutia dedinskej chudoby, ktorá sa stala v zápasoch s buržoáziou najbližším spojencom priemyselného proletariátu. V slovenskom poľnohospodárstve začiatkom tridsiatych rokov sa zamestnávalo 243 099 robotníkov, nádenníkov, učňov a domáceho služobníctva.¹¹ Poľnohospodárski robotníci sa delili na dve skupiny: stálych, t. j. takých, ktorí žili a pracovali celý rok na veľkostatkoch agrárnych podnikateľov,

⁹ FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: c. d., s. 212.

¹⁰ CHURA, A.: Slovensko bez dorastu, I. Bratislava 1936, s. 210.

¹¹ BARNOVSKÝ, M.: Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944–1948. Bratislava 1978, s. 18.

a sezónnych (nádenníci), ktorí odchádzali zo svojich domovov a zamestnávali sa od jari do jesene na majetkoch bohatých vrstiev dedinského obyvateľstva. Koncentrácia poľnohospodárskych robotníkov bola omnoho menšia ako u priemyselného proletariátu. Žili roztrúsene, v lokalitách vzdialených od seba niekoľko kilometrov. Najviac stálych i sezónnych poľnohospodárskych robotníkov pracovalo na veľkostatkoch s výmerou pôdy nad 50 ha, najmä v oblastiach s intenzívnym hospodárením. Začiatkom tridsiatych rokov v 79 okresoch Slovenska bolo 2008 veľkostatkov, ktoré zamestnávali 22 857 stálych poľnohospodárskych robotníkov. Z toho v 14 okresoch južného Slovenska, ktoré patrili medzi agrárne najproduktívnejšie časti slovenského teritória, bolo až 10 981 stálych poľnohospodárskych robotníkov.¹² Roztrieštenosť väčšiny agrárneho proletariátu a vysoký podiel sezónnych nekvalifikovaných robotníkov, spojenie s menej technicky vybavenou poľnohospodárskou výrobou i väčšia osobná závislosť na zamestnávateľovi sťažovala triedne uvedomenie i aktivizáciu triednych zápasov poľnohospodárskeho proletariátu s vykorisťovateľmi.

Sezónni agrárni robotníci odchádzali do práce v skupinách. Doma zanechali deti, ktoré boli počas ich neprítomnosti (zväčša oboch rodičov alebo i starších detí) ponechané na ľubovoľnú opateru príbuzných a susedov. Pracovné ponuky pre sezónnych robotníkov evidoval a prideloval Slovenský úrad pre poľnohospodárskych robotníkov, ktorý organizoval i odchod poľnohospodárskeho proletariátu do zahraničia. Najviac sezónnych robotníkov odchádzalo za prácou do zahraničia z okresov Prievidza, Martin, Kremnica, Trenčín, Trnava, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Malacky, Myjava, Zlaté Moravce, Žilina a z oblasti Horehronia. Počas hospodárskej krízy sa zámorské i európske štáty bránili prílevu cudzích pracovných síl rôznymi protiimigračnými opatreniami. Tým sa obmedzili i hromadné odchody sezónnych robotníkov zo Slovenska, o čom svedčia nasledujúce štatistické údaje.¹³

Počet sezónnych robotníkov odosielaných sprostredkovateľmi práce do zahraničia aj do Čiech

Rok	Na Slovensko	do Čiech	na Moravu	Rakúska	Nemecka	Francúzska
1925	38 262	7 393	6 464	9 431	1 607	2 524
1926	31 162	10 303	6 358	10 387	1 603	1 505
1927	29 876	10 607	6 008	10 859	1 836	392
1928	25 156	10 755	6 150	11 601	3 807	1 194
1929	23 993	12 151	6 433	12 730	4 110	3 218
1930	20 943	12 923	6 604	13 832	5 257	5 930
1931	19 434	10 451	5 544	14 483	2 180	2 182
1932	12 977	9 046	4 084	11 931	–	1 186
1933	10 756	8 302	3 182	7 284	–	1 763

Vláda propagovala sezónne vyst'ahovalectvo a snažila sa cestou rôznych inštitúcií zabezpečiť aspoň minimálny počet pracovných možností sezónnym poľnohospodárskym robotníkmi.

12 PLEVZA, V.: Revolučné hnutie zemerobotníkov na Slovensku 1929–1938. Bratislava 1960, s. 31.

13 Tabuľka vyhotovená na základe údajov Slovenského úradu pre poľnohospodárske robotníctvo, Bratislava. Publikoval CHURA, A.: c. d., s. 192.

kom mimo územia štátu. Roku 1930 sa hlásilo v sprostredkovateľniach práce o zamestnanie 6524 nezamestnaných poľnohospodárskych robotníkov, r. 1931 sa ich počet zvýšil na 21 404. Reálny stav nezamestnaných poľnohospodárskych robotníkov bol však omnoho vyšší. Poľnohospodársky proletariát tvoril na Slovensku najpočetnejšiu skupinu nezamestnaných. Stav nezamestnanosti kulminoval v zime 1933, keď bolo celkove 82 649 nezamestnaných sezónnych a 48 288 stálych poľnohospodárskych robotníkov. Táto skupina nezamestnaných robotníkov zápasila s najväčšími sociálnymi problémami. V podpornom systéme štátu sa nepočítalo s pridelom finančných prostriedkov pre nezamestnaný poľnohospodársky proletariát. Východiskom a riešením ich zúfalej situácie mali byť rôzne miestne zbierky šatstva a potravín, ktoré organizovali okresné úrady. Tieto zbierky však boli sporadické a v slovenskom prostredí i málo účinné, pretože väčšina obyvateľstva zápasila sama s hospodárskymi problémami a nemala finančné prostriedky na riešenie biedy iných svojich spoluobčanov.

Prevažna ponuky nad dopytom na trhu pracovnej sily sa odrazila aj v mzdovej politike agrárnej buržoázie. Hoci mzdy poľnohospodárskych robotníkov boli vždy pod úrovňou plátov priemyselného proletariátu, v období hospodárskej krízy sa ešte značne znížili. Veľkostatkári zdôvodňovali znižovanie miezd poľnohospodárskych robotníkov úpadkom cien agrárnych produktov, čiže znížením rentability ich podnikania. V skutočnosti sa za poklesom plátov proletariátu skrývalo zníženie ceny pracovnej sily, ktorej bol v čase krízy mimoriadny prebytok. Agrárna buržoázia, zamestnávajúca sezónnych robotníkov, znižovala naturálne dávky, ktoré boli súčasťou miezd nádenníkov. Nahrádzala stálych poľnohospodárskych robotníkov lacnejšími príležitostnými pracovnými silami, najmä zamestnávaním žien a detí. Rodiny poľnohospodárskych robotníkov sa dostali pod vplyvom agrárnej krízy do veľmi ťažkej situácie. Hoci oficiálne tlačové orgány vlády a koaličných politických strán popierali ich skutočný stav a snažili sa spochybníť relácie o absurdných pomeroch v mnohých okresoch na Slovensku, na verejnosť i tak prenikli správy o celých stovkách rodín dedinskej chudoby, ktoré stáli na pokraji existenčného minima a neuveriteľnej biedy. Vláda i jednotlivé ministerstvá presúvali riešenie týchto mimoriadne naliehavých problémov na samosprávne orgány, ktoré nemali už žiadne finančné zdroje na ich likvidáciu. Za týchto mimoriadnych hospodárskych podmienok sa prejavil diferencovaný regionálny prístup vládnych orgánov k riešeniu sociálnych problémov obyvateľstva v neprospech Slovenska.

Evidencia nezamestnaných sa robila podľa výkazov tzv. sprostredkovateľní práce. Ich sieť však na Slovensku nebola zďaleka tak vybudovaná, ako v českých krajinách a údaje o počte nezamestnaných vonkoncom nezodpovedali reálnej skutočnosti.¹⁴ Pritom akákoľvek finančná výpomoc nezamestnaným štátnymi orgánmi sa uskutočňovala podľa informácií, ktoré tieto orgány prevzali od sprostredkovateľní práce. V období, keď hospodárska kríza

14 Dôkazom toho, že na Slovensku absolútne chýbala v 20. rokoch sieť sprostredkovateľní práce, je medziiným skutočnosť, že tzv. Zemský úrad práce pre Slovensko urýchlene iba v roku 1933 vybuďoval 25 sprostredkovateľní práce napr. v Zlatých Moravciach, v Senici, v Novom Meste nad Váhom, v Poprade, vo Vrábľoch, v Trebišove, v Kapušanoch a v ďalších lokalitách a tým sa doplnil počet týchto inštitúcií na 65. V r. 1933 sa v nich prihlásilo o prácu 251 518 žiadateľov, z ktorých získalo prácu 99 916. Reálne, podľa hlásenia okresov Krajskému úradu bolo v kulminujúcom období krízy v zime 1933 na Slovensku 1 584 995 nezamestnaných. Slovenský priemysel roku 1933, Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1934, s. 92.

kulminovala (február 1933), zvolalo Ministerstvo sociálnej starostlivosti schôdzu, na ktorej sa okrem zástupcov tohto ministerstva zúčastnili aj delegáti Ministerstva zásobovania, vnútra a Krajinského úradu. Mali riešiť otázku sociálnej výpomoci nezamestnaným v celom štáte. Na návrh zástupcu Ministerstva sociálnej starostlivosti mal dostávať každý nezamestnaný na dobu 12 týždňov okrem peňažnej podpory aj bochník chleba s hmotnosťou 1,20 kg. Poukážky sa mali rozdeliť podľa stavu oficiálne evidovaných nezamestnaných v sprostredkovateľniach práce. Kým na Slovensku sieť týchto sprostredkovateľní sa ešte len začínala vytvárať, v českých krajinách sprostredkovateľne už v dvadsiatych rokoch pôsobili na celom území. Okrem toho na Slovensku väčšinu nezamestnaných tvorili poľnohospodárski robotníci, ktorí v týchto sprostredkovateľniach ani nemali právo uchádzať sa o prácu. Evidencia o skutočnom stave nezamestnaných v slovenských podmienkach bola úplne nevyhovujúca. Najpresnejšie údaje si robili pracovníci Krajinského úradu podľa súborných správ, prichádzajúcich z okresov. Ich štatistické súpisy nezamestnaných však delegovaní zástupcovia ministerstiev vôbec nezohľadnili a tak 80 % mimoriadnych finančných i chlebových podpôr dostali okresné úrady v českých krajinách a 20 % takýchto podpôr mohli nezamestnaným rozdeliť okresné úrady na Slovensku.

* * *

Na prahu tridsiatych rokov bol priemysel na Slovensku druhým najvýznamnejším národohospodárskym odvetvím. Jeho podiel na celoštátnej produkcii neprevyšoval však 8 %. Na území celého štátu sa r. 1930 nachádzalo 11 996 priemyselných závodov, zamestnávajúcich viac ako 20 robotníkov, na Slovensku bolo 1136 takýchto závodov. Medzi najpriemyselnejšie okresy patrili: Bratislava, Košice, Žilina, Lučenec, Martin, Trnava, Trenčín a Ružomberok. Spolu s remeslami poskytoval priemysel zamestnanie pre 255 364 osôb, z toho 90 247 osôb pracovalo v továrňach.

Podľa počtu závodov na prvom mieste bol drevársky priemysel, za ním potravinársky, stavebný, kovopriemysel a baníctvo s hutníctvom. Najväčší podiel zamestnancov pripadal na priemysel potravinársky, stavebný, drevársky a kovopriemysel. Negatívne pôsobili na vývoj všetkých priemyselných odvetví problémy dopravné, najmä nedobudovanosť všetkých druhov dopravy a vysoké dopravné tarify, nízky objem štátnych objednávok pre priemyselné závody, vysoké zdanenie priemyslu na Slovensku, slabá elektrifikácia krajiny, ako aj kapitálová slabosť slovenskej buržoázie a obyvateľstva na Slovensku vôbec.

Priemyselná kríza v Československu sa vyvíjala nerovnomerne. Jej vznik a priebeh na Slovensku sa oneskoroval za vývojom priemyselnej krízy vo väčšine vyspelých kapitalistických krajín. Produkcia československého priemyslu sa znížila v rokoch 1929–1933 o 40 %. Celosvetový priemer úpadku priemyselnej výroby sa pohyboval okolo 33 %. Československo sa tým zaradilo medzi najviac postihnuté štáty. O výraznejšom oživení priemyselnej produkcie na Slovensku bolo možné hovoriť až v polovici tridsiatych rokov, v mnohých výrobných odvetviach však prišlo oživenie až r. 1936.

Mimoriadne dlhý priebeh priemyselnej krízy v slovenských podmienkach ovplyvnila rozsiahla akútna agrárna kríza, ktorá sa časove prelínala s krízou priemyslu. Úpadok cien poľnohospodárskych tovarov a ďalšie sprievodné javy krízy (najmä nezamestnanosť poľnohos-

podárskych robotníkov) zoslabovali kúpyschopnosť domáceho obyvateľstva. Tým sa brzdili možnosti priemyslu realizovať rozsiahlejšie investície nevyhnutné na prekonanie krízy v jednotlivých priemyselných odvetviach.

Kríza mala odlišný priebeh i hĺbku v jednotlivých rezortoch priemyslu i medzi viacerými podnikmi v rámci jedného výrobného odvetvia. Dôležitý vplyv na krízu mala spätosť priemyselných závodov s kartelmi a monopolmi v celoeurópskom kapitalistickom hospodárstve. Ťažšie doľahla kríza na závody, ktoré patrili kapitálovo slabšej slovenskej buržoázii, kým závody vo vlastníctve zahraničného kapitálu dokázali skôr čeliť kríze už preto, že mali vybudovanú (spravidla v rámci kartelu či monopolu) dobre fungujúcu sieť ďalších spracovateľských a obchodných podnikov.

Napriek tomu, že priemysel nebol – podľa zamestnaneckej štruktúry obyvateľstva – prvoradým odvetvím slovenského hospodárstva, zasiahla priemyselná kríza do života mnohých oblastí na Slovensku negatívnejšie ako kríza agrára. Táto skutočnosť sa naplno prejavila v horských a podhorských regiónoch, kde rozparcelovaná neúrodná pôda nemohla poskytnúť plnú obživu chudobným roľníckym rodinám. Pôdny fond agrárnych podnikateľov na tomto území pokrývali zväčša lesy. Doplňkovým zamestnávaním roľníckeho obyvateľstva sa stávali buď práce v lesných závodoch, alebo už pri doprave a spracúvaní dreva na pílach, na rôznych verejných a súkromných stavbách, spracúvanie textílií z ľanu a konopí, v sezónnych kampaniach potravinárskeho priemyslu (napr. pri spracovaní cukrovej repy), výroba syrov a ďalších mliekarenských výrobkov a pod.

Na vývoj priemyslu na Slovensku v prvej polovici tridsiatych rokov negatívne pôsobili aj zhoršujúce sa zahraničnoobchodné vzťahy Československa so susednými štátmi, najmä s Maďarskom, Rakúskom a Nemeckom, ktoré boli významnými obchodnými partnermi slovenských priemyselných závodov. Odbytové možnosti na slovenskom vnútornom trhu boli rovnako pre priemyselné i poľnohospodárske produkty minimálne, čo spôsobila nižšia životná úroveň (a tým aj nižšia kúpyschopnosť) slovenského obyvateľstva. Z toho dôvodu možnosti exportu či už do zahraničia, alebo vývozu zo Slovenska do českých krajín, boli rozhodujúcim ekonomickým motívom pre mnohé slovenské priemyselné závody. Priemyselné závody, orientované predovšetkým na vnútroštátny trh, kríza postihla menej ako podniky vyslovene pracujúce pre export.

Priebeh hospodárskej krízy iba podčiarkol skutočnosť, že na Slovensku chýbali finálne spracovateľské podniky, ktoré mohli využiť mnohé domáce zdroje surovín a z ktorých mohli vyrábať finálne alebo aspoň polofinálne výrobky. Výpuklo sa táto situácia prejavila v rudnom baníctve aj v celom drevopriemysle. Kvalitné slovenské drevo vyvážali píly do zahraničia, pretože na Slovensku chýbali napr. závody na výrobu nábytku či spracovanie iných výrobkov z dreva. Podobná situácia bola v textilnom priemysle, ktorý produkoval mimoriadne kvalitné látky, ale chýbali domáce odevné závody, ktoré by z nich vyrábali konfekciu, bielizeň a pod. Rovnaké problémy mali prvovýrobcovia potravín, napr. ovocia, zeleniny, mäsa a mlieka, ktorým chýbali spracovateľské závody potravinárskeho priemyslu.

Hospodárska kríza umocnila dlhodobé problémy rudného baníctva, ktoré pramenili vo vysokých prepravných nákladoch železnej a ďalších rúd, vyvázaných na spracovanie do čes-

kých krajín a do Maďarska. Na Slovensku sa v poslednej existujúcej vysokej peci v Tisovci v rokoch 1929–1930 ešte zhutňovalo 10 % železnej rudy. Roku 1931 však i táto pec zastavila prevádzku a huty vo Vítkoviciach a v Třinci i v maďarskom Ózde zápasili s nadbytočnými zásobami suroviny, preto obmedzili dodávky železnej rudy aj zo Slovenska. Kríza sa v rudnom baníctve začala prejavovať roku 1930. Roku 1931 sa znížila ťažba v železnorudných baniach na Slovensku na 63 %. Najväčší úpadok zaznamenali rudné bane r. 1933, keď ťažba klesla až na 19 %.¹⁵ Kým bane na medenú rudu v Krompachoch, železrudené podniky v Markušovciach a dočasne aj bane v Kišovciach zastavili prevádzku, práca v ďalších banských rudných závodoch sa obmedzila v priebehu krízy na skrátený pracovný týždeň. Zväčša sa v týchto baniach pracovalo 4 dni. Oživenie v železrudenom baníctve prichádzalo až v rokoch 1934–1935, no bane na medenú rudu obnovili prevádzku až r. 1937. Problémy späté s krízou v rudnom baníctve sa bezprostredne dotkli 10 500 baníkov, ktorí v tomto výrobnom odvetví pracovali ešte r. 1929. Odrazu zostali bez práce alebo pracovali na nízke pracovné úväzky.

Priaznivejšie sa vyvíjala situácia v hnedouhoľných baniach, ktoré boli palivovým prameňom domáceho priemyslu. Do r. 1928 sa ťažilo 98 % hnedého uhlia zo slovenských baní v handlovských baniach, r. 1928 pribudla veľmi dôležitá ťažba v baniach v Radkovciach pri Čakanovciach, ktorá počas rokov 1930–1933 vyrovnávala schodok ťažby handlovských baní. Celková ťažba hnedého uhlia nikdy nepokryla celoslovenskú spotrebu uhlia. Napriek prechodnému zníženiu ťažby hnedého uhlia v rokoch 1932–1933 bola prevádzka v tomto odvetví baníctva vyrovnaná, s čím súvisela i pomerná stabilita zamestnaných robotníkov. Handlovské bane prerušili prácu dočasne (nepracovali 111 dní) r. 1933.¹⁶ Napriek relatívnej zamestnaneckej stabilite v hnedouhoľných baniach sa zvyšoval tlak na pracovnom trhu, a to najmä tým, že sa z Francúzska a z Belgicka vracali vysokokvalifikovaní baníci, ktorí v cudzine stratili prácu. Len v oblasti Spiša bolo takýchto baníkov, ktorí sa vrátili pre rastúcu nezamestnanosť v zahraničí domov, okolo 6000. Po príchode na Slovensko im nezostávalo nič iné, len rozmnožovať rady beznádejne čakajúcich nezamestnaných pred sprostredkovateľňami práce. Stablnú prevádzku vykazovali náleziská ropy v Gbeloch a výroba kvalitných druhov soli v Prešove a Solivare. Z banského podnikania vzostup zaznamenali v priebehu krízových rokov len bane na polymetalické rudy s obsahom drahých kovov, zinku a olova, a to predovšetkým vďaka rozsiahlym investíciám a modernizácii v štátnych podnikoch v Banskej Štiavnici a Hodruši.

Už r. 1929 zasiahla hospodárska kríza časť kovospracujúcich podnikov, predovšetkým závody na výrobu poľnohospodárskych strojov. Závod v Kunovej Teplici zastavil prevádzku r. 1929. Roku 1931 došlo k definitívnemu odbúraní prevádzky tohto podniku. Vplyv na jeho likvidáciu mala excentrická poloha závodu a problémy spojené s prepravou surovín i hotových výrobkov. Počas r. 1930 zastavil výrobu aj závod na poľnohospodárske stroje v Lučenci. V Štátnych železiarňach v Podbrezovej sa na začiatku 30. rokov závod rekonštruoval a modernizoval. Racionalizácia výrobného procesu umožnila podnikateľom obmedziť počet robot-

¹⁵ Slovenský priemysel roku 1933. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1934, s. 11.

¹⁶ Zatiaľ čo v roku 1930 pracovalo v slovenských hnedouhoľných baniach 2 618 baníkov, v roku 1933 už len 2 317. Slovenský priemysel roku 1933. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1934, s. 12.

níkov zo stavu 2200 r. 1931 na 2050 r. 1933. Ďalší závod ťažkého priemyslu – valcovňa plechov v Pohorelej bola nútená zastaviť úplne prevádzku. Pomerne dobrá situácia bola v prvej fáze krízy v Mannesmann-Coburgových závodoch v Trnave, ktoré dokázali prispôbiť svoj výrobný program potrebám a požiadavkám Banskej a hutnej účastinárskej spoločnosti. Napriek neustálemu tlaku sa vedeniu podniku nepodarilo ešte počas rokovania o predĺženie kolektívnej zmluvy v rokoch 1931–1933 znížiť mzdy robotníkov, na čom mala zásluhu najmä aktívna činnosť komunistov a Červených odborov, ktoré dokázali včas zmobilizovať pracujúcich v závode i obyvateľstvo blízkyh dedín do štrajkov a ďalších protestných akcií.

Využitie výrobnéj kapacity smaltovní sa pohybovalo počas krízy v rozmedzí 50–80 %. Postupne strácali smaltovne svoje zahraničné odbytištia. Významným momentom, ktorý radikálne zabrzdil vývoz z týchto podnikov do zahraničia, bola devalvácia meny v Anglicku a v štátoch tzv. šterlingového bloku, ktoré patrili k dôležitým odberateľom výrobkov slovenských smaltovní. Tieto krajiny po úprave meny znížili ceny tovarov natoľko, že československé priemyselné výrobky sa na ich trhoch nemohli uplatniť so svojimi cenami. Výroba sa neprerušila iba v štátnej smaltovni v Hronci. Smaltovňa v Petržalke i v Matejovciach zastavovala dočasne prevádzku a ďalšia továreň na výrobu emailového riadu vo Filákovke bojovala proti preneseniu závodu do Čiech. Na zápase o ponechanie tohto závodu v odpriemyselnej časti južného Slovenska, kde sa nezamestnanosť stala mimoriadne vážnym problémom, sa podieľalo robotníctvo viacerých odborových organizácií.

V muničných závodoch sa znížila prevádzka až r. 1930. V súvislosti s tým prepustili podnikatelia 23 % zamestnancov. Obrat vo výrobe nastal až r. 1933. Zmeny v medzinárodnej situácii a obavy z vypuknutia vojnového konfliktu, ktoré sa po víťazstve fašistických síl v Nemecku stali priveľmi konkrétnou realitou, nútili európske štáty k novému prezbrojeniu armád. Tým stúpala počet objednávok zo zahraničia aj pre muničné závody na Slovensku. Výroba v bratislavskej tzv. patrónovej továrni sa nielen rozšírila, ale obohatil sa i sortiment výrobkov o výrobu hasiacich prístrojov a nádob na hospodárske striekačky. Odbytovou krízou trpel i elektrotechnický priemysel, ktorý už r. 1930 znížil prevádzku na 60 %. Kríza stlmila ďalší postup na výstavbe elektrifikačných sietí.

Najkrutejšie zo všetkých priemyselných odvetví postihla obyvateľstvo Slovenska kríza drevárskeho priemyslu. V období hospodárskej konjunktúry pracovalo na Slovensku 177 parných, 308 vodných a 12 elektrických píl.¹⁷ Mimo toho drevársky priemysel zamestnával celý rad drevorubačov a furmanov.¹⁸ V čase konjunktúry zamestnávali drevospracujúce závody a pily približne 12 600 robotníkov. Na svetových trhoch sa znížili ceny dreva v druhej polovici r. 1929.¹⁹ Slovenský piliarsky priemysel kupoval drahú guľatinu a sám odpredával r. 1930 svoje výrobky za nízke ceny. V priebehu rokov 1929 – 1933 poklesli ceny drevárskej produkcie o 60 – 70 %. Na skladoch píl sa zhromažďoval nadbytočný tovar. Úpadok drevárskeho

17 GAŠPAREC, M.: Nástin slovenského priemyslu. Ročenka Československé republiky. Praha 1929, s. 204.

18 Furman bol roľník, vlastníci konský záprah. Používal kone a voz okrem iného na prevážanie dreva z lesov do drevospracujúcich závodov.

19 NĚMCOVÁ, V.: Vývoj piliarskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918–1938. *Historica Carpatica* 2, 1973, s. 65.

priemyslu zapríčinila v prvom rade stagnácia na súkromných stavbách. Jediným stavebným podnikateľom, ktorý ešte v tomto čase objednával materiál a aktívne začínal výstavbu väčších objektov, bol štát. Investície, ktoré štátne orgány určili na výstavbu vytypovaných objektov, najmä vodohospodárskych stavieb a komunikácií, niektorých zdravotníckych a školských budov, však nevyvážili útlm súkromno-podnikateľského stavebného ruchu.

Mimoriadnym zásahom do vývoja drevárskeho priemyslu bola colná vojna s Maďarskom. Maďarsko bolo prvoradým obchodným partnerom drevárstva na Slovensku. Išlo najmä o export palivového dreva a guľatiny, teda surovín, ktorých prepravná cena so vzdialenosťou rástla, a preto boli odkázané na najbližší trh. Koncom roku 1930 zastavilo prácu 80 % píl. Počet zamestnaných robotníkov na pílach a lesných závodoch sa znížil už v tomto období na 50 % z obdobia konjunktúry. Tento stav sa nezlepšoval ani v neskorších rokoch, keď sa dosiahli určité úpravy v československo-maďarských obchodných vzťahoch. Piliarsky priemysel vykazoval mierny vzostup produkcie až r. 1934 a aj to len v ojedinelých závodoch o 15 – 40 %. Kríza drevárskeho priemyslu sa premietla do života celých slovenských regiónov, v ktorých neúrodná a navyše rozdrobená pôda nevládala uživiť dedinskú chudobu. Zúfalá bola situácia bývalých robotníkov lesných závodov na Horehroní, v okolí Liptovského Mikuláša, Ružomberka, Čadce, Kežmarku, Bánoviec, Kysuckého Nového Mesta a ďalších okresov.

Na začiatku tridsiatych rokov sa slovenské drevo odpredávalo väčšinou ako surovina. Podnikatelia neprejavili záujem o rozvoj drevospracujúceho moderného priemyslu, hoci ten mal na Slovensku mimoriadne dobré predpoklady. A tak sa z hodnotného dubového dreva vyrábali predovšetkým pražce (podvaly) pre železnice. Kríza len potvrdila, že problém drevopriemyslu nebol len problémom vývozu dreva, ale jeho prvoradou príčinou bolo absolútne nevyužívanie drevnej suroviny v spracovateľských závodoch priamo na Slovensku. Negatívny vývoj drevárskeho a lesného priemyslu v 30. rokoch na Slovensku ovplyvnil zánik troch tovární na nábytok v predchádzajúcich rokoch, ktoré nemohla v žiadnom prípade nahradiť s existenciou zápasíaca, jediná málo produktívna „stoličková“ továreň v Martine. Súčasne tento vývoj ovplyvnila neschopnosť slovenskej buržoázie, ktorá nedokázala využiť prajné domáce „drevárske“ podmienky na vybudovanie konkurencieschopných drevospracujúcich závodov.²⁰

Vláda, resp. ministerstvo poľnohospodárstva, do rezortu ktorého drevárstvo patrilo, sa usilovala pomôcť tomuto odvetviu návrhom zákona Drevárskeho syndikátu (vládnym nariadením č. 170/1933 Zb.),²¹ ktorého členmi sa stali úradníci delegovaní ministerstvami: poľnohospodárstva, obchodu, financií, vnútra, sociálnej starostlivosti a zahraničia. Spomínaní úradníci rozhodli o redukcii ťažby dreva na 60%, čím síce odstránili presýtenosť domáceho drevárskeho trhu a čiastočné zvýšenie cien guľatiny, ale podstatu problémov slovenského dre-

20 Kompetentný činiteľ Zemedelskej rady F. Vodička konštatoval v tejto súvislosti: „Ak budeme i naďalej sledovať túto fatálnu politiku, ale nebudeme okrem guľatiny a dosák nič inšieho vyrábať, tu odzvoníme veľmi skoro aj tej poslednej slovenskej industrii ... ačkoľvek kríza v drevárstve je tak ohromná, že ešte taká nikdy nebola, nenašla sa dosiaľ žiadna inštitúcia, ani štátna, ani súkromná, parlament ani nespomínajúc, kde by v prospech lesného hospodárstva bolo padlo aspoň sústrastné slovo, o pomoci ani nehovoriac ...“ VODIČKA, F.: Zásobovanie drevospracujúceho priemyslu drevom. Hospodárske rozhľady 5, 1930, č. 6, s. 235.

21 Slovenský priemysel roku 1934. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1935, s. 18.

várstva (čiže prinavrátenie jeho predchádzajúcej výrobnej rentability a naštartovanie lepšieho využitia drevnej suroviny) nedokázali vyriešiť. Na spomalenie vývoja slovenského drevárstva mali vplyv pretrvávajúce problémy v slovenskej železničnej doprave. Drahá preprava dreva sa odzrkadľovala vo vysokých cenách pri predaji dreva do zahraničia. Slovenskí podnikatelia strácali tým konkurencieschopnosť i keď slovenské podniky ponúkali kvalitné drevo na vývoz. S drevárskym priemyslom úzko súvisela i výroba celulózy, papiera a lepenky ako aj niektoré odvetvia chemického priemyslu. Výroba celulózy na Slovensku tvorila približne 70 % celoštátnej produkcie komerčnej celulózy.²² Rekonštrukcia a modernizácia závodov na výrobu celulózy, ktorá prebehla už v období hospodárskej konjunktúry, pomohla továrňam na Slovensku prekonať problémy počas hospodárskej krízy. Na Slovensku na rozdiel od českých krajín sa sústreďovala produkcia výhradne len papiera, alebo len celulózy vo veľkých závodoch v Ružomberku, v Žiline, v Slavošovciach, v Harmanci a v Martine. Okrem týchto veľkých závodov sa nachádzali na Slovensku aj menšie papierenské a celulóžové podniky v ktorých sa vyrábali oba spomínané produkty. V plnom rozsahu sa prejavila hospodárska kríza v tomto výrobnom odvetví až r. 1931. Roku 1932 sa zastavila prevádzka v najväčšej celulóžke v Martine, kde prišlo o zamestnanie 500 robotníkov, ako aj v troch závodoch na výrobu papiera (Poprad, Bujakovo, Sabinov) a papierenského oddelenia v menšej tzv. kombinovanej martinkej celulóžke, kde stratili prácu ďalšie stovky robotníkov. O oživení výroby v papierenských a celulóžových závodoch bolo možné hovoriť až r. 1935.

Z chemického priemyslu sa nachádzali závody na suchú destiláciu dreva iba na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. Hlavným výrobkom slovenských závodov (Dobrá Voda, Smolenice a Hnúšťa-Likier) bolo drevené uhlie, drevený ocot, acetón, metylalkohol, formaldehyd, rôzne deriváty a laky, väčšinou určené pre priemysel náterových hmôt a na vývoz. Tieto závody patrili medzi prvé, ktoré už r. 1930 museli obmedzovať výrobu. Továrne zápasili pri odpredaji formaldehydu a ďalších chemikálií najmä s tým, že nedokázali presadiť ochranné clá na ich dovoz do Československa zo zahraničia. Dovozy formaldehydu sa dokonca ešte v priebehu obdobia hospodárskej krízy zväčšili. Plné využitie kapacity týchto závodov nastalo až v druhej polovici tridsiatych rokov.

Najlepšie odolával kríze z celého chemického priemyslu závod na gumený tovar v Petrzalke. Roku 1929 zamestnával 700 zamestnancov, roku 1930 už 830, i v nasledujúcich rokoch sa počet robotníkov v tejto továrni zväčšoval. V roku 1934 sa počet zamestnancov rozšíril takmer na 2000. V tomto období továreň rozšírila výrobný program o niektoré nové druhy tovaru a zdokonaľovala výrobný proces aj zakúpením nových strojov. Vplyv problémov spätých s krízou sa ukázal i v tomto závode napr. v nižšom odbyte pneumatík a vôbec menšími možnosťami vývozu do zahraničia, pretože niektoré odberateľské štáty sa čím ďalej tým viac uzatvárali pred dovozom z cudziny.²³ Závod na výrobu gumeného tovaru sa počtom zamestnancov zaradil medzi najväčšie priemyselné podniky na Slovensku. Vedenie továrne mohlo rozširovať kapacitu zamestnancov za podmienok, že neustále znižovalo mzdy svojich robot-

22 Slovenský priemysel roku 1931. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1932, s. 26.

23 Slovenský priemysel roku 1934. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1935, s. 26.

níkov. Znižovanie miezd si podnikatelia mohli dovoliť, pretože v oblasti ich závodu sa nachádzali stovky ďalších nezamestnaných, ktorí boli ochotní nastúpiť do práce za akýchkoľvek podmienok.

Osobitnou kapitolou vo vývoji priemyselnej produkcie bol priemysel stavebných hmôt. Jeho jadro tvorili podniky vyrábajúce stavebný materiál: tehelne, vápenky, cementárne, závody na výrobu azbestových škridlíc a kameňolomy. Agrárna kríza pribrzdila stavebný ruch na vidieku. Už r. 1930 sa v niektorých podnikoch stavebného priemyslu hromadili prebytočné zásoby materiálu (napr. tehelne). Celý stavebný priemysel postihla kríza až v rokoch 1931–1933. Určitou formou podpory stavebného priemyslu boli tzv. núdzové práce. Uskutočňovali sa na základe zákona č. 74/1930 Zb., ktorý zmocnil ministerstvo sociálnej starostlivosti, aby sa z prostriedkov, určených na podporu nezamestnaných prideliť finančné kvóty rôznym štátnym inštitúciám, okresom a obciam na stavby a opravy ciest, verejných budov a regulácie riek. Stavebné podniky riešili situáciu predovšetkým tým, že zamestnávali robotníkov na kratší čas. Zamestnanosť v stavebnom priemysle dosiahla najnižší stupeň r. 1933, keď sa výroba tehelní využívala na 50–60 % výrobnnej kapacity, v kameňolomoch na 30–40 % kapacity, v cementárňach na 45 %, vo vápenkách na 31 % a v azbestovom priemysle na 35 %. Roku 1933 bolo z celkového počtu stavebných robotníkov na Slovensku zamestnaných vo vlastnom odbore len 34 %, v inom pracovnom pomere 12 % a nezamestnaných 64 %.²⁴

Výroba azbestových škridlíc a cementární sa rozbiehala už r. 1934. Tehelne a vápenky zápasili s problémami odbytu dlhšie a to i napriek tomu, že väčšie podniky rozšírili svoj výrobný program o výrobu nových tovarov, napr. výplňového a izolačného materiálu, čím prispeli k modernizácii stavebníctva. Novým prvkom pri preprave tehál na väčšie stavby bolo aj omnoho väčšie využívanie automobilov. Výrobcovia tým čelili problémom s drahou železničnou prepravou. Na rozvoj výroby cementární už od roku 1934 mala vplyv výstavba komunikácií a vojenských stavieb. V roku 1933 vyrobili slovenské cementárne 18.000 vagónov cementu a v r. 1934 mohli výrobu zvýšiť na 26.000 vagónov.²⁵ Okrem toho významnou skutočnosťou pre slovenské cementárne bol i zánik celoštátneho kartelu. Po jeho rozpade začali konkurenčne silnejšie cementárne zo Slovenska prenikať so svojimi kvalitnými výrobkami na Moravu a do Čiech, kde v predchádzajúcich rokoch slovenské cementárne nemali prístup, pretože celoštátny kartel im nepridelil potrebné výrobné a dodávacie kvóty.

Textilný priemysel sa v priebehu dvadsiatych rokov koncentroval do veľkých závodov. Zamestnával približne 14. 437 osôb, z toho 9.344 žien. Najvýznamnejšie bavlnárske a vlnárske závody boli v Bratislave, Ružomberku, Žiline, Trenčíne a v Opatovej. Značná časť textílií sa vyrábala ešte stále v domácnostiach na princípe manufaktúrnej výroby. Bavlnársky priemysel medzi prvými pocítil problémy hospodárskej krízy. Sústredoval sa v Bratislave (Bratislavská cvemnová továreň a závod „Danubius“, textilné závody úč. spol., ktoré zamestnávali okolo 1160 osôb, zväčša žien) a v Ružomberku. Kým r. 1927 produkovali bavlnárske závody na Slo-

24 HRBEK, R. – SLIVKA, K.: Revolučné hnutie stavebných robotníkov západného Slovenska. Bratislava 1970, s. 140.

25 Slovenský priemysel roku 1934. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1935, s. 23.

vensku 94 miliónov kg priadze, r. 1928 ich výroba už klesla na 81 miliónov kg.²⁶ Roku 1930 sa ďalej zmenšoval odbyt smerujúci do balkánskych krajín, kde bavlnne vyrobenej na Slovensku, začala konkurovať najmä talianska a japonská bavlna. Problémy bavlnárskeho podniku v Rybárpoli pri Ružomberku úzko súviseli so zlou situáciou Mauthnerovho koncernu, ktorému patrili. Závod síce výrobu neprerušil, ale ju obmedzil postupne až na 40 %. Bratislavské závody si prevádzku udržali na približne rovnakej úrovni, no znížili podstatne mzdy svojim robotníkom, čo vyvolávalo celý rad protestných akcií robotníctva. Oživenie v bavlnárskych závodoch prichádzalo pomaly, brzdila ho najmä nová politická situácia v Nemecku, ktorá spôsobila obmedzenie vývozných možností.

Vlnárska produkcia sa sústreďovala v podniku francúzskej firmy Tiberghien v Trenčíne a v koncerne Žilinskej továrne na súkno, ktorý mal závody aj v Rajci a Opatovej. Žilinský koncern zápasil s vážnymi problémami, musel redukovať výrobu na 40 % a dočasne zastaviť prevádzku vo svojich odštepných závodoch v Rajci i v Opatovej. Závod v Trenčíne, vďaka kvalite a nízkym cenám výrobkov, ako aj dobrým obchodným konexiám svojich podnikateľov po celom európskom kontinente, si udržal počas celého obdobia hospodárskej krízy výrobu takmer na rovnakej úrovni. Malé výkyvy nastali len v počte zamestnancov tkáčovní.

Spracovanie ľanu, konopí a juty malo svoje ťažisko v domácej výrobe a v menších závodoch. V priebehu krízy nastala redukcia i tohto výrobného odvetvia. Roku 1932 zastavil prevádzku závod v Nových Zámkoch, ktorý zamestnával 240 osôb. Počas krízy sa obmedzili možnosti domácej výroby, čo postihlo najmä horské, najmenej úrodné dediny na Slovensku. Prevádzku dočasne zastavila aj jediná slovenská továreň na výrobu umelého hodvábu v Senici. Opäť začala prevádzku až r. 1934.

Sklársky priemysel reprezentoval na Slovensku začiatkom tridsiatych rokov závody: na výrobu polotovarov pre žiarovky v Utekáči, na výrobu brúseného a jemne farbeného skla v Katarínskej Hute, sklárňu Novek a spol. v Zlatne, závod v Málinci, v Nemšovej a v Kružľovskej Hute. Zamestnávali okolo 1600 robotníkov. Prevažná časť výrobkov sklárskeho priemyslu sa vyvážala do zahraničia. Ako všetky exportné priemyselné odvetvia aj sklárstvo pocítilo vo zvýšenej miere odbytové problémy súvisiace s hospodárskou krízou. Počas celého obdobia priemyselnej krízy pracovala len skláreň v Utekáči, ktorá však takisto znížila výrobu postupne až na 30 %. Zastavenie a prerušenie prevádzky v sklárňach dovŕšilo problémy vysokokvalifikovaných robotníkov sklárskeho priemyslu na Slovensku, ktoré sa prejavovali už v priebehu celého predchádzajúceho desaťročia. Len v závode v Zlatne prišlo o zamestnanie 280 kvalifikovaných robotníkov a 70 sezónnych pracovníkov. Jeho majitelia boli vo vyrovnávacom pokračovaní a prevádzku neobnovili ani v nasledujúcich rokoch. Zamestnanosť v sklárskych závodoch sa začala zlepšovať až v priebehu roku 1934, aj to len v ojedinelých prevádzkach.

Napriek tomu, že potravinársky priemysel bol jedným z najväčších priemyselných odvetví na Slovensku, jeho štruktúra a množstvo závodov nezodpovedalo postaveniu agrárnej výroby v slovenskom hospodárstve. V roku 1930 poskytovalo potravinárske odvetvie na Slovensku zamestnanie pre 32.600 osôb.²⁷ Potravinársky priemysel zabezpečoval síce aspoň čiastočný

26 Archivum akt nowych Varšava, fond PRM, KEM, z 19. 8. 1929.

27 Prehľad hospodárskej štatistiky Slovenska. Bratislava 1935, s. 86-99.

odbyt pre agrárnu prvovýrobu, no vonkoncom nepatrila k mobilizujúcim hybným silám poľnohospodárstva. Jeho význam bol skôr v tom, že popri ešte stále silnom zahraničnom kapitále získavala v ňom postupne pozície aj slovenská buržoázia.

Prvé zárodoky hospodárskej krízy v cukrovarníctve sa začali prejavovať už r. 1926 v súvislosti s prienikom lacnejšieho trstinového cukru zo zámoria do Európy. Od polovice dvadsiatych rokov viditeľne viazol export československých cukrovarov do západoeurópskych krajín, najmä do Anglicka. Vývoj krízy v cukrovarníctve na Slovensku bol oveľa drastickejší ako v českých krajinách, pretože výroba konzumného cukru sa v období 1929–1934 znížila v slovenských cukrovaroch o 76 %, kým v českých iba o 41 %.²⁸ Tým sa znížil podiel Slovenska na celoštátnej výrobe cukru zo 17 % r. 1928/1929 na 8 % r. 1933/1934. V súvislosti s tým sa znižovala aj osevná plocha cukrovej repy. Už začiatkom tridsiatych rokov sa na Slovensku, najmä pod vplyvom krízy v priemysle a zníženej kúpyschopnosti mestského obyvateľstva, znižovala spotreba cukru.

Problém cukrovarníckej krízy bol natoľko „medzinárodným“, že sa ho snažili riešiť československí podnikatelia spoločne s postupom cukrovarníckych podnikateľov v zahraničí. Roku 1931 bola podpísaná medzinárodná dohoda, ktorá mala čeliť znižovaniu exportu cukru a cien cukru v Európe. I táto dohoda sa ukázala neúspešnou. Pre slovenské cukrovary priniesla výhodu v tom zmysle, že sa výrobné kontingenty, pridelované celoštátnym cukrovarníckym kartelom, zmenili z menlivých (t. j. závislých na množstve úrody repy) na pevné. Cukrovarnícka kríza na Slovensku kulminovala v rokoch 1933–1934. V nasledujúcom roku už produktivita cukrovarov rástla.

Rovnako ako cukrovarníctvo i mlynárstvo na Slovensku bolo omnoho viac koncentrované ako v českých krajinách. Okrem toho slovenský mlynársky priemysel bol mimoriadne vyspelý a dodával na trh múku mimoriadnej kvality. Pred vznikom krízy sa na Slovensku nachádzalo 50 veľkých obchodných mlynov s výrobnou kapacitou okolo 150 vagónov denne, ďalej 84 miešaných mlynov a 2241 tzv. námezdnych mlynov na vodný pohon.²⁹ Na prahu tridsiatych rokov predstavovalo slovenské mlynárstvo 18,9 % počtu mlynov z celoštátnej kapacity mlynov.³⁰ Poľnohospodárska výroba dodávala mlynom počas hospodárskej krízy, až na mimoriadne neúrodný rok 1931, priemerne o tretinu viac obilia ako bola spotreba múky na Slovensku. Mlyny zápasili s odbytom najmä r. 1933, v ktorom im poľnohospodári, vzhľadom na neobvykle dobrú úrodu, dodali takmer o 100 % viac obilnín ako bola bežná ročná spotreba múky. Brzdou vývozu do českých krajín bola opäť neúnosná drahá preprava. V konkurenčnom zápase o získanie odbytišť, ktorý sa v období krízy mimoriadne vyostřil, boli na Slovensku zvýhodnení len tí majitelia veľkých mlynov, ktorí mali podporu vládnych koalíčných strán, najmä agrárnej strany. Získali rôzne zvýhodnenia v tarifných poplatkoch, takže mohli prenikať na cenovo výhodnejšie trhy v západných oblastiach štátu. Ďalším vážnym problémom slovenského mlynárstva boli prírodné katastrofy, ktoré postihli poľnohospodárov v roku 1931 (veľké

28 JAURA, Z.: K dejinám cukrovarníckeho priemyslu na západnom Slovensku. Slavín 1, 1985, s. 154-188.

29 Slovenský priemysel roku 1933. Výročná zpráva Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1934, s. 29.

30 Vo výrobnom období 1931-1932 bolo v činnosti v celej ČSR 9 083 mlynov s výrobnou kapacitou denne 222 731q pšenice a žita. Tamže.

sucho) aj v kampani 1932/1933 (úrodu pšenice znehodnotila choroba obilia tzv. hrdza). Zaujímavým javom – nielen počas hospodárskej krízy, ale v období prvých desaťročí 20. storočia – bola znížená spotreba chlebovín v strave obyvateľov na Slovensku.³¹

Výrobu liehu, podobne ako cukrovarníctvo, usmerňoval cez kartel priamo štát. Liehovary získavali každoročne výrobné kvóty. Podľa nich usmerňovali výrobnú kapacitu. Napriek tomu, že počet a vybavenie liehovarov na Slovensku i v českých krajinách boli približne rovnaké, majitelia slovenských liehovarov nemali rozhodujúci vplyv v celoštátnych liehovarníckych orgánoch, a preto nedostali dostatočné prídely kvót z celoštátnej kvóty. V priebehu rokov hospodárskej krízy sa podiel kvót slovenských liehovarov ešte znižoval. Kým vo výrobnjej kampani 1929/1930 dostali liehovary na Slovensku 34,11 % z celoštátnej kvóty, v kampani 1932/1933 sa ich prídely zmenšili na 21,3 %.³² Napriek tomu, že i v liehovarníckom priemysle sa prejavil znížený odbyt a zásoby liehu rástli, neznižil sa podstatne stav ich zamestnancov. Podnikatelia redukovali robotnícke mzdy. Týždenné mzdy robotníka v kampani 1930/1931 boli vo výške 81 korún, v kampani 1932/1933 klesla mzda na 52,50 korún. Zníženie miezd bolo ovplyvnené zníženými pridelovanými kvótami. Slovenskí priemyselníci túto skutočnosť komentovali na svojej výročnej schôdzi nasledovne: „Ak nebude včas odčinená nespravodlivosť, spôsobená slovenským rafinériám skrátením rafinačných kvót, hrozí tomuto priemyslu, ktorý sa i v ťažkých hospodárskych pomeroch udržal pri živote, nebezpečenstvo ochromenia.“³³

Produktivita škrobární bola úzko spätá s výrobou textilného priemyslu. Hlavným odberateľom škrobární na Slovensku sa stali textilné závody v severných Čechách, ktoré pocítili dôsledky hospodárskej krízy už v rokoch 1928 - 1929. Stagnácia a postupný úpadok textilných závodov spôsobil zníženie prevádzky v škrobárňach. Zo 16 veľkých škrobární na Slovensku pracovalo v kampani 1929/1930 už len 6, v nasledujúcich kampaniach sa zastavila výroba i v ďalších závodoch. Oživenie tohto priemyselného odvetvia nastalo až v polovici tridsiatych rokov.

Slovenské pivovary participovali na celoštátnej výrobe piva iba 3 % podielom. V prvých povojnových rokoch sa z celoštátneho počtu 591 pivovarov nachádzalo na Slovensku 21. V roku 1930 zamestnávali pivovary na Slovensku 719 osôb. Počet zamestnancov sa menil z roka na rok aj počas ročných sezón. Kríza znásobila problémy odbytu a boj o stabilných odberateľov. Ťažké konkurenčné zápasy zvädzal najmä sladovnícky priemysel a to i napriek tomu, že mal vďaka mimoriadne kvalitnému jačmeňu na Považí zabezpečenú odberateľskú klientelu v zahraničí už pred prvou svetovou vojnou. Pokles výroby súvisel so znížením odbytu na domácom trhu. Brzdou rozvoja slovenského pivovarníctva sa stali predovšetkým prepravné problémy, súvisiace s vysokými tarifnými poplatkami na súkromných slovenských železničiach aj s nízkou kvalitou cestných komunikácií a s nedostatkom nákladných áut v pre-

31 Zatiaľ čo v roku 1908 podľa výpočtu slovenských národohospodárov pripadla priemerná ročná spotreba na obyvateľa 160 kg chleba a pečiva, v r. 1927/1928 už iba 112 kg a tento regres spotreby postupoval aj v nasledujúcich rokoch. V r. 1933 odhadovali národohospodári spotrebu pšeničných výrobkov vo výške 100 kg na osobu. Tamže, s. 30.

32 Tamže. s. 32.

33 Tamže. s. 33.

prave potravín, ktoré boli v Čechách i v zahraničí omnoho pružnejším prepravným prostriedkom ako vlaky.³⁴ Na slabší odbyt piva na Slovensku pôsobili aj nízke ceny vína a rast cien poľnohospodárskych surovín, najmä chmeľu, ktoré ovplyvnili i ceny piva.

Slovenská mliekarenská výroba, čo do počtu závodov, predstavovala približne sedminu celoštátnych mliekarenských podnikov. Dobové štatistiky neevidovali produkciu mlieka ani jeho dodávky pre priemysel. Z toho dôvodu sa nedá presne zachytiť vplyv krízy na toto výrobné odvetvie. Mali a strední roľníci, ktorí tvorili bázu producentov živočíšnej výroby, realizovali predaj mlieka, masla a syrov priamo na miestnych trhoch bez medzičlánku – obchodu. Kríza postihla mliekarenský priemysel najmä znižovaním cien mlieka a mliečnych výrobkov. Väčšina obyvateľstva v snahe o zníženie spotrebných výdavkov sa orientovala na lacnejšie rastlinné tuky. Najväčšími odberateľmi produkcie z ovčieho mlieka v 20. rokoch zo Slovenska bolo Maďarsko, Rakúsko a Nemecko. Roku 1930 si však Maďarsko zriadilo vlastnú veľkovýrobu ovčích syrov a Rakúsko začalo obmedzovať dovoz bryndze, prípadne viazalo ho na vývoz produkcie vlastných syrov. Tieto skutočnosti vyvolali rad problémov najmä u chovateľov oviec na strednom Slovensku, kde súčasne klesal i odbyt na domácich trhoch.³⁵ Na zhoršenie situácie mliečného a syrárskeho výrobného odvetvia vplývala nevhodná obchodná politika štátu. Kým okolité krajiny preferovali svoju produkciu a bránili sa dovozu potravinárskych výrobkov zvýšenými dovoznými clami, Československo i počas krízy dovážalo drahé zahraničné syry, ktoré konkurovali domácej produkcii.

Na začiatku tridsiatych rokov bolo na Slovensku 21 závodov kožiarskeho priemyslu, ktoré zamestnávali približne 1300 osôb. Kožiarsky priemysel patril medzi výrobné odvetvia, ktoré boli v priebehu dvadsiatych rokov redukované. Na domáci trh dodával asi 40 % svojej produkcie, kým 60 % vyvážal do zahraničia. V období krízy i toto exportné výrobné odvetvie silne zasiahla odbytová kríza. Kožiarske závody nevládali čeliť hospodárskej kríze už z toho dôvodu, že strojové zariadenie týchto podnikov bolo zastarané. Kožiarsky priemysel už v priebehu dvadsiatych rokov zápasil s finančnými problémami, motivovanými nielen malým kapitálovým fondom, ale predovšetkým drahou prepravou potrebných chemikálií a vývozom hotových výrobkov. Otvorenou otázkou na Slovensku bola absencia ďalších spracovateľských odvetví. Chýbali najmä závody na výrobu obuvi. Vznikal nepomer medzi surovinou a spracovateľskou bazou. Všetky tieto súvislosti ovplyvnili redukcii liptovských kožiarskych podnikov, čo postihlo celú oblasť liptovských dedín. Závody v Bošanoch a Nových Zámkoch sa zachránili pred redukciami výroby tým, že prešli do Baťovho výrobného koncernu. Kožiarsky priemysel, predovšetkým závody v Liptovskom Mikuláši pocítili oživenie produkcie až v polovici tridsiatych rokov, na čo mali vplyv predovšetkým väčšie štátne objednávky v súvislosti so zásobovaním armády.

34 Počet nákladných áut v celej ČSR k 31. 12. 1934 bol nasledovný: majiteľom áut na Slovensku patrilo 2 213 vozidiel a majiteľom v českých krajinách 29 174 vozidiel. Prehľad hospodárskej štatistiky Slovenska. c. d., s. 118. V r. 1934 na jedno auto pripadlo v ČSR 140 obyvateľov, v Belgicku 43, v Dánsku 29, vo Francúzsku 22, v Rakúsku 169, v USA 5. Statistická ročenka Republiky Československé. Praha 1937, s. 319.

35 Protokol písaný na XXIII. Plenárnom zhromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory, dňa 16. 11. 1933. Banská Bystrica 1933.

Krída nedoľahla rovnakou váhou na všetky vrstvy obyvateľstva, ktoré participovali na priemyselnej výrobe. Buržoázia sa snažila presunúť hlavnú ťarchu hospodárskych strát na plecia robotníkov. Pre priemyselný proletariát sa najnegatívnejším javom krízy stal rast nezamestnanosti. Priemyselná krída na Slovensku vyvrcholila v prvých mesiacoch r. 1933, keď bolo bez zamestnania viac ako 50 % všetkých priemyselných robotníkov. Rovnako ťažkým bremenom sa stala pre robotnícku triedu aj čiastočná, alebo časove obmedzená nezamestnanosť. Robotníci, ktorých postihla, mali zníženu mzdu a nemohli si nárokovať podporu v nezamestnanosti. Na zníženie životnej úrovne v robotníckych rodinách pôsobil mimoriadny úpadok zárobkov. Pokles miezd sa prejavil na Slovensku najviac v drevárskom a textilnom priemysle, kde sa v rokoch 1929–1933 znížili priemerné zárobky robotníkov – mužov o 20–30 %. Zníženie sa netýkalo iba nominálnych miezd. V priebehu hospodárskej krízy došlo k zníženiu reálnej hodnoty mzdy priemyselných robotníkov o tretinu. Celoštátne sa odhadujú straty príjmov v rodinách priemyselných robotníkov spôsobené nezamestnanosťou na 14,6 miliárd korún a straty spôsobené znížením zárobkov robotníkov na 5 miliárd korún.³⁶ Gentský systém podpôr v nezamestnanosti sa ukázal málo účinný. Bol priveľmi závislý na zapojení robotníkov do odborových organizácií. Jednou z podmienok, ktoré mali nezamestnaní splňať bolo, že sa o ne museli uchádzať v sprostredkovateľniach práce, ktorých sieť na Slovensku nebola vybudovaná. Podpory dostávala približne tretina nezamestnaných, pretože väčšina robotníkov nemohla splniť kritériá na získanie podpôr podľa zákona o gentskom systéme. Odborové organizácie ani nemali toľko finančných prostriedkov, aby reálne mohli poskytnúť podporu každému nezamestnanému. Nezamestnanosť a zníženie zárobkov prinútili robotníkov ešte viac znižovať spotrebu základných potravín a kúpu spotrebných výrobkov nevyhnutných na živobytie.

* * *

Roku 1931 zachvátila krída aj slovenskú úverovú sústavu. Menová krída bola výsledkom prebiehajúcej priemyselnej a agrárnej krízy a s nimi spojených problémov v zahraničnom obchode a v obehú kapitálu. Jej vznik prispel k zostreniu krízy v ďalších hospodárskych odvetviach. Menová a úverová krída nadobudla špecifické črty v každej kapitalistickej krajine. Ich spoločnými znakmi sa stali mimoriadny úpadok cien tovarov, vyvolávajúci v úverovej sfére neúnosný vzostup výšky zadĺženia, úpadok vkladov v peňažných ústavoch a s tým spojené zúženie vlastných finančných prostriedkov jednotlivých bánk.

Na priebeh menovej a úverovej krízy vplývali dozvuky deflácie československej meny r. 1922, zrušenie devízových obmedzení v decembri 1928 a uzákonenie priameho vzťahu koruny ku zlatu v novembri 1929.³⁷ Deflačná politika, spočívajúca v zníženom obehú peňazí a dosiahnutí ich vysokej hodnoty, zdražovala úver a súčasne bola brzdou aktivizácie vývozu, čiže negatívne ovplyvňovala celý hospodársky život. Zavedenie zlatej meny devízy hospodárskymi opatreniami vlády z rokov 1928–1929 bolo súčasťou snáh československej vlády

36 Materiály k politickým, hospodárskym a sociálnym dejinám Československa v letech 1929 – 1939. Zpracovali: HARNA, J., DEYL, Z., LACINA, V.: In: Sborník k dejinám 19. a 20. století. Praha 1982, s. 56.

37 KOZÁK, J.: Finanční politika Československa v době krize. Praha 1937, s. 5.

o priblíženie československej meny k hodnote peňazí v popredných kapitalistických krajinách. Ukázalo sa však, že Národná banka československá, ktorá od r. 1926 vykonávala funkciu Bankového úradu Ministerstva financií, už na začiatku tridsiatych rokov nevládala udržať vysoký stav československej meny. Vypuknutie úverovej a menovej krízy v Rakúsku a v Nemecku r. 1931 prispelo k tomu, že sa náhle stiahli zahraničné kapitály a krátkodobé úvery z ČSR a súčasne „zamrzli“ mnohé rozpožičané prostriedky v dlžníckych štátoch. Rast komplikácií s vývozom priemyselných výrobkov nútil československú vládu, aby zrušila voľnú zameniteľnosť koruny za cudzie platobné prostriedky. Vládnym nariadením č.152/1931 Zb. sa zaviedlo viazané devízové hospodárstvo, ktoré bolo definitívnym krokom na ceste k zrušeniu štandardy zlatej devízy.³⁸ Československo síce ešte niekoľko rokov patrilo do bloku štátov s tzv. zlatou menou, no pôsobili tu už obmedzenia voľnej výmeny československých peňazí prostredníctvom devíz za zlato.

Kríza spôsobila zníženie príjmov obyvateľstva i priemyselných a poľnohospodárskych podnikov. Veritelia, ktorí si v období konjunktúry požičali peniaze v bankách, neboli schopní splácať svoje finančné záväzky. Táto situácia sťažovala činnosť bánk, ktoré nemohli realizovať výplaty vkladov i vracanie úverov v ďalších finančných inštitúciách. Zmenšila sa plynulosť obrátového kapitálu bánk a to vyvolávalo nedôveru vkladateľov. Okrem toho finančnú mobilitu bánk komplikovali zvýšené požiadavky vkladateľov, ktorí si začali v omnoho väčšej miere vyberať svoje úspory, aby si prostredníctvom nich mohli nahradiť znížené príjmy a zakúpiť bežné prostriedky osobnej spotreby. Vzmáhajúca sa likvidácia vkladov svedčila o zhoršení sociálneho postavenia obyvateľstva. Vklady na knižkách v peňažných ústavoch na Slovensku sa znížili v priebehu rokov 1930–1933 z 3 085,1 miliónov korún na 2 248,3 miliónov korún.³⁹ Súčasne v tomto období klesli takisto vklady na bežných účtoch v slovenských bankách z 1 012,8 miliónov korún na 753,7 miliónov korún.

Najviac postihnutými bankami sa stali obchodné banky, ktoré stratili vlastné finančné prostriedky jednak bankrotom úverových podnikov a tiež presunom vkladov z obchodných bánk do menších peňažných ústavov. Medzi bankami, najmä v mestách s viacerými filiálkami finančných ústavov sa rozprúdil ostrý konkurenčný zápas o vklady. Banky, ktoré si chceli udržať, prípadne i získať ďalších vkladateľov, ponúkali rôzne tzv. bonifikácie. Tým sa navzájom poškodzovali. Okrem znižovania vkladov komplikovali sa i žiadosti o úvery, a to najmä tým, že peňažné ústavy si ešte stále udržiavali vysokú mieru úrokov. O úver sa začal zaujímať i ďalší veľmi dôležitý zákazník – československý štát. Jeho požiadavky boli pre peňažné ústavy výhodné, pretože štátne pôžičky sa za danej situácie javili ako najbezpečnejšie využitie voľných finančných prostriedkov. Výška štátneho dlhu v domácich peňažných ústavoch do roku 1934 vzrástla na 29 miliárd korún. Štát ako jeden z najväčších dlžníkov mal však záujem i prostriedky na presadenie znížených úrokov.

Na odstránenie „nekalej súťaže“ medzi bankami bol prijatý vo vláde zákon č. 44/1933 Zb., ktorým sa zamedzoval konkurenčný zápas medzi bankami. Súčasne sa upravovala jednotne

38 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1848 – 1945), II. Ed. BIANCHI, L., Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 332.

39 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945. Bratislava 1978, s. 121.

a celoštátne aj úroková miera. Úprava úrokovej miery mala mimoriadny význam pre Slovensko, pretože sa tým podstatne znížila úroková miera, ktorá bola predtým na Slovensku vyššia oproti českým krajinám o 2–3 %-tá. Slovenské hospodárstvo tým získalo ročnú úsporu vo výške najmenej 100 miliónov korún.⁴⁰

Ani prijatie nových zákonných noriem však neodstránilo konkurenčný zápas medzi bankami. Podobne ako v priemysle či v poľnohospodárstve kríza prispela i v úverovej sústave ku koncentrácii kapitálu. Veľké banky pohltili menšie finančné ústavy, likvidovali sa najmä drobnejšie filiálky slabších bánk a pod. Na Slovensku zaniklo v priebehu obdobia 1929–1933 až 27 bánk a akciový kapitál peňažných ústavov sa na Slovensku znížil o viac než 35 %. Najväčší zo slovenských peňažných ústavov, Slovenská banka, znížil vlastné prostriedky o takmer dve tretiny, čo viedlo k tomu, že vedenie banky zrušilo kolektívnu zmluvu s vlastnými zamestnancami a oznámilo už r. 1931, že v krátkom čase zníži aj platy.⁴¹ Tatra banka, za ktorou stála agrárna strana, likvidovala svoje filiálky, prepustila zo zamestnania značnú časť personálu. Ani to ju však nezachránilo pred znížením kapitálových prostriedkov. Podobný osud stihol celý rad ďalších peňažných ústavov. Mimoriadny rozruch spôsobil zánik dvoch žilinských bánk, a to Úverovej banky a Považskej agrárnej a priemyselnej banky, do ktorých si ukladali peniaze najmä obyvatelia dvoch chudobných oblastí Slovenska – Kysúc a Oravy. Úpadok týchto bánk pripravil o peniaze väčšinou vkladateľov, ktorí si svoje usparené peniaze nadobúdali pomaly, postupne a ťažkou prácou. Pozície si však upevnila i na Slovensku Legiobanka, ktorá rozšírila postavenie českého finančného kapitálu v úverovej sfére slovenských peňažných ústavov. V tridsiatych rokoch sa skladala sieť jej podnikov na Slovensku z 11 filiálok, 14 afilovaných účastinných bánk a 16 všeobecných úverových družstiev.

Podľa novoprijatého zákona č. 54/1932 Zb. pomohol štát sanovať zo svojich prostriedkov 11 bánk v celom štáte sumou 755 mil. korún. Okrem toho im bola poskytnutá aj štátna záruka vo výške 525 mil. korún. Do r. 1935 venoval štát z verejných prostriedkov na prvú (r. 1924) a druhú sanáciu bánk dovedna viac ako 2 miliardy korún. Sanácia bánk viedla k zosilneniu štátno-monopolistických tendencií vo finančníctve. Umožnila najsilnejším buržoáznym politickým stranám, ktoré boli vo vláde, preniknúť hlbšie do sféry súkromného podnikania s jednoznačným cieľom: poskytnúť pomoc monopolom, bankám a pod., na existencii a prosperite ktorých mala práve vláduca buržoázia prvoradá záujem. Súčasne tým získala vláduca buržoázia páky pre ovplyvňovanie vnútorného života a možností ďalšieho rozvoja nielen finančných ústavov, ale celého radu priemyselných závodov, agrárnych podnikov a iných hospodárskych organizácií, na ktorých boli banky zainteresované, resp. ktoré priamo vládne strany ovládali.⁴²

40 FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945. Bratislava 1969, s. 230.

41 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: c. d., s. 130.

42 Sanačnú výpomoc dostala napr. aj Slovenská banka, tá však bola viazaná na celý rad drastických podmienok, ktoré boli priamymi zásahmi do organizácie tohto peňažného ústavu i jeho ďalšej činnosti. Napr. medzi podmienkami bol i bod o zrušení služobnej zmluvy s členmi správnej rady, vedúcimi úradníkmi a prokuristami, ďalej sa Slovenskej banke ukladalo utvoriť podmienky pre fúziu s Tatra bankou, ktorá by bola zrejme výhodnejšia pre Tatra banku. HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: c. d., s. 131.

Vyznieva priam paradoxne, že štát, ktorý pre rast svojho deficitu v rozpočte obmedzoval najmä v rokoch 1933–1934 príspevky na investičné práce, na prepotrebnú elektrifikáciu, na meliorácie pôdy, hoci tieto príspevky umožňovali aspoň provizórne pracovné a zárobkové príležitosti pre celý rad nezamestnaných a mali aj dlhodobý ekonomický význam, bol ochotný poskytnúť na pomoc najväčším bankám také obrovské sumy finančných prostriedkov. Výdaje na podporu nezamestnaných v rokoch 1933–1935 dosahovali najväčšiu hodnotu z doterajších podpôr v nezamestnanosti. Boli vo výške 600–700 miliónov korún, tvorili asi 7 % výdavkov zo štátneho rozpočtu, čiže ani nie toľko, čo poskytol štát v priebehu jedného roka na sanáciu bánk.⁴³

Sanácie bánk vyjadrovali triednu podstatu buržoázneho Československa a koristnícky charakter najväčšieho finančného kapitálu, ktorý ovplyvňoval rozhodnutia štátneho aparátu. Finančné podpory bankám výrazne dokumentovali ciele hospodárskej politiky mocenských skupín buržoázie, ich osobné vzťahy k predstaviteľom veľkokapitálu a priamu zainteresovanosť na prosperite bánk. Dotáciami veľkobankám sa prenášali dôsledky všetkých hospodárskych porúch tejto ekonomiky na štátny rozpočet, čiže na plecia všetkých obyvateľov štátu. Je pochopiteľné, že tieto dotácie neboli poskytované rovnomerne všetkým bankám, ale predovšetkým tým, na ktorých mala vládna buržoázia záujem. Diferencovaná sanačná politika štátu urýchlila proces koncentrácie a centralizácie peňažníctva v Československu. Banky na Slovensku i v celom štáte začali prekonávať menovú a úverovú krízu neskôr ako v iných hospodársky vyspelejších kapitalistických krajinách. Oživenie peňažníctva možno pozorovať až v druhej polovici tridsiatych rokov.

V priebehu hospodárskej krízy sa mimoriadne prejavili a súčasne znásobili predchádzajúce dlhotrvajúce problémy slovenského hospodárstva. Ekonomické a sociálne dôsledky krízy vyvolali aktivizáciu politického života vo všetkých vrstvách obyvateľstva. Predovšetkým viedli k vzostupu vlny triednych bojov robotníckej triedy a roľníctva s buržoáziou. Napriek tomu, že tieto konflikty mali počas hospodárskej krízy prevažne charakter hospodárskych a sociálnych zápasov, ich dosah bol omnoho rozsiahlejší. Hlboko ovplyvnili celospoločenský život. Pre tú časť robotníckej triedy, ktorú ovplyvňovala KSČ, sa stali prameňom získavania bojových skúseností v nových ekonomických i politických podmienkach. Tieto poznatky využili komunisti na Slovensku neskôr, pri organizovaní zápasov o demokratický charakter predmníchovskej republiky. Nie náhodou práve generácia politických funkcionárov KSČ, ktorá vstupovala v období hospodárskej krízy do politického života, sa počas druhej svetovej vojny postavila do čela protifašistického zápasu proti zahraničným okupantom a ich domácim prísluhoňom a v tomto ťažkom období využila praktické skúsenosti z predchádzajúcich triednych bojov.

(1984)

43 Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945. Praha 1961, s. 401.

III. Osoby, mestá a vidiek

11. KAPITOLA

VLÁDNY RADCA ING. ŠTEFAN JANŠÁK¹

Medzi významné pramenné žriedla, ktoré sprístupňujú určitý časový úsek dejín, bezo sporu patria memoáre významných ľudí. Zväčša tých, ktorí nielen pasívne vnímali a opísali udalosti svojej doby. Spoločnosť tieto osobnosti zaradila do takých pozícií, v ktorých mali priamo možnosť do akej – takej miery vplývať na vývoj historického procesu, prípadne formovať podmienky budúcnosti. Z memoárových prameňov čerpajú poznatky tvorcovia historických prác, hodnotia ich pravosť, porovnávajú ich s inými dobovými dokladmi a snažia sa – už takto „preverené udalosti“ - využiť pri rekonštrukcii obrazu minulosti. Každý memoárový rukopis nesie pečať subjektívneho pohľadu autora, jeho politického a svetonázorového presvedčenia, vzdelania, osobného vzťahu k ľuďom, o ktorých píše. Je tiež poznačený autorovou profesionálnou a vôbec celospoločenskou pozíciou, ktorú v danej dobe zastával. Medzi najčastejších pisateľov autobiografických prác patria rôzni štátnici, umelci, či vojenský velitelia.

Ing. Štefana Janšáka nemožno zaradiť do žiadnej zo spomínaných skupín. Pre množstvo ním bravúrne literárne napísaných kníh, desiatky publikovaných, zväčša polemických a kritických článkov, pre jeho podiel na riešení kľúčových medzinárodných i vnútroštátnych politických udalostí aj rozhodujúcich ekonomických, resp. „budovateľských“ problémov Slovenska v prvej polovici 20. storočia, je vôbec ťažké označiť najvýznamnejšiu oblasť Janšákovkej pôsobnosti. Mal to osudové šťastie, že ho politický prevrat v roku 1918 a vznik československého štátu zastihol práve v čase, keď čerstvo vyštudovaný inžinier, ktorý mal už za sebou „učňovské“ roky politického i národohospodárskeho vyzrievania, vstupoval práve do arény života. Patril medzi ľudí, ktorí pristupujú k zvereným povinnostiam vždy seriózne, s plným odborným nasadením a entuziazmom. Z toho dôvodu ani jeho relatívna mladosť pri preberaní zodpovedných funkcií nemohla byť brzdou v Janšákovkej činnosti.

V druhom manželstve ovdovelého obuvníka a roľníka Štefana Janšáka st. s Alžbetou Jurkovičovou sa narodil sa 14. septembra 1886 syn Štefan. Viacdetná rodina Janšákovcov bývala na západnom Slovensku v obci Osuské. Malý Štefan, podobne ako všetci jeho súrodenci, musel už v ranom detstve nielen pomáhať rodičom pri poľnohospodárskych prácach, ale odbremeňovať ich aj od výdavkov, ktoré patrili k bežnému životu rodiny.

¹ Impulzom ku napísaniu životopisu Ing. Štefana Janšáka bola výzva Janšákovskej rodiny, ktorá sa rozhodla publikovať časť memoárov tejto významnej osobnosti. Memoáre publikovalo Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov pod názvom: Vstup Slovákov medzi slobodné národy. Bratislava 2006. Autorka použila svoj Doslov k uvedeným memoárom ako základ, ktorý doplnila materiálom z osobných výpovedí, dnes už nebohého JUDr. Fedora Janšáka (syna Ing. Štefana Janšáka) a archeológa, Doc. PhDr. Dušana Čaploviča CSc. a ďalších respondentov. Na základe týchto materiálov a svojho scenára ku dokumentárnemu filmu o Ing. Janšákoví (odvysielaného STV) vytvorila heslo o Ing. Janšákoví pre pripravovanú (dosiaľ nepublikovanú) encyklopédiu Matice slovenskej.

Pomáhal rodičom napr. tým, že za stravu pásol bohatším gazdom husí alebo dobytok. Základnú školu mohol navštevovať iba v zime. Jeho staršia sestra Viktória slúžila v rodine národne uvedomelého slovenského advokáta a vzácneho človeka JUDr. Štefana Fajnora, ktorý pobadal u chlapca nadanie, späť s mimoriadnou túžbou po vzdelaní. Rozhodol sa pomôcť uskutočniť Štefanove mladícke sny. Napriek nedostatku sa otec, Štefan Janšák st. snažil dopriať nadanému synovi vzdelanie. Na Fajnorove odporúčanie zapísal otec žiачíka Štefana v roku 1900 na reálne gymnázium v Hodoníne. Popri nadľudskom úsilí, ktoré chlapec vynaložil na to, aby sa so svojimi skromnými vedomosťami dostal na úroveň omnoho lepšie pripravených spolužiakov, veľa času - najmä počas prázdnin – venoval zháňaniu finančných prostriedkov. Od rodičov nemohol čakať ani najmenšiu finančnú podporu. Svojou radou opäť prispel Dr. Fajnor. Navrhol mu spísať zoznam národne uvedomelej inteligencie, ktorú každé prázdniny študent navštívil s prosbou o akú - takú finančnú podporu. Zozbierané peniaze boli jeho jediným bohatstvom, s ktorým disponoval v budúcom školskom roku. Neskôr, už vo vyšších ročníkoch, si privyrábal doučovaním slabších žiakov zo situovanejších rodín.

Pobyt v Hodoníne, ktorý patril začiatkom 20. storočia medzi známe miesta stretov českej a slovenskej elity, priniesol do Janšákovho života veľa nových poznatkov a zaujímavých impulzov. V gymnázium a hodonínskych knižniciach sa zoznamoval s výtvarnými a vedeckými dielami. To však nebolo všetko. Mal možnosť načrtnúť i do spoločenského diania, formovania a činnosti politických strán, kultúrnych spolkov, začal sa učiť cudzie jazyky, najmä francúzštinu. Zapájal sa tiež do všetkých kultúrnych podujatí v neďalekom meste na slovensko-moravskom pohraničí, v Skalici, ktoré bolo prirodzeným spádovým centrom politického, kultúrneho a hospodárskeho života Záhoria. Spoločenský tón v ňom udávala aj Teslíkovská kníhtlačiareň, ktorú pravidelne navštevovali mnohé významné osobnosti slovenského i moravského politického a umeleckého spektra, aby si tu objednávali publikovanie svojich kníh a článkov v rôznych novinách či kalendároch. Mladého Štefana Janšáka upútal v Skalici najmä MUDr. Pavel Blaho. Zapojil sa do realizácie jeho plánov a stal sa jedným z najbližších spolupracovníkov tohto mimoriadne agilného politika, jedného zo zakladateľov agrárneho hnutia na Slovensku, poslanca v uhorskom parlamente. Získal tým možnosť preniknúť aj do národohospodárskych plánov a ich realizácie v praktickom živote. Pod Blahovým vedením redigoval takmer samostatne populárny kalendár Novú domovú pokladnicu. V rokoch 1914-1916, v súvislosti s poslancovým vážnym ochorením, viedol celkom úspešne a samostatne jeho Hospodársku banku v Skalici. Zázitky a spomienky na obdobie pred prvou svetovou vojnou neskôr sugestívne opísal v monografiách „*Boli časy, boli*“, a „*Posledný suplíkant*“ a napokon v dvojzväzkovej práci venovanej Dr. P. Blahovi. Rovnako štúdiom v Hodoníne ako aj časté pobyty v Skalici mali pre Janšáka mimoriadny význam aj preto, že získal „domovský“ vzťah ku slovenskému i českému národu. Mal možnosť pravidelne komunikovať s časťou predstaviteľov oboch národov, ktorí sa schádzali na stretnutiach v kúpeľoch Luhačovice, ktoré Blaho organizoval a pôsobil tu ako kúpeľný lekár.

Na prázdninových cestách po Slovensku sa zoznámil s evanjelickým farárom a súčasne amatérom – archeológom Júliusom Bodnárom, ktorý ho zapojil do hľadania a vedeckého hodnotenia archeologických nálezov. Spolupráca s J. Bodnárom natrvalo poznačila Janšákov ďalší život. Spoločne hľadali archeologické nálezy v teréne medzi obcami Podbranč a Bukovec. Výsledky výskumu opísal Janšák v *Evanjelickom kalendári na rok 1914* a v *Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (r. 16, v roku 1913). Láska k histórii časom prerástla u mladého človeka k dôkladnému samovzdelávaniu. Z Janšáka amatéra sa po rokoch usilovnej vedeckej práce stal archeológ profesionál, ktorý si nielenže osvojil metódy archeologického výskumu, ale dokázal upútať svojimi poznatkami na prednáškach o svojich nálezoch aj pozornosť vysokoškolských študentov.

Po maturite v roku 1907 začal Štefan Janšák študovať na Vysokej škole technickej v Brne. Externe navštevoval tiež národohospodárske prednášky univerzitného profesora, neskoršieho československého ministra financií a guvernéra Československej národnej banky K. Engliša. Vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1914.

Po skončení techniky v Brne sa dočasne zamestnal ako praktikant u známeho staviteľa Milana Michala Harminca. V roku 1918, tesne pred skončením prvej svetovej vojny, začal pracovať ako asistent na svojej pôvodnej Alma mater, čiže na brnianskej technike. Ani tu natrvalo nezakotvil.

Zásadnú zmenu do Janšákovho života priniesol zánik Rakúsko-Uhorska a vytvorenie Československej republiky. V období štátneho prevratu nemalo Slovensko dostatok národne uvedomelej inteligencie. Absentovala najmä vysokoškolsky vzdelaná technická inteligencia. Už z tohto dôvodu bol sotva tridsaťdva ročný inžinier Štefan Janšák, ktorý napriek svojmu veku sa stihol prezentovať organizačnými schopnosťami, aj desiatkami publikovaných článkov, pre nový štát mimoriadne perspektívnym človekom. Pre Štefana Janšáka, sa prevratom vytvorili mimoriadne priaznivé podmienky, v ktorých mohol naplno zúročiť všetku dovtedajšiu námahu, vedomosti aj získané spoločenské kontakty. Informácie o schopnom a širokospektrálne vzdelanom slovenskom inžinierovi prenikli až do vládnych orgánov v Prahe. Československý národný výbor, ktorý organizoval štátny prevrat a pripravoval zrod nových administratívnych inštitúcií, pozval inžiniera Janšáka ku spolupráci.

Už 4. novembra 1918 si ho vyzdvihla v Brne skupina predstaviteľov slovenského politického života, ktorú pražský Národný výbor poveril, aby odcestovala na Slovensko a informovala obyvateľov o priebehu prevratových udalostí a postupne preberala na slovenskom území politickú moc. Pôsobnosť tejto „skalickej vlády“ bola však veľmi krátka. Po niekoľkodňovom pobyte v Hodoníne a v Skalici sa jej členovia museli vrátiť urýchlene do Prahy, kde 14. 11. 1918 zahajovalo činnosť Revolučné národné zhromaždenie, ktoré zvolilo prvú československú vládu a prezidenta ČSR. Bolo nevyhnutné, aby sa čo najviac členov slovenskej politickej reprezentácie zúčastnilo tohto výnimočného zasadania a preto Ing. Janšák musel – podobne ako ďalšie popredné osobnosti na Slovensku - urýchlene odísť do Prahy. Bol menovaný medzi prvých poslancov Slovenského parlamentného klubu, ktorý tvoril súčasť československého Národného zhromaždenia.

V decembri 1918 prijali poslanci NZ zákon o vytvorení ministerstva pre správu Slovenska ako dočasnej celoslovenskej politicko-administratívnej inštitúcie. Jej úlohou bolo prebrať politickú moc na Slovensku, vytvárať sieť nových správnych inštitúcií na území celej krajiny, poslovenčiť školstvo, sudy a vytvoriť pre obyvateľstvo podmienky mierového života. Na čelo ministerstva vláda vymenovala jedného zo svojich ministrov, MUDr. Vavra Šrobára. Minister Šrobár, so svojimi štrnástimi referentmi, ktorí boli poverení riadiť na celom území Slovenska konkrétne rezorty štátnej správy, pricestoval ihneď do Žiliny a odtiaľ sa už podstatne rozšírený administratívny aparát ministerstva presunul 4. februára 1919 do Bratislavy, ktorá sa od tých čias stala strediskom politického, kultúrneho i ekonomického života na Slovensku. Tridsaťdvaročnému Štefanovi Janšákovi zverila vláda riadenie referátu pre verejné práce. Do kompetencie tohto referátu patrila obnova vojnou zničených budov, výstavba objektov štátnej správy, škôl, nemocníc a významných spoločných objektov, bytov pre štátnych zamestnancov, budovanie vodohospodárskych stavieb, všetkých druhov komunikácií, prístavov, letísk, elektrifikácia krajiny a banská administratíva. So svojim referátom a celým Šrobárovým ministerstvom sa Štefan Janšák presídlil do Bratislavy, ktorá sa stala od tých čias jeho trvalým domovom. Až v tomto období, keď sa zodpovedný mladý muž cítil schopným zaistiť budúcnosť svojej budúcej rodiny, si riešil aj svoje osobné záležitosti. Požiadal o ruku svoju dávnu priateľku a spolurodáčku z Osuského, Máriu Weberovú, s ktorou sa 24. 2. 1919 oženil. Do mladej rodiny pribudol v roku 1923 ich jediný syn Fedor. Rezort verejných prác (ktorý prešiel viacerými reorganizáciami a s tým spätými zmenami) riadil Štefan Janšák v rokoch 1919 – 1948, čiže do odchodu do dôchodku.

Obdobie rokov 1918 – 1938 sa stalo v každom smere kulminačnou, tvorivou epochou Janšákovej všestrannej činnosti. Dostal príležitosť plne sa realizovať v zamestnaní, ktoré sa preňho stalo životným poslaním. Janšákove pracovné zaujatie bolo náležité ocenené a to rovnako nadriadenými inštitúciami ako podriadenými, v ktorých videl predovšetkým rovnocenných spolupracovníkov. Spoločenské uznanie svedomitej práce malo u tohto činorodého, ale aj ctižiadostivého človeka zaiste povzbudzujúci efekt. Navyše získal možnosť písať a publikovať desiatky článkov, v ktorých sa venoval aktuálnym celospoločenským problémom. Nezapojil sa priamo do žiadnej z politických strán, ale jednoznačne podporoval vládne koalíčné zoskupenia, predovšetkým agrárnu stranu. Podľa spomienok jeho súčasníkov, bol človekom, ktorý sa nevyhýbal spoločenským stretnutiam (údajne patrila medzi vynikajúcich tanečníkov pri takýchto príležitostiach) a súčasne si uchovával renomé introvertného samotára. Všetky dni pracovného voľna a dovolenky venoval archeologickému výskumu a konzultáciám s významnými odborníkmi v tomto vednom odbore. Mal tú výhodu, že na rozdiel od mnohých, aj rutinizovaných archeológov, využil svoje technické a geografické vedomosti a dokázal presne zakresliť do máp náleziská archeologického výskumu aj v nich objavené predmety.

Pri formovaní náplne činnosti svojho „budovateľského referátu“ si uvedomoval, že: *„Hospodárske otázky boli a budú v kultúrnych štátoch smerodajnými nielen pre vnútornú ale i zahraničnú politiku. Každý štát má sa snažiť zvýšiť blahobyť ľudu a to využitím prí-*

*rodných bohatstiev, produktami zemedelskými a lesnými, baníctvom, lacným hotovením priemyselných a živnostenských výrobkov a ich exportom cez hranice. Sú to práve komunikácie, ktoré umožňujú národom účasť na svetových trhoch na celej zemeguli a výmenu výrobkov a tovaru všetkých národov.*⁴² V období, keď bol funkciou ministra pre správu Slovenska poverený Dr. M. Mičura (roky 1920 – 1922), riadil Ing. Janšák na tomto ministerstve popri stavebnom referáte aj národohospodársky. V rámci povinností, ktoré s touto funkciou súviseli, musel riešiť aj pracovné spory zamestnancov vo svojich rezortoch. Predsedal – ako zástupca štátneho orgánu – mnohým poradám, na ktorých sa zúčastňovali delegáti priemyselných podnikateľov a súčasne aj zástupcovia robotníckych organizácií. Svojim prístupom na pôde týchto rokovaní si získal povesť rozvážneho a spravodlivého arbitra, ktorí vie zaujať nielen kvalifikované stanovisko, ale nájsť nanajvýš ľudské riešenie problémov. Zrejme aj tieto poznatky o Janšákovi spôsobili, že bol nominovaný medzi kandidátov na post ministra pre správu Slovenska po Dr. M. Mičurovi. Neprejavil však o túto funkciu dostatočný záujem. Bol až priveľmi zainteresovaný inými, jemu povahove viac vyhovujúcimi povinnosťami či možnosťami sebarealizácie.

Zvolili ho do funkcie predsedu Spolku slovenských inžinierov na Slovensku, stal sa členom predsedníctva bratislavskej Obchodnej a priemyselnej komory aj Zväzu slovenských priemyselníkov, členom Československej zemедělské akademie, Masarykovej akademie práce, České Akademie pro vědy a umění, Československej spoločnosti pre štúdium menšinových otázok, Učenej spoločnosti Šafárikovej a kuratória Slobodnej školy politických náuk.

Výborné jazykové a geografické vedomosti naplno využil pri riešení významných medzinárodných otázok. Československá vláda mu zverila mimoriadne náročnú úlohu hájiť záujmy Slovenska pri definitívnom formovaní slovensko-maďarských hraníc v rokoch 1919 - 1920. Aj Janšák svojou precíznou prácou, vytváraním vysoko odborných dôkazových materiálov a ich obhajobou pred množstvom zahraničných expertov prispel ku uzavretiu dohody s Maďarskom v júni 1920 v Trianone, ktorou sa s definitívnou platnosťou uzavrel problém vyňatia slovenského územia z predvojnového Uhorska.

Skúsenosti, nadobudnuté počas povojnových mierových rokovaní v Paríži, uplatnil Ing. Janšák čoskoro v rokoch 1920 – 1925 ako člen hospodárskych misíí, ktoré pripravovali v mene ČSR uzavretie obchodných a dopravných dohôd s vládami Juhoslávie, Rakúska, Nemecka, Poľska a Rumunska. Počas celého medzivojnového obdobia pôsobil ako stály expert v „Commission internationale du Danube“.

V rokoch zložitej medzinárodnej i vnútro politickej situácie (1938 – 1940) bol opäť poverený zastupovať Československo a neskôr Slovenskú republiku ako člen delimitačnej komisie, ktorá rokovala so zástupcami Maďarska o nových slovensko-maďarských hraniciach. Tieto rokovania prebiehali ako ďalší, následný krok podľa ustanovení mníchovskej dohody štyroch veľmocí. Na rokovaníach sa mali zohľadniť územné nároky maďarskej vlády voči Československu. Šesťčlenná komisia, zastupujúca v rokovaní ČSR (v ktorej bol členom aj Ing. Š. Janšák) prišla do Budapešti 8. 11. 1938 a stretla sa s maďarskou

2 JANŠÁK, Š.: Železničný program pre Slovensko. Slovenský denník, 14. 8. 1919.

delegáciou, vedenou ministrom školstva a cirkevných vecí a významným maďarským vedcom, geografom, grófom Pálom Telekim. Pri príchode do Budapešti nik z členov československej delegácie nemal poverenie viesť túto delegáciu, preto československý vyslanec v Budapešti Miloš Kobra a divízny generál Rudolf Viest (člen delegácie) požiadali Ing. Janšáka, aby sa ujal tejto funkcie. Dôvodom ich voľby bola nielen skutočnosť, že Janšák mal už skúsenosti nadobudnuté pri príležitosti podobných rokovaní v minulosti a že v rámci svojich archeologických výskumov sa zoznámil dôverne s územím viacerých okresov, ale tiež preto, že výborne ovládal francúzsky jazyk, ktorý mal byť rokovacou rečou oboch delegácií. Napriek tomu, že celá delegácia vedená Ing. Janšákom úporne bojovala o každý hektár pôdy, viedenskou arbitrážou a následnými delimitačnými rokovaniami stratilo Slovensko 10 565 km územia (zväčša najúrodnejšej poľnohospodárskej pôdy), na ktorom žilo 852 332 obyvateľov.

Počas medzivojnového obdobia sa mu často poskytla príležitosť aby využil svoju perfektnú znalosť francúzskeho jazyka. Predstavitelia slovenského politického života považovali tohto dlhoročného predsedu spoločnosti Alliance française privítaním a sprevádzaním napr. generála francúzskej armády F. Focha, pri príležitosti celoštátneho zjazdu katolíckych veriacich, v roku 1935 zasa vítal v mene obyvateľov Slovenska kardinála Verdiera a venoval sa i ďalším zahraničným hosťom. Neostalo iba pri tom. Ing. Janšák mal eminentný záujem na tom, aby sa čo najviac mladých ľudí zo Slovenska zoznámilo s francúzskou literatúrou a kompletnou kultúrou. Bol horlivým prednášaťom o tejto krajine. Prekladal klasickú literatúru z francúzskeho jazyka. Zaslúžil sa o to, aby sa v r. 1937 gymnázium na bratislavských Palisádach, ktoré dal postaviť koncom 20. rokov vtedajší minister školstva Dr. Milan Hodža, zmenilo na gymnázium s vyučovacím jazykom francúzskym. Francúzska vláda ocenila Janšákovu iniciatívu tým, že mu udelila vysoké štátne vyznamenanie Rád dôstojníka čestnej légie.

Svoj voľný čas, najmä dovolenky, trávil potulkami po Slovensku. Popri už spomínanom evanjelickom duchovnom Bodnárovi ďalej – a to už na vysokej odbornej úrovni – usmerňoval Janšákovu cestu k archeológii a k historickej vede v medzivojnovom období mladý český asistent, neskôr docent a univerzitný profesor Ján Eisner. Prišiel na Slovensko po roku 1919 a stal sa tu jedným zo zakladateľov slovenskej archeologickej vedy. Janšák – samouk – sa stal v spolupráci s ním priekopníkom exaktných metód v slovenskej archeológii. Ako inžinier pozemných a vodných stavieb sa výborne orientoval v mapách, v teréne a jeho poznatky mu umožnili stať sa priekopníkom slovenskej historickej geografie. Svoje výskumy dopĺňal presne zakreslenými plánmi nálezísk. Dokázal predpokladať archeologické náleziská. Sám objavil okolo 400 archeologických objektov. V 30. rokoch 20. storočia začal s výskumom bratislavského hradu. Najrozsiahlejšiu štúdiu o novoobjavených hradiskách na území Slovenska publikoval v *Sborníku Slovenského národného múzea* v roku 1928 pod názvom „*Niektoré novoobjavené hradiská slovenské*“. O niečo neskôr, v r. 1934 uverejnil populárno-vednú monografiu z tejto problematiky pod názvom „*Lovci hlinených perál*“. Práve táto kniha mala získavať verejnosť, najmä mladých ľudí, za priaznivcov archeologického výskumu. Priekopníckym dielom svetového významu sa

stala ďalšia Janšákova práca: „*Praveké sídliská s obsidiálnou industriou na východnom Slovensku*“, ktorá sa dostala na knižný trh v r. 1935. Neostalo iba pri teoretických spracovaniach Janšákových výskumov. Jeho zásluhou získalo Slovenské národné múzeum v Martine najväčšiu zbierku obsidiánových nástrojov (sopečné sklo) na svete. Pôvodne zaberala vitríny na celom prízemí dvojposchodovej vily, postavenej v r. 1935 podľa Janšákových projektov v bratislavskej reprezentačnej vilovej štvrti Horský park. V tomto dome, ktorý dodnes obývajú jeho blízki príbuzní, strávil Ing. Janšák posledné desaťročia svojho života.

Popri archeológii sa venoval výskumu aj ďalších etáp slovenských dejín. Skúmal napríklad sociálne korene revolúcie 1848/49. Napísal monografiu: „*Slovensko v období uhorského feudalizmu*“ (1932). Preložil prácu maďarského historika I. Acsádyho: „*Dejiny poddanstva v Uhorsku*“ (1955). Sústredil sa tiež na životopisné črty významných slovenských osobností (*Život Štefana Fajnora, Andrej Kmeť, Umenie v živote Pavla Blahu*, dvojzväzková práca *Život Pavla Blahu a Dr. Ján Petrikovič*). Mnohé z Janšákových prác o profiloch významných osobností, ktoré boli jeho súčasníkmi, zostali nedokončené a sú uložené v jeho pozostalosti v Slovenskom národnom archíve.

Politicky sa neexponoval ani v rokoch 1938 – 1945. Podobne ako v predchádzajúcom dvadsaťročí nachádzal uplatenie svojich odborných i organizačných schopností predovšetkým vo svojej profesii. V rokoch 1938 – 1945 bol poverený funkciou krajiniského prednostu technickej služby na Slovensku, čiže stal sa sekčným šéfom na Ministerstve dopravy a verejných prác. Na rozdiel od predchádzajúcich rokov sa vzdialil z verejného života. Podstatne menej – v porovnaní s predchádzajúcim obdobím - publikoval články v dennej tlači (zväčša šlo o nekrológy a príležitostné historicko-populárne črty a uverejnil preklady kníh z francúzskeho jazyka. Preložil v tom čase knihu Ch. Montesquieua „*O veľkosti Rimanov a ich úpadku*“ (1942) i ďalšie diela francúzskej prózy). Jedinou organizáciou, ktorej Janšák venoval svoj voľný čas v týchto rokoch, bola Muzeálna slovenská spoločnosť. V auguste 1938 ho zvolili za jej podpredsedu. Na pôsobenie v tejto spoločnosti nadviazal za veľmi problematických okolností aj po vojne. V tom čase viacerí funkcionári Muzeálnej spoločnosti museli z nej pod politickým tlakom odísť. Niektorí odišli z vlastného rozhodnutia. Členovia spoločnosti, ktorí zostali naďalej v jej sekciách, vyslovene uprosili Ing. Janšáka, ktorý bol všeobecne známy svojim liberálnym postojom, aby prijal funkciu predsedu. Janšák neprijímal návrh s nadšením, skôr s rozpakmi. Snažil sa vyhovoriť poukazujúc na svoj vek a zdravotné problémy. Napokon v auguste 1945 doslovne pod tlakom svojich priateľov funkciu predsedu Muzeálnej spoločnosti prijal a bol súčasne aj redaktorom jej zborníka. Je pravdou, že tieto povinnosti vykonával so značným vypätím síl. Napriek tomu nestrácal zo zreteľa ani také „malíčkosti“ ako boli rozbité okenné sklá a vitríny v miestnostiach Slovenského národného múzea. Napriek mnohým problémom (najmä finančným) docielil, aby sa muzeálne zbierky renovovali, dali sa čo najskôr do pôvodného stavu a boli sprístupnené verejnosti. Využíval pri tom všetky svoje – aj predvojnové – kontakty z oblasti politického aj kultúrno-umeleckého života.

Počas vojnového obdobia bol členom správnej rady Slovenskej leteckej spoločnosti úč. spol., so sídlom v Bratislave, členom správnych rád štyroch elektrárenských účastinných spoločností so sídlami v Bratislave, Nitre, Žiline a Prešove. Janšákove významné postavenie v rokoch 1939 - 1945 je pozoruhodné tým, že vtedajšie vládne kruhy, ktoré zaiste vedeli o jeho predchádzajúcej politickej provládnej orientácii na pôde medzivojnovvej ČSR, ho napriek tomu neváhali zapojiť do štátnych služieb a podporovali pôsobnosť tohto vynikajúceho odborníka i keď nebol - a ani to nikdy nepredstieral - politicky naklonený vládnej garnitúre HSLS.

Povojnová obnova miest a obcí na Slovensku si vyžadovala od prezidiálneho šéfa a námestníka poverenika pre dopravu a verejné práce Ing. Janšáka viacej pracovných hodín ako bol štandardný pracovný čas. Vstupoval do nej ako zapracovaný, skúsený technický organizátor, štátny úradník na vysokom poste i ako renomovaný odborník v archeológii. Napokon mal už 60 rokov, vek, pri ktorom jeho rovesníci odchádzali do dôchodku a vzdávali sa všetkých spoločenských aktivít. Ing. Janšák – obdarený celoživotne nesmiernou vitalitou, mimoriadnou vnútornou silou a na svoj vek dobrým zdravím, sa ešte dlhý čas koncentroval na bohaté spektrum nových povinností. V roku 1947 Univerzita Komenského ocenila zásluhy Š. Janšáka o archeologickú vedu a pri príležitosti jeho životného jubilea mu udelila titul doktor honoris causa. Napriek tomu, že nešetril svoje zdravie a venoval sa svojmu povolaniu i počas osobného voľna, musel v roku 1948 odísť nedobrovoľne do dôchodku. Mimoriadne ťažko sa zmieroval s touto skutočnosťou. Zaiste bol rád, keď mu v tejto zložitej situácii ponúkla miesto Filozofická fakulta Univerzity Komenského, kde prednášal na katedre archeológie do roku 1960. Ako predseda Slovenskej archeologickej spoločnosti sa i v ďalších rokoch zapájal do organizácie vedeckého života. Voľný čas využíval na písanie vedeckých štúdií i populárnych článkov. Všestranne vzdelaného vedca, ktorý si v živote vedel poradiť s mnohými vážnymi prekážkami, napokon premožla ťažká choroba. Súboj s ňou prehral Ing. Štefan Janšák 8. júla 1972. Podľa slov jeho súčasníkov odišiel posledný slovenský polyhistor. Autor s vycibreným literárnym jazykom, ktorý písal pútavo a so zanietením. Napriek svojmu pôvodne technickému vzdelaniu a celoživotnému zamestnaniu v riadiaco-technickej oblasti stal sa nestorom slovenskej archeológie, významným diplomatom, filológom a nezanedbateľným národohospodárom. Je pochovaný na bratislavskom cintoríne v Slávičom údolí.

(2009)

12. KAPITOLA

JOZEF TISO – FUNKCIONÁR HSL'S A POSLANEC NÁRODNÉHO ZHROMAŽDENIA (1918 – 1938)

Dňa 13. decembra 1918 rozoslala štvorica autorov v zložení: Andrej Hlinka, Dr. Karol Kmeťko, Dr. Martin Mičura a Dr. Eugen Tvrдый list do všetkých kútov Slovenska. Adresovala ho na rôzne katolícke fary aj jednotlivým politickým osobnostiam, ktoré sa už pred prvou svetovou vojnou zapájali do politického hnutia. List bol pozvánkou na zasadanie obnoveného katolíckeho politického smeru. Jeho vytvorenie bolo jedným z prvých bodov Hlinkovej dlhodobej koncepcie boja za obranu práv katolíckej cirkvi v nových spoločenských podmienkach. V pozvánke sa písalo: „*Mám česť pozvať Vás do zriaďujúceho zhromaždenia Slovenskej ľudovej strany, ktoré sa bude vydržiavať v Žiline dňa 19. decembra r. 1918 o pol tretej popoludní v Katolíckom kruhu. Program: Založenie strany, tlačového fondu a denníku.*“¹ Pozvánku dostal a žilinského zhromaždenia ľudovej strany sa zúčastnil tiež 31-ročný špirituál nitrianskeho bohosloveckého seminára a profesor náboženstva na nitrianskom gymnáziu Dr. Jozef Tiso.

Štátny prevrat v októbri 1918 a prejavená ochota zapojiť sa do víru politického života na pôde Slovenskej ľudovej strany otvorili v živote tohto mladého katolíckeho duchovného dvere novej vývojovej etapy. Tisov mladší politický kolega, funkcionár HSL'S, Karol Sidor zhodnotil pri príležitosti Tisových 50. narodenín tento životný medzník v denníku Slovák takto: „*Dr. Jozef Tiso patrí medzi tých kňazov, ktorí skúšku poprevratového preorientovania sa zložili s výborným prospechom. Oni aj v nových časoch pevne zakotvili, pridajúc k starým, osvedčeným prostriedkom i nové pre svoju novú prácu a účinkovanie v duchu skutočnej a správnej demokracie. Následkom toho bol vzrast Dr. Tisu na poli cirkevnom od kaplána ako vodcu ľudu k špirituálovi, vodcovi budúcich kňazov a cez funkciu biskupského sekretára k významnej fare v Bánovciach nad Bebravou.*“² Problém národnej preorientácie mladého katolíckeho duchovného (ale aj mnohých učiteľov, úradníkov), ktorý pochádzal zo slovenskej rodiny a v priebehu štúdia na gymnáziu či vysokej škole sa podriadiť tlaku maďarského prostredia nebol na Slovensku pred rokom 1918 žiadnou raritou. Dr. Tiso vo svojej svedeckej výpovedi pred Národným súdom spomínal, že jeho rodičia hovorili iba po slovensky. Napriek tomu o pôsobnosti významných osobností katolíckeho slovenského národnobuditeľského hnutia, medzi ktorých patrili A. Hlinka či Dr. F. Juriga, sa študent J. Tiso dozvedel až od niektorých gymnaziálnych profesorov. O existencii ďalších národnobuditeľských skupín ako boli napr. prívrženci zoskupení okolo časopisu Hlas a neskôr Prúdy sa dozvedel až po štátnom prevrate roku 1918. Možno predpokladať, že táto neinformovanosť Dr. J. Tisu o pohyboch a cieľoch slovenského národno-

1 Slovák, 21. 9. 1934, č. 214.

2 Slovák, 13. 10. 1937, č. 233.

buditeľského hnutia súvisela skôr so vzťahom ku kultúrnemu daniu na území Slovenska ako s odnárodňovacím procesom. O tom, že tento vzťah ku slovenskej kultúre nebol až taký ojedinelý, svedčí aj článok Dr. J. Budaya publikovaný roku 1919 v Katolíckych novinách. Okrem iného sa v ňom píše: „*Nás i v minulosti národne zmyšľajúcich katolíckych kňazov je len hrstka. Hlavnou povinnosťou našou by malo byť teda tých ostatných získať národnej veci. My to i činíme. Všetmožno sa usilujeme láskavosťou a presviedčaním tých Adalbertov prerobiť na Vojtechov, podľa svätoaugustínskeho hesla „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.“*“³

V januári 1919 navštívili predstavitelia slovenského katolíckeho hnutia na čele s A. Hlinkom prezidenta T. G. Masaryka a ministerského predsedu Dr. K. Kramáča. Prediskutovali s nimi situáciu na Slovensku a pozície katolíckej cirkvi. Rokovali tiež o autonómii Slovenska ako o prvoradej požiadavke mladého cirkevného politického katolíckeho prúdu. Po návrate delegácie z Prahy sa zišli predstavitelia katolíckej cirkvi v Žiline na Valnom zhromaždení slovenských katolíckych kňazov a na ďalších poradách obnovenej ľudovej strany. Zvolal ich Andrej Hlinka, ktorý sa vďaka svojej aktivite a predprevrátovým zásluhám na národnobuditeľskom zápase stal jednoznačne vedúcou osobnosťou Slovenskej ľudovej strany. A. Hlinka sa na rokovaní obrátil na zástupcov rôznych lokalít a miestnych organizácií a požiadaval ich, aby sa ujali organizovania katolíckeho politického hnutia v rámci najbližšieho regiónu. Dr. J. Tiso poveril, aby budoval základy ľudovej strany v nitrianskej oblasti.⁴

Dr. J. Tiso sa začiatkom 20. rokov, práve tak ako neskôr, orientoval predovšetkým na podchytenie mladých ľudí a ich zapojenie sa do politického života. Napriek predpokladaným konfliktom s promaďarsky orientovaným biskupom J. Batthyányom začal Dr. J. Tiso budovať v Nitre organizáciu Orla pre mládež a v rovnakom čase (roku 1919) aj miestnu organizáciu Slovenskej ľudovej strany. Pokračoval v publikovaní článkov v Duchovnom pastierovi a spolu s Dr. E. Filkoronom začal vydávať dvojjazyčný (slovensko-maďarský) týždenník Nitra.

Popri spomínanej činnosti uplatňoval teoretické vedomosti načerpané vo videnskom Pázmáneu a odpozorované politické skúsenosti z videnského politického života, v ktorom pôsobila už pred prevratom bohatá plejáda známych osobností a politických prúdov. V súvislosti s jeho učiteľmi sa v súdobých životopisných črtách, venovaných Dr. J. Tisovi, najčastejšie vyskytuje meno preláta Dr. Ignáca Seipela a sociológa Maxa Webera. Zdá sa však, že Dr. J. Tiso na pôde politického života nielen v týchto počiatočných rokoch, ale aj neskôr, upúťavali najmä myšlienky belgických a holandských teoretikov, propagátorov kresťanského socializmu. Okrem nich sa - podľa predchádzajúcich prác - na stole Dr. J. Tisu najčastejšie nachádzali práce jezuitskeho filozofa a neotomistu Victora Cathreina a do praktického politického života si prenášal aj videnskú atmosféru, ovplyvnenú známym mešťanostom, stúpencom kresťanského socializmu a súčasne známym antise-

3 Katolícke noviny, 3. 10. 1919, č. 24.

4 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Národný súd, Tn ľud 6/46, výpoveď obžalovaného Dr. J. Tisu.

mitom Dr. Karolom Luegerom.⁵ Poznatky, ktoré Dr. J. Tiso získal štúdiom kresťanských sociálnych teoretikov, uplatňoval napr. pri formulovaní základných programových dokumentov ľudovej strany v rokoch 1919 - 1920.

V apríli roku 1920 navrhla ľudová strana Dr. Tisu na kandidátnu listinu poslancov v trnavskom volebnom okrese. V prvom skrutíniu nebol zvolený, lebo strana nedostala v tomto regióne toľko voličských hlasov, aby mohla obsadiť tri poslanecké miesta. V druhom skrutíniu sa Dr. J. Tiso svojej kandidatúry vzdal v prospech iného kandidáta. Volebný neúspech slovenského katolíckeho hnutia roku 1920 neodradil Dr. Tisu, ani iných členov vedenia Slovenskej ľudovej strany od ďalšej politickej činnosti. A. Hlinka sa bezprostredne po voľbách vrátil do Ružomberka z väzenia v Brodku a prehlásil, že bude s plným nasadením pracovať na tom, aby premenil Slovensko červené, t.j. sociálno-demokratické na Slovensko biele, t. j. katolícke.

Významnou udalosťou, a dalo by sa povedať štartovacou čiarou na plnenie tohto celostraníckeho cieľa slovenského katolíckeho prúdu, sa stal pracovný zjazd ľudovej strany, ktorý sa zišiel v novembri 1920 v Ružomberku. V predvečer zjazdu, na ktorý už boli pozvaní delegáti takmer z celého slovenského územia, zasadalo 5. 11. 1920 v Ružomberku katolícke duchovenstvo. Vytvorilo si dôležitý orgán, ktorý sa nazýval Politický klub katolíckeho duchovenstva slovenskej ľudovej strany. Do jeho čela bol zvolený neskorší biskup Michal Bubnič a podpredsedom sa stal Dr. J. Tiso.⁶ Tento politický výbor zohrával v nasledujúcom vývoji ľudovej strany úlohu jej tieňového predsedníctva. Zvolenie Dr. J. Tiso do podpredsedníckej funkcie v politickom klube možno chápať ako najvyššie prejavenie dôvery nielen prítomného katolíckeho duchovenstva, ale cirkevnej hierarchie ako takej. Nezostalo však iba pri tomto prejave náklonnosti.

Začiatkom dvadsiatych rokov bol Dr. J. Tiso jednoznačne vytipovaný za kandidáta na predsednícku funkciu v Slovenskej ľudovej strane, čiže za Hlinkovho nástupcu. Presný termín udalosti, pri ktorej bol Dr. Tiso takto poctený, sa nedá určiť. Nasvedčujú tomu však mnohé sprievodné dokumenty a skutočnosti. Dňa 12. 6. 1921 sa v Bánovciach konala orolská manifestácia, na ktorej bol Dr. J. Tiso hlavným rečníkom. Štátne zastupiteľstvo dostalo zakrátko udanie, že rečník použil protičeské výroky.⁷ Po prerokúvaní Tisovej kauzy v trencianskej sedrii (4.1.1922) sa prípad dostal na súd do Bratislavy (25. 4. 1922), kde bol Dr. Tiso odsúdený na 2 mesiace väzenia a 400 korún pokuty. Výkon trestu nastúpil 23. 7. 1923 a už o necelý mesiac bol prepustený. Navyše, tlač ľudovej strany dostala výraznú inštrukciu, že Tisovo odsúdenie musí náležite spropagovať, lebo ide o budúceho predsedu strany.⁸ Začala sa vytvárať atmosféra a nimbus prenasledovaného martýra, bez ktorej sa na Slovensku máloktorý politik presadil do vedúcich funkcií. Na následných verejných predvolebných zhromaždeniach v Trenčíne a v Trenčianskych Tepliciach mu pripravili účastníci nevšedné ovácie, lebo boli už vopred upozornení na jeho návrat z väzenia. Avšak

5 ŠIMONČIČ, A. – POLČIN, J.: Dr. Jozef Tiso. Bratislava 1941, s. 18-21.

6 Slovák, 9. 11. 1920, č. 241.

7 Slovák, 26. 4. 1922, č. 95.

8 Trenčan, 20. 2. 1926, č. 6, tiež Slovák, 29. 8. 1923, č. 184.

aféra okolo odsúdenia Dr. J. Tisu bola nepríjemná nitrianskemu biskupovi Dr. K. Kmeťkovi, ktorý nemohol súhlasiť s tým, aby sa biskupský tajomník Dr. Tiso natoľko politicky exponoval a navyše bol ešte aj odsúdený pre výroky proti českému národu. Biskup Dr. K. Kmeťko vo svedeckej výpovedi pred Národným súdom doznal, že práve z tohto dôvodu navrhol, aby Dr. J. Tiso odišiel z biskupského úradu na faru.

V novembri roku 1924 vymenoval Dr. K. Kmeťko Tisu za farára do Bánoviec nad Bebravou. Nenápadná bánovská fara sa stala miestom jeho najväčšieho politického rozmachu. Navyše o dva mesiace povýšil biskup Dr. K. Kmeťko nového bánovského farára nielen za dekana celého bánovského dištriktu, ale aj za hlavného škôldozorca pre nitriansku oblasť.⁹ Mimoriadne rýchla kariéra v dosiahnutí cirkevných hodností však vyvolávala závisť dokonca aj medzi katolíckymi duchovnými a spôsobila, že mnohí z priaznivcov Dr. J. Tisu sa od neho odvrátili.

V rámci predvolebnej kampane v priebehu roku 1925 prednášal Dr. J. Tiso na mnohých verejných zhromaždeniach. Častou témou jeho prednášok na tomto rečníckom turné po bánovskom regióne bolo objasnenie termínu kresťanský socializmus.¹⁰ K tejto téme sa Dr. J. Tiso neustále vracal aj v neskorších rokoch, keď zdôrazňoval spätosť kresťanskej ideológie s riešením aktuálnych hospodárskych a sociálnych problémov obyvateľstva Slovenska.

Po voľbách roku 1923, v ktorých ľudová strana zožala prvý väčší úspech, sa dostavili ešte úspešnejšie parlamentné voľby roku 1925. Po prvý raz vstúpil do parlamentu aj poslanec Dr. J. Tiso. Zakrátko bol zvolený za predsedu parlamentného klubu HSĽS. Vedenie ľudovej strany predpokladalo, že volebný úspech sa ihneď zohľadní a koalícia vládnych strán pozve ľudákov do vlády. Vládne strany sa však s pozývaním neponáhľali, a to aj napriek tomu, že mali skutočne vážny záujem pritiahnúť nemecké menšinové strany a HSĽS po voľbách do vlády. Podporovali totiž koncepciu vzniku vládnej koalície bez zastúpenia socialistických strán. Avšak A. Hlinka ešte roku 1923 vyhlásil a v denníku Slováč to aj celkom nedvojzmyselne publikoval, že sa do vlády nedá zlákať za dáke dve ministerské kreslá, ale chce mať kreslo jednoznačne „vyfutované“ autonómiou Slovenska ako kategorickou požiadavkou ľudovej strany. Kto poznal Andreja Hlinku vedel, že tieto slová myslí veľmi vážne a ak Hlinka bol o niečom natoľko skalopevne presvedčený, ku kompromisu bez autonómie dôjsť nemohlo. Medzi funkcionármi HSĽS sa preto hľadala iná významná osobnosť, s ktorou by bolo možné nájsť východisko v rokovaní. Lós padol na Dr. J. Tisu. O účasti ľudovej strany vo vláde nezmysľala kladne iba vláda, ale aj Vatikán. Československo rokovalo s pápežským štátom o zmluve, na ktorej mali rovnako veľký záujem obe zúčastnené strany. Zmluva (modus vivendi) mala konečne a s definitívnou platnosťou uzavrieť problém rozhraničenia diecéz, z ktorých časť sa ešte stále nachádzala na Slovensku a ďalšia v Maďarsku. Išlo tiež o uzavretie problému cirkevných majetkov, ktoré

9 Trenčan, 22. 12. 1924, č. 50, tiež Trenčan, 17. 1. 1925, č. 3.

10 Napríklad na zhromaždení kresťanských odborovo organizovaných robotníkov, ktoré sa konalo 19. 7. 1925 na Skalke pri Trenčíne.

mali podliehať zákonu o pozemkovej reforme. V hre boli tiež mzdy duchovenstva vyplácané zo štátnej pokladnice (tzv. kongruový zákon). Vatikán sa nazdával, že to všetko by sa riešilo omnoho sľubnejšie, keby vo vládnej koalícii pôsobili popri českých lidákoch a nemeckých kresťanských socialistoch aj slovenskí ľudáci. A tak „úplne náhodou“ práve v tomto čase pozvali slovenskí katolícki biskupi predsedu HSLS A Hlinku na eucharistický kongres do USA, kde odchádzal ako člen delegácie spolu s predstaviteľmi slovenskej cirkevnej hierarchie. Pobyt v USA si predžil aj po kongrese. Usporiadal prednáškové turné po lokalitách, v ktorých žili väčšie skupiny slovenských vystaňovalcov v nádeji, že po objasnení situácie ľudovej strany a jej finančných problémov, získa pre svoje hnutie finančnú podporu. V období Hlinkovho pobytu v USA malo stranu viesť 5-členné ním určené direktorium. Prakticky však prevzal vedenie do svojich rúk Dr. J. Tiso, ktorý v tom čase úzko spolupracoval s ďalším členom direktória Dr. V. Tukom. Predsedníctvo HSLS v tomto čase poverilo vedením jedného z kľúčových sekretariátov ľudovej strany, a to sekretariátu v Trenčíne, brata Dr. J. Tisu, profesora Františka Tisu. Dočasný predstaviteľ vedenia direktória tým získal oddaného spolupracovníka v kľúčovom regióne.

Dr. J. Tiso pristúpil k rokovaniu s koalíciou. Svoje rozhodnutie pritiahnuť HSLS do vládneho kabinetu zdôvodnil v tlači takto: „...v demokratickom zriadení štátu malo by byť samozrejmé, že politický smer, schválený väčšinou národa, by mal byť uplatňovaný a že politická strana strhnuvšia na seba väčšinu hlasov by mala prevziať kormidlo štátu... z výsledkov volieb mala demokracia vyvodiť dôsledky a vládu mala odovzdať strane, aby teraz ukázala, čo vie. A keď sa už otázka tá začala klásť, nuž mala ona byť kladená tomu ústavnému činiteľovi, ktorý pri zostavení vlády má prvotné slovo, takisto hlave štátu, aby si uvedomil, že je reprezentantom demokratického štátu a nie rodinnej kliky alebo spoločnosti na udržanie moci a preto k zostaveniu vlády mal povolať stranu, ktorá od národa dostala mandát, aby riadila osud národa.“¹¹ HSLS dostala v parlamentných voľbách 34% voličských hlasov. Nereprezentovala ani 50% obyvateľov Slovenska, ale bola najpopulárnejšou stranou a miesto vo vládnej koalícii jej skutočne patrilo.

Po dvojročných zdĺhavých rokovaní vstúpila HSLS v januári 1927 do vládneho kabinetu. Dostala od ostatných koalíčných partnerov dve ministerské kreslá a prísľub, že môže obsadiť funkciu krajinského prezidenta po reorganizácii samosprávnych orgánov a po vzniku krajinského úradu. Autonómia zostala naďalej iba programovým heslom. Jedno z ministerských kresiel - kreslo ministra zdravotníctva - obsadil Dr. Jozef Tiso. Andrej Hlinka sa vrátil z USA už v októbri 1926. Hneď po príchode na územie republiky sa odobral na bánovskú faru, kde s Tisom prerokoval celý postup rokovania s koalíčnými partnermi.¹² Veľkú radosť nemal. Našiel stranu rozvadenú, svoje predsednícke kreslo otrásené a perspektívu vstupu HSLS do vlády bez riešenia zásadných programových požiadaviek. Skôr ako mohol nájsť východisko z neľahkej vnútrostraníckej krízy, musel v podstate kapitulovať pred tlakom niektorých funkcionárov, ktorí už dohodli účasť vo vláde, a to bez riešenia najaktuálnejších požiadaviek.

¹¹ Trenčan, 20. 2. 1926, č. 8.

¹² Slovenský národ, 23. 10. 1926, č. 239.

Z mnohorakej činnosti a povinností Dr. Tisu vo funkcii ministra zdravotníctva sa zvyčajne ako najúspešnejšie uvádzali jeho aktivity pri výstavbe slovenských kúpeľných stredísk ako boli Vysoké Tatry a kúpele Sliač. Byrokratickú mašinériu vlády udivoval najmä tým, že sa odmietol odsťahovať do úradného bytu, ktorý služobne patril ministrovi zdravotníctva v Prahe.¹³ Sám ministerský predseda a neskôr minister vnútra J. Černý kládol dôraz na to, aby všetci ministri pozývali oboch svojich kolegov delegovaných ľudovou stranou na pracovné a spoločenské podujatia, a tým ich čo najviac zapájali do vládnej aktivity. Dr. Tiso nezostal iba formálne na Slovensku. Pôsobil naďalej ako funkcionár ľudovej strany, ako rečník na politických verejných zhromaždeniach i ako obyvateľ a farár Bánoviec. V januári 1928 prijal na žiadosť svojich farníkov funkciu v obecnej samospráve.¹⁴ Ako člen československej vlády mal Dr. J. Tiso možnosť zbližiť sa s Dr. E. Benešom a inými koalíčnými partnermi, čo zanechalo dlhodobý vplyv na jeho rozhodnutia a činnosť i v období, keď už nepôbil vo vládnom kabinete. Mám na mysli najmä spoluúčast pri voľbe Dr. E. Beneša za prezidenta republiky roku 1935. Napriek tomu, že vládna koalícia, v ktorej boli československá ľudová strana a slovenskí ľudáci, dosiahla uzavretie modu vivendi s Vatikánom a presadila kongruový zákon, katolícki voliči v oboch častiach republiky neboli spokojní s výsledkami činnosti svojich zástupcov vo vláde, čo sa prejavilo už v nadchádzajúcich parlamentných voľbách. Nadšené nebolo ani vedenie HSLS i keď sa neskôr očividne ťažko zmierovalo s odchodom z vlády do tábora opozičných strán.

Predseda HSLS Andrej Hlinka vysvetlil svojim politickým prívržencom roztrpčenie nad neúspešným pobytom vo vládnej koalícii v Ohlase k slovenskému národu.¹⁵ Zdôraznil v ňom, že ľudová strana dosiahla od politických koalíčných partnerov iba dve nie najvýznamnejšie ministerské kreslá. Napriek vopred uzavretej dohode sa HSLS nepodarilo obsadiť vlastnými prívržencami sľúbené posty županov a vyšších štátnych úradníkov. Podľa predstáv HSLS sa nevyriešil ani problém cirkevných majetkov a škôl. Nepodarilo sa im prebojovať vznik slovenskej školskej rady, hoci túto požiadavku podporovali aj iné slovenské politické prúdy. Po dlhých politických rokovaniach obsadili svojím človekom funkciu prezidenta krajinského úradu, ale aj tento úspech bol veľmi relatívny. Koalíční partneri si vybrali najslabšieho z troch ľudákmi navrhovaných kandidátov, obklopili ho rutinovými politikmi a skúsenými úradníkmi, a tým zablokovali akúkoľvek iniciatívu ľudovej strany na tomto najvyššom správnom celoslovenskom orgáne. Aj reorganizácia samosprávnych inštitúcií podporovaná ľudovou stranou, ktorá sa zdala byť aspoň „zábleskom autonómie,“ sa napokon ukázala veľmi problematickým úspechom. Naďalej sa o Slovensku nerozhodovalo na Slovensku, ale v Prahe, a to dokonca i v takých detailoch ako bolo platové zaradenie úradníkov krajinského úradu do vyšších kategórií.

V januári 1930 sa zišiel v Ružomberku zjazd ľudovej strany. Riešil otázky novej koncepcie strany po prechode z vládnej koalície do opozičného tábora. Inicioval výmenu funkcionárov a prijal nový organizačný poriadok, ktorý jasne smeroval k centralizácii vo

13 Archív kancelárie prezidenta republiky Praha, fond Politické strany, HSLS T 46/27.

14 Stal sa predsedom obecnej finančnej komisie v Bánovciach nad Bebravou, Bánovský Kurýr, 15. 1. 1928, č. 3.

15 Slovák, 10. 10. 1929, č. 230.

vnútri HSLS. Začala sa éra výstavby ľudovej strany na pevnejších vnútrostraníckych väzbách a princípoch. Do funkcie predsedu HSLS bol opäť zvolený A. Hlinka, a to aj napriek evidentne prejavovanej nespokojnosti s jeho činnosťou vo viacerých regionálnych organizáciách a v pridružených odborových zväzoch. Funkciu podpredsedov obsadili Dr. J. Tiso a Dr. K. Mederly.

Po príchode Dr. J. Tisu z ministerského postu a po jeho zvolení za podpredsedu HSLS vzrástla v slovenskom konfesionálnom politickom tábore Tisova autorita. Sám preberal iniciatívu pri štylizovaní závažných programových dokumentov. Jeho referáty, prednesené na zasadaniach výkonného výboru či predsedníctva strany, sa stávali čím ďalej tým väčšmi určujúcou smernicou, podľa ktorej sa uberala činnosť strany. Zdalo sa, ako by sa Tiso postupne, ale jednoznačne zmocňoval vedenia strany a vytláčal do úzadia unaveného a chorobou stále väčšmi premáhaného Hlinku. Bolo to však iba klamlivé zdanie. Hlinka si až do smrti v auguste 1938 udržal síce v stárnucej, ale stále pevnej ruke „generálsku palicu“ svojej strany. Tisovu iniciatívu krotil najmä tým, že do hlavného sekretariátu, do funkcie šéfredaktora Slováka i do iných významných postov si Hlinka vybral a dosadil svojich oddaných ľudí, najmä „Ružomberčanov“ a z mladej, jemu oddanej generácie. Prostredníctvom nich presadzoval svoju koncepciu, ktorá nie vždy korešpondovala s názormi Dr. J. Tisu, ale aj so skupinou mladých prívržencov, zhromaždených okolo časopisu *Nástup*. Akosi sa zaužívalo, že Hlinka riešil vnútrostranícke otázky, Tiso bol určený na rokovania s inými politickými stranami a Sidor sa venoval usmerňovaniu tlače. Rokovaním so stranou českých katolíkov (aj ich časťou či sekciou na Slovensku), ďalej so Slovenskou národnou stranou na čele s M. Rázusom a súčasne s reprezentantmi maďarských menšinových strán sa Dr. J. Tiso pokúšal preraziť izolovanosť, do ktorej sa HSLS dostala po odchode z vládnej koalície. Jeho ďalším cieľom bolo upevniť prestíž ľudovej strany na Slovensku oslabenú neúspešným pobytom vo vládnom kabinete a Tukovým procesom. Snažil sa tiež, najmä vytvorením bloku so slovenskými národníkmi, budovať ilúziu o tom, že slovenský katolícky prúd v spojení s evanjelickou národnou stranou je jediným reprezentantom Slovákov v politickom živote Československa, predovšetkým a samozrejme „v Prahe“. Ďalšia možnosť bola vytvoriť katolícky blok alebo tzv. blok praobyvateľov Slovenska, v ktorom sa mali združiť HSLS a maďarské menšinové strany, pôsobiace na Slovensku. Rokovaním so všetkými spomínanými politickými partnermi bol za HSLS poverený Dr. J. Tiso.

Rozhodným krokom na ceste ku spolupráci katolíckych politických strán bolo vystúpenie A. Hlinku, arcibiskupa Dr. Kordača a Dr. J. Tisu v ankete českého katolíckeho časopisu *Čech* v decembri 1929, ako aj otvorené listy, ktoré v januári 1930 poslal Hlinka parlamentným klubom Československej strany lidovej, Nemeckej kresťansko-sociálnej strany a Maďarskej kresťansko-sociálnej strany.¹⁶ V týchto listoch Hlinka navrhoval spoločnú

16 UŠIAK, J.: Úsilie o vytvorenie katolíckeho bloku v predmníchovskej ČSR. In: *Príspevky k dejinám KSČ* 1967, č. 4, s. 507.

poradu, na ktorej sa mali dohodnúť na budúcej spolupráci.¹⁷ Ako prví sa k tomuto návrhu kladne vyjadrili nemeckí kresťanskí socialisti na svojom januárovom zjazde v Prahe.¹⁸ Záujem o spoluprácu Československej strany lidovej a HSLS prejavil aj minister zahraničných vecí Dr. E. Beneš, ktorý sa nazdával, že katolícky blok (nikde nehovoril aj o zapojení menšinových kresťanských strán do pripravovaného katolíckeho bloku) by mohol byť jedným zo spôsobov pacifikovania slovenských ľudákov, ich pritiahnutie ku vládnej koalícii a prispôbenie sa HSLS taktike a predstavám politiky „Hradu.“

Dr. J. Tiso zverejnil svoj projekt katolíckeho bloku a jeho cieľov v parlamentnom prejave dňa 19. 2. 1930.¹⁹ Sumarizoval v ňom tiež uznesenia výkonného výboru ľudovej strany zo dňa 17. 2. 1930. Dokazoval, že pole pôsobnosti pripravovaného katolíckeho bloku má byť predovšetkým politické, zatiaľ čo A. Hlinka v liste adresovanom katolíckym stranám ohraničil oblasť spolupráce iba na kultúrne a cirkevné otázky. Napriek veľkým a krasorečníckym prejavom o nevyhnutnosti spolupráce, ktoré odznievali na pôde HSLS i v lidáckom tábore, sa katolícky blok stále nevytváral. Rokovania sa odkladali a s väčšou, či menšou intenzitou prebiehali v rozpätí rokov 1929 - 1936. Skutočnosť bola taká, že kompletne delegácie, vyslané oboma stranami na rokovanie o katolíckom bloku, sa nedostavili na stretnutie v Korytnici, ani v Prahe, Nitre či v Bánovciach nad Bebravou, a to i napriek dlhodobo vopred pripraveným stretnutiam.²⁰ Príčinu vidím v tom, že Vatikán neprejavoval priveľké pochopenie k vytvoreniu katolíckeho bloku HSLS s Československou stranou lidovou a tiež v tom, že v oboch spomínaných politických stranách boli rovnako silné skupiny podporujúce ideu vzniku bloku ako aj odporcovia tejto myšlienky. Vatikán, ako sa ukázalo, vítal spoluprácu katolíckych strán v riešení konkrétnych situácií (napr. pri prezidentských voľbách roku 1935, v ktorých bol zvolený do najvyššej štátnej funkcie Dr. E. Beneš), ale inak mu celkom vyhovovalo, aby v slovenskom prostredí pôsobil opozičný katolícky smer a v českých krajinách katolícky prúd, ktorý tradične tvoril jeden z pilierov vládnej koalície.

Aktivita Dr. J. Tisu ako delegáta vyslaného vedením HSLS nebola úspešná ani pri rokovaní s maďarskými menšinovými stranami. Idea „bloku praobyvateľov Slovenska“ zapadala do celoeurópskych plánov predstaviteľov maďarských revizionistov, ktorí sa snažili zjednotiť všetkých príslušníkov maďarskej menšiny v štátoch Malej dohody, pripútať k nim ešte aj protivládne strany „domáceho“ obyvateľstva a postupne, prostredníctvom nich rozbiť Malú dohodu, oslabiť postavenie Francúzska v stredoeurópskom priestore a tým zdiskreditovať aj výsledky povelových rokovanií, napr. zmluvy uzavretej v Trianone. Vítanou zámenkou bolo riešenie naliehavých ekonomických problémov, s ktorými si v období hospodárskej krízy nevedeli poradiť vlády jednotlivých krajín Malej dohody. A tak sa aj na pôde ČSR zišli z iniciatívy maďarských menšinových politikov delegáti zjednoteného parlamentného klubu Krajinskej kresťan-

17 Slovák, 10. 1. 1930, č. 7.

18 Slovák, 22. 1. 1930, č. 17.

19 BARTLOVÁ, A.: Spolupráca buržoáznych politických strán na Slovensku v rokoch 1930 -1935. Československý časopis historický 1974, č. 4, s. 480.

20 Slovák, 14. 9. 1934, č. 208.

sko-sociálnej a Maďarskej národnej strany, ako aj HSLS a Strany spišských Nemcov, aby sa pokúsili spoločne riešiť hospodárske ťažkosti na Slovensku. Ich predbežné stretnutie sa konalo 15. septembra 1931 v Žiline a HSLS zastupoval Dr. J. Tiso.²¹ Je pochopiteľné, že koncepcia bloku praobyvateľov Slovenska narážala na odpor celoštátnych politických strán, najmä ich častí, ktoré pôsobili na Slovensku. Vedenie ľudovej strany už z tohto dôvodu vyslalo na rokovania Dr. J. Tisu a J. Siváka, ktorí mali inštrukcie, „rokovať, ale nedohodnúť sa.“ Vyslaní delegáti HSLS už na spomínanom žilinskom zasadnutí v septembri 1931 „torpédovali“ rokovanie. Dokazovali, že sú poverení hovoriť len o spoločnom postupe pri riešení niektorých hospodárskych problémov Slovenska, ale nemajú oprávnenie podpísať dohodu o vytvorení bloku.²² Ani na ďalších rokovaní neprijali delegáti HSLS ponuku maďarských menšinových politikov na úzku kooperáciu. Odovzdali im rozhodnutie predsedníctva HSLS v tom zmysle, že ľudová strana sa síce nachádza v tábore protivládnych opozičných strán, ale jej programom je dosiahnuť autonómiu Slovenska v rámci ČSR. HSLS v prvej polovici 30. rokov skutočne nepomýšľala na budovanie spoločného súručenstva s maďarskými menšinovými stranami a je pozitívne, že úlohu rokovať, ale taktne odmietnuť spoluprácu mal za úlohu Dr. J. Tiso. Ten dosiahol najväčší úspech ako zástupca HSLS pri rokovaní so slovenskými národníkmi, s ktorými vstúpila ľudová strana do autonomistického bloku. Ako je známe, dlhšie pripravovaný blok sa pred verejnosťou oficiálne prezentoval na spoločnej manifestácii oboch strán dňa 16. 10. 1932 vo Zvolene. Dr. Tiso sa podieľal nielen na príprave tejto manifestácie, ale predovšetkým na organizovaní a referátoch pracovného zjazdu autonomistických strán v decembri 1932 v Trenčíne. Keďže už v predchádzajúcich rokoch intenzívne pracoval na formovaní štátoprávneho programu HSLS, bol členom politickej komisie trenčianskeho zjazdu. Referát Dr. J. Tisu na trenčianskom zjazde publikoval *Slovák* pod názvom *Autonómia, centralizmus, regionalizmus*.²³ Tiso v ňom zdôraznil, že nielen momentálne mimoriadne hospodárske problémy na Slovensku, vyvolané vznikom svetovej hospodárskej krízy, ale „...história slovenského národa je základom autonómie... Hospodársky reflex centralistického režimu je len dôvodom k dôraznému vymáhaniu si autonómie, prameňom autonómie je však povedomie národnej samobytnosti a prirodzeného práva národa na to, aby osud svoj si riadil sám... Autonómia je realizovaním práv slovenského národa a ako taká je jedinou základňou pre kultúrne a hospodárske pozdvihnutie Slovenskej krajiny... Keď si teda národ v požadovaní autonómie vymáha pre svoju právomoc úseky štátneho života v Pittsburgu označené, nežobre o milosť, ale vyzýva k realizovaniu toho podrobného zariadenia štátneho života, ktoré vtedy práve v záujme štátu odložil na dobu neskoršiu...“

Parlamentné voľby roku 1935 prezentovali viaceré premeny vnútroštátneho života. Boli tiež odrazom zmenenej a pre ČSR jednoznačne nevýhodnej medzinárodnej situácie, poznačenej nástupom A. Hitlera do kresla ríšskeho kancelára v Nemecku, ako aj rastom

21 *Slovák*, 16. 9. 1931, č. 208.

22 SNA Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kart. 239, fasc.213-398-2, mat.67/1.

23 *Slovák*, 30. 12. 1932, č. 295.

profašistických a totalitných tendencií v mnohých ďalších krajinách. Napriek evidentným snahám krajne pravicových politických prúdov o zmenu režimu aj v Československu, práve voľby boli symbolom ešte stále pevných pozícií stúpcov demokracie a udržania politického systému, ktorý v porovnaní s okolitými susednými štátmi bol ešte stále ostrovom demokracie a občianskych slobôd. Volebné úspechy zjednotených menšinových opozičných politických strán (v českých krajinách henleinovcov a na Slovensku maďarských nacionalistických prúdov, ktoré sa roku 1936 zjednotili do pevného súručenstva) signalizovali rastúce vnútropolitické napätie a stálu nedoriešenosť národnostných problémov v ČSR. Boli tiež odrazom a súčasťou medzinárodných vzťahov.

HSLŠ sa v tejto zložitej politickej atmosfére rozišla so svojim ďalším autonomistickým partnerom. Snažila sa nájsť cestu spolupráce s vládnu koalíciou, ale súčasne začala konzultovať viaceré spoločné politické kroky s henleinovcami. Podľa svedeckej výpovede K. H. Franka v Tisovom procese pred Národným súdom v mene HSLŠ viedli tieto rozhovory Dr. J. Tiso a K. Sidor. Henleinovcov zastupovali poslanci Dr. Peters, F. Karmasin, Dr. Rösche a ďalší.²⁴ Dohodli sa napr. na tom, že v prezidentských voľbách v decembri 1935 podporia Benešovho protikandidáta prof. Dr. B. Němca. Ako je známe, HSLŠ túto zmluvu nedodržala a jej poslanci hlasovali za Dr. Beneša, čo možno pripísať najmä maximálnemu tlaku Vatikánu, ktorý mal záujem na presadení Beneša do funkcie prezidenta. Je zaujímavé, že Dr. Tiso bol práve jednou z vybraných politických pák, ktorými pápežský štát pôsobil v prospech Beneša na pôde HSLŠ. To nasvedčuje tomu, že Tiso mal dôveru cirkevnej hierarchie a súčasne si vedel svojou diplomaciou zjednať prístup aj k Dr. Benešovi. Konzultoval s ním viackrát o mnohých aktuálnych otázkach.

Rokovania HSLŠ s vládnymi stranami, ako aj s delegáciami protivládnych politických prúdov, vedenie ľudovej strany organizovalo paralelne. Ich cieľ objasnil podpredseda strany Tiso už na zasadaní výkonného výboru HSLŠ v januári 1935, kde celkom otvorene priznal: „*Po taktickej stránke ide nám o ovládnutie Slovenska a preto je nám vítaná každá spolupráca, aby sme centralistický režim na Slovensku oslabili.*“²⁵ V tom istom tóne sa niesol aj neskorší Tisov parlamentný prejav v decembri 1936, v ktorom v mene HSLŠ zaujal stanovisko k štátnemu rozpočtu na rok 1937. Tiso v ňom opäť zdôraznil: „*V autonomizme je pozitívny systém vykonávania štátnej moci československej v mene suverénneho národa slovenského na území slovenskej krajiny... My prednášame pozitívnu, presne formulovanú tézu a presne budovu predstavy štátoprávnej. Tento pozitívny prvok prevláda nad všetkým ostatným. Nemožno pomenovať úzkostlivým provincializmom náš autonomistický pohyb, lebo nám ide o ovládanie celého nášho národného života a celého územia národu nášmu vlastného... Ani autonomizmus nemôže ísť ďalej ako na ovládanie celého svojho územia a celého národného života, lebo nechceme nikdy nad cudzím vládnuť, chceme len svoje. Obmedzujeme sa na pojem národa slovenského a na územnú rozsiahlosť krajiny slovenskej, keďže je prejavom suverénneho práva len národa slovenského.*“²⁶

24 SNA Bratislava, fond Národný súd, Výpoveď svedka K. H. Franka, Tn ľud 4/46, fol. 320-341.

25 Slovák, 25. 1. 1935, č. 21.

26 Slovák, 6. 12. 1936, č. 278.

Vedenie HSĽS, práve tak ako všetci poslanci a senátori HSĽS, sa od parlamentných volieb roku 1925 jednoznačne vyjadrovali na verejných zhromaždeniach v tom zmysle, že ich strana je jedinou reprezentantkou slovenského národa. V druhej polovici 30. rokov tento názor ešte spresnili.

Výrazné je to najmä v prejave Dr. J. Tisu, ktorý predniesol ako predseda politickej komisie známeho piešťanského zjazdu v septembri 1936. Rečník vyzdvihol pojem národa nad pojem štátu. Hovoril, že štát má slúžiť národu a nie naopak. Pojem „slovenský národ“ objasnil takto: „...*hovoríme o etnicky samobytnom, štátopoliticky suverénnom národe slovenskom, ktorý je írečitou kultúrnou jednotkou v rade ostatných národov, majúcou svoju samostatnú spisovnú reč a ako taký majúci nárok na vládnutie nad sebou...*“ Ďalej zdôraznil, že je povinnosťou HSĽS starať sa o to: „*1. aby strana, ako je jedinou reprezentantkou slovenského národa, zachránila v sebe celý národ slovenský a všetky jeho zložky: jeden národ, jedna strana, jeden vodca pre jednotný postup všetkých síl v službe jedného národa; 2. aby ako je jeden národ slovenský samobytný a suverénny, bola i jeho strana samostatnou, len v službách svojho programu suverénne o sebe rozhodujúcou stranou, ktorá nie je dirigovaná iným, len svojím vodcovstvom, nie je prívieskom iných strán, nie je v službách iných záujmov, lež len a výlučne v službách národa slovenského; 3. a ako jediná reprezentantka národa slovenského je jedinou nositeľkou slovenského nacionalizmu, ktorého pestovanie ako mravného princípu ukladá nám svetonázorová naša orientácia katolícka.*“²⁷ Tiso bol presvedčený, že myšlienky o vzťahu ľudovej strany a slovenského národa nie je možné uskutočňovať na pôde demokratického parlamentného systému. V plnom rozsahu ich uplatnil tento politik čoskoro po 6. októbri 1938 zavedením jednotnej „štátostrany“, ktorá absorbovala do svojho prúdu programovo blízke strany či hnutia a zakázala činnosť opozície jednoducho zmenou demokratického štátu na štát totalitný, reprezentovaný jediným vodcom.

Záverom by bolo treba upozorniť, že sme sa pokúsili len naznačiť premeny a formovanie poslanca, výrazného politika HSĽS Dr. J. Tisu. Z uvedených skutočností vyplýva, že Dr. Jozef Tiso tvoril akýsi most medzi predprevratovou národne uvedomelou a politicky činnou generáciou slovenského duchovenstva, ktoré stálo pri zrode Slovenskej ľudovej strany aj Československa a medzi generáciou funkcionárov, ktorá sa politicky i národnostne formovala na pôde ČSR. Na rozdiel od Andreja Hlinku, ktorý bol pre cirkevnú hierarchiu „sacerdos turbulens“, si Dr. J. Tiso získal a v celom medzivojnovom období mal dôveru Vatikánu a domácej cirkevnej hierarchie. Pre svoju konciliantnú povahu a schopnosť „rokovať za okrúhlym stolom“ spĺňal v HSĽS úlohu diplomata nadväzujúceho kontakty s inými politickými stranami a ich reprezentáciami. Zúčastňoval sa na príprave programov a dôležitých dokumentov ľudovej strany. Napriek jeho nesporným ambíciám, vzdelaniu a dôvere, ktorú mal jednak v rámci katolíckej cirkvi a v určitých obdobiach aj u popredných politikov československého štátu, nepodarilo sa Dr. Tisovi do Hlinkovej smrti prevziať vedúce žezlo v HSĽS. Na rozdiel od Hlinku bol skôr pribojným samotárom, ako politickým vodcom, ktorý sa dokáže obklopiť oddanými stúpenkami. Z uvede-

²⁷ Slovák, 27. 9. 1936, č. 222.

ných úryvkov jeho citátov vidieť, že tendencie, ktoré presadzoval v ľudovej strane a vôbec na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny, v ňom dozrievajú už prinajmenšom od polovice tridsiatych rokov, Zmenená medzinárodná situácia, rozpad demokratického Československa a tútorstvo Nemeckej ríše umožnili Tisovi realizovať jeho predstavy o národe, „národnom štáte“ a „národnej strane.“ Od roku 1925 do konca ČSR vykonával funkciu poslanca HSĽS a predsedu parlamentného klubu tejto strany. Roku 1930 sa stal podpredsedom HSĽS a túto funkciu zastával až do smrti Andreja Hlinku v auguste 1938. Zaujímal sa tiež o ekonomické problémy Slovenska a stal sa jedným zo zakladateľov Považskej národohospodárskej župy, ktorej bol dlhodobým predsedom.

(1992)

13. KAPITOLA

DR. JOZEF CIEKER, VEĽVYSLANEC SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Manželom Jozefovi Ciekrovi a Terézii Ciekrovej (rodenej Dulovej) v Krásnej Hôrke (okres Trstená) sa 21. 6. 1907 narodil syn. Dali mu po otcovi meno Jozef. Otec malého chlapčeka pracoval ako skladištný robotník na železnici. Nebolo na Slovensku bežným zvykom, aby chlapca z robotníckej rodiny dali študovať. Tobôž na Orave. Nadaný študent však svojou šikovnosťou presvedčil rodičov, aby mu dopriali vyššie vzdelanie. Začal študovať na gymnáziu v Trstenej. K maturite pristúpil 9. 6. 1925 na štátnom reálnom gymnáziu v Nitre. V septembri 1926 sa Jozef Cieker zapísal na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave.¹ Študoval „československú“ a románsku filológiu. V Bratislave sa ubytoval vo vysokoškolskom internáte Svoradov. Nepatril medzi študentov, ktorí sa uzavreli len do študovni a posluchárni medzi knihy. Očaril a strhol ho bratislavský život, bohatý na spoločenské udalosti a kultúrne podujatia. Rozvíjal svoje literárne nadanie. Publikoval zatiaľ drobné články napr. v časopise pre stredoškolákov *Rozvoj*. Zoznámaval v nich svojich rovesníkov s krásami oravského regiónu. Svoje články podpisoval pseudonymom „J. C. Oravčan“. Aktívne sa zapojil do študentského spolkového diania. Pôsobil najmä na pôde Ústredia slovenského katolíckeho študentstva. V rokoch 1928 – 1931 bol Jozef Cieker zvolený do výboru tohto spolku. V školskom roku 1928/1929 vykonával v ňom funkciu referenta pre stredoškolskú mládež, v nasledujúcom školskom roku (1929/1930) bol spolkovým pokladníkom a v roku 1930/1931 ho jeho priatelia zvolili za predsedu Ústredia slovenského katolíckeho študentstva.

Ústrediu zostal verný aj po skončení fakulty. V rokoch 1933 – 1934 pôsobil naďalej v jeho výbore ako predseda komisie pre zahraničné kontakty. Už tu sa začal prejavovať Ciekrov záujem o zahraničnú politiku. Neskôr, v rokoch 1939 – 1940 sa zapojil do činnosti Ústredia slovenského katolíckeho študentstva aj Jozefov brat JUC. Štefan Cieker, ktorý bol v jeho výbore predsedom sociálnej komisie. Dňa 30. 6. 1930 Jozef Cieker dosiahol absolútorium na Filozofickej fakulte UK. Neuspokojil sa však iba s týmto výsledkom. Využil možnosť rozšíriť si jazykové a filozofické vzdelanie aj pobytom na francúzskych vysokých školách v Dijone, v Nancy a priamo v Paríži. Tieto pobyty v zahraničí boli pre Ciekra (a nielen preňho, ale aj pre všetkých ostatných slovenských vysokoškolákov, ktorí sa dostali do zahraničia) predovšetkým vynikajúcim prameňom ďalších vedomostí. Napokon rástla i jeho sebadôvera, pocit, že „*sa v zahraničí nestratíme, ale nájdeme práve tak ako iní uplatnenie.*“

¹ Archív Univerzity Komenského (AUK), fond Filozofická fakulta, materiál na rigorózne skúšky J. Ciekra.

Po návrate domov sa pustil do písania dizertačnej doktorskej práce na tému *Slovenská otázka na prelome storočí*. Pri jej vypracovaní načrel hlboko do domácej aj zahraničnej literatúry. Sumarizoval všetku predchádzajúcu literatúru o národnostnej otázke. Mimoriadnu pozornosť venoval úlohe a vplyvu národných spisovných jazykov na konštitučný proces národov. Predovšetkým sa venoval slovenskému národu a jeho spisovnej slovenčine. V závere práce, (bola publikovaná v roku 1935) Jozef Cieker konštatoval : „*Uskutočnením československého štátu akoby obrodenie slovenské sa bolo dokončilo. Zvítal život a tá nesmierna živelná energia národa, ktorá bola v krvi všetkých pokolení slovenských...Slovenská otázka riešená bola vo zmysle našich dejín a podľa odkazu mŕtvych pokolení...Verím, že mladá generácia česká i slovenská spáli „Hlasy”, ktoré nahromadili sa vplyvom rôznych okolností, že spáli ten nános predsudkov a nájde – tú šťastnú líniu, ktorá vedie bezpečne k zaisteniu syntézy – československej – politickej i štátnej. A tvoríť prítomnosť podľa tradície znamená rešpektovať všetko, čo kladného tradícia prináša. Česi musia plne rozumieť tradícii slovenskej, ktorá je pre Slovákov tak vzácna a drahá. To sú naše korene života, našich myšlienok, i našich nádejí. A tu zasahovať nie je radno. Duša národa, keď sa raz ona prejavila, nezaniká, žije večne. V tomto zmysle musí byť upravená prítomnosť naša národná, štátna i politická. A táto syntéza dejín – Československý štát – nepríde do protikladu s tradíciou, bo i česká i slovenská tradícia túto syntézu tvorili, ju zabezpečovali.*”² Cieker získal za obhájenú monografiu dňa 11. 3. 1932 titul PhDr. Dodajme, že práca, a najmä jej záver, zodpovedá atmosfére doby, v ktorej vznikla a v ktorej bola obhajovaná. Zdá sa, že autor v čase jej vzniku nebol ešte politicky vyprofilovaný, skôr hľadal svoje pevné politické miesto.

Súčasne s písaním doktorskej práce sa J. Cieker venoval aj politickej publicistike. Na stránkach denníka *Slovák* uverejnil niekoľko článkov, tematicky zameraných na dejiny slovensko – chorvátskych vzťahov, resp. v nich zoznamoval čitateľov so vzťahmi Slovákov s ďalšími slovanskými národmi.

Roku 1934 sa Dr. Jozef Cieker stal ústredným tajomníkom Slovenskej ligy v Bratislave. Bol to spolok, ktorý 22. 10. 1920 založil americký Slovák Ignác Gessay a slovenský agrárny politik MUDr. Pavol Blaho. Jeho cieľom bolo udržiavanie spolupráce Slovákov „doma“ s krajanmi, žijúcimi v Amerike, čiže, ako to povedal jeho prvý predseda Dr. Vavro Šrobár: „*spojiť všetkých Slovákov v duchu národnom..., aby Slovák cítil a cítil si v každom Slovákov brata, rodného brata, s ktorým musí žiť i mrieť vo všetkých okolnostiach života.*“³ Ďalším cieľom Slovenskej ligy bolo šíriť na Slovensku myšlienky demokracie a kultúry. Tieto úlohy boli Dr. J. Ciekrovi mimoriadne blízke. Vo svojej funkcii sa sústredil najmä na publikovanie a šírenie starších diel slovenskej literatúry. J. Cieker patril medzi málopočetnú skupinu mladých slovenských intelektuálov, ktorým sa podarilo „uchytiť“ v Prahe. Mal na to predpoklady jednak jazykové (ovládal dobre francúzsky a maďarský jazyk, rozumel po nemecky, poľsky a chorvátsky), a jednak mal za sebou čo i krátku, ale

2 CIEKER, J.: Slovenská otázka na prelome storočí. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1935, s. 262-264.

3 BRESTENSKÝ, V.: Slovenská liga na Slovensku. In: Zlatá kniha Slovenska. Bratislava 1928, s. 305.

dobrú prax v Slovenskej lige, kde sa zrejme osvedčil. Krátko po skončení vojenskej služby bol v máji 1935 prijatý na pražské ministerstvo zahraničných vecí. Spočiatku ako koncipient, neskôr, už po zapracovaní, ako úradník spravodajskej služby.⁴ Po získaní stabilného zamestnania a zrejme aj ďalších „istôt“, ktoré potrebuje mladý intelektuál na živobytie, si J. Cieker vyriešil aj osobné otázky. Dňa 2. 8. 1936 sa oženil so slečnou Ruženou Žabkovou a 16. 5. 1937 pribudol do mladej rodiny syn Ivan. Mladí Ciekrovci bývali do konca roku 1938 v Prahe. Na Slovensko prišli v súvislosti s vážnymi politickými a štátoprávnymi zmenami, ktoré nastali v Československu po 6. októbri 1938. J. Cieker bol jedným zo 134 Slovákov, ktorí pôsobili roku 1938 v zahraničných službách Československej republiky a po dohodnutej vzájomnej delimitácii úradníkov odišiel na Slovensko.⁵

V Bratislave, hneď po príchode, sa zamestnal (ako všetci jeho spolupracovníci, ktorí sa vrátili z Prahy), na novozaloženom slovenskom ministerstve zahraničných vecí. Nasledujúcich päť rokov sa mohol plne pracovne realizovať na ambasádach Slovenskej republiky a zúročiť pritom skúsenosti a kontakty, ktoré nadobudol predtým v Prahe. Počas pobytu v Prahe Dr. J. Cieker udržiaval čulý kontakt so Slovenskom. Publikoval rôzne články v revue katolíckej inteligencie v *Kultúre*, prispieval aj do denníka *Slovák*, ale s jeho článkami sa stretáme aj vo vyslovene pročeskoslovensky orientovaných časopisoch mladej slovenskej inteligencie, ako bol napr. časopis *Politika* a agrárnické noviny *Slovenský denník*. Možno povedať, že chcel udržiavať kontakty so všetkými politickými prúdmi mladých ľudí, najmä mladšej generácie slovenskej inteligencie, bez ohľadu na vierovyznanie a politickú príslušnosť. Nie je možné venovať pozornosť všetkým Ciekrovým publikovaným príspevkom. Zastavme sa aspoň pri niektorých z nich. Článok *Návrat k prameňom*⁶ je zjavne poznačený neujasnenosťou medzinárodného postavenia ČSR, o ktorú „prejavoval záujem“ nemecký kancelár A. Hitler. Cieker sa v súvislosti s touto situáciou zamýšľal nad osudom a budúcnosťou národa, usiloval sa obrátiť pozornosť čitateľov na dejiny ako na žriedlo povzbudenia, prepotrebného v ťažkých chvíľach. Medziiným napísal: „*Kedykoľvek národ potreboval vzpruženie, vracal sa k prameňom svojich dejín. Mohly prísť časy, keď sa zdalo, že mravný kapitál predkov bol zavrhnutý a že nové pokolenia vykročili hľadať nové cesty. Ale vnútorná sila dejín nedopustila nikdy, aby cudzie a zlé sily zvíťazily... Z dejín vyvierala vždy sila, ktorá dávala vysoké mravné posvätenie národným dejateľom. Písané i nepísané dejiny národa preto znamenali argument tvrdý a neúprosný, lebo ukazovali k prameňom...*“

Autor poukazoval aj na dôležitosť zjednotenia katolíkov v ťažkých historických chvíľach. Jednou z takýchto „združujúcich“ udalostí mal byť i celoštátny zjazd katolíkov ČSR, na príprave ktorého mal veľký podiel aj vtedajší minister zahraničných vecí a Ciekrov najvyšší „šéf“ Dr. E. Beneš. Cieker si veľa sľuboval od výsledkov katolíckeho zjazdu. V súvislosti s tým napísal: „*V záujme našej štátnej prítomnosti treba uviesť do života tú*

4 Archív Ministerstva zahraničných vecí (AMZV) Praha, fond Osobné spisy zamestnancov, spis Dr. J. Cieker.

5 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR (1939 – 1945), kart. 85.

6 Kultúra, január 1935, roč. 7, č. 1, s. 14-16.

hudbu prameňov, ktorými by sa rozzyvučala duša národa. Katolícky kongres iste bude podnetom k tomu. Návrat k prameňom takto stane sa cestou k výstavbe našej prítomnosti, k zosilneniu našej štátnosti a usmernením vzájomnej spolupráce medzi Čechmi a Slováckmi.“

V nasledujúcom článku Dr. J. Cieker venoval pozornosť aktuálnemu problému, ktorý zrejme zamestnával nielen občanov ČSR, ale bol v 30. rokoch celosvetovým problémom. Išlo o nástup pribojnej mladej generácie, ktorá mala eminentný záujem zaujať pozície predchádzajúcich, povojnových politických či intelektuálnych „favoritov“. Problém striedania generácií, boj o zamestnanie a uplatnenie v živote, vyostřila celosvetová hospodárska kríza, ktorej priebeh na prelome 20. a 30. rokov bol mimoriadne dramatický. Prejavil sa nielen vo všetkých odvetviach ekonomiky, ale zasiahol do života rodín, do psychiky beznádejne žobrajúcich o prácu, prejavil sa v raste nových epidemických vln i v počte samovrážd. Cieker sa vo svojom článku snažil nájsť aj klady v striedaní generácií. Píše: *„Tu sa očisťuje organizmus národný a pripravuje sa k odhodlanejšiemu skutku. Striedanie generácií je triumf svetla nad tmou, dňa nad nocou. A tu vidno silu národného génia, ktorý umožňuje ďalší vzrast. Striedanie generácií je podstata života národa. Jedinci umierajú, ale pokolenia pradú to večné pradiivo nesmrteľnosti národnej. Pri striedaní pokolení prichádza i k účtovaniu, i k revízii hodnôt, osôb i skutkov. Je to spaľovanie bezcenných vecí, ktoré zaťažujú život. Je to triedenie ľudí, je to odovzdávanie vavrínov statočným a tragické odsúdenie nezaslúžených.“* Siahal k literatúre. Usiloval sa vysvetľovať nutnosť striedania generácií aj citátmi svetových osobností, ako bol B. Shaw, R. Rolland a ďalší. V jeho článku je plno prozaickej poézie. Zdá sa, akoby čitateľ mal chvíľami pred sebou Sládkovičovú Marínu. Píše: *„Mladosť bola vždy ospevovaná ako nádej. Keď úpadok vnišsol do duší sklamanie, zraky obracali sa k tým, ktorí oznamovali svoj príchod nepoškvrnene a čisto... Striedanie generácií neznamená zato porušenie tradície. Čo vytvorily mŕtve pokolenia, berie sa ako základ... Zavrhuje sa len to, čo je zlé, škodlivé. V tom je i zmysel striedania generácií... Striedanie generácií aj u nás má svoj veľký význam. V čom spočíva to volanie po novom a lepšom usporiadaní života? V čom spočíva to obrozené mladé Slovensko? V čom väzí tá renesancia národná, politická a hospodárska? Striedanie pokolenia pre nás je veštbou lepších časov, je nádejou pre tisíce čiernych rúk, tisíc smelých duší, ktoré čakajú jasnejší deň a teplejšie slnko. Výmena generácie u nás je nádejou pre celý národ... musí prísť striedanie. V úradoch, v politike, v literatúre a všade. Ale v tom striedaní musí byť disciplína. Musí byť statočnosť. Aby nebolo kľbčenie, aby to nebolo hryzovisko. Nie vek, nie tridsať rokov robí hodnotu. To nie je biológia. To je vznešená myšlienka, to je duša... Dr. Jozef Tiso v tomto zmysle naznačil spôsob príchodu nových. Nie mandátolovci, nie stoj čo stoj hrdinovia a martýri. Chce od mládeže konkrétnosť, chce prácu, chce vedeckú pripravenosť, chce oduševnenie... národ žije v pokoleniach. Pokolenia boli pred nami, pokolením sme my a pokolenia prídu po nás. Tu je to večné pravidlo. A v tom je víťazstvo i budúcnosť národného génia slovenského.“⁷*

7 Kultúra, máj 1935, r. 7, č. 5, s. 212-215.

V ďalších článkoch, resp. úvahách nad aktuálnymi celospoločenskými problémami sa Dr. J. Cieker zamýšľal napr. nad poslaním a úlohami katolíckej inteligencie na Slovensku. V súvislosti s tým píše: „*Roľa je naša. Nás všetkých, ktorí máme legitimáciu krvi a ducha slovenského. Preto sme i za jej hospodárenie zodpovední... Pri práci na našej dedovizni ide o to, aby doniesla čo najväčší úžitok. Aby duchovný, mravný, hmotný i politický kapitál rástol... Práca na otcovskej hrude nie je ani zásluha ani privilégium. Je to synovská povinnosť a nie živnosť. Zaistenie národného majetku, jeho zveľadenie, vernosť k mŕtvym pokoleniam, určujú povinnosti katolíckej inteligencie slovenskej... A ešte jedno. Naša roľa susedí so susedovou. Medzi susedmi vždy boli škriepky. Každý striehne bedlivo na medzu... My sme spokojní so svojím. A máme vôľu i odvahu dobre hospodáriť. Je len v záujme oboch, aby tu bol pokoj... Aby tá práca na roli slovenskej i na tom grunte českom bola požehnaná. Pre spoločné dobro štátu československého.*“⁸ V júni 1937 privítal Dr. J. Cieker encykliku, v ktorej Sv. otec odsúdil hitlerovskú politiku. Vo svojom článku konštatoval: „*Hitlerovský cieľ: jedon národ, jedon štát, jedna cirkev a jeden Boh – naplnil nemeckých katolíkov utrpením. Teror zlomil slabých, ktorí neváhali založiť katolícku národnú cirkev, ktorej základným požiadavkom je mať vlastného germánskeho pápeža... Hitlerizmus tu bol predstavený medzinárodnej verejnosti v plnej svojej pomýlenosti a zlej tendencii. Po plnej prehre bezpodstatnej goebelsovskej propagandy proti stredoeurópskym štátom – pápežská encyklika je – medzinárodným odsúdením celého systému, ktorým hitlerovské Nemecko hodlalo znásilniť nielen katolícku Cirkev v Nemecku, ale ktorým pod zásady starogermánskeho pohanstva chceli priviesť blok tzv. protibolševických štátov... Hitlerizmus katolicizmus neporazí.*“⁹

Roku 1938 Dr. J. Cieker publikoval okrem iných článkov aj seriál štúdií v časopise *Politika*, v ktorých sa zaoberal československo-poľskou spoluprácou v medzivojnovom období. Tento seriál článkov nazval *Polámané mosty* a uverejnil ich napokon v samostatnej publikácii.¹⁰ Sledoval v nich niť vývoja československo-poľských vzťahov po prvej svetovej vojne. Vyjadril v diele svoju ľútosť nad nedorozumeniami medzi dvoma susednými slovanskými národmi, ktoré pre nich môžu byť osudové. Z článkov vidno, že Dr. J. Cieker si veľmi vážil Dr. E. Beneša. Zdieľal s ním jeho názory na vzťah k Poliakom. Poznal dôkladne Benešove prejavy, jeho napísané a publikované diela. Neraz ich citoval. Zdá sa, že Beneš bol pre Ciekra čosi viac než „vrchnosť“ v oblasti zahraničnej politiky. Zrejme sa poznali i osobne. Je možné, že nie náhodou si Beneš vybral mladého slovenského skončeného vysokoškolača pre svoje ministerstvo. Nie je zatiaľ celkom objasnené, ako sa vlastne Dr. J. Cieker ocitol na pražskom ministerstve zahraničných vecí. Z Prahy na Slovensko, ako som už spomínala, prišiel roku 1939. Na záver pražského pôsobenia na ministerstve zahraničných vecí, poverilo toto ministerstvo Dr. J. Ciekra vedením sekretariátu pre prípravu rokovania zástupcov slovenskej autonómnej vlády s maďarskou vládou. Tieto rokovania sa začali 9. 10. 1938 v Komárne. Išlo o uplatnenie maďarských požiadava-

8 Kultúra, apríl 1937, r. 9, č. 4, s. 65-66.

9 Kultúra, jún 1937, r. 9, č. 6, s. 113-114.

10 CIEKER, J.: *Polámané mosty*. Bratislava 1938.

viek voči Slovensku v zmysle rozhodnutí Mníchovskej dohody. Slovenská a maďarská delegácia sa nedohodli. Tento problém sa napokon – podobne ako sudetská otázka – riešil systémom „o nás bez nás“ 2. 11. 1938 v rakúskom Belvedere na stretnutí ministrov zahraničných vecí J. Ribbentropa a G. Ciana. Slovensko stratilo záverečným rozhodnutím Viedenskej arbitráže svoje južné regióny.

Dňa 8. 4. 1939 Dr. J. Ciekier definitívne odsťahoval svoju rodinu z Prahy do Bratislavy.¹¹ Niekoľko mesiacov sa oboznamoval s prácou na novovytvorenom Ministerstve zahraničných vecí Slovenskej republiky. Toto ministerstvo si postupne budovalo sieť vyslanectiev i konzulátov a obsadzovalo ich svojimi ľuďmi. Pre Dr. J. Ciekra znamenal odchod z Prahy mimoriadny životný i názorový prelom. V skratke sa dá povedať, že postupne, vzhľadom na novú celospoločenskú i jeho osobnú situáciu, opúšťal proceskoslovenskú líniu, politicky sa preorientoval a väčšmi slovakizoval svoje názory. Jednoznačne prestal v článkoch, tobôž v správach pre vyslanectvo, prejavovať svoje predchádzajúce sympatie k Dr. Benešovi. Do značnej miery to bolo aj určité vyjadrenie sklamanania nad oddanosťou Dr. Beneša voči profrancúzskej línii, ktorá napokon viedla celú zahraničnú politiku ČSR do slepej uličky. Ministerstvo zahraničných vecí SR určilo pre oblasť Juhoslávie za vyslanca už „ostrieľaného“ diplomata Dr. Ivana Milecza, ktorý odovzdal svoje poverovacie listiny princovi regentovi Pavlovi 11. 11. 1939. Súčasne na tejto audiencii bol predstavený princovi aj slovenský chargé d' affaires v Belehrade Dr. Jozef Ciekier. Pôsobil v Belehrade od začiatku septembra 1939. Do Belehradu sa prisťahoval so svojou rodinou.¹² Jedným z prvých vyslancov, ktorý v Belehrade privítal slovenských diplomatov, bol diplomatický zástupca Vatikánu, Mons. Hector Felici. Slovenské vyslanectvo v Belehrade oficiálne začalo činnosť 18. 9. 1939. Jeho úradné miestnosti sa nachádzali na Ulici kráľa Alexandra č. 22 na 1. poschodí. Spočiatku nemali vlastnú budovu. Sídlili vo vile nemeckého vyslanectva, kde mali pridelených 5 miestností. Ich zariadenie tvoril nábytok – zvyšky bývalého československého vyslanectva. To im však vôbec nevyhovovalo. Intenzívne sa usilovali osamostatniť od „nemeckých susedov.“

Po dlhých procedúrach hľadania a kupovania vhodného objektu sa konečne slovenské vyslanectvo v Belehrade osamostatnilo a 1. 5. 1940 sa presťahovalo do vlastnej budovy. Sídlilo na Birčaninovej ulici č. 28. Jednou z prvých starostí mladého diplomata Ciekra bolo náležite zariadiť celý objekt. Svedčila o tom jeho častá korešpondencia s jeho priateľom, generálnym tajomníkom Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave Ing. Jánom Líškom, ktorý pomáhal belehradskej ambasáde urýchlene zaobstarať dostatočný počet príborov z firmy Sandrik, porcelán firmy Moser Bohemia atď. Popri J. Ciekrovi v Belehrade pôsobili aj jeho tajomník G. Danihel a sekretárka A. Petrášová. Postupne zamestnancov pribúdalo aj z radov domáceho obyvateľstva. Podľa záznamu z 9. 12. 1939¹³ mal Dr. Ciekier plat 8 144 Ks. (1 americký dolár mal hodnotu 29 Ks). Vyslanectvu v Belehrade pridělilo bratislavské ministerstvo zahraničných vecí auto Opel-kapi-

11 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart. 103.

12 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart. 266.

13 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart. 179.

tan, ktoré podľa Ciekrovej korešpondencie nebolo dobré, pretože nevyhovovalo terénnym pomerom v Juhoslávii. Žiadali si silnejší, i keď menej luxusný voz. Hlavnou úlohou, na ktorú sa osadenstvo belehradského zastupiteľstva sústredilo, bola príprava medzinárodnej slovensko-juhoslovanskej obchodnej zmluvy. Dr. Cieker o tomto probléme neraz rokoval s juhoslovanským ministrom Dr. Piljom a už 3. 10. 1939 mal viac ako polhodinový rozhovor s predsedom vlády Dragirom Cvetkovičom. Obchodnú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Juhosláviou uzavreli 3. 8. 1940, na čom mal veľkú zásluhu aj Dr. J. Cieker. (Za rok 1940 podľa bilančnej správy vyslanectva tomuto problému venovali pozornosť v 25 správach adresovaných bratislavskému ministerstvu a vypracovali 21 rôznych štatistických tabuliek). Slovensko dovážalo z Juhoslávie olovo, meď, kukuricu, masť, živé zvieratá, pyrit, kožu, slivky, víno a slivovicu. Slovensko vyvážalo do Juhoslávie najmä celulózu na výrobu papiera, drevo, cukor, ovocné šťavy, sušené hríby, salámy, stroje a sklo. K rozmachu obchodných kontaktov prispela najmä slovenská expozícia na Medzinárodnom Dunajskom veľtrhu v Belehrade, ktorú organizačne zabezpečoval aj Dr. Cieker so svojimi spolupracovníkmi. Vďaka tejto výstave si aj Juhoslovania uvedomili, že Slovensko je vyspelou ekonomickou krajinou. Obchod sa zvýšil.¹⁴ Pochopiteľne, že belehradské vyslanectvo sa zaujímalo aj o iné aktivity, nielen o obchodné záležitosti. Dňa 25. 10. 1939 Dr. Cieker organizoval zájazd juhoslovanských novinárov na Slovensko, 19. 11. 1939 sa konal v Záhrebe dôležitý medzinárodný futbalový slovensko-juhoslovanský zápas a vyslanectvo ho pomáhalo zabezpečovať. Podobných aktivít, oficiálnych i menej oficiálnych prijatí a návštev bolo nespočetné množstvo.

Zdá sa však, že „srdečnou“ záležitosťou Dr. Ciekra na tomto diplomatickom poste sa stala problematika slovenského osídlenia v Juhoslávii, čiže životné, bežné problémy našich krajanov, ktorí našli už pred storočiami nový domov na dolnej zemi. Cieker si urobil starostlivý prehľad obcí, v ktorých žili Slováci, sledoval počet obyvateľstva a dôverne poznal ich problémy. Napomínal Maticu slovenskú k väčšej aktivite, aj iné organizácie na Slovensku. Mal záujem na tom, aby sa títo Slováci neodnárodnili a aby udržiavali kontakty so svojou pôvodnou vlasťou. Sústredil sa najmä na slovenské lokality: Pakrački, Antunovac, Jelisavac, Markóvac, Ledenik, Lipine Pustara, Josipovac, Punitovački Jurgevac, Soljani, Šid a ďalšie. Tieto dediny Slováci kolonizovali koncom 19. storočia. Cieker zistil, že v nich panujú neprekonateľné rozpory medzi katolíkmi a evanjelikmi, hraničiace so vzájomnou nenávisťou, už i preto, že evanjelici boli väčšmi panslávski, pročeskoslovenskí a tentoraz aj antinemeckí ako katolíci. Slovenské obyvateľstvo sa delilo aj podľa regiónov, odkiaľ pochádzalo. Všetky tieto momenty brzdili pôsobnosť Ciekrovho vyslanectva medzi juhoslovanskými krajanmi. Pochopiteľne, Dr. J. Cieker musel úzko spolupracovať so slovenským ministerstvom zahraničných vecí a ostatnými vládnymi inštitúciami na Slovensku. Do Bratislavy bol napr. pozvaný na slávnostné zasadnutie snemu 26. 9. 1939 pri príležitosti voľby Dr. J. Tisu do funkcie prezidenta Slovenskej republiky.¹⁵

14 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart.269.

15 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart.266.

Pôsobenie slovenského vyslanectva v Belehrade sa skončilo v júli 1941 v súvislosti s priebehom vojnových operácií. Dňa 20. 3. 1941 sa totiž juhoslovanská vláda (podobne ako 24. 11. 1940 slovenská vláda) rozhodla pripojiť k spojeneckému paktu s Nemeckom, Japonskom a Talianskom (Berlínska dohoda namierená proti Veľkej Británii, Francúzsku, severským štátom, neskôr i proti ZSSR a USA). Lenže v Juhoslávii sa proti tejto zmluve okamžite zdvihla opozičná vlna, ktorá vyústila do vojenského puču. Moc prevzal namiesto regenta Pavla kráľ Petar. Nemecká armáda v dôsledku toho v apríli 1941 prepadla Juhoslávii. Dňa 17. 4. 1941 Belehrad padol a kráľ Petar opustil krajinu. Na britskom lietadle odletel do Londýna. Z Chorvátska, ktoré sa odtrhlo od bývalého Juhoslovanského kráľovstva, sa utvorila Nezávislá chorvátska dŕžava. Dr. J. Cieker sa po týchto udalostiach presťahoval najskôr do Bratislavy a potom, po vyriešení personálnych záležitostí na tomto diplomatickom poste, prešiel do Záhrebu. Jednou z najdôležitejších udalostí, ktorých svedkom i aktérom bol počas záhrebského pobytu, sa stalo zapojenie Slovenska do vojny po boku Nemecka. Dňa 13. 12. 1941 Dr. Cieker z poverenia vlády SR oznamoval ministerstvu zahraničných vecí Nezávislej dŕžavy Chorvátskej, že slovenská vláda podľa rozhodnutia prezidenta Dr. J. Tisu vyhlásila vojnu Veľkej Británii a jej spolencom. Vstúpila aj do vojnového stavu proti ZSSR a neskôr aj proti USA.

V Záhrebe bolo vyslanectvo umiestnené v pozoruhodnej štvorposchodovej vile na ulici Novakova č. 12. Oficiálnu činnosť v tomto meste začalo 27. 6. 1941. O miesto vyslanca v Záhrebe sa rozpútal boj, pretože si tento post veľmi želaný politický exponent predsedu vlády Dr. V. Tuku, Karol Murgaš. Murgaš do Záhrebu prišiel už 22. 5. 1941 v hodnosti chargé d'affaires. Dr. J. Cieker bol v tom čase ešte v Belehrade. Cieker ho na tomto poste vystriedal až v decembri 1941, keď prišiel do Záhrebu z Bratislavy ako veľvyslanec. Politická kandidatúra K. Murgaša sa nepresadila. Opäť sa budovalo vyslanectvo a pripravovali sa nové obchodné cesty a kontakty. Jednou z prvých úloh, o ktorú slovenské vyslanectvo požiadali Chorváti, bolo nájsť na Slovensku priemyselný podnik schopný vyrábať kompresory do chorvátskych chladničiek. Slovenské vládne orgány po prerokovaní tejto otázky s priemyselníkmi a obchodnými komorami odporúčali Coburgove závody. Rodila sa podnikateľská spolupráca medzi oboma krajinami. Zo Slovenska sa do Chorvátska vo veľkom množstve exportoval papier, bavlnená priadza a ďalšie výrobky. Chorváti prejavili veľký záujem aj o písacie stroje, vyrábané na Slovensku. Do tohto črtajúceho sa dobrého vzájomného obchodu negatívne vstúpilo Nemecko. Nemalo záujem na exporte písacích strojov zo Slovenska. Je zaujímavé, že Nemecko malo možnosť vstúpiť do rokovania a zakázať vývoz týchto strojov zo Slovenska. I tento prípad je dôkazom obmedzenej suverenity Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny.

V Záhrebe sa Ciekrovci dlho nezdržali. Presný dátum odchodu do Bratislavy sa nedá zatiaľ zistiť. Predpokladám, že to bolo na jeseň 1942. Zostatok roku 1942 a čas až do 16. februára 1944 trávila rodina Ciekrovcov, ktorá sa medzitým rozrástla o ďalšie dieťa, v Bratislave. Dr. Cieker bol riadnym zamestnancom ministerstva zahraničných vecí. Dňa 16. 2. 1944 prišiel do Madridu, kde nastúpil na nové miesto veľvyslanca Slovenskej republiky.

Vyslanectvo bolo umiestnené na ulici Maria de Molina č. 33.¹⁶ Na prvej audiencii u ministra zahraničných vecí Francisca Goméza Jordana Sousa dňa 2. 3. 1944 Dr. J. Cieker ministrovi naznačil, že jeho poslaním je zabezpečiť povojnový osud Slovenska. Zdôraznil, že azda nijaký štát v Európe nemá také morálne i politické opodstatnenie svojej štátnej existencie ako národ slovenský, pretože podľa jeho mienky: *„Za päť vojnových rokov dokázal svoju životaschopnosť politickú i hospodársku a nemá nijakej druhej ambície, ako tieto politické skutočnosti zveľaďovať a rozmnožovať pre seba a pre európske spoločenstvo.“*¹⁷

Dr. Cieker bol pobytom v Madride sklamaný. Španielsko bolo neutrálnym štátom. Nepriklonilo sa vo vojne oficiálne ani na jednu stranu, i keď určite Francova vláda sympatizovala s Nemeckom a jeho spojencami. Lenže druhá svetová vojna roku 1944, keď prišiel Dr. J. Cieker do Madridu, sa už zreteľne blížila ku koncu a o víťazovi v tejto vojne reálne zmýšľajúci politici nemohli pochybovať. Slovensko bolo spojencom Nemecka, prečo by si teda v Madride komplikovali kvôli neznámej stredoeurópskej krajine život? Pravdepodobne v tom spočívala príčina, prečo slovenskému vyslancovi nevyšli v Madride v ústrety. Jednoducho ho ignorovali. Dr. Cieker, zvyknutý z predchádzajúcich diplomatických postov dať sa ihneď do práce, odrazu nemal čo robiť. Snažil sa vysvetliť svoju situáciu vplyvným ľuďom v Španielsku, od ktorých očakával, že mu pomôžu. Barónovi Luisovi Alvarézovi de Estrada y Luque 19. 4. 1944 medzi iným písal: *„behom dvoch mesiacov svojho pobytu nemohol som, bohužiaľ, nič vykonať zo šľachetných úmyslov, s ktorými ma sem vystrojil prezident Slovenskej republiky...Skutočnosť, že v tak vážnych dobách pre môj národ a pre všeludské hodnoty som obmedzený na absolútnu nečinnosť, naplňuje ma hlbokým zármutkom.“*¹⁸ Žiadal o intervenciu, aby ho konečne prijala hlava štátu a aby tým dostal splnomocnenie začať aktívnejšiu činnosť. Inak mal zviazané ruky k nečinnosti. Uvedomoval si napokon, že Madrid a jeho vláda sa nachádza v komplikovanom postavení a nechce si narušiť ťažko ukryvané dobré kontakty s Angličanmi a Američanmi, od ktorých v Španielsku očakávali veľkú podporu po vojne. A ako vnímali Španieli Slovensko a jeho problémy? Cieker to vysvetľuje v správe zo 16. marca 1944: *„Slovenská štátnosť, podložená zásadami kresťanskej morálky a skutočnosť, že ide o štát, ktorého obyvateľstvo náboženstvom a kultúrou je blízke náboženstvu a kultúre španielskej, je v podstate prijímaná na španielskom politickom teréne pozitívne. Slovenská politická realita tam, kde mohla prísť a kde príde do kontaktu so španielskym životom, je braná na vedomie so sympatiou. Pravda však je, že od tejto politickej sympatie k určitému praktickému zvýrazneniu tohto vzťahu je veľmi ďaleko.“*¹⁹ Konečne 24. mája 1944 vyslanec Dr. J. Cieker z Madridu svojmu ministrovi zahraničných vecí hlásil, že bol pozvaný do sídla hlavy španielskeho štátu generalissima Franca El Parda (asi 12 km od Madridu), kde odovzdal svoje poverovacie listiny za obvyklého ceremoniálu, ktorý bol pri takýchto príležitostiach v Španielsku bežný. Na nástupnej audiencii sa zúčastnili aj

16 SNA Bratislava, fond Ministerstvo zahraničných vecí SR, kart. 196.

17 Tamže.

18 Tamže.

19 Tamže.

obaja legační tajomníci vyslanectva, a to Dr. Pavol Cablk a Dr. František Števek. Okrem iného Dr. J. Cieker v rozhovore s Francom zdôraznil svoju obavu o budúcnosť kresťanského slovenského štátu a upozornil, že ťažká vojnová doba utvárala z európskych národov „jednotnú famíliu,“ v ktorej sa ich osudy navzájom prelínali. Pokúšal sa primäť Franca, aby sa zasadil či už osobne, alebo Španielsko ako štát, v prospech Slovenskej republiky po vojne. Franco Ciekra pri tejto príležitosti ubezpečil, že chápe problematickú budúcnosť Slovenskej republiky po vojne, aj nebezpečenstvo, ktoré prichádza z východu a je napokon hrozbou nielen pre Slovensko, ale aj pre ostatné krajiny Európy. Napokon Ciekrovi sľúbil, že sa bude snažiť hľadať riešenie a Slovensku dáko pomôcť. Zdanlivo veľké pochopenie našiel veľvyslanec Ciekera aj u švédskeho veľvyslanca v Madride Karla Ivana Westmana. Tiež mu sľúbil podporu pre Slovenskú republiku.²⁰ Všetky tieto aktivity viedli Dr. J. Ciekra k tomu, že zoštylizoval memorandum (o tejto aktivite podával správu do Bratislavy telegramom č. 3081), ktoré s veľkou nádejou odovzdal španielskej vláde. V memorande vládu žiadal o to, aby informovala medzinárodné inštitúcie a európske vlády objektívne o situácii na Slovensku. Španielsky minister zahraničných vecí odpovedal J. Ciekrovi kladne. V mene svojej vlády prisľúbil, že urobia všetko v záujme záchrany existencie Slovenskej republiky.²¹

Koncom 30. rokov publikoval Ciekera v revue *Kultúra* článok, v ktorom hodnotil činnosť a možnosti Malej dohody. Celkom triezvo rekapituloval celú spoluprácu malodohodových štátov a ich nespôsobilosť dosiahnuť touto spoluprácou zamedzenie nemeckej a maďarskej expanzie. Jeho postoj možno považovať za správny. Reálne odhadol šance a možnosti Malej dohody koncom 30. rokov. Na prelome rokov 1944-1945 Dr. J. Ciekera ako veľvyslanec v Madride zameral celú svoju aktivitu v prospech záchrany Slovenskej republiky. Písal rôzne memorandá ktoré adresoval španielskej vláde alebo jej jednotlivým členom. Tie jeho mladší kolegovia a publicisti mohli rovnako nazvať nereálnymi či zbožnými želaniami a považovať ich tiež skôr za „labutiú pieseň“ než za reálnu šancu ďalšieho vývoja Slovenska v povojnovej situácii. Skúsený diplomat musel pochopiť, že nevôľa, s akou ho prijímajú španielske vládne kruhy, nie je náhodná. Svet stál na prahu celkom iných riešení, ktoré boli v tom čase už presne zakódované v medzinárodných dohodách veľmocí. Napokon v tajnej informácii z 24. 3. 1944 svojmu ministrovi sám napísal: „*Napriek veľkej vzdialenosti od východného frontu venujú v Španielsku dost pozornosti úspešným ofenzívam ruských vojsk. Vláda i falanga chceta by vidieť víťazstvo nemecké, ale vojenské reality i na východnom i na západnom fronte nepodopierajú toto ich želanie. Keďže každý režim ťažko sa zrieka svojich pozícií a vládnej moci, tak i vládnuce režim v Španielsku nešetří malými prejavmi sympatií i voči spojencom, dokiaľ je to zlučiteľné so stanoviskom španielskej neutrality...*“²²

Povojnové mesiace trávila rodina Ciekrovcov v napätí. Nevedeli, ako sa ich situácia vyrieši. Dr. J. Ciekera adresoval už od apríla 1945 niekoľko listov československému minis-

20 Tamže.

21 Tamže.

22 Tamže.

terstvu zahraničných vecí, v ktorých zdôraznil: „*Po príchode československej vlády do Košíc a po obdržaní zprávy o vládnom vyhlásení pokladal som za svoju prirodzenú povinnosť, aby som v mene svojom jako aj mojich spolupracovníkov tlmočil... súhlas s týmto vyhlásením a vyjadril pevnú vôľu i odhodlanie s radosťou dať všetky skúsenosti i vedomosti do služby spoločnej štátnej budúcnosti československej... Nebolo v našej moci, jako jedincov, zabrániť udalostiam, ktoré nás roztrhaly a oddialily, teraz, keď sú dané solídne základy našej národnej a štátnej budúcnosti, je povinnosťou našou zapojiť sa do radostnej budovateľskej práce pre spoločné dobro nás všetkých. Vedomý si svojho čestného postupu v minulosti a svojej národnej i štátnej zodpovednosti pre budúcnosť, mám presvedčenie, že každý um, každá pracovná ruka pozitívne odhodlaná pracovať na danej základni, vytvorenej prvou československou domácou vládou nebude odmietnutá.*“²³

Dr. J. Ciekera 10. 4. 1945 oficiálne požiadal prostredníctvom československého veľvyslancu v Madride Dr. Zdenka Formánka o prevzatie celého personálu slovenského veľvyslanectva do služieb československého ministerstva zahraničných vecí. Dr. Formánek jeho žiadosť tlmočil ministerstvu zahraničných vecí, ktoré v apríli 1945 ešte bolo v Londýne. Pre československé ministerstvo napriek rôznym intervenciám (napr. Dr. V. Clementisa) v prospech Dr. J. Ciekra zrejme jeho návrat nebol priveľmi žiadúci. Ciekrovci sa napokon už z Paríža (kde dostali tranzitné vízum) vrátili do Madridu.

Dňa 28. 5. 1948 odsúdil Ludový súd v Bratislave Dr. J. Ciekra v neprítomnosti na štyri roky väzenia, z toho 2 roky v osobitnom pracovnom útvare, ako aj na čiastočnú stratu jeho majetku, ktorý sa nachádzal na Slovensku. Súd zdôvodnil svoje rozhodnutie tým, že Dr. J. Ciekera ako diplomat a spravodajský úradník Slovenskej republiky podával z Belehradu a zo Záhrebu informácie slovenským vládnym úradom a policajným orgánom o pohybe ľudí, ktorí sa rozhodli počas vojny emigrovať zo Slovenska a nachádzali sa na území bývalej Juhoslávie. Slovenské mocenské orgány mali tak reálny prehľad o tom, kde sa títo emigranti nachádzajú a mohli z toho vyvodiť určité opatrenia. Archívne materiály nasvedčujú, že obvinenia súvisiace s podávaním takýchto informácií v prípade Dr. J. Ciekra neboli celkom vymyslené. Je však otázne – a historická veda ešte neurobila skutočne seriózny výskum – čo všetko spadalo do náplne akreditovaných diplomatov v jednotlivých obdobiach, k čomu sa zaviazali pri nástupe do svojej funkcie a či sa mocenské požiadavky na rôzne spravodajské aktivity vyslancov vyskytujú iba náhodne v niektorých etapách historického vývoja, alebo sa obvykle vyžadujú od ľudí v zahraničnej službe.

Svoju životnú púť Dr. Jozef Ciekera skončil 20. 1. 1969 v Madride. Jej zobrazenie núti k zamysleniu sa nad osudom nielen samého Dr. J. Ciekra a jeho rodiny. V krátkej syntéze na udalosti plného života jedného zo slovenských intelektuálov prvej polovice 20. storočia sa zračí zložitý osud niekoľkých generácií slovenskej spoločnosti, ich špecifické, v demokratických krajinách nepochopiteľné problémy, časté štátno-politické prevraty a s tým súvisiaca existenčná neistota, potreba prispôbiť sa, alebo padnúť na spodok spoločenského rebríčka. To vyvolávalo niekedy skutočne kuriózne a v krátkom čase i úplne rozdielne až protichodné postoje; bola to zdanlivá naivita, či nereálne želania? Ku

²³ Archív Ministerstva zahraničných vecí Praha, osobný spis Dr. J. Ciekra.

všetkému tomuto ich nútil sám život v stredoeurópskom, večne neujasnenom a pod nátlakom rôznych cudzích mocností existujúcom priestore. Všetky skutočne historicky seriózne, neprifarbené a neglorifikované životné púte jedincov slovenskej elity z tohto obdobia sú skôr smutným obrazom ako ružovou cestou vysnívaných nádejí, s ktorými tieto slovenské generácie intelektuálov vstupovali do rozbehnutého vlaku svojho osudu.

(2000)

14. KAPITOLA

VÝVOJ MESTA MARTIN V ROKOCH 1918 – 1938

Slovenský národ stál v priebehu 20. storočia dva razy pred závažným rozhodnutím, keď mal určiť svoje miesto v Európe a zaujať zásadné stanovisko k smeru svojho vývoja v nastávajúcej historickej etape. Prvým z týchto významných dejinných priesečníkov bolo obdobie záverečnej fázy prvej svetovej vojny.

Celospoločenská situácia nielen v krajinách priamo zainteresovaných vo vojne, ale aj v iných štátoch nasvedčovala tomu, že sa otvára nová epocha svetových dejín, epocha najhlbších revolučných premien. Atmosféra na území Rakúsko-uhorskej monarchie, najmä na pôde po stáročia ujarmených národov bola neklamným znakom blízkeho zániku tohto „žalára národov.“ Dynamický priebeh udalostí vyprovokoval k aktivizácii koncom roku 1917 a v priebehu roku 1918 aj slovenskú politickú reprezentáciu, ktorá sa po niekoľko-ročnom odmlčaní preberala z politickej pasivity. V podstate šlo o dva politické prúdy: sociálnodemokratickú stranu, ktorá mala pred vojnou rozšírenú sieť organizácií po celom slovenskom území, a Slovenskú národnú stranu, spájajúcu v sebe niekoľko samostatných politických smerov. Prejavy politickej aktivity slovenskej politickej reprezentácie mali i v tomto, na udalosti vo svete, ale najmä v strednej Európe bohatom období, skôr nesmely, opatrnícky charakter ako revolučnú pribojnosť. Príčinu toľkej opatrnosti treba hľadať v predchádzajúcom dlhodobom historickom vývoji Slovákov v Uhorsku aj v ešte stále silných mocenských pozíciách uhorských orgánov na teritóriu Slovenska. V kontraste s tým bola málopočetná slovenská politická reprezentácia, ktorá - na rozdiel od Čechov či Chorvátov - nedisponovala ani vlastnými revolučnými orgánmi a inštitúciami, tobôž ani vojenskými jednotkami, pomocou ktorých by mohla vlastnými silami obsadiť územie Slovenska. Ďalší vývoj na Slovensku determinovala aj skutočnosť, že slovenská politická reprezentácia v tomto rozhodujúcom období nebola pripravená sformulovať a presadzovať jednotnú štátoprávnu a hospodársku koncepciu, s ktorou by vstupovala do prelomových mesiacov zrodu spoločného štátu slovenského a českého národa.

Perzekúcie za každý nsmelý prejav národného povedomia Slovákov zväzovali ruky slovenskej politickej elity a brzdili plnohodnotnú aktivizáciu verejného života na Slovensku. V tejto situácii sa za významný revolučný protiuhorský akt pokladala hoci návšteva delegácie popredných Slovákov na predstavení Národného divadla v Prahe, alebo účasť na prednáške P. O. Hviezdoslava v pražskom Národnom múzeu. Revolučne „panslávsky“ vyznelo i zhromaždenie 106 delegátov všetkých politických smerov a ďalších nadsených uvedomelých Slovákov, ktoré sa konalo 30. októbra 1918 v Martine. Entuziazmus delegátov, ako aj celú mimoriadnu atmosféru zhromaždenia zachytil jeden z jeho priamych účastníkov K. A. Medvecký slovami: „...*tento...výber národa slovenského...preniknutý bol hlbokým vedomím, že sa veky dívajú na ich počínanie: že hovoria z duše, z uzre-*

tia červánkov našej slobody a v hrob klesnuvších predkov i v mene pozdného potomstva svojho, že tvoria históriu a že zasadzujú veľký medzník medzi národnou porobou včerajška a zlatou slobodou dneška...Ich túžby splynuli v jediný tlkot bratských srdc a úst: Chceme žiť! Chceme národu nášmu zabezpečiť slobodu a preto trháme reťaze maďarskej poroby a chceme sa na veky spojiť s Čechmi, i ruka v ruke s nimi tvoriť a vybudovať slobodný a neodvislý štát...“¹

Martinské zhromaždenie a Deklarácia slovenského národa, ktorú prijali delegáti ako výsledný dokument svojho rokovania, sa zaradili medzi najvýznamnejšie udalosti a dokumenty našich novodobých dejín. Deklarácia sa stala najdôležitejším aktom národnej a buržoázno-demokratickej revolúcie na Slovensku. Na rozdiel od Prahy, kde sa zhromaždením Československého národného výboru, ktoré prebiehalo 28. 10. 1918 zavŕšil sled udalostí štátneho prevratu a reprezentanti českej buržoázie reálne preberali moc do svojich rúk, na Slovensku sa prijatím Deklarácie len začal skutočný boj o politickú moc i o samotné územie Slovenska.

Vznik Československej republiky znamenal pre Slovákov predovšetkým likvidáciu národnostného útlaku. Vytvorili sa podmienky pre rast vzdelania v najširšom zmysle slova, a to najmä zavedením povinnej školskej dochádzky, otvorením viacerých stredných škôl, začatím prednášok na Univerzite Komenského, budovaním knižníc, spolkov, osvetových ústavov a pod. Napriek tomu, že realizáciu týchto vzdelávacích, či kultúrno-osvetových nariadení a zákonov brzdil nedostatok školských priestorov, nedostatočný počet vhodných pedagógov a neraz i nezáujem a neochota orgánov, ktoré ich mali uskutočňovať, predsa školstvo, osvetové a kultúrno-vzdelávacie inštitúcie zriadené na Slovensku po roku 1918 zohrávali významnú úlohu v raste národného vedomia Slovákov, v rozmachu ich historického povedomia a celej vzdelanostnej úrovne. Stali sa jedným z prvoradých predpokladov rozmachu politického života na Slovensku.

Súčasne pod vplyvom revolučnej situácie v poprevratových rokoch došlo v Československu k uzákoneniu takých občianskych práv a sociálnych zákonov, ktoré Slováci nikdy predtým nepoznali. I keď realizáciu týchto zákonov zahatával v bežnom chode každodenného života postoj mocenského štátneho aparátu, ktorý jednoznačne preferoval využitie týchto právnych noriem v prospech vládnucich skupín, už ich samotná existencia vytvárala priestor pre väčšiu aktivitu a uplatnenie robotníckej triedy, dedinskej chudoby a ďalších vrstiev pracujúcich na Slovensku v politickom dianí.

Slovensko vchádzalo do československého štátu ako krajina agrárna, so zaostalým, málo produktívnym poľnohospodárstvom, s priemyslom, ktorému chýbala štruktúrálna uzavretosť, nadväznosť a späťosť medzi jednotlivými odvetvami, doprava, blízkosť surovínových a energetických zdrojov a pod. Problémom slovenského hospodárstva bol i nedostatočný stav urbanizácie, absencia moderných mestských centier, ktoré by boli schopné absorbovať prírastky obyvateľstva z preľudneného vidieka a vytvárať v terciárnej sfére ďalšie zárobkové možnosti slovenskému obyvateľstvu. S absenciou miest a slabo vyvinutého priemyslu úzko súviseli odbytové problémy na slovenskom vnútor-

1 MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat I. Bratislava – Trnava 1930, s. 342.

nom trhu, determinované nízkou životnou úrovňou väčšiny slovenského obyvateľstva. Nie div, že väčšina priemyselných závodov bola – najmä po vzniku nástupníckych štátov a tým nových hraníc a colných bariér – odkázaná na vývoz svojich tovarov do zahraničia. Doma sa tieto výrobky slovenských priemyselných závodov mohli – vzhľadom na slabú kúpnu silu obyvateľstva – ťažko predávať. Východiskový stav slovenského hospodárstva v období vzniku Československej republiky zohral podstatnú úlohu pri vytváraní jednotného celku československej ekonomiky a pri zaradení slovenského hospodárstva do nej.

Stredoslovenské mesto Martin sa začiatkom dvadsiatych rokov rozprestieralo na ploche 3 429 ha a v roku 1919 malo 5 447 obyvateľov.² Počtom obyvateľov sa Martin radil medzi menšie slovenské mestečká, ako boli napríklad Bardejov, Čadca, Holíč či Malacky. Nedosahoval ani polovicu obyvateľov Banskej Štiavnice, Trnavy, Ružomberka alebo Žiliny. Jeho osobitosť spočívala však predovšetkým v tom, že absolútna väčšina obyvateľstva mestečka už v čase zrodu československého štátu boli Slováci. Tento fakt ako aj predchádzajúca história mesta, jeho kultúrne a osvetové inštitúcie, ich rozvetvená národnobuditeľská práca vzbudzovali v martinskej mestskej reprezentácii nielen oprávnenú národnú hrdosť, ale aj presvedčenie, že Martin má právo uchádzať sa o titul hlavného mesta Slovenska. Zrejme je, že Martin nevošiel do dejín slovenského národa iba tým, že sa na jeho území v októbri 1918 konalo zhromaždenie slovenskej politickej reprezentácie, ktoré sa uznieslo na Deklarácii slovenského národa. Viaceré lokality si v priebehu historického vývoja vytvorili osobitnú atmosféru. Sú opradené legendami i historicky významnými udalosťami. Tento „genius loci“ zaradil aj Martin do úzkeho kruhu miest, ktoré boli späté s nevšednými udalosťami, na ich pôde našli domov a pôsobisko významné osobnosti slovenského celospoločenského života. Stali sa žriedlom životodarnej energie, z ktorej čerpali silu, historické povedomie a národnú hrdosť nielen Slováci žijúci na celom území Slovenska, ale aj tí roztrúsení po všetkých kontinentoch sveta, ktorí boli nútení hľadať si obživu mimo vlasti.

Tieto skutočnosti si uvedomovali rovnako obyvatelia Martina, ako aj ostatní Slováci. M. Hodža vyjadril tento pocit za celú svoju generáciu v prejave 27. apríla 1927 na pôde Martina slovami: „...hľadím na Martin nielen ako na jedno zo slovenských miest, ale ako na mesto, kde zblízka mali sme príležitosť v mladosti sledovať kus histórie nášho národa, odkiaľ ja i moji vrstovníci čerpali sme i poučenie a národnú výchovu i dobrý príklad a mravnú silu, ktorú potreboval každý Slovák pred vojnou, aby Slovákom zostal...“³ Samotní obyvatelia Martina si však zakrátko po vzniku ČSR uvedomili, že mesto nemôže žiť iba z tradícií, ale treba využiť všetky možnosti a príležitosti, ktoré poskytovala doba k jeho ďalšiemu rozvoju. Ivan Thurzo v súvislosti s hodnotením podielu Martina na histórii Slovenska a súčasných úlohách Martinčanov v roku 1934 napísal: „...Všetci predprevratoví Slováci vieme, čo znamenal pre nás v časoch krutej národnej poroby Turčiansky Sv. Martin už i samotným zvukom svojho mena, a vieme čo značí pre nás i dnes...Táto okolnosť zaisťuje pre Martin zvláštne postavenie medzi ostatnými slovenskými mestami, ale

2 CHYTILŮV úplný adresář republiky Československé V., Slovensko. Praha 1921, s. 323.

3 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie VII. (Slovensko a republika). Bratislava 1934, s. 106-107.

*súčasne ukladá tvrdú povinnosť jeho občianstvu žiť nielen z predprevratového významu Turčianskeho Sv. Martina, ale snažiť sa zachovať zvláštne národné postavenie tohto mesta i v budúcnosti...*⁴

Martin sa v skutočnosti i po roku 1918 stal významným centrom slovenskej kultúry a vzdelanosti, i keď – najmä po založení Univerzity Komenského a celého radu ďalších vedeckých inštitúcií a stredísk kultúry – mu konkurovala čo do významu predovšetkým Bratislava. Zásahu na kultúrno-osvetovej činnosti v Martine mala predovšetkým obnovená Matica slovenská, ktorej pôsobnosť opäť ďaleko prerastala chotár mesta, ďalej Slovenské národné múzeum, redakcie a kultúrne spolky, v ktorých pracovala s novým entuziazmom početná a organizačne i v kultúrno-osvetovej práci už skúsená martinská inteligencia.⁵ Vďaka jej erudovanosti a obetavosti vychádzalo v Martine v medzivojnovom období desať odborných a kultúrnych časopisov, osem politických a tzv. stavovských periódik a jeden satirický časopis.⁶

V medzivojnovovej perióde sa aj vo vývoji Martina uplatnili základné črty vývojového trendu väčšiny európskych miest a síce nastal i tu výrazný kvantitatívny rast obyvateľstva, ale súčasne sa zoslabovala funkcia mesta ako priemyselného centra. Na kvantitatívny rozmach počtu obyvateľstva mal rozhodujúci význam najmä jeho podiel v štruktúre mocenských štátnych orgánov, čiže lokalizácia štátnej správy, činnosť sekretariátov rôznych politických strán, kultúrnych spolkov, združení a pod. Obyvateľstvo Martina sa v priebehu dvadsaťročného trvania medzivojnovového Československa zdvojnásobilo. Zatiaľ čo v roku 1921 pri prvom sčítaní obyvateľstva mal Martin 5 657 obyvateľov, v roku 1930 už 8 508 obyvateľov a v roku 1940 až 11 307 obyvateľov.⁷ Martinský okres však ani koncom tridsiatych rokov nedosahoval priemernú hustotu obyvateľstva Slovenska.

Svojou hospodárskou štruktúrou a sociálnou skladbou obyvateľstva patril Martin medzi málo slovenských lokalít, v ktorých väčšina zamestnaného obyvateľstva participovala na priemyselnej výrobe, na remeslách, v obchode a peňažníctve, zatiaľ čo poľnohospodárstvom sa zamestnávalo 8 % obyvateľov; rovnakú zložku tvorili zamestnanci branných síl, približne 20 % obyvateľov našlo prácu v terciárnej sfére, čiže v komunálnych a privátnych službách.⁸ Sociálna štruktúra obyvateľstva Martina mala pochopiteľne významnú úlohu pri jeho triednej a politickej diferenciacii.

Do roku 1923 bol Martin sídlom Turčianskej župy. Neskôr, v súvislosti s reorganizáciou župného zriadenia, ktorá sa uskutočnila v zmysle zákona č. 126/120 Zb. a vládneho nariadenia č. 310 z 26. 10. 1922 sa stal sídlom Považskej župy. Do funkcie prvého poprevratového turčianskeho župana bol vymenovaný lekár Dr. Igor Dula. Okrem župných orgánov sa v Martine nachádzali aj ďalšie inštitúcie: napr. notársky úrad a okresný súd.

4 Turčiansky Svätý Martin a okolie. Martin 1934.

5 HOLOTÍKOVÁ, Z.: Mestá na Slovensku v medzivojnovom období. Historický časopis 21, 1977, č. 2, s. 199.

6 Tamže.

7 Soznam obcí na Slovensku. Bratislava 1946, s. 46.

8 Turčiansky Svätý Martin a okolie. Martin 1934.

Významnou súčasťou správnych a hospodárskych orgánov bola tiež Advokátska komora, ktorá pôsobila v Martine v rokoch 1921–1936 ako inštitúcia s celoslovenskou riadiacou pôsobnosťou. V roku 1936 vznikli takéto advokátske komory aj v Bratislave a v Košiciach a ich vplyv sa regionálne rozdelil. Advokáti reprezentovali v prevažnej miere najmajetnejšiu časť slovenskej inteligencie, ktorá sa angažovala v správnych radách priemyselných závodov, bánk a rôznych spoločností.

Pôsobnosť administratívnych orgánov vyvolávala potrebu príchodu ďalších úradníkov. Vytvárali sa nové pracovné príležitosti v terciárnej sfére. Obnovené kultúrne inštitúcie, školy a rôzne spoločnosti vytvárali bázu pre zamestnanie a široké uplatnenie mladej inteligencie, ktorá opúšťala vysoké školy v priebehu druhej polovice dvadsiatych rokov. Tieto momenty spevňovali tradíciu Martina ako kultúrneho centra Slovákov a boli podnetom nielen k rozmachu kultúry, umenia a vedeckých ústavov, ale napokon kladne pôsobili aj na stavebný rozvoj mesta a jeho premenu z polovidiackeho mestečka na mesto.

Negatívny zásah do celospoločenského rozmachu Martina priniesla so sebou reorganizácia štátnej politickej správy v roku 1928 a vznik krajinského zriadenia. Martin prestal byť sídlom župy a stal sa jedným zo 79 okresných miest na Slovensku. Tým sa obmedzili aj finančné prostriedky jeho správnych orgánov. Sľubný stavebný rozvoj, ktorý sa prejavil najmä počas hospodárskej konjunktúry v druhej polovici dvadsiatych rokov zabrzдила tiež ďalšia vážna prekážka – svetová hospodárska kríza.

Obnovenie činnosti kultúrnych inštitúcií a vznik ďalších organizácií si v priebehu dvadsiatych rokov vynútilo výstavbu mnohých pozoruhodných verejných budov, ktoré sa stali dominantami Martina, ale aj centrami kultúrneho a spoločenského života jeho okolia. V Martine sa začalo s výstavbou nového sídla Matice slovenskej, Slovenského národného múzea, Advokátskej komory, Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností. Pribudol dispenzár Červeného kríža, hotel Slovan, kasárne, Sokolovňa, Sociálny dom, Zemský hasičský dom a budova nemocenskej poisťovne, začala sa stavba štátnej ľudovej školy, roľníckej školy, nového bitúnku atď. Výstavba sa však prejavila aj vznikom štvrtí obytných domov. Bola postavená kolónia rodinných domov pred Štátnym ústavom pre zveľaďovanie živností, na ulici Jozefa Horvátha vyrástli nájomné úradnícke domy, rozrástla sa ulica Scotsa Viatora, K. Marxa, F. Ruppeldta a ďalšie. Významnú podporu pre výstavbu mnohých nových objektov, štátnej aj súkromnej výstavby znamenala pomoc miestnej sporiťteľne, ktorá mestu aj súkromníkom poskytovala úvery.

V dvadsiatych rokoch sa začalo v Martine aj so stavbou tzv. krajinskej nemocnice, ktorá síce znamenala prínos rozvoju zdravotníckej služby pre obyvateľstvo Martina a jeho okolia v porovnaní so situáciou pred rokom 1918, no i tak zostalo zdravotníctvo v meste i v okolí trvalým a štátnou mocou v podstate neriešeným problémom.

Rozvoj stavebnej činnosti rozšíril objednávky pre stavebné firmy, pre priemyselné závody vyrábajúce stavebné hmoty, napríklad pre viaceré martinské tehelne a podporil aj činnosť okolitých drevospracujúcich závodov, najmä píl. Vznikali nové pracovné príležitosti aj pre robotníkov, ktorí sa sťahovali z okolitých lokalít do mesta. Priemyselné závody mali záujem na ich stabilizácii a v súvislosti s tým sa začalo aj s výstavbou robotníckych

kolónií. Výstavba nových bytových jednotiek a robotníckych kolónií bola presvedčivým dokladom ďalšej sociálnej diferenciacie martinského obyvateľstva. Na jednej strane k starej martinskej honorácii pribúdali ďalší advokáti, lekári, členovia správnych rád priemyselných podnikov či peňažných ústavov, predstavitelia župnej správy a iných úradov, ale súčasne sa rozrastala aj masa martinského robotníctva.

Martin spolu so susednými Vrútkami tvoril v priebehu celého medzivojnového obdobia jedno z významných ohnísk robotníckeho hnutia na Slovensku. V martinských priemyselných závodoch pracovalo počas hospodárskej konjunktúry približne 1300 robotníkov. Ich stav sa však neustále menil. Medzi priemyselné závody známe rovnako na Slovensku ako v zahraničí, patrila martinská celulózka, Tatra-nábytok, továreň na výrobu ohýbaného nábytku a pivovar. Okrem toho sa v Martine nachádzala Turčianska drevospracujúca účastinárska spoločnosť, Schultzova a Hlavajova tehelňa, tri stavebné firmy. Jediný závod, ktorý vznikol po roku 1918 bola textilná továreň Slovenka. Robotníci nachádzali prácu tiež v Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku a v Nakladateľstve Tatran. Vývoj každého zo spomínaných závodov mal osobitné črty. Špecifické podmienky v jednotlivých továrňach vytvárali nerovnaké podmienky pre politickú aktivitu robotníkov.

Rovnako továreň na výrobu nábytku ako celulózka patrili medzi podniky, ktoré nenachádzali v rámci štátu odbyt pre svoje výrobky, a preto museli 80–90 % výrobkov exportovať. Na zahraničných trhoch od začiatku narážali na veľmi silnú konkurenciu iných výrobcov. Pre závod Tatra-nábytok znamenala konkurenciu najmä viedenská firma Thonet-Mundus, ako aj niektoré poľské, anglické a belgické závody. Pre celulózku boli konkurenciou najmä škandinávske a kanadské veľmi moderne zariadené továrne, disponujúce množstvom lacnej a kvalitnej suroviny.⁹ Oba martinské závody len s námahou vydržali v tomto konkurenčnom boji. Svoje výrobné problémy, späté s predajom hotových výrobkov, zdražením surovín aj uhlia presúvali vedenia týchto závodov na plecia robotníkov. Nedostatok objednávok riešili podnikatelia obmedzovaním výroby, sezónnym alebo i niekoľkoročným zastavovaním prác v továrni, čo viedlo k prepúšťaniu robotníkov zo zamestnania a znižovaniu ich zárobkov. Martinská továreň Tatra preukázala svoju životaschopnosť už tým, že bola vôbec jedinou zo štyroch predprevratových tovární na výrobu nábytku na Slovensku, ktorá prežila konkurenčný boj a vyrábala aj v ďalších rokoch, ale jej prevádzka bola spätá s permanentnými ťažkými problémami.

Dočasné zlepšenie odbytových podmienok martinskej celulózky v druhej polovici dvadsiatych rokov umožnilo vedeniu podniku vybudovať nové železobetónové objekty namiesto predchádzajúcich drevených, vybudovať veľké filtračné zariadenie, ktoré zachytávalo odpad, modernizovať vlastnú dopravu dreva aj hotových výrobkov, nahradiť staré roztrieďovače novými, postaviť nový varák, prestaviť papierenský stroj a uvoľniť ďalšie investície na modernizačné úpravy, ktoré prispeli ku skvalitneniu vyrábanej celulózy aj baliaceho papiera.¹⁰ Vedenie podniku v tomto období prijímalo aj zvýšený počet robot-

9 Slovenský priemysel roku 1929. Martin 1930, s. 30-31.

10 Priemysel na Slovensku v roku 1937. Cestovná správa Ing. M. Gregora zo študijnej cesty po priemyselných závodoch uskutočnená pre potrebu Krajského úradu v Bratislave. Kópia rukopisu v súkromnej držbe autorky.

níkov. Počas konjunktúry zamestnávala celulóžka až 750 robotníkov. Rozmach podniku zabrzdlila svetová hospodárska kríza. Po permanentných sezónnych výkyvoch v prevádzke vedenie podniku v marci 1932 úplne zastavilo prácu a výrobu obnovilo až v januári 1934. Ešte v roku 1935 sa využívala kapacita závodu len na tretinu. Z dôsledkov svetovej hospodárskej krízy sa závod spamätal až v roku 1937, keď možno hovoriť o takmer plnej prevádzke. V tom čase sa na obzore ekonomiky kapitalistických krajín už veľmi jasne črtali kontúry novej vlny hospodárskej depresie, ktorá sa najmocnejšie prejavila v USA.¹¹

Výhodou oboch spomínaných martinských závodov a zrejme aj najdôležitejším predpokladom toho, že vôbec mohli v silnej konkurencii obstáť, bolo ich spojenie s finančným kapitálom. Nábytková továreň spadala do sféry vplyvu Tatra banky preferovanej agrárnou stranou a celulóžka sa po nostrifikačných opatreniach československého štátu vymaňila spod vplyvu Maďarskej všeobecnej banky a zmocnil sa jej koncern prosperujúcej Českej eskomptnej banky. Napriek tomu, že vo vedení, respektíve v správnych radách oboch týchto závodov sa nachádzali viacerí reprezentanti martinskej inteligencie, župných a okresných inštitúcií a pod., zdá sa, že o osude a prosperite oboch tovární sa skôr rozhodovalo na zasadaní správnej rady peňažných ústavov, prípadne vo vedení politickej strany, ktorá za nimi stála, ako v samotnom Martine.

Tatra banka ovládala aj sériu ďalších priemyselných a živnostenských podnikov po celom Slovensku. Do sféry jej vplyvu v Martine patrili popri továrni na ohýbaný nábytok aj kníhtlačiarске podniky a pivovar. Zatiaľ čo prvé poprevratové roky znamenali na Slovensku neobvyklú konjunktúru v pivovárníctve, ktorá vyvrcholila v roku 1921, v nasledujúcom období začali na slovenský trh prenikať so svojimi kvalitnejšími výrobkami a bohatším sortimentom veľké pivovary z českých krajín. Slovenské pivovary sa tým dostali do permanentnej krízy, vyhotenej nedostatkom kvalitného chmeľu a zdražením cien jačmeňa v polovici dvadsiatych rokov. Z výrobných aj odbytových problémov sa spamätávali až v polovici tridsiatych rokov. Prínosom pre martinský pivovar, ktorý zamestnával stabilne okolo 40 robotníkov, bol príchod kvalitného sládka Júliusa Badu, absolventa chemickej školy v Banskej Štiavnici.¹² Najväčším argumentom pre odbyt piva bola jeho dobrá kvalita, ku ktorej prispeli aj dovážané kvasnice z Plzne a Českých Budějovic. Pivovar mal na túto dobu moderne vybavené vlastné chemické laboratórium, bakteriologickú stanicu na skúšanie kvality kvasníc a pod.

Svetová hospodárska kríza zamedzila rozmach výstavby Martina, aj stavebnú činnosť v okolitých obciach, čo vplývalo na zabrzdenie rozvoja martinských stavebných firiem, tehelní a ďalších závodov zainteresovaných na stavbách. Zamestnanosť tehelní sa podstatne zlepšila až roku 1936, a to najmä v súvislosti s vojensko-strategickými opatreniami, s výstavbou opevnení a ďalších vojenských objektov. Schulzovské parotehelne v Martine ročne vyrobili 6 miliónov tehál, tašiek, tvaroviek, odvodových rúr a pod.

Ženy – robotníčky z Martina a okolia našli uplatnenie v Slovenke, textilnej továrni produkujej pletené výrobky, ktorá bola v Martine jediným priemyselným závodom založeným

11 Slovenský priemysel roku 1936. Martin 1937, s. 32.

12 Priemysel na Slovensku v roku 1937. Pozri poznámku č. 10.

po roku 1918. Závod mal aj dve filiálky, a to v Banskej Štiavnici a v Hodruši. V samotnom Martine poskytoval prácu približne 250 robotníckam. Zariadenú továreň odkúpila pražská Legiobanka. Napriek tomu, že závod počas celého medzivojnového obdobia až na malé výkyvy prosperoval a odbyt si zabezpečil sieťou vlastných predajní po celom Slovensku, získal prezývku „hladová továreň.“¹³ Príčinou vzniku tohto hanlivého, ale pravdivého pomenovania boli neúnosne nízke mzdy v továrni. Tieto slabé mzdové príjmy v textilkách však boli typické pre všetky priemyselné závody s prevahou zamestnaných žien.

Napriek tomu, že Martinský okres zaujímal medzi ostatnými okresmi na Slovensku popredné miesto v množstve priemyselných závodov, nemal dostatok pracovných príležitostí pre svoje obyvateľstvo. Ventilom nezamestnanosti, zapríčinennej nedostatčnou industrializáciou celého okresu, sa stalo sezónne a trvalé vyst'ahovalectvo. Martin sa v rámci celého Slovenska zaradil ako okres na druhé miesto za Prievadzským okresom v počte ľudí, ktorí pravidelne sezónne odchádzali za prácou do zahraničia, do úrodnejších oblastí južného Slovenska alebo do českých krajín.¹⁴ Okrem toho odchádzali z okresu stovky ľudí do zahraničia natrvalo. Vyst'ahovalecký pas z okresu Martin dostalo v rokoch 1923–1932 1778 ľudí, zväčša šlo o mladých ľudí v najproduktívnejšom veku.¹⁵ Mnohí odišli za prácou do emigrácie aj bez pasov. Odchod do trvalej emigrácie i na sezónne práce zabrzdil vznik celosvetovej hospodárskej krízy, v priebehu ktorej sa mnohé štáty chránili rôznymi protiimigračnými opatreniami proti prílivu pracovných síl, pretože nemohli zabezpečiť prácu ani vlastnému obyvateľstvu.

Hospodársky a sociálny vývoj v Martine i v jeho okolí sa odrazil v politickej atmosfére mesta. V pestrej škále politických strán, ktoré mali svoje organizácie v Martine, sa odzrkadlila triedna, spoločenská, nacionálna a konfesionálna rozvrstvenosť obyvateľstva. Podľa správy hlavného slúžneho Martinského okresu z roku 1921 pôsobili v Martine v tom čase: Slovenská národná strana, Slovenská národná a maloroľnícka strana (zárodok budúcej agrárnej strany), Československá sociálnodemokratická strana, Slovenská ľudová strana a Živnostenská strana stredostavovská. V podstate šlo o politické smery, ktoré sa vytvorili rozdelením predprevratovej Slovenskej národnej strany. V roku 1923 vznikla v Martine organizácia KSČ. Jej trvalým oporným pilierom na pôde mesta sa stala najpočetnejšia a mimoriadne aktívna organizácia robotníkov v celulóžke. Do akcií, pripravovaných robotníkmi z celulóžky, sa zapájali aj robotníci z ďalších martinských závodov. Hnacou silou revolučného robotníckeho hnutia v celom Martinskom okrese bezpochyby boli robotníci vo Vrútkach, ktorí zakladali prvé organizácie KSČ nielen na pôde svojich závodov, ale aj v blízkyh dedinách, stáli pri zrode komunistickej tlače na Slovensku a pod.

Martin patril už pre rokom 1918 k jedným z mála stredísk, okolo ktorých sa zoskupovala ekonomicky najaktívnejšia časť slovenských podnikateľov. Politicky sa martinskí podnikatelia, rovnako ako úradníci štátnej správy aktivizovali v agrárnej strane, v Sloven-

13 Robotnícke noviny, 27, č. 26 z 1. 2. 1930, č. 86 z 12. 4. 1930 a iné periodiká píšú o mzdových problémoch robotníčok zo Slovenky.

14 REICH, E.: Základy organisace zemědělství Československé republiky. Praha 1934, s. 161.

15 CHURA, A. J. – KIZLINK, K.: Slovensko bez dorastu. Bratislava 1939, s. 454-455.

skej národnej strane, ale zúčastňovali sa, najmä v dvadsiatych rokoch aj na práci Československej sociálnodemokratickej strany.

Od roku 1919 po založení Slovenskej remeselníckej a obchodníckej jednoty sa Martin stal organizačným centrom slovenského živnostníctva a remeselníkov. Jednota mala organizačne podchytených približne 5 500 členov, ktorí pôsobili asi v 60 miestnych organizáciách, prevažne na západnom a strednom Slovensku.¹⁶ Z jej iniciatívy vznikol v Martine Štátny ústav pre zveľaďovanie živností a Veľkonákupné výrobné a predajné družstvo. V Martine vychádzali aj periodiká Jednoty. Živnostníci a remeselníci politicky participovali najmä na živote Československej živnostensko-obchodníckej strany stredostavovskej, ktorá združovala a hájila záujmy stredných vrstiev obyvateľstva.

Zatiaľ čo sa v priebehu dvadsiatych rokov politickej strany v Martine orientovali väčšinou na riešenie komunálnych problémov v rámci mesta, vnútorných otázok jeho priemyselných závodov a ďalších orgánov a inštitúcií, nasledujúce desaťročie prinieslo so sebou mimoriadne závažné skutočnosti, ktoré prerástli chotáre obcí a miest, ba aj hranice štátov. Politické strany sa rozdelili do vyhranenejších pozícií. Skúšobným kameňom polarizácie politických strán boli začiatkom tridsiatych rokov ekonomicko-sociálne problémy, súvisiace so vznikom a priebehom hospodárskej krízy. Neskôr, po nástupe Hitlera do kresla ríšskeho kancelára a pod vplyvom rastu agresívnych plánov nemeckých nacistov, sa do centra pozornosti obyvateľov Martina i celého československého štátu dostali otázky, súvisiace s možnosťou vzniku vojny, s ohrozením československého územia zahraničným nepriateľom. Bolo zrejmé, že vnútorne konsolidovaný štát bude môcť skôr čeliť nebezpečenstvu zo zahraničia. Ku zabezpečeniu konsolidácie vnútro politickej atmosféry na Slovensku bolo potrebné pristúpiť bez otáľania k riešeniu najpálčivejších ekonomických, sociálnych, kultúrno-osvetových a ďalších problémov, ktoré sa skrývali pod pojmom slovenská otázka. Vládne strany, vo vedení ktorých mali zastúpenie aj ich organizácie zo Slovenska, svojím zdĺhavým nejednotným postojom, bezkonceptnosťou a oddaľovaním riešenia závažných vnútro politickej a ekonomických otázok Slovenska strácali dôveru slovenských voličov a v podstate vyprázdňovali politický priestor nacionalistickým politickým silám na Slovensku, konkrétne HSLŠ a Slovenskej národnej strane, ktoré vytvorili v roku 1932 autonomistický blok.

Napätá politická situácia sa prejavila aj v Martine. Viac ako ročné umŕtvenie výroby v celulóžke, aj ďalšie prestávky v prevádzke tohto závodu v nasledujúcich rokoch, zastavenie práce v drevárskych závodoch, obmedzenie výroby v tehelniach a ďalšie sprievodné javy hospodárskej krízy, prispeli k neuveriteľnému zbedačeniu väčšiny obyvateľov. Pauperizácia zasiahla plnou mierou nielen robotníkov, ale aj inteligenciu, remeselníkov a drobných živnostníkov. Zastavením prevádzky v drevospracujúcich podnikoch v okolí Martina boli postihnutí najmä obyvatelia obcí Horná Štubňa, Mošovce, Pravno, Necpaly, Blatnica, Príbovce a Valča.¹⁷ Obyvatel'ov Vrčicka, Hadvigy, Brieštia a Skleného

16 RUMAN, M.: Organizačná štruktúra živnostníctva na Slovensku. In: Zlatá kniha Slovenska (1918–1928). Bratislava 1929, s. 345–352.

17 Slovenský národný archív Bratislava, fond Krajinský úrad, kart. 54, Správa Okresného úradu v Martine z 5. 1. 1933.

sa zasa mimoriadnou mierou dotkli protiemigračné opatrenia, zamedzujúce ich pravidelný odchod na sezónne práce do zahraničia. Prístup politických strán k týmto najnaliehavejším hospodársko-sociálnym problémom obyvateľov Martina i okolitých dedín bol najpresvedčivejším dôkazom ich záujmu o potreby a riešenie životne najdôležitejších otázok ľudí žijúcich v martinskom okrese.

Martinskí komunisti si postavili do čela zápasov za obnovenie práce v celulózke skúseného organizátora Jána Mazúra, ktorý spolu s inými členmi závodného výboru začal organizovať viaceré akcie. Tieto napohľad čisto hospodárske boje robotníkov, namierené proti prepúšťaniu zo zamestnania, či obmedzovaniu prevádzky v závode, nadobúdali jednoznačne charakter jednotných politických vystúpení robotníctva, pretože sa do nich zapájali spoločne robotníci organizovaní v KSČ i v sociálnodemokratickej strane a pri organizovaní niektorých pomáhali, alebo sa aspoň organizačne na ich príprave zúčastňovali i martinskí remeselníci a drobní živnostníci.

Obyvateľstvo Martina sa postupne s riešením najpálčivejších hospodárskych otázok sústredilo aj na iné, širšie spoločenské problémy. Je známe, že v Martine už v predchádzajúcom storočí boli silné tradície priateľstva s veľkým slovanským národom, s ruským národom. Tieto tradície sa samozrejme s inou náplňou a na celkom inej báze oživil v súvislosti s rastom obáv z možného vojenského konfliktu. V Československu sa tiež začali s omnoho väčšou intenzitou vytvárať spolky a organizácie propagujúce mierovú politiku Sovietskeho zväzu, usporadúvali sa prednášky o živote sovietskych ľudí, o riešení národnostnej politiky v ZSSR a pod. V júli 1935 sa aj v Martine konala zakladajúca schôdza Zväzu priateľov ZSSR.¹⁸ O problematiku kolektívnej bezpečnosti prejavovali záujem aj turčianski akademici, ktorí sa podujali podchytiť do spoločného akčného výboru propagujúceho mierovú politiku Sovietskeho zväzu zástupcov všetkých popredných inštitúcií pôsobiacich v Martine.¹⁹

Postupne, počnúc jednotlivými akciami hospodárskeho a sociálneho charakteru, cez organizovanie spoločných antifašistických podujatí, verejných zhromaždení na podporu mieru, záchranu celistvosti územia československého štátu, dozrievalo politicky nielen obyvateľstvo Martina, ale celého Slovenska. Obyvatelia tejto kedysi zaostalej krajiny sa učili nielen formulovať svoje plány a požiadavky, ale ich aj uskutočňovať v každodennom živote.

Dvadsať rokov medzivojnového Československa tvorí krátku, chronologicky presne vymedzenú periódu v dejinách slovenského národa; tvorí etapu, v ktorej pracujúci ľud Slovenska dozrieval vo všetkých sférach vedy, kultúry, umenia, formoval sa jeho politický rozhľad aj ekonomické myslenie. Svoju „skúšku zrelosti“ z nadobudnutých vedomostí i praktických skúseností skladal v nasledujúcom období, počas druhej svetovej vojny, v protifašistickom zápase, v hrdinských bojoch na frontoch, v organizovaní domáceho odboja proti fašistickým okupantom aj ich domácim prisluhovačom.

18 Tamže, kartón 110, č. fólie 17 565/35.

19 Tamže, kartón 133, č. fólie 1625/36.

V záverečnej fáze druhej svetovej vojny stála politická reprezentácia Slovenska – povstalecká Slovenská národná rada – druhý raz v priebehu 20. storočia pred rozhodnutím o smere vývoja Slovenska a Slovákov, o mieste tejto krajiny na európskom kontinente. Tento reprezentatívny celoslovenský politický orgán – na rozdiel od slovenskej politickej reprezentácie z roku 1918 – už mal, vďaka svojej organizačnej práci, dlhodobo získavaným skúsenostiam i teoretickej úrovni svojich poznatkov vybudovanú sieť revolučných národných výborov v mestách a obciach Slovenska, mohol sa oprieť o brannú silu v podobe povstaleckej armády aj početných partizánskych oddielov, oprávnenosť jeho existencie a činnosť uznali mocnosti protihitlerovskej koalície, predovšetkým vláda ZSSR, ktorá poskytla domácemu protifašistickému odbojovému hnutiu na Slovensku všestrannú pomoc. Slovenská národná rada mala však v prvom rade takú dôveru a prirodzenú autoritu na území krajiny, akú nedosiahol v predchádzajúcich storočiach žiaden celoslovenský politický orgán na území Slovenska. Jej nariadenia a formulácie významných dokumentov boli štátnicky vyzretými činmi. Svojím významom a perspektívami úloh siahali do ďalších desaťročí.

O tom, že rozhodnutia povstaleckej Slovenskej národnej rady boli správne, že pracujúci ľud tejto krajiny si zvolil správny smer svojho vývoja, svedčí medziiným aj súčasný rozvoj mesta Martina a rastúca životná úroveň jeho obyvateľstva.

(1986)

15. KAPITOLA

PODIEL DRAMATICKÉHO UMENIA NA PREMENE SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI V ROKOCH 1918 – 1938

Vyhlásenie vzniku československého štátu v októbri 1918 v Prahe a zhromaždenie slovenskej politickej reprezentácie 30. októbra 1918 v Martine, na ktorom predstavitelia Slovákov osvedčili svoje rozhodnutie nastúpiť historickú púť s českým národom na pôde Československej republiky, boli iba kľúčom, ktorý otváral túto budúcu spoločnú cestu dvoch blízkych národov. Po niekoľkodňovej prevratovej eufórii si predstavitelia oboch národov uvedomili, že sa spájajú do jedného štátu dva územné celky, ktoré prešli odlišným historickým vývojom. Ich obyvateľstvo sa nachádzalo na rozdielnej ekonomicko-sociálnej, politickej a kultúrnej úrovni. Bolo zrejmé, že tieto skutočnosti prinesú so sebou množstvo nepredvídaných problémov, ktoré bude nutné postupne odstrániť.

Šovinistický postoj uhorskej vládnucej vrstvy k nemadžarským občanom Uhorska spôsobil, že sa väčšina obyvateľov na území Slovenska nachádzala v roku 1918 v kultúrnej zaostalosti a sociálnej biede.¹ Predpokladom toho, aby obyvatelia Slovenska mohli využiť demokratické možnosti, ktoré pred nimi načrtávali už prvé zákony a nové životné podmienky na pôde ČSR bolo, aby sa rozšírila ich vzdelanostná a kultúrno-politická rozhladenosť. Už v prvých poprevratových mesiacoch bolo zrejmé, že celospoločenský duchovno - vzdelávací prerod spoločnosti na Slovensku nemôže byť krátkodobou záležitosťou. Museli sa ho ujať predovšetkým štátne vzdelávacie inštitúcie, najmä celá sieť školstva, riadená príslušným ministerstvom a vznikajúcou slovenskou administratívou, tiež ďalšie kultúrno-osvetové subjekty napr. knižnice, existujúce aj plánované organizácie a spolky ako Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha, Transcius a ďalšie. Nemalá úloha pripadla v tomto procese premeny slovenskej spoločnosti aj politickým stranám, rôznym telovýchovným spolkom a v neposlednom rade altruistickým jednotlivcom, najmä z radov národne uvedomelých učiteľov, duchovenstva, dôstojníkov československej armády, ako aj predstaviteľom najrôznejších zamestnaneckých združení (napr. železničiarov, hasičov, kníhtlačiarov, zapájali sa aj remeselnícke spolky).

¹ Dôkazom tejto vládnej uhorskej tendencie bolo medziiným znižovanie počtu ľudových škôl so slovenským vyučovacím jazykom na území šesťnástich žúp s prevahou slovenského obyvateľstva na prelome 19. a 20. storočia, ako aj štatistické údaje o počte analfabetov v týchto župách v r. 1910. A. Magdolenová uviedla, že sa v rokoch 1876 – 1913 znížil počet slovenských ľudových škôl z 2016 na 354 a v roku 1910 bolo v prevažne slovenských župách 34, 90 % obyvateľov, ktorí nevedeli ani čítať ani písať. MAGDOLENOVÁ, A.: Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch. Historický časopis (HČ) 29, 1981, č. 4, s. 482-505. Množstvo štatistických údajov o počte a úbohom stave školstva na slovenskom území, tiež o príčinách tohto stavu uviedol sociológ ŠTEFÁNEK, A.: Školstvo v predválečnom Uhorsku a na dnešnom Slovensku. In: Slovensko kedysi a teraz. Praha 1931, s. 112-134.

Časť zodpovednosti za uskutočnenie grandióznej úlohy duchovnej prestavby všetkých spoločenských vrstiev obyvateľstva prevzalo aj dramatické umenie. Rovnako profesionálne divadlo, podporované rôznymi štátnymi i neštátnymi subjektmi, ako aj ochotnícke divadlá, ktoré mohli počítat iba s vlastnými, síce neprofesionálnymi, o to viac zanietnými osobnosťami a skromnejšími finančnými prostriedkami.

Od prvých prevratových dní sa ukázalo, že podmienky pre činnosť divadelných profesionálov a ochotníkov na Slovensku boli veľmi rozdielne. Ich rôznorodosť pramenila už v tom, že na území Slovenska nemohla existovať pred októbrom 1918 žiadna profesionálna slovenská divadelná scéna, na ktorej by vyspelé herecké súbory hrali hry v slovenskom jazyku, režírované osvedčenými režisérmi. Ochotnícke súbory boli iba aktuálne vytvárané združenia pri naštudovaní konkrétnej hry, hrali v mimoriadne ťažkých podmienkach, ale už mali akú – takú tradíciu, na ktorú mohli nadviazať, skúsenosti z ktorých mohli čerpať. Dôležité tiež bolo, že sa už po prevrate mohli oprieť o domácich divákov, ktorí ich aktivitu vítali a podporovali napr. aj tým, že vyrábali kulisy, pomáhali organizovať predstavenie a pod. Ďalší rozdiel spočíval aj v tom, že „profesionáli“ sa väčšmi museli prispôbiť vkusu a požiadavkám svojich „mecenášov“, zatiaľ čo ochotníci pripravovali a hrali svoje predstavenia spontánne, zohľadňujúc predovšetkým iba svoje vlastné ekonomické a personálne možnosti a želania svojho, či už mestského alebo vidieckeho publika. Neskôr na konkrétnych príkladoch ukážeme, že slovenská spoločnosť bola pripravená väčšmi akceptovať práve túto živelnosť, nadšenie a úzky kontakt medzi hercami a obecnstvom. Ochotnícke predstavenia neboli vonkoncom iba prezentáciou práce konkrétnych aktérov na javisku a v jeho zákulisí (organizátorov – režisérov), ale vždy v nich rezonoval záujem celej obce, mestečka, školy, či spolku, v priestoroch ktorého svoju hru predvádzali.

Počiatky Slovenského národného divadla v Bratislave, rovnako ako aj Východoslovenského národného divadla v Košiciach po roku 1918 boli priamo späté a odkázané na pomoc vládnych centrálnych inštitúcií, existujúcej českej divadelnej komunity a napokon aj publika, zloženého prevažne z rodín českých úradníkov a pedagógov, ktorí prišli na Slovensko. Bez nich činnosť profesionálnej scény na Slovensku (v Bratislave či v Košiciach) nebola možná.² Ako sme už zdôraznili, na slovenskom území nepôsobila pred prevratom žiadna slovenská divadelná profesionálna scéna. Hádám prvým vážnym krokom na tomto poli po vzniku ČSR bolo valné zhromaždenie slovenskej inteligencie 31. júla 1919 v Bratislave. Jeho účastníci si založili Československý divadelný spolok.³ Do predsedníckej funkcie zvolili M. Porubského. Ako jeho poradný orgán vytvorili divadelnú komisiu na čele s Dr. Pudlačom. V približne rovnakom čase – čiže roku 1919 začali pracovníci Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe s prípravou tzv. zákona o divadelníck-

2 Je pozoruhodné, že napr. divadelné predstavenie v českom jazyku pripravili v košickom Národnom divadle v dňoch 7. a 8. januára 1919 vojaci 30. československého streleckého pluku. Hrali jednoaktovky v ktorých sa nemohli vyskytovať ženské postavy. Predstavenie propagovali niekoľko dní vopred veľkými samostatne vyrobenými plagátmi, rozmiestnenými po celom meste. Slovenský denník, 10. 1. 1919, r. 2, č. 7.

3 Divadlo a umenie, Slovenský denník, 2. 8. 1919, r. 2, č. 165.

tve.⁴ O prevzatie bratislavského Mestského divadla prejavil v roku 1919 záujem riaditeľ Východočeského divadla v Pardubiciach Bedřich Jeřábek. Jeho divadelný súbor hosťoval v tomto čase v rôznych mestách na Slovensku.⁵ Pracovník Ministerstva školstva a národnej osvety Jaroslav Kvapil, ktorý mal v referáte riadenie divadiel, akceptoval Jeřábkovu žiadosť a prideliť mu riadenie bratislavského divadla. Tým umožnil v Bratislave zahájenie prvej divadelnej sezóny už v septembri 1919. V novembri 1919 vznikla účastinárska spoločnosť: Družstvo Slovenského národného divadla, ktoré si okrem stabilného hereckého súboru a orchestra vybudovalo v roku 1923 pre svojich zamestnancov aj družstevný bytový komplex. Týmto krokom sa vyriešil najpálčivejší problém ubytovania stálych zamestnancov divadla a ich rodinných príslušníkov.

Do aktivít divadla v Bratislave zasahovali aj predstavitelia bratislavskej župy (župan a podžupan), Na riešení problémov divadla sa podieľal aj mešťanosta Bratislavy, ktorý prizýval na takéto porady aj mešťanosta Košíc, s ktorým spoločne rozhodovali a usmerňovali vývoj „ich“ profesionálnych scén.⁶ Na schôdzi 21. februára 1920, venovanej stavu a perspektívam slovenských divadiel rozhodli zídenní predstavitelia štátnej správy a samosprávnych inštitúcií, že Slovenské národné divadlo v Bratislave získa finančné prostriedky zo štátnych a samosprávnych zdrojov a bude mať oprávnenie rozhodnúť o tom, ktorému hereckému súboru a akú sumu každoročne prideliť. Predpokladom toho, aby opera, balet či činoherný súbor získal určitú finančnú podporu bolo, že ich vedenie predložilo včas žiadosť o tieto peniaze a v nej presne mali zdôvodniť, na čo sa použijú. Na spomínanej porade sa tiež rozhodlo, že v Bratislave sa budú konať divadelné predstavenia v jazyku československom, nemeckom aj maďarskom, ktoré budú hrať tri samostatné herecké súbory. O tom, koľko divadelných termínov či konkrétnych divadelných predstavení sa odohrá v každom z troch jazykov, sa v dohode nehovorilo. Všetky prípravné kroky vyústili napokon do slávnostného otvorenia Slovenského národného divadla (SND) operou *Hubička* 1. marca 1920.

Najväčšia finančná pomoc pre SND prichádzala z Prahy, priamo z ministerstva financií a jej prvým sprostredkovateľom bol minister pre správu Slovenska Dr. V. Šrobár, ktorý rokoval o tejto nevyhnutnej podpore priamo s ministrom financií Dr. A. Rašínom. Minister Rašín spočiatku nebol naklonený vyhovieť Šrobárovej žiadosti. Svoj negatívny postoj k finančnej podpore SND zdôvodnil ekonomickými argumentmi: „*Nechápeť na čo je vášmu ľudu luxusne vybavené Národné divadlo. Nemáte hercov ani publika a deficit divadla porastie ročne do miliónov.*“⁷ Šrobár ho pozval na Slovensko, ktoré Rašín - ako sám v rozhovore so Šrobárom priznal - vôbec nepoznal. Po precestovaní celého slovenského územia v roku 1921 a spoznaní sa s mnohými obyvateľmi, ktorí ministra privítali veľmi

4 PODMAKOVÁ, D.: Divadlo na Slovensku 1918 (1920) – 1938. In: Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. Ed. ROGULOVÁ, J. a kol., Bratislava 2009, s. 153.

5 Tamže.

6 Riešenie divadelnej otázky na Slovensku, Slovenský denník, 28. 2. 1920, r. 3, č. 48.

7 Nebohý minister Rašín a Slovensko, Slovenský denník, 19. 2. 1933, r. 16, č. 42.

srdečne, Rašín úplne zmenil svoj postoj a stal sa jedným z najžičlivejších „centralistických“ politikov voči Slovensku.⁸

Po prevrate v roku 1918 pôsobili na Slovensku okrem už uvedených dvoch profesionálnych divadelných súborov (bratislavského a košického) aj poloprofesionálne, kočovné divadlá a to: Vidiecky súbor SND (predtým, Novákova divadelná spoločnosť a po smrti jej zakladateľa v r. 1929 malo názov Stredoslovenské divadlo Márie Novákovej – Rosenkranzovej). Novákova kočovná spoločnosť poskytla prvé angažmá viacerým začínajúcim profesionálnym, už vyštudovaným hercom, ktorí v nej pôsobili v rokoch 1921 – 1924 a neskôr prešli do SND (napr. manželia Oľga a Ján Borodáčovci). V novembri 1936 vznikla aj ďalšia kočovná profesionálna scéna, pod názvom Slovenské komorné divadlo Emílie Wagnerovej.⁹

Nesporná závislosť bratislavského súboru na českom divadelníctve pramenila jednak v absencii skúsených slovenských organizátorov a profesionálnych hercov, ale aj v malom záujme slovenskej verejnosti o profesionálne dramatické umenie. Treba zdôrazniť, že rovnako v Bratislave ako v Košiciach do roku 1919 hrali profesionálne činoherné predstavenia či opery iba herci v maďarskom alebo v nemeckom jazyku. Navštevovala ich aj málopočetná slovenská inteligencia a podnikateľská vrstva, ktorá žila už pred vznikom ČSR v týchto mestách.¹⁰ Na žiadnom predstavení v divadle netvorila významnejší podiel obecnstva. Ak si zakúpila lístky na divadelné predstavenie, obsadzovala väčšinou priestor galérií, kde boli najlacnejšie vstupenky.

Po vzniku ČSR sa do stánkov dramatického umenia na Slovensku dostali českí herci (konkrétne v Bratislave členovia Východočeského divadla pod vedením riaditeľa B. Jeřábka). Za okolností, že v bratislavskom „československom“ činohernom súbore pôsobili takmer výhradne iba českí herci, je prekvapujúce, že už v divadelnej sezóne 1920/1921 uviedlo toto divadlo päť hier slovenských autorov, naštudovaných v slovenskom jazyku.¹¹

Divácku oporu medzi slovenským obyvateľstvom Bratislavy ani v Košiciach si v priebehu 20. rokov české divadelné súbory nezískali. Napriek nevšednej iniciatíve režisierov, divadelných manažérov a najmä samotných hercov, muselo ešte veľa vody pretiecť Dunajom, kým sa usídlilo v oboch spomínaných najväčších mestách Slovenska dostatok slovenských obyvateľov, ktorí k svojmu životnému štýlu potrebovali aj návštevu profesi-

8 Presnú sumu finančnej podpory v tomto období zatiaľ nepoznáme, začiatkom 30. rokov získavalo SND od štátnych inštitúcií, od krajského úradu a rôznych mecenášov približne 4 milióny korún ročne.

9 Encyklopédia dramatických umení Slovenska. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1990, s. 114, 335 a 384.

10 Daniel Luther v práci o poprevratovej Bratislave charakterizoval národnostné zloženie obyvateľov Bratislavy nasledovne: „Bratislava nebola tak veľmi nemecko-maďarská, ako sa to myslí. Slovenčina sa ozývala najmä na tržištiach, v predmestiach, v okolí fabriek. Vo vnútorných uliciach mesta, pravda bolo jej menej a utiahnutá bola do bytov, zväčša chudobných, dvorných. Slovenský element bol zväčša chudobný a preto aj zakríknutý, utajený. A žila tu ešte početná židovská komunita, ktorá výrazne posilňovala nemecko-maďarský ráz mesta. Premene pomerov mohlo pomôcť iba upevnenie československej moci.“ LUTHER, D.: Z Prešporka do Bratislavy. Bratislava, Vydavateľstvo Albert Marenčin PT, 2009, s. 26.

11 KAMENEC, I.: Rozvoj a orientácia slovenskej kultúry v rokoch 1918 – 1938. HČ 27, 1979, č. 2. s. 175.

onálnych divadelných hier v slovenskom jazyku. Významný sólista slovenskej opery Štefan Hoza vo svojich pamätiach, publikovaných pod názvom *Ja svoje srdce dám...*¹² uviedol citát básnika B. Jamnického, ktorý na adresu košického publika v roku 1935 napísal: „*Keď som sa niektorých mojich známych spýtal, prečo nechodia do divadla, dostal som odpoveď, že by chodili, keby sa tam hralo po slovensky...Ich pranie sa splnilo. Prišla k nám (do Košíc- pozn. A.B.) bratislavská opera SND a doniesla nám to, na čo sme tak dlho čakali...Človek by si myslel, že keď sa hrá Čajkovského opera Eugen Onegin v slovenskom preklade, že si túto príležitosť nedá ujsť ani jediný kultúrny Slováč...a zase by sme sa zmýlili...divadlo bolo prázdne. Čím sa to dá ospravedlniť? Ničím!...Kto má na slovenské predstavenie chodiť, ak nie v prvom rade Slováci?*“

Slovenská verejnosť si musela zrejme postupne vytvárať vzťah ku všetkým druhom „veľkého,“ t. j. profesionálneho umenia, dramatické nevynímajúc. Tento prerod urýchlila až vlna nastupujúcich vynikajúcich slovenských skladateľov, autorov moderných slovenských činohier, organizátorov divadelného života, hercov, spevákov, baletných umelcov, ale predovšetkým dostatok vyspelého diváckeho „zázemia“ z radov už novej, ekonomicky situovanejšej a kultúrne rozľadenejšej slovenskej inteligencie na začiatku 30. rokov. Mladá slovenská inteligencia, odchovaná už demokratickým československým školstvom, ktorej boli dopriate aj študijné pobyty v zahraničí, sa stala súčasníkom nástupu aj mladých umelcov. Zrejme súčasťou (alebo ozvenou?) týchto nových skutočností, bolo aj rozdvojenie bratislavského činoherného súboru SND v roku 1932 na slovenskú časť, vedenú režisérom J. Borodáčom a českú časť na čele s V. Šulcom. Do bratislavského národného divadla v tom čase postupne prichádzala veľká skupina už „vyskolených“ mladých hercov, odchovaných Hudobnou a dramatickou akadémiou, ktorá bola pripravená naštudovať viaceré náročné historické i súčasné hry. (Patrili k nim: V. Jamnická, R. Porubská, B. Poničanová, M. Gregor, Š. Figura, F. Dibarbora a ďalší).

Možno povedať, že ani ich príchod ešte neznamenal skutočnú slovakizáciu a modernizáciu SND. Brzdou plnohodnotnej aktivizácie mladých hercov, podporovanej publikom, sa stala podnikateľská ziskuchtivosť riaditeľa Slovenského národného divadla A. Drašara, ktorý túto funkciu prevzal v roku 1930 po nebohom riaditeľovi O. Nedbalovi. Je zrejme, že sprievodné javy celosvetovej hospodárskej krízy postihli aj divadlá. Návštevnosť divadelných predstavení sa ešte stenčila a riaditelia divadiel hľadali cesty, ako riešiť neúnosné finančné problémy. Práve tento moment sa stal príčinou vzniku mimoriadnych udalostí a napätia vytvoreného okolo riaditeľa A. Drašara. Spor medzi riaditeľom a slovenskými hercami, podporovanými mladým bratislavským publikom, najmä študentmi rôznych škôl prepukol v januári 1933 na konferencii (v dobovej terminológii „na ankete“), ktorú zvolala pobočka Slovenskej ligy v Bratislave k problémom Slovenského národného divadla.¹³ Na konferenciu pozvaný riaditeľ Drašar nebol ochotný vypočuť ani všetky referáty (zväčša plné kritických slov) a so slovami: „*Nechťe po mne abych ja vám zde dělal*

12 HOZA, Š.: *Ja svoje srdce dám...*, II. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1989, s. 120.

13 Slovenský denník, 1. 2. 1933, r. 16, č. 26.

slovenské divadlo“¹⁴ predčasne opustil rokovanie. Problém, ako ho napokon najpregnantnejšie osvetlil zástupca Ministerstva školstva a národnej osvety, hlavný odborový radca B. Kaloušek, spočíval v tom, že riaditeľ Drašar uprednostňoval pred naštudovaním slovenských hier staršie „oprášené“ maďarské operety, ktoré mu prinášali do jeho vlastného vrecka značné príjmy z predstavení a okrem toho mal možnosť bezplatne zapožičať kulisy z týchto operiet aj pražskému divadlu, ktoré vlastnil. Pôsobilo pod názvom Varieté. Slovenské denníky okamžite priniesli kritické články Drašarovej reakcie na konferencii aj celej jeho činnosti v divadle. Hodnotili v nich súčasnú situáciu v SND a v tejto súvislosti medzi iným uviedli: „*Pre tieto tantiemy musela byť umelecká úroveň nášho divadla, naše j to jedinej reprezentatívnej národnej scény znížená gýčovými operetami. Pre tieto tantiemy musí byť naše „Slovenské“ a „Národné“ divadlo dejišťom prehnitého a nám vždy tak cudzieho a nepriateľského živlu maďarských džentrikov, degenerovaných grófov a husárov. Pre tieto tantiemy, pomocou 4 miliónovej subvencie musí byť Slovenské národné divadlo nositeľom najúčinnnejšej maďarskej propagačnej myšlienky.*“¹⁵

Napriek pobúreniu a verejnej kritike riaditeľ A. Drašar opäť v apríli 1933 uprednostnil v SND operetu maďarského skladateľa Abraháma Pála „*Ples v hoteli Savoy.*“ Bratislavskí študenti sa rozhodli demonštrovať. Drašarovu akciu označovali tiež ako provokáciu voči práve začatému týždňu, venovanému pamiatke M. R. Štefánika. Súčasne publikovali aktuálnu informáciu, podľa ktorej na hraniciach s Maďarskom maďarské mocenské orgány nevpustili do krajiny slovenských umelcov, ktorí prichádzali navštíviť tam žijúcich slovenských krajanov a hodlali im zahrať divadelné predstavenie.¹⁶

Študenti zakúpili (zrejme finančne podporovaní politickými stranami) všetky lístky do divadla na spomínanú operetu a hneď od začiatku predstavenia začali hlučne rušiť vystúpenia hercov buchotom a výkrikmi. Privolaná polícia (ktorá bola zrejme vopred informovaná a tiež prítomná v divadle) chcela proti nim zakročiť. Študenti povstali a začali spievať štátnu hymnu a tým znemožnili zásah polície. Policajný veliteľ nariadil spustiť železnú oponu a naštudovaná opereta sa nehrala nielen v ten večer, ale vôbec ani v budúcnosti. Dôležitým symbolom „vynúteného ústupu“ riaditeľa Drašara sa stala až premiéra hry Jonáša Záborského „*Najdúch*“, ktorú pripravili herci SND na deň 5. októbra 1935. Finančnou donáciou ju podporila Matica slovenská z tzv. štátneho fondu, ktorý každoročne dostávala na podporu svojej činnosti. Svoje uplatnenie na javisku našli pod réžiou J. Borodáča vynikajúci herci: H. Meličková, O. Országhová – Borodáčová, A. Bagar, J. Kello, Š. Figura a ďalší známi herci. Vďačné obecenstvo nielenže odmenilo hercov mimoriadnym potleskom ale zborovo zaspievalo na záver hymnickú pieseň „Hej Slováci.“¹⁷

Úlohu, význam ale aj možnosti bratislavského divadla v medzivojnovom období zhodnotil I. Kamenec slovami: „...*napriek veľkým a permanentným hmotným a kádrovým problémom, mnohým umeleckým kompromisom voči meštiackemu vkusu tunajšieho, z veľkej časti neslovenského diváka, na ktorého však bolo najmä z finančných dôvodov odká-*

14 Slovenský denník, 29. 4. 1933, r. 16, č. 100.

15 Tamže.

16 Slovenský denník, 3. 5. 1933, r. 16, č. 102.

17 Slovenský denník, 8. 10. 1935, r. 18, č. 231.

zané, malo mnohostranný kultúrny význam: Bolo významným činiteľom v procese poslovenčovania Bratislavy a pri svojich početných zájazdoch aj slovenských vidieckych miest. Podnecovalo slovenskú dramatickú spisbu, napomáhalo rastu slovenských profesionálnych hercov a v neposlednom rade – najmä do vzniku bratislavského rozhlasového vysielача – bolo hlavnou organizačnou i výkonnou zložkou hudobného života v Bratislave. Na osudoch Slovenského národného divadla sa dá však dokumentovať kramársky vzťah vládnicich tried k tejto inštitúcii, ktorá bola neustále na pokraji finančného krachu a musela sa zachraňovať nedôstojným i umeleckými kompromismi, či doslovným žobraním u slovenských bánk alebo štátnych inštitúcií.“¹⁸

* * *

Napriek novým prúdom v hereckom zbore ani profesionálna činohra, ani balet či opera neprinesli pre premenu slovenskej spoločnosti do konca 30. rokov taký prínos ako neprofesionálni ochotnícki herci. Títo začali hrať svoje neumelé divadielka v materinskom jazyku sporadicky už aj v predchádzajúcom 19. storočí,¹⁹ ich aktivita vzrástla po vzniku ČSR. Ochotníci dokázali zaangažovať do svojich podujatí už od januára 1919 do októbra 1938 stovky ľudí po celom Slovensku a to všetkých vekových kategórií, najrôznejších profesií, veriacich oboch najväčších cirkví, prívržencov viacerých politických strán, železničiarov, zamestnancov priemyselných závodov, obyvateľov miest aj najvzdialenejších dedín, vojakov z rôznych posádok a pod.

J. Marták v monografii venovanej ochotníckemu divadlu s obdivom o práci ochotníckych súborov v rokoch 1918 - 1938 konštatoval: „...*ochotnícky život ustaľuje sa postupne ako významná zložka obnovujúcich sa i nových organizácií, ale i v divadelných združeniach samostatných. Niet organizácie, ktorá by nepokladala za potrebné hrať divadlo. Hrá Československý červený kríž, hrajú vojenské posádky, hasičské spolky, záujmové organizácie, spolky i spolčky, rozličné besedy a kasína, slovom všetky organizácie, združenia a inštitúcie, ako sa vyrojili hneď na začiatku predmníchovskej republiky.“²⁰*

Slovenskí ochotníci nadväzovali po roku 1918 na tenké pramienky tradícií svojich predchodcov a prvých divadelných pokusov v 19. storočí. V podstate pokračovali vo svojom národnouvedomovacom, buditeľskom poslaní. Bolo zrejmé, že na prelome 19. a 20. storočia „*v divadle videla sa i náhrada nejestvujúcich národných inštitúcií, i školy, najmä na dedinách, kde (divadlo-pozn.A.B.) napomáhalo gramotnosť a pre väčšinu jeho aktívnych účastníkov bolo jediným stykom so slovenskou literatúrou a so spisovnou slovenčinou.“²¹*

Zánik Rakúsko-Uhorska a vznik československého štátu znamenal doslova „zburanie hrádzí“ v ochotníckom divadelníctve a vytrysknutie predtým nasilu tlmených prúdov „človečskej aktivity“, ktoré driemali v slovenskej spoločnosti. Nie nadarmo konštatoval spisovateľ Jozef Gregor Tajovský pri hodnotení najviac hraného autora, obľúbeného medzi

18 KAMENEC, I.; c. d. s. 175-176.

19 Viď o tom napr. v zborníku 130. rokov ochotníckeho divadla v Trenčíne. Zostavil VELIKÝ, I., Trenčín, Trenčianske osvetové stredisko a Mestské kultúrne stredisko v Trenčíne, 2001.

20 MARTÁK, J.: Ochotnícka činohra 1918 – 1944. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 14.

21 MARTÁK, J.: c. d. , s. 11.

slovenskými ochotníkmi, Ferka Urbánka, že je osobnosťou, ktorá svojou tvorbou „*borila celé maďarské dediny*.“²² Je samozrejmé, že dni politického prevratu neznamenalí ihneď kvalitatívnu zmenu životných podmienok ani absolútnu dokonalosť ochotníckeho divadelníctva. Priniesli však eufóriu nádejí. Likvidovali perzekúciu za národný pohyb, odstránili v ľuďoch strach „čo z toho bude, keď sa do toho zapojíme,“ odbúrali administratívne prekážky a tým pripravili pôdu aj pre prirodzený rozmach ochotníckeho divadla. Tieto povzbudivé „prevratové svetlá“ spočiatku zasiahli iba inteligenciu a časť národné už predtým pripraveného obyvateľstva. Bolo treba, aby sa prúd nových možností, poznatkov a myšlienok dostal aj do vzdialenejších oblastí Slovenska, aby sa ho chopili jednoduchí ľudia a predovšetkým, aby sa stal srdečnou záležitosťou a cestou k sebarealizácii dospelých i mládeže.

Nastúpená cesta za slovenským umením a jeho plnohodnotným prijatím slovenskou spoločnosťou nebola vonkoncom jednoduchá. Najmä v situácii, keď národne uvedomelá slovenská inteligencia, ktorá (aspoň čiastočne) preberala politickú moc do svojich rúk, sa musela sústrediť na omnoho závažnejšie problémy. Bolo to napr. budovanie novej slovenskej administratívy, zabezpečenie najnutnejších potravín a spotrebných tovarov pre vojnu vyčerpané obyvateľstvo, zabezpečenie uhlia a surovín pre priemysel a železnice a pod. Napriek komplikovanej povojnovej ekonomickej situácii, vyostrenej ešte navyše priamym vojenským stretom dohodových a československých branných síl s maďarskou armádou na území Slovenska v jarných a letných mesiacoch 1919, nezabúdala slovenská politická reprezentácia na prepotrebný rozmach slovenského umenia a kultúry. Dôkazom toho bol aj článok Dr. V. Šrobára, ktorý z Národných novín prevzal Slovenský denník 2. augusta 1919.²³ Šrobár v ňom vyzýval všetkých slovenských umelcov, aby vystúpili „pred rampu“ a ukázali čo vedia, pretože nadišiel čas, aby svet vedel, že existuje a aké je slovenské umenie a súčasne, aby domáce obyvateľstvo prestalo na umenie hľadiť ako na niečo luxusné, nepotrebné, priam zbytočné pre jednoduchých ľudí. Šrobár v článku vyzýval: „*V prvom rade postarať sa treba o umeleckú výchovu a výchovu vkusu mládeže. Vieme, že bohatstvo štátu v prvom rade pozostáva z tých schopností duševných i telesných, ktoré jeho občianstvo v sebe nazhromaždilo. Je to kapitál, ktorý môže vypestovať kapitál väčší.*“²⁴ V mnohých prípadoch, najmä v povojnových rokoch a v období hospodárskej krízy boli zdrojom inšpirácie ku vzniku divadelných predstavení humanitno-sociálne pohnútky. Za vyzbierané peniaze na vstupnom pomáhali organizátori finančnými prostriedkami napr. vdovám a sirotám po padlých vojakoch.²⁵ Inokedy sa sústredili na zakladanie knižníc, alebo ich viedli ku nacvičeniu divadelnej hry materiálne pohnútky, napr. zakúpenie novej hasičskej striekačky, prípadne pre obyvateľov obce potrebného poľnohospodárskeho stroja a pod.

22 Tamže.

23 Slovenskí umelci pred rampu!, Slovenský denník, 2. 8. 1919, r. 2, č. 165, s. 2.

24 Tamže.

25 Napr. v Novom Meste nad Váhom. KUBICOVÁ, M., PSOTNÝ, Š.: Ochotnícke divadelné dianie v Novom Meste nad Váhom od r. 1870 do r. 1990. Bratislava, Vydalo Mestské kultúrne stredisko v Novom Meste nad Váhom, Vytlačilo Stredisko Ústavu stavebných informácií, 1990, s. 15.

Dôležitým impulzom a prostredím pre rozmach ochotníckeho divadelníctva na Slovensku sa stala po prevrate Matica slovenská, ktorú obnovili na slávnostnom zhromaždení dňa 1. 1. 1919 v Martine. Okrem ministra Dr. Vavra Šrobára sa na ňom zúčastnil aj referent ministerstva pre správu Slovenska Dr. Milan Ivanka a predseda Slovenskej národnej strany Matúš Dula. Skutočný život do Matice vnieslo najmä oživujúce valné zhromaždenie, resp. matičné slávnosti 5. augusta 1919, ktoré ukázali, že Matica sa môže stať ohniskom, okolo ktorého sa zhromaždí politická aj umelecká elita, ktorá mala záujem na všestrannom pozdvihnutí slovenského obyvateľstva, na modernizácii, ale predovšetkým na slovakizácii slovenskej krajiny. Do Martina v auguste 1919 prišli nielen Dr. Šrobár so všetkými svojimi referentmi, ale aj všetci novovymenovaní župani, okolo 50 českých poslancov, niektorí ministri československej vlády a zástupcovia rôznych kultúrnych inštitúcií.²⁶ Na pôde Martina sa pri tej príležitosti konali aj porady Slovenského poslaneckého klubu, Živeny, Muzeálnej slovenskej spoločnosti a iné zhromaždenia.

Z impulzu českého ústredia Matice divadelného ochotníctva československého v Prahe sa vedenie Matice slovenskej začalo viac zaujímať aj o ochotnícke hnutie na celom Slovensku.²⁷ Snahou Matice bolo získať prehľad o činnosti všetkých ochotníckych divadelných súborov na Slovensku a pomáhať im pri vzájomnej výmene skúseností. Po dlhších prípravách tajomník Matice Dr. Štefan Krémery v roku 1922 požiadal folkloristu a výtvarníka Pavla Socháňa, aby sa ujal organizátorskej funkcie a v prvom rade zosumarizoval evidenciu slovenských ochotníckych divadelných súborov. Socháň sa skutočne pričínil o založenie Ústredia slovenských ochotníckych divadiel (ÚSOD), ktoré malo zakladajúce zhromaždenie 25. júna 1922 v Martine. Pred založením tohto spolku poslal Socháň obežník rôznym organizáciám a redakciám časopisov, v ktorom ich zoznámil s prípravou vzniku Ústredia slovenských ochotníckych divadiel a s jeho cieľmi.²⁸ V obežníku, publikovanom vo viacerých časopisoch, napísal: „*V Ústredí Slovenských divadiel spolčia sa ochotnícke krúžky a odbory divadelné rozličných jednôt a spolkov samostatne preto, aby slovenské ochotníctvo vyšvihlo sa na primeranú výšku umeleckú a tak úspešne mohlo pracovať na kultúrnom povznesení slovenského národa.*“²⁹ Ochotnícke súbory členstvom nadobudli možnosť získať hociktorý text z ponúkaného zoznamu divadelných hier, požičať si na predstavenie kostýmy zo spoločne vytvorenej „šatne kostýmov,“ zapožičať vkusné kulisy, dokonca Socháň ponúkol sprostredkovať výmenu hercov, ktorí si už našťudovali určité úlohy a mohli ich ako hostia zahrať aj v inej lokalite. Súčasne s obežníkom poslal súborom aj tlačené prihlášky do Ústredia. Zhromaždil postupne adresy súborov. Ústredie sa stalo metodickým centrom značnej časti ochotníckych súborov. Napriek tomu, že muselo prekonávať množstvo finančných i personálnych problémov, už v roku 1925 začalo vydávať svoj Vestník a neskôr aj ďalšie časopisy. V roku 1923 zorganizovalo prvé

26 VINKLER, T.: Matica slovenská v rokoch 1919 – 1945. Martin 1971, s. 16, tiež Slovenský denník, 5. 8. 1919, r. 2, č. 167.

27 ČAVOJSKÝ, L., ŠTEFKO, V.: Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980. Bratislava, Obzor, 1983, s. 142.

28 Priateľom ochotníckych divadiel. In: Hlas slovenských železničiarov, 15. 6. 1922, r. 2, č. 11, s. 4.

29 Tamže.

celoslovenské preteky slovenských ochotníckych súborov späť s výchovným kurzom pre ochotníkov. Postupne uskutočňovalo aj župné preteky, pričom víťazi postúpili do celoslovenského kola. Bolo jediným koordinátorom, ktorý nielen organizoval a radil, ale aj evidoval činnosť ochotníckych súborov na území celého Slovenska.

Nebolo v tom čase žiadnou zvláštnosťou, že sa na predstavenia ochotníckych umelcov prišli pozrieť aj poslanci parlamentu, či pracovníci Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska.³⁰ Veď to boli prvé lastovičky, ktoré už od začiatku roku 1919 signalizovali zmeny v slovenskej kultúre. Nebolo tiež ničím neobvyklým, že niektorý z miestnych či celoslovenských politických predstaviteľov pred predstavením predniesol prejav o dobovej politickej situácii na Slovensku, prípadne niektorý z miestnych kultúrnych pracovníkov či gymnaziálnych profesorov zoznámil pred predstavením publikum so životnou púťou autora divadelnej hry a jej obsahom.³¹

Ochotnícky divadelný život sa rozbiehal od západného a stredného Slovenska smerom na východ. Pomaly prenikal do východoslovenských oblastí. Repertoár ochotníckych predstavení v prvých poprevratových rokoch zdôrazňoval dôležitosť národného povedomia a morálnych zásad. Ochotníci zvyčajne nemali žiadny vopred stanovený dlhodobý plán. Hrali hry, ktoré sa im práve podarilo získať. Tým nadobudol výber repertoáru do značnej miery charakter živelnosti a nie plánovitého načasovania či plánovanej osvety divákov. Neskôr, najmä v 30. rokoch organizátori aj samotní herci opúšťali pôvodné „národnouvedomovacie“ témy a hrali, najmä pri príležitosti silvestrovských alebo fašiangových predstavení, aj krátke zábavné skeče či zosmiešňujúce frašky. Nie vždy boli takéto „mravné uvoľnenia“ prijaté kladne oficiálnou kritikou v novinách, ako aj ešte stále konzervatívnu diváckou spoločnosťou. Veľký rozruch napr. vyvolalo divadelné predstavenie spolku Živena v Revúcej, ktoré predviedli miestni ochotníci (najmä mladé ženy) pred štefanskou zábavou 26. 12. 1934. Išlo o hru Doudlebského – Poslucha: „*Rok 1950 alebo Pod vládou nežného pohlavia*.“ Tlač tomuto predstaveniu priveľmi nežičila, diváci sa však zabávali.³² Dôležitým momentom pri výbere hier v 30. rokoch bol aj komerčný cieľ predstavení. Významnú úlohu tu zohrávali roky hospodárskej krízy, ktoré prinútili aj ochotníckych nadšencov omnoho viacej počítať s príjmami z predstavení. Finančné prostriedky boli jednými z najrozhodujúcejších podmienok ich činnosti. Čím ďalej tým väčšmi sa museli prispôbiť vkusu a požiadavkám obecnstva. Do hier vstupovali aj ďalšie momenty: sanácia spolkových pokladníc, alebo tiež preorientovanie najaktívnejších miestnych ochotní-

30 Napr. na predstavenie ochotníkov Priemyselného zväzu v Brezne, ktoré sa konalo 5. 1. 1919 sa dostavil minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Dr. V. Šrobár, spolu s jedným zo svojich referentov Ing. Š. Janšákom a poslancami. Slovenský denník, 9. 1. 1919, r. 2, č. 6, s. 2.

31 Napr. pred predstavením divadelných hier na Orave v r. 1919 redaktor časopisu Naša Orava Ján Trnkóczy zoznámil obecnstvo s aktuálnou situáciou na Slovensku. Slovenský denník, 23. 1. 1919, r. 2, č. 18.

32 DUBOVSKÝ, D.: Z histórie Revúcej a ochotníckeho divadla. Banská Bystrica, vydal Esprit, 1996, s. 127. Hru prísne kritizoval najmä denník Slovák, v ktorom redakcia upozornila na to, že „Pri voľbe divadelného kusu treba mať vždy na zreteli poslanie ochotníckeho divadelníctva v národe...divadelným umením spevňovať mravné a národné povedomie ľudu...Preto vyhýbať sa treba kusom, kde erotická frivolnosť dominuje nad základnou mravnou myšlienkou a účinkujúcimi hercami zvlášť bezdôvodne prízvukovaná násilná pikantéria vyvoláva u obecnstva smiech i hnus.“ Slovák, 29. 12. 1934, r. 16, č. 292.

nych aktivistov na výnosnejšie ekonomické podnikanie. Napríklad v Kokave nad Rimavicou medzi inšpirátorov ochotníckeho divadla ešte koncom 20. rokov patrila riaditeľ meštianskej školy Šimon Struhárik. V nových ekonomických podmienkach zmenil zamestnanie, odišiel zo školských služieb a založil družstevnú mliekareň s moderným strojovým vybavením. Popri nej existovala aj dvojročná zimná poľnohospodárska škola pre mladých záujemcov zo širšieho okolia. Jeho organizátorskú úlohu prevzal v Kokave na svoje plecia miestny notár Jozef Beláčik. Čerpal vedomosti o divadelníctve v rodných Sučanoch a v „Mekke slovenského divadelníctva“ v Martine. Miestne ochotnícke divadlo tým nadobudlo novú náplň a tvár.

Zaradením hier dobových slovenských autorov (najmä Ivana Stodolu) do repertoáru predstavení sa ochotnícki herci akoby vymanili zo stereotypu predtým nutného národno-obranného zápasu 19. storočia. Táto modernizácia alebo prerod ochotníckeho divadelníctva priniesla omnoho väčšie zblíženie s publikom, s problémami a vôbec životom občianstva. Ochotnícke divadlo sa menilo na skutočne ľudové fórum, na pôdu ktorého prenikali aktuálne výzvy, trápenia i radosti všetkých vrstiev dobovej slovenskej spoločnosti. Ochotníci si hry neraz prispôbovali a reagovali na miestne regionálne udalosti, kritizovali činnosť niektorých osobností, ktorých diváci dobre poznali.

Režia predstavení, resp. ich kompletná organizácia (počnúc myšlienkou založiť herecký ochotnícky súbor cez výber a rozmnoženie textov, ich nácvik, vytvorenie javiska a pod.) pripadla najčastejšie amatérom, zvyčajne miestnym učiteľom. V Tajove nielen že učiteľ Ján Dafčík naučil deti texty hier, ale vytvoril aj kulisy a namaľoval oponu. Dôležitá organizátorská úloha pripadla tiež katolíckym a evanjelickým duchovným (napr. v Stupave viedol ochotníkov miestny farár Imrich Hojszik a kaplán František Udvardy, v Liptovskej Sielnici ich organizoval učiteľ a správca evanjelickej školy Jozef Priechodský).³³ Na Vrútkach túto úlohu prevzal železničný lekár Dr. Marcel Strezinger, v Kokave nad Rimavicou sa zaradila medzi obetavých režisérov popri evanjelickom učiteľovi Samuelovi Bancíkovi aj vzdelaná manželka miestneho majiteľa reštaurácie Adela Takáčová.³⁴ Pochádzala zo známej rodiny evanjelického farára Mateja Holku. Jej hereckou oporou boli najmä mladí remeselníci a robotníci organizovaní v Remeselníckom čítacom a vzdelávacom spolku. Svoju lásku k dramatickému umeniu mohla A. Takáčová realizovať najmä preto, že našla pochopenie u svojho manžela Gejzu Takáča, ktorý vyčlenil v reštaurácii veľkú miestnosť aby sa mohol Remeselnícky spolok schádzať, nacvičovať hry a hrať divadelné predstavenia.

Režisér ochotníckeho divadla bol súčasne organizátorom, producentom aj šepkárom aj režisérom v dnešnom pojatí tohto pojmu. Zabezpečil skôr to, aby sa herci naučili texty, rozhodol o nástupoch hercov na javisko, zriedkavejšie ovplyvnil aj pohyb hercov na pôde javiska. Herci hrali spontánne, zvyčajne si vybrali hry z prostredia v akom žili a preto sa aj na javisku správali tak, ako by reagovali na udalosti v normálnom živote. Museli počí-

33 VÍTEK, P., KOMPIŠ, J., KUNOVÁ, V., ŠTEFČÍKOVÁ, E.: Zborník z histórie ochotníckeho divadla obcí Liptova. Liptovský Mikuláš 2003.

34 SPIŠIAK, P.: Ochotnícke divadlo v Kokavskom regióne v rokoch 1872 – 1992. Martin 1992, s. 22.

tať s nevšednými reakciami divákov, ktorí ich osobne poznali a prísne hodnotili. Neraz sa stávalo, že predstavenie natoľko upútalo divákov, že sa snažili priamo z hľadiska zasiahnuť do deja hry, spontánne komentovali výkrikmi hru hercov.³⁵ Pri sentimentálnej hre Ferka Urbánka „*Hrob lásky*“ všetko obecenstvo v Kokave nad Rimavicou plakalo a spomínalo na hru s nostalgiou ešte aj v nasledujúce dni.

Na javisku sa vystriedali celé generácie niektorých rodín, v niektorých lokalitách bolo zapojenie do hereckého súboru dokonca chápané ako určité privilegium, do ktorého ťažko mali možnosť preniknúť iní, najmä mladí adepti ochotníckeho umenia.³⁶ Na inom mieste zasa dámy z „meštianskej“ spoločnosti sa veľmi ťažko zmierovali so skutočnosťou, že na javisko do popredných úloh režiséri zapájali aj dievčatá z „nižších spoločenských vrstiev.“³⁷

Medzi prvých poprevratových nadšencov ochotníckeho divadla sa zaradili ochotníci z okolia Banskej Štiavnice a síce z obce Teplá, ktorí už na Silvestra 1918 spestrili program svojim spoluobyvateľom hrou Ferka Urbánka: „*Kríž pod lipami*.“ Rozhodli sa vybrané peniaze investovať na založenie čitateľského spolku, predplatenie novín a zakúpenie kníh.³⁸ Po predstavení iniciovali spoločenské posedenie, pri ktorom spievali ľudové piesne.

Takmer súčasne nacvičovali divadelné predstavenia aj obyvatelia liptovských lokalít a síce v Černovej, ktorí na Nový rok 1919 plánovali zahrať až dve hry, a síce veselohru od Ferka Urbánka „*Už sú všetci v jednom vreci*“ a od Maríny O. Horváthovej „*Sirotu*.“³⁹ Divákom neprekážalo ani to, že javisko bolo osvetlené iba jednou požičanou kuchynskou petrolejovou lampou a ďalšia rovnaká lampa svietila v hľadisku. Obec ešte dlho nemala zavedený elektrický prúd. S podobným núdzovým svetelným „vybavením“ museli počítať aj ochotníci v iných lokalitách. Zvyčajne bolo javisko priúzkke, budovalo sa pred každým predstavením, kulisy si vyrábali samotní herci a ich priaznivci. Až neskôr, približne v polovici 20. rokov si viaceré obce vybudovali stabilné divadelné priestory s dreveným javiskom. Najčastejšie boli tieto ochotnícke scény súčasťou miestneho Potravinového družstva, prípadne „primurovaných“ priestorov k miestnemu hostincu. Neraz sa hrávalo tiež v škole. Mimoriadne obľúbené boli aj predstavenia vo voľnej prírode. Napr. v Topoľčiankach v r. 1928 divadelníci nacvičili hru *Jánošík* a počítali s toľkým obecenstvom nielen z mesta, ale aj zo širokého okolia, že predstavenie nemohli hrať v žiadnej z existujúcich budov. Napo-

35 Stalo sa, že pri hre mladej dvojice mládenec sa nežne priblížil a objal dievčinu, pričom matka dievčatá situáciu nezvládla a rozhodla sa chrániť česť dcérky. Spontánne vykrikla: „Necháš ju!“

36 A. Kret vo svojich spomienkach pri hodnotení zloženia slovenských ochotníckych súborov konštatoval: „...na slovenskej dedine prejde javiskom aspoň raz v živote každý zdravý mladý človek s výnimkou vyslovených samotárov, individualistov či precitlivene ostýchavých jednotlivcov.“ KRET, A.: O divadelníčení v Smižanoch. Smižany 1997, s. 15.

37 Napr. v Revúcej podľa spomienok jednej z dobových ochotníckych herečiek sa miestna dáma z radov „privilegovanej meštianskej vrstvy“ veľmi hnevala na to, že úlohu hlavnej hrdinky prideliť mladej nadanej dievčine a komentovala situáciu poznámkou: „To nám už divadlo budú hrať aj slúžky?“ DUBOVSKÝ, D.: Z histórie Revúcej... s. 129.

38 Slovenský denník, 29. 12. 1918, r. 1, č. 41.

39 Slovenský denník, 28. 12. 1918, r. 1, č. 40. Vybrané peniaze za vstupné hodlali divadelníci venovať na budovanie obecnej knižnice.

kon, veď predstavenie propagovali po prvý raz aj svojimi tlačenými plagátmi. Nesklamali sa. Divákov prišlo toľko, že usporiadatelia pomíňali všetky pripravené lístky a ďalší platiaci návštevníci museli prijať namiesto vopred pripravených lístkov útržky z novin s pečiatkou miestneho obecného úradu.⁴⁰ Predstavenie nadobudlo mimoriadnu príťažlivosť aj tým, že rovnako Jánošíkova družina ako šľachtici, ktorých „hôrni chlapci“ ozbýjali, prišli na prírodné javisko (lúka na okraji lesa) na krásne vyzdobených koňoch, mali na sebe vyšívané kroje, čiže pýchu nielen ich usilovných mamičiek ale celých rodín.

Napriek rôznym prekážkam, nedostatku finančných prostriedkov, uplatnili ochotníci pri tvorbe svojich hier nesmiernu fantáziu a technickú zručnosť. Iba tak sa mohlo stať, že napr. nadšení a zruční ochotnícki herci v Tajove si už v 20. rokoch zadovážili prístroj na premietanie diapozitívov. Ním spetrovali „pohyblivými obrázkami“ (na ručný pohon) presvetľovanými karbidovou lampou svoje vystúpenia. Nielenže si navrhovali a vyrábali vlastné drevené kulisy, ale keď to uznali za potrebné, zhotovili si na javisku aj park s vodotryskom.⁴¹

Divadelné predstavenia nacvičovali ochotníci vždy niekoľko mesiacov. Predviedli ich zvyčajne spolu s niektorou oslavou cirkevného alebo štátneho sviatku, prípadne na fašiangy, či pri inej spoločenskej udalosti. Častými termínmi predstavení bolo obdobie Vianoc, silvestrovská či novoročná oslava. Cirkevné spolky a školy hrávali predstavenia na cirkevné sviatky, sokolské organizácie a Živena zas na výročie vzniku ČSR, prijatie Martinskej deklarácie, pri príležitosti narodenín prezidenta T. G. Masaryka, prívrženci sociálno-demokratickej strany a robotnícke spolky volili neraz ako termín predstavenia predvečer prvého mája a iné významné dni.

Novoročné obecné stretnutie spestrila už v roku 1919 divadelnou hrou napr. mládež z obce Hybe. Onedlho sa k slovu prihlásili aj ďalší Liptáci z obce Bobrovec, ktorí 5. januára 1919 predviedli v školských miestnostiach dve hry.⁴²

Na Brezovej oslávili obyvatelia divadelným predstavením v januári 1919 otvorenie prvej slovenskej strednej školy, tzv. mešťanky. Na oslave sa zúčastnil aj župan L. Okánik a slávnostné prejavy predniesli evanjelickí farári J. Lichner a J. Bodnár.⁴³ O niekoľko mesiacov, čiže v máji 1919, zahrli svoje prvé poprevratové predstavenie pri podobnej príležitosti - čiže pri otvorení tentoraz materskej škôlky - ochotníci v Brezne. Išlo o ochotnícky súbor zložený zo zamestnancov miestneho železiarskeho závodu, neskôr „Mostárne v Brezne.“⁴⁴ Breznianski ochotníci hrávali do polovice tridsiatych rokov síce sporadicky s dlhými časovými prestávkami, ale zato mali výnimočný repertoár svojich predstavení, napr. v roku 1923 nacvičili svojskú, vlastnú hru „*Krížnik Potemkin*.“

40 CIGÁŇOVÁ, M.: 75 rokov ochotníckeho divadla v Topoľčiankach. Nitra 1996, s. 3.

41 Obec Tajov bola elektrifikovaná v r. 1932. 100 rokov ochotníckeho divadla v Tajove 1898 – 1998, Pamätnica II. Zostavil ŠEBO, J., Tajov 1998, s. 7.

42 Vopred oznámili publiku aj výšku vstupeniék (1 koruna za lístok na státie, 2 a 3 koruny za lístok na sedenie). Vybrané peniaze boli určené na opravu čerňovského kostola. Slovenský denník, 28. 12. 1918, r. 1, č. 40.

43 Slovenský denník, 18. 1. 1919, r. 2, č. 14.

44 Divadelný súbor Jána Chalúpku pri Dome kultúry ROH n. p. Mostáreň Brezno. Zostavil PAPROČI, Z., Brezno, vydal Dom kultúry n. p. Mostáreň v Brezne, 1978.

Živý ruch priniesol prevrat aj do divadelníckych akcií obyvateľov Oravy, kde sa vytvárala divadelná ochotnícka tradícia už v priebehu 19. storočia a prevrat v októbri 1918 priniesol do nej mnoho nových prvkov. Divadelné hry zahrli v januári 1919 nielen ochotníci v Trstenej, ale aj v hornooravskej obci Osada. Predovšetkým sa hralo v „Hviezdoslavovom“ Dolnom Kubíne.⁴⁵ Na ochotníckej divadelnej práci sa zúčastňovali najmä členovia rodín: Nádašiovci, Rutkajovci, Bencúrovci, Bruckovci, Novákovci, Bullovci, Stykovci a ďalší. Predstavenia sa hrali zvyčajne vo veľkej dvorane hotela u Tyrolerov. Zásľuhu na rozvoji ochotníckeho divadla v Dolnom Kubíne mali aj vojaci, najmä po utvorení Kultúrnych vojenských odborov v miestnej posádke druhého a tretieho horského práporu. Vojenský orchester umožnil aj nácvik operiet. Výber divadelných hier bol pestrý, ochotníci nacvičili rovnako Hviezdoslavovu hru *Herodes a Herodias* ako Jiráskovu *Lucernu*, Tajovského *Ženský zákon* aj Čechovovho *Uja Váňu*.⁴⁶

Rozsiahly cieľ si kládla pred seba inteligencia vo Zvolene, ktorá si popri divadle zaumienila „*pestovať všeobecné vzdelanie, šíriť slovenskú kultúru pomocou prednášok, rečňovaniek, spevu, hudby a knižnice*.“ Predsedom zvolenského novozaloženého „Slovenského vzdelávacieho spolku“ sa stal predstaviteľ miestnej finančnej sféry, Viliam Pauliny.⁴⁷ Divadelníci vo Zvolene (zväčša šlo o nepočetnú skupinu miestnej inteligencie) mali sťažnú situáciu tým, že miestne „mešťanstvo,“ čiže bohatšie remeselnícke a obchodnícke rodiny, sa priveľmi nezúčastňovali kultúrnych podujatí, najmä ak boli slovenské. Redaktori novín Slovenský denník v tejto súvislosti so žiaľom konštatovali, že zvolenská slovenská inteligencia nevedela nájsť kľúč ku srdciam tamojších mešťanov.⁴⁸ Už z toho dôvodu mimoriadne ocenili pri hodnotení divadelnej hry Ferka Urbánka „*Bludár*“ (4. 10. 1919) zvolenských ochotníkov, ktorí: „...vykonali naozaj veľkú prácu, lebo vo zvolenských školách už asi 30 rokov ani slova po slovensky sa nevyučovalo, takže väčšina účastníkov pri učení textov musela doslovne bojovať s ich prečítaním.“⁴⁹ Zásľuhu na predstavení mal predovšetkým G. Šimkovič, ktorý nielenže nacvičil hercov zahrať hru, ale aj namaloval kulisy a celé predstavenie riadil. Zrejme jeho zásluhou bola: „*Účasť na divadle i zábave, ktorá po ňom nasledovala ...taká ohromná akej veľká dvorana divadelná ešte nevidela*.“

Štatistické údaje, ktoré robilo Maticou vytvorené Ústredie slovenských ochotníckych divadiel, svedčia o neuveriteľnom kvantitatívnom pribúdaní ochotníckych súborov a ich predstavení. Zatiaľ, čo v roku 1919 slovenskí ochotníci odohrali 391 predstavení, v roku 1921 už 1002, v roku 1924 už 4053 a v tridsiatych rokoch prekročili pravidelne každý rok

45 Slovenský denník 23. 1. 1919, r. 2. č. 18.

46 Internet, www.dolnykubin.com

47 Slovenský denník, 16. 1. 1919, r. 2, č. 12.

48 Slovenský denník, 11. 10. 1919, r. 2, č. 212.

49 Tamže.

hranicu 5000.⁵⁰ Prelom v činnosti slovenských divadelných ochotníkov nastal začiatkom 30. rokov. Ochotnícke hnutie vyrástlo z prvých organizačných starostí, súbory získali nielen nové priestory, ale predovšetkým množstvo nových skúseností a nových, už pripravejších, rozhladenejších organizátorov. Dôležitú úlohu pri jeho vývoji zohrala Matica slovenská s jej Ústredím. Na rozdiel od oficiálneho profesionálneho divadla si ochotníci vytvorili väčšiu bázu pravidelných spolupracovníkov a divákov. Súčasne boli zdrojom či prípravňou školou vyspelých profesionálnych divadelných umelcov, ktorí sa neskôr uplatnili vo všetkých formách dramatického umenia slovenských profesionálnych scén. Ochotníci v medzivojnovom období vytvorili dôležitú odrazovú plochu pre rozmach amatérskych divadiel aj v nasledujúcich desaťročiach 20. storočia. Stali sa dôležitou súčasťou demokratických, vzdelanostných premien obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období. Boli jednou z ciest, ktorou sa šírila na Slovensku gramotnosť. Aj predtým negramotní „herci“ sa museli naučiť čítať texty. Získavali súčasne prehľad o slovenskej i svetovej literatúre. Divadlo pomáhalo ku rast „človečieho“ sebedomia, ku samostatnému vyjadrovaniu, z hercov sa stávali časom vyspelí recitátori i rečníci, ktorí nemali problém predniesť prejav na akejkoľvek miestnej oslave. Ochotnícka pôda sa stala semeniskom vyspelých profesionálov, ktorí sa uplatnili na scénach divadiel, na plátnach kín i rozhlasových štúdiách. Možno povedať, že ochotnícke divadelníctvo splnilo v plnej miere výchovno-osvetovú i združovaciu úlohu slovenskej spoločnosti v danej etape dejín Slovenska.

(2010)

50 ČAVOJSKÝ, L., ŠTEFKO, V.: Slovenské ochotnícke divadlo..., s. 105. Autori používajúc aj výsledky výskumu Ivana Thurzu (najmä jeho prácu Od ochotníctva k profesionalizmu) uviedli, že bratislavské SND v sezóne 1929/30 uviedlo 163 činoherných predstavení, z toho 46 v slovenskom jazyku a ochotníci v tom istom období uviedli 4525 predstavení, z toho po slovensky okolo 4000. Zatiaľ čo ochotnícke predstavenia videlo v r. 1918 – 1938 okolo 200 000 divákov, na profesionálnych predstaveniach v rovnakom čase bolo okolo 10 000 divákov. V r. 1937 odohrali ochotníci na Slovensku 5900 divadelných predstavení. ČAVOJSKÝ, L., ŠTEFKO, V.:c. d., s. 149.

SUMMARY

The monograph consists of 15 studies and articles published by the author in a number of periodicals in the period of her over forty years' career in the Slovak Academy of Sciences Historical Institute. Describing the important events, efforts, needs and programs of the Slovak people in interwar Czechoslovakia, the author divides the studies into three parts: dealing with the political history of Slovakia in part one, focusing on the significant economic issues in part two, and following the fate of notable individuals involved in public and social affairs in part three. In addition, the development related with Martin, the town of great importance also for the interwar period, is closely surveyed; finally the author gives some thoughts to the impact of dramatic art on the cultural advancement of Slovakia.

The author commences with the question in what extent the general public of the Slovaks and Czechs was ready to constitute a common state, concluding that both the Czech and the Slovak political leaders had aspirations concerning disintegration of Austria-Hungary which was considered a real impediment of the development and progress of the two nations. In the last months of the world war the Slovak political representatives, making every effort to get emancipated from Hungary, formed a joint representative body, the Slovak National Council, and later - with a substantial Czech assistance - they started to build the foundations of the new administrative, educational and judicial systems. New political parties, attracting fresh supporters, appeared with various programs, taking into consideration the actual gloomy social situation of the majority of the Slovak population living in poverty with little or no national awareness and political experience.

The situation in the Czech part of the state was quite different. The Czech political and economic representatives, having built - over the decades - a full structure of the national educational system (from elementary schools to universities), a network of effective political parties represented by tenths of members in the Vienna Imperial Parliament, could rely on the support of thousands nationally conscious, politically organized and economically prosperous citizens. The differences between the Slovak and Czech society during the months of the preparation for, and during, the political coup d'état 1918 resulted also in the relationship of the two nations, determining their status, desires, programs, as well as the actualities of everyday life in the whole period of twenty years between the world wars.

At the end of the twenties and the beginning of the thirties years there was a new generation of public officers brought up by the democratic educational system and political representation, who realized that any outstanding, strictly formulated projects of inevitable changes in the social and economic system would be just hollow aspirations similar to the those expressed in the Petition to the Emperor in the 19th century, unless the people of Slovakia gained adequate share in the political power. For the first step into the road to succeed in winning such position it was necessary to unite the political

forces. The first signal of entering the course to this goal was the establishment of the National Economy Institute of Slovakia proposed by M. Hodža and supported by all the political parties, even the governmental authorities. A number of important activities were organized, among them several significant attempts to unite the political parties, e.g. the Meeting of Young Intelligence held in Trenčianske Teplice in 1932, and other events. Seemingly, these actions could have been provoked by the world economic crisis and its ruthless consequences. However, the crisis just revealed serious dragging problems of Slovakia left behind unattended for years by the government. Quite naturally, this was a good fuel for a successful drive of anti-governmental opposition parties taking advantage of the situation and aiming to seize the power to carry out their own programs. In addition, the international situation in 1938, supportive of fundamental changes in the political system in Czechoslovakia, made it possible for a section of the opposition to spin the wheel of fate of the Slovak people. Under unusually dramatic circumstances, a great opportunity opened up for the incoming generation that tried to apply the knowledge and skills accumulated in the course of twenty years of the political, economic, and cultural struggle in the Pre-Munich Czechoslovakia.

The second part of the monograph includes some results of the author's study of the Slovak economic history with primary focus on food processing, and incidental problems related with the world economic crisis striking Slovak economy in 1929-1934 with some sectors suffering until 1938.

In the last part the author describes the history of three well known figures of different professional or political affiliation: Ing. Štefan Janšák, a high official active in several economic sectors, with the authority to affect economic development of Slovakia, the catholic priest Dr. Jozef Tiso, a leader of Hlinka's Slovak People's Party, and Dr. Jozef Cieker holding office in the Czechoslovak Foreign Department and serving as the ambassador of Slovakia in different European countries after 1939. Ultimately, the author brings two studies, one concerning the history of the city of Martin in 1918-1938, and the other dealing with the activities of the professional Slovak National Theatre in Bratislava and some unprofessional dramatic ensembles and their impact on the interwar cultural and social advancement of Slovakia.

MENNÝ REGISTER

- Acsády I. 201
 Alvaréz Luis de Estrada y Luque 223
 Andrássy Gyula 44
 Apponyi A. 33
 Bada Július 233
 Bagar Andrej 244
 Bagin A. 15, 72
 Balás L. 86
 Balko Ján 154, 164, 165
 Bancík Samuel 249
 Barnovský Michal 174
 Bartl Július 10
 Bartlová Alena 15, 96, 100, 101, 106, 109,
 125, 210
 Baťa Jan Antonín 158
 Batthyányi J. 86, 204
 Beláčík Jozef 249
 Bella Metod 46
 Bělohříbek Jindřich 123
 Bencúrovci – rodina 252
 Benda, F. 66
 Beneš Edvard 27, 37, 40, 41, 60, 62, 69,
 70, 73, 116, 208, 210, 212, 217, 219,
 220
 Beran Rudolf 138
 Berzeviczy J. 39
 Bežo G. 64
 Bianchi Leonard 129, 149, 189
 Blaho Pavol 17, 28, 46, 48, 53, 136, 196,
 201, 216
 Blüh Gejza 152
 Bodnár Július 197, 200, 251
 Bokes František 85
 Bondy Egon 78
 Borodáč Ján 242, 243, 244
 Borodáčová – Országhová Oľga 242, 244
 Brdlík Vladislav 145
 Brestenský V. 216
 Broklová Eva 130
 Bruckovci – rodina 252
 Bubnič Michal 205
 Buday Jozef 19, 68, 87, 97, 101, 111, 113,
 118, 120, 121, 204
 Buchta 162
 Bullovci – rodina 252
 Bystrický Valerián, 10
 Cablk Ján 17
 Cablk Pavol 224
 Cathrein Victor 204
 Ciano G. 220
 Cieker Jozef st. 215
 Cieker Štefan 215
 Ciekrová Terézia, rod. Dulová 215
 Cigaňová M. 251
 Clementis Vladimír 225
 Cvetkovič Dragir 221
 Čaplovič Dušan, 195
 Čavojský L. 247, 253
 Čechov Anton Pavlovič 252
 Černý Jan 105, 118, 119, 208
 Čink J. 163
 Čulen Konštantín 95, 122, 123
 Dafčík Ján 249
 Damborský Ján 16
 Danihel G. 220
 Daxner Štefan Marko 64
 Deckner M. 152
 Dérer Ivan 16, 25, 28, 34, 38, 44, 50, 66,
 75, 82, 83, 96, 100, 107, 108, 115, 125,
 137
 Deyl Zdeněk 188
 Dibarbora Františe 243
 Dostál Vladimír 73, 131
 Doudlebský – Posluch 248
 Drašar A. 243, 244
 Drobný Ján 126

- Dubovský D. 248, 250
Dula Igor 230
Dula Matúš 25, 28, 34, 46, 48, 74, 75, 97, 247
Ďurčanský Ferdinand 91, 93
Dvořák J. 162
Eisner Ján 200
Endre E. 152
Engliš Karel 140, 197
Fajnor Štefan 196, 201
Fajnor Vladimír 16, 28, 58
Falisová Anna 123
Faltus Jozef 23, 132, 133, 147, 171, 174, 190
Felici Hector 220
Figura Š. 243, 244
Filkorn Eugen 204
Finka A. 152
Fischer – Colbrie A. 86
Foch Ferdinand 200
Formánek Zdeněk 225
Franco Francesco 223, 224
Frank K. H. 212
Franta Dr. 27
František Jozef 15, 72
Fritz Gejza 113, 121
Galandauer Jan 37, 72, 73
Gašparec M. 180
Gašparíková – Horáková A. 44, 120
Gažík Marko 60, 106, 111, 121, 122, 124, 125
Gebhart Jan 142
Geduly H. 21
Gessay Ignác 216
Globiňski Dr. 38
Grajciar Ján 17
Gregor Martin 149, 243
Grosswirth 162
Habrman Gustav 41
Hamaj J. 105
Harminc Milan, Michal 197
Harna Jozef 188
Herder Johann Gottfried 92
Hertel Maroš 106, 109
Heteš J. 145, 147
Hitler Adolf 9, 211, 217
Hlinka Andrej 9, 14, 15, 19, 20, 25, 36, 38, 45, 54, 63, 66 – 69, 71, 72, 74, 87, 88, 91, 93, 95, 97, 104, 105, 106, 111 – 120, 123, 126, 137, 203 – 210, 213, 214
Hodža Milan 4, 5, 7, 8, 9, 16, 22, 23, 25 – 29, 31, 32, 34, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 45 – 49, 51 – 57, 59, 61 – 64, 66 – 70, 75, 84, 88, 90, 94, 95, 100, 101, 105, 108, 115, 116, 118, 120, 123, 126, 129 – 141, 143, 144, 165, 200, 229, 256
Hojszik Imrich 249
Holka Matej 249
Holotíková Zdenka 230
Horváth Adolf 17, 18
Horváth Cyril 17
Horváth Pavel 77
Horváth Štefan 189, 190
Horváthová Marína O. 250
Houdek F. 15, 72
Houška V. 146
Hovorka 17
Hoza Štefan 243
Hrbek R. 183
Hronský Marián 28, 34, 39, 44, 75, 86, 99
Hrušovský Igor 15, 66, 72, 109
Hudec J. 163
Húska M. 105
Hviezdoslav Pavol Országh 252
Hvozdič 111
Cholek J. 108
Chromeková V. 23
Chura A. 174, 175, 234
Idzi – rodina 17
Ivanka Milan 16, 17, 25, 26, 41, 46, 66, 247

TUŽBY, PROJEKTY A REALITA

- Izák L. 35
Izák Miloš 16
Jakešová Elena 77
Jamnická Vilma 243
Jamnický B. 243
Janoška Jur 55
Janšák Fedor 195, 198
Janšák Štefan 5, 9, 28, 48, 51, 195 – 202,
248, 256
Janšák Štefan st., 195, 196
Jászi 76
Jaura Zdenek 185
Jehlička F. 83
Jeřábek Bedřich 241, 242
Ježek František 43,
Jirásek 252
Jozef 5, 9, 215 – 225, 256
Juriga Ferdinand 14, 19, 36, 45, 46, 48, 71,
82, 83, 86 – 88, 99, 100, 106, 111 – 113,
115, 118, 203,
Jurkovičová Alžbeta, 195
Kačka J. 86
Kálal Karel 27,
Kalina A. 40
Kállay Fedor 46
Kállay Jozef 58, 108
Kaloušek B. 244
Kamenec Ivan 242, 244, 245
Kapp Ing. 60
Karmasin F. 212
Kárník Zdeněk 96
Karvaš Imrich 133, 143, 173
Kazimour Dr. 136
Kello J. 244
Kizlink Karel 234
Klimek Antonín 96, 116
Klofáč F. 13, 28, 35, 37, 40, 41, 74
Kmeť Andrej 201
Kmeťko Karol 203, 206
Kobra Miloš 200
Kobylaňski M. 88
Kočiš S. 93
Kolísek Alois, 14, 19, 20, 38, 39, 71
Koloc F. 155
Kompiš J. 249
Kordač František 111, 209
Korman Michal 17
Korošec Dr. 38
Kouba J. 132, 150, 158, 168
Kozák J. 188
Krajčovičová Natália 101, 102
Kramář Karel 13, 27, 28, 29, 35, 37, 38,
40, 41, 51, 52, 74, 95, 114, 204
Kramer Juraj 96, 106, 117, 125
Krčméry Štefan 17, 118, 247
Kresák Cyril 17, 18
Kret A. 250
Kristóffy J. 25
Krno Ivan 16
Kropilák Miroslav 159
Kubicová M. 246
Kubín 122
Kulhánek F. 37
Kunová V. 249
Kürthy L. 39
Kvapil Jaroslav 241
Labaj L. 88, 106, 107, 122
Lacina Vlastislav 130, 132, 140, 188
Lajda V. 162, 163
Láška Ján 220
Laxa O. 145
Lehocký Emanuel 17, 25, 46, 108
Lichner J. 251
Lichner O. 163
Lipscher Ladislav 91, 96, 106
Lipták Ľubomír 104
Liška Ján 66
Liška Jozef 151
Loevenstein K. 140
Lueger Karol 205
Luther Daniel 242
Magdolenová Anna 239

- Mach Alexander 106
 Macháček Pavol 105, 113
 Macháčková – rodina 17
 Major Štefan 45
 Makovický Peter 36
 Makovický Vladimír 16, 25
 Malý Karel 19
 Malypetr Jan 68, 129, 139
 Maniu Julius 36
 Markovič I. 40, 108
 Marták J. 245
 Masaryk Jan 138
 Masaryk Tomáš Garrique 21, 37, 41, 44,
 52, 60, 73, 83, 86, 87, 91, 92, 96, 112,
 116, 120, 121, 137, 138, 204
 Matejov Jur Koza 108, 120
 Mazanec 112
 Mazúr Ján 236
 Mederly Karol 68, 69, 90, 209
 Medvecký Karol Anton 17, 18, 24, 33, 34,
 35, 46, 51, 227, 228
 Medvecký Ľudovít 46, 53
 Meličková Hana 244
 Mičura Martin 57, 66, 117, 125, 199, 203
 Michálek Slavomír 10
 Milecz Ivan 220
 Milota A. 66
 Mojto František 66
 Molec Peter 153, 162, 163, 165
 Molecovci – rodina 148
 Molnár F. 152
 Moravčík A. 105
 Müller V. 143
 Murgaš Karol 222
 Nádašiovci – rodina 252
 Nečas Tomáš 78
 Nedbal Oskar 243
 Němcová Valéria 180
 Němec A. 13, 35
 Nováková Mária – Rosenkranzová 242
 Novákovci – rodina 252
 Okánik Ľudovít 19, 25, 251
 Onderčo Štefan 87, 121,
 Opočenský J. 26, 27, 43, 51
 Osuský Štefan 40
 Pál Abrahám 244
 Pantùček F. 27, 28, 42, 44, 75
 Paproči Z. 251
 Párvy Alexander 15, 19, 72
 Paulíny – Tóth J. 64, 82
 Pauliny Viliam 252
 Pavel, princ, regent 220, 222
 Pavúková – rodina 17
 Peroutka F. 60
 Petar, kráľ 222
 Peters Dr. 212
 Petrášová A. 220
 Petrikovič Ján 201
 Petrovič J. 66
 Pilja Dr., minister 221
 Plevza Viliam 83, 175
 Pocisk Ján 17, 108
 Podmaková D. 241
 Podolák Ján 146
 Polčín, J. 205
 Polívka, V. 66
 Poničan Ján 16
 Poničanová B. 243
 Porubská R. 243
 Porubský M. 240
 Pospíšil Vilém 27
 Preiss Jaroslav 27, 37, 40
 Prekop J. 148
 Priechodský Jozef 249
 Prùcha Václav 23, 132, 133, 134, 140, 147,
 171, 172, 173, 174, 190
 Psoťný Š. 246
 Pudlač Dr. 240
 Radnai V. 86
 Rašíň Alois 27, 37, 38, 40, 41, 75, 241, 242
 Rašíň Ladislav 27, 28, 39, 40, 43
 Ravasz Viktor 113, 118, 120, 121, 122

TÚŽBY, PROJEKTY A REALITA

- Rázus Martin 61, 63, 64, 82, 90, 209
 Rebro Karol 74, 85
 Reich Edvard 135, 146, 172, 234
 Ribbentrop Joachim 220
 Roguľová J. 241
 Rolland R. 218
 Rösche Dr. 212
 Rothermere Harold S. H. 122
 RotnágI J. 14, 17, 26, 27, 28, 36, 71, 74
 Ruman J. 46
 Ruman M. 235
 Ruppeltd Fedor 22
 Rutkafalvy Dr. 83
 Rutkajovci – rodina 252
 Samuhelčík, 64
 Sebes L. 153
 Sedlák J, 13, 35
 Seipel Ignác 204
 Scheiner Jozef 27
 Sidor Karol 54, 68, 69, 82, 87, 90, 95, 97,
 104, 105, 119, 203, 209, 212
 Sís František 27
 Sivák Florián 19
 Sivák Jozef 211
 Skyčák František 14, 48, 71
 Sládkovič Andrej 218
 Slávik Juraj 15, 55, 66
 Slávik Michal 16
 Slezák Lubomír 130
 Slivka K. 183
 Smetanay Dr. 17
 Soc Jozef 151, 155, 158, 162, 165, 168
 Sochán Pavol 247
 Sokol Martin 69, 93, 105
 Soukup F. 35, 37, 40, 41, 47, 48
 Sous Francis Goméz Jordan 223
 Spišiak P. 249
 Staněk František 34, 35, 41, 47, 48, 138,
 139
 Stašo, F. 64
 Stodola Emil 14, 16, 20, 25, 33, 35, 36, 37,
 46, 54, 55, 56, 82, 101
 Stodola Ivan 249
 Stodola Kornel 16, 25, 32, 33, 34, 38, 39,
 48, 60
 Strezinger Marcel 249
 Strimpl L. 40
 Struhárik Šimon 249
 Stříbrný J. 116
 Stykovci – rodina 252
 Světlík K 114
 Svoboda K. 37, 40
 Szakojczai A. 25
 Szechényi Štefan 22
 Šámal Přemysl 26, 27, 35, 37, 38, 40, 41,
 138
 Šebo J. 251
 Šikura S. 163
 Šimko E. 17
 Šimkovič G. 252
 Šimončič, A. 205
 Šmeral Bohumil 82, 100
 Šnejdárek Jozef 149
 Šrámek Jan 96, 98, 100, 104, 105
 Šrobár Vavro 19, 20, 24, 25, 26, 28, 29, 33,
 41, 42, 46, 49, 51 – 54, 56, 66, 73, 75,
 76, 101, 108, 138, 198, 216, 241, 246
 – 248
 Štark M. 162, 163
 Štefánek Anton 15, 16, 25, 27, 28, 34, 46,
 48, 66, 72, 137, 239
 Štefánik Milan Rastislav 41, 42, 73, 244
 Štefčíková E. 249
 Štefko V. 247, 253
 Števek František 224
 Šulc V. 243
 Švehla Antonín 35, 41, 42, 48, 50, 52, 56,
 73, 103, 116 – 121, 129, 131, 137, 141,
 142
 Tajovský Jozef, Gregor 15, 72, 245, 252
 Takáč Gejza 249

- Takáčová Adela 249
 Tejkal L. 146, 150, 154, 168
 Teleki Pál 200
 Thurzo Ivan 229
 Tiso František 207
 Tiso Jozef 5, 9, 59, 68, 69, 91, 92, 95, 118,
 119, 123, 124, 203 – 214, 218, 221,
 222, 256
 Tisza Š. 39
 Tománek Florián 20, 113, 115, 124
 Trapl Miloš 96
 Trnkóczy Ján 248
 Tuka Vojtech 82, 88, 89, 95, 106, 111, 112,
 118, 119, 122, 124, 125, 207, 209, 222
 Tusar V. 52
 Tvrdý Eugen 203
 Udržal František 13, 35, 138, 139
 Udvardy František 249
 Unger F. 105
 Urbánek Ferko 246, 250, 252
 Ursíny J. 64
 Vagač Alexander 152, 153
 Vagačovci – rodina 148
 Vagó A. 152
 Vajda – Voevod A. 36
 Valach, J. 189, 190
 Valenta F. 163
 Valovič 148
 Vančo M. 64, 65
 Vaníček Pavol 17, 18
 Veliký Ivan 245
 Verdier, kardinál 200
 Viest Rudolf 200
 Viestovci – bratia 16
 Vinkler Tomáš 247
 Vítek P. 249
 Vlček J. 27
 Vnuk František 106, 113
 Vodička F. 181
 Votruba F. 73
 Wagnerová Emília 242
 Walló J. N. 153
 Wallóovci – rodina 148
 Waschek V. 162, 165
 Weber Max 204
 Weberová Mária 198
 Westman Karl Ivan 224
 Wilson W. 44
 Witos W. 31
 Wittmann Ignác 148, 149, 152, 164
 Záborský Jonáš 244
 Zadina J. 138
 Záturský Adolf 16
 Závodská Mária 10
 Zelenák Peter 106
 Zemko Milan 122
 Zichy F. 84, 85
 Zuberec Vladimír 32, 55, 102
 Žabková Ružena, vyd. Ciekrová 217
 Žatkuliak Jozef 106
 Žerjev Dr. 38